

Økonomiske analyser

Statistics Norway

Statistisk sentralbyrå

Konjunkturtendensene

- Utviklingen i norsk og internasjonal økonomi
- Prognoser for norsk økonomi for 2016-2019

Artikler

- Ressursrenten i norske fiskerier – utvikling og politikk
- Effekter av satsing på økt lærertetthet
- Dødelighet blant innvandrere etter innvandringsgrunn
- Beregninger av pensjonsutgifter fram mot 2060

5/2016

Økonomiske analyser

35. årgang

5/2016

Innhold

Kjetil Telle:

Lavt konsum i husholdningene	3
-------------------------------------	----------

Konjunkturtendensene

1. Internasjonal økonomi	4
2. Konjunkturutviklingen i Norge	16

Temabokser i Konjunkturtendensene. 2008-2016	36
---	-----------

Mads Greaker, Kristine Grimsrud og Lars Lindholt:

Ressursrenta i norske fiskerier – utvikling og politikk	37
--	-----------

Lars J. Kirkebøen, Andreas Kotsadam og Oddbjørn Raaum:

Effekter av satsing på økt lærertetthet	42
--	-----------

Astri Syse og Minja T. Dzamarija

Dødelighet blant innvandrere etter innvandringsgrunn	50
---	-----------

Dennis Fredriksen og Nils Martin Stølen:

Beregninger av pensjonsutgifter fram mot 2060	62
--	-----------

Innholdsfortegnelse for Økonomiske analyser de siste 12 måneder	69
--	-----------

Tabell- og diagramvedlegg

Konjunkturindikatorer for Norge	1*
Nasjonalregnskap for Norge	17*
Makroøkonomiske hovedstørrelser for Norge, regnskap og prognoser	46*

Redaksjonen avsluttet tirsdag 29. november 2016.

Publisert 1. desember 2016 på www.ssb.no/oa/.

Spørsmål om konjunkturutviklingen i:

- Norge: Torbjørn Eika, torbjorn.eika@ssb.no, tlf. 21 09 48 07
- utlandet: Andreas Benedictow, andreas.benedictow@ssb.no, tlf. 21 09 47 98

Signerte artikler står for forfatterens regning.

Konjunkturtendensene og artiklene er tilgjengelig på internett: www.ssb.no/oa/

Redaksjonen: Kjetil Telle (ansv.), Torbjørn Eika, Elin Halvorsen, Øyvind Langsrud, Bodil Merethe Larsen, Jørgen Heibø Modalsli, Kristin Fredriksen og Knut Sørensen.

Redaksjonssekretær: Aud Walseth, telefon: 21 09 47 57, e-post: aud.walseth@ssb.no

Redaksjonens adresse: Statistisk sentralbyrå, Forskningsavdelingen, P.b. 8131 Dep, NO-0033 Oslo

Økonomiske analyser

utgis av Forskningsavdelingen i Statistisk sentralbyrå. Forskningsavdelingen ble opprettet i 1950 og har ca. 90 ansatte. Knappt halvparten av virksomheten finansieres av eksterne oppdragsgivere, hovedsakelig forskningsråd og departementer. Avdelingen er delt i 5 grupper og ledes av *forskningsdirektør Kjetil Telle*.

- Offentlig økonomi og befolkningsmodeller
Forskningsleder Marte Rønning
- Energi- og miljøøkonomi
Forskningsleder Taran Fæhn
- Makroøkonomi
Forskningsleder Håvard Hungnes
- Mikroøkonomi
Forskningsleder Erik Fjærli
- Demografi og levekår
Forskningsleder Trude Lappegård

Standardtegn i tabellen	Symbol
Oppgave mangler	..
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	0
Foreløpige tall	*

Lavt konsum i husholdningene

Kjetil Telle

Arbeidsledigheten har vokst fra 3,2 prosent i 2012, og vi anslår at den når toppen i år med et årlig snitt på 4,7 prosent. Fram til i år har husholdningenes samlede inntekt og konsum imidlertid ikke vært så hardt rammet av nedgangskonjunktoren. Men i 2016 er konsumveksten svært lav, og vi anslår til og med et lite fall i husholdningenes disponible realinntekter. Lav vekst i lønningene og høy vekst i prisene samt svært lav vekst i samlet sysselsetting, bidrar til dette.

Dagpenger under arbeidsledighet er en viktig stabilisator som reduserer fallet i husholdningens inntekt ved ledighet. I tillegg kan husholdningene og virksomhetene også selv bidra til å glatte inntekt og konsum. Basten m.fl. (2016) bruker registerdata og viser hvordan personer i Norge endrer spareatferden i årene før og etter jobbtap. De som mister jobben, øker sin banksparing i årene før jobbtapet og tærer på bankinnskuddene i årene etter. Dette tyder på at mange husholdninger kan forutse et kommende jobbtap, og at de også evner å legge seg opp litt midler til trangere tider. Noen sikrer seg i tillegg ved å flytte penger fra risikoutsatte posisjoner, som aksjer, til trygge bankinnskudd. I en annen studie finner Fagereng m.fl. (2016a) at også arbeidsgiverne bidrar til stabilisering av husholdningenes inntekter, ved at lønningene reduseres mindre enn fallet i virksomhetens inntjening.

Mens noen husholdninger kan forberede seg på inntektsbortfall, lever andre mer fra hånd til munn. SSBs Levekårsundersøkelse fra 2016 viser for eksempel at 17 prosent av norske husholdninger oppgir at de ikke vil klare en uforutsett utgift på 10 000 kroner. Hvordan husholdningene endrer konsumet ved inntektsendringer er viktig for aktiviteten i økonomien på kort sikt. Bø m.fl. (2016) bruker registerdata og viser at personer som får en høy inntekt i form av arv, jobber mindre i årene etterpå – de konsumerer mer fritid. Personer som arver opp mot en årsinntekt, reduserer arbeidsinntekten med snaut 10 prosent. Effekten er størst i de første to til tre årene etter arvefallet, og mottakere nær pensjonsalder og unge arvemottakere - enslige mer enn gifte med små barn - har størst fall i arbeidsinntekten.

Fagereng m.fl. (2016b) viser at personer i Norge som vinner i lotteri konsumerer mye av gevinsten allerede det første året. Blant vinnere av mindre gevinster, mellom ti og tjue tusen kroner, brukes mer enn sytti prosent det første året. Effekten er imidlertid mindre for store gevinster - for gevinster utover hundre tusen kroner brukes mindre enn tretti prosent. Det er de som hadde lavest bankinnskudd, som bruker mest av gevinsten i løpet av kortest tid. Det er kanskje ikke særlig overraskende at husholdninger med bedre likviditet sparer en større del av gevinsten, men det er interessant at likviditet synes viktigere enn inntekt og formue for å forklare hvor mye av gevinsten som konsumeres. Det er også interessant at en slik uforutsett engangsinntekt i så stor grad konsumeres over kort tid, i stedet for å bidra til jevnt høyere konsum over lengre tid. Tradisjonell lærebokteori sier at konsumtilbøyeligheten av en ekstra krone er lavere blant de rike enn blant de fattige, samt at uforutsette engangsinntekter i svært liten grad konsumeres med en gang. Resultatene fra denne lotteristudien tyder på at dette ikke nødvendigvis er så enkelt.

Ingen av disse studiene vurderer langsiktige konsekvenser på investeringene. I modellen vi bruker i arbeidet med konjunkturtendensene, er investeringene viktige for konjunkturbildet. Vi anslår at fallet i petroleumsrelaterte investeringer flater ut, og at veksten i investeringene i Fastlands-Norge tar seg noe opp de neste par årene. Dette bidrar til et svakt fall i ledigheten i prognoseperioden, med tilhørende inntekts- og konsumvekst. Vi venter derfor ikke noe gjensyn med årets fall i husholdningenes disponible realinntekter de neste årene.

Referanser

- Basten, C., A. Fagereng, K. Telle (2016). Saving and Portfolio Allocation Before and After Job Loss. *Journal of Money, Credit and Banking* 48 (2-3), s. 293-324.
- Bø, E., E. Halvorsen, T.O. Thoresen (2016). Heterogeneity of the Carnegie Effect. Discussion Papers 853, Statistisk sentralbyrå.
- Fagereng, A., L. Guiso, L. Pistaferri (2016a). Back to background risk? Discussion Papers 834, Statistisk sentralbyrå.
- Fagereng, A., M. B. Holm, G. J. Natvik (2016b). MPC Heterogeneity and Household Balance Sheets. Discussion Papers 852, Statistisk sentralbyrå.

1. Internasjonal økonomi

Den økonomiske veksten har tatt seg litt opp i USA og Japan i høst, mens veksten fortsatt er moderat i euroområdet. I Tyskland har veksten avtatt klart gjennom 2016, mens det i Sør-Europa er høy vekst flere steder. Det gjelder særlig for Spania, men også i Portugal tok veksten seg klart opp i høst. I Sverige har det derimot vært en klar avmatning i 2016, etter et par år med meget høy vekst. Den britiske økonomien har hittil fortsatt å vokse med rundt 2 prosent årlig rate også etter sommerens folkeavstemning, men det er alt for tidlig å konkludere om konsekvensene av at britene skal forlate EU.

I framvoksende økonomier som Russland, Brasil og Sør-Afrika, har inflasjonen kommet markert ned. Dermed har sentralbankene satt ned styringsrentene og gitt positive stimuli til økonomier i dyp lavkonjunktur. I disse landene ser perioden med fallende BNP nå ut til å nærme seg slutten. Både for India og Kina viser statistikken at den meget sterke veksten fortsatte i 3. kvartal i år, men vi venter at veksten blir lavere framover i begge land enn det som lenge har vært normen.

Inflasjonen har begynt å ta seg noe opp i mange OECD-land blant annet som følge av økte råvarepriser, men også bedre konjunkturtendenser og tegn til økt lønnsvekst i flere land. Dette har i sin tur bidratt til at særlig lange renter har økt i løpet av høsten, spesielt etter at Trump vant det amerikanske presidentvalget i november. Det kan skyldes forventninger om økt inflasjon, både som følge av ekspansiv finanspolitikk og redusert handel. Flere forhold tyder imidlertid på at inflasjonen ikke vil stige veldig mye. Det ventes kun en moderat økning i råvareprisene framover. Med høy gjeld i privat og offentlig sektor ligger det dessuten an til en meget moderat konjunkturoppgang framover. Dermed vil også forbedringen av det svake arbeidsmarkedet, særlig i Europa, trekke i langdrag.

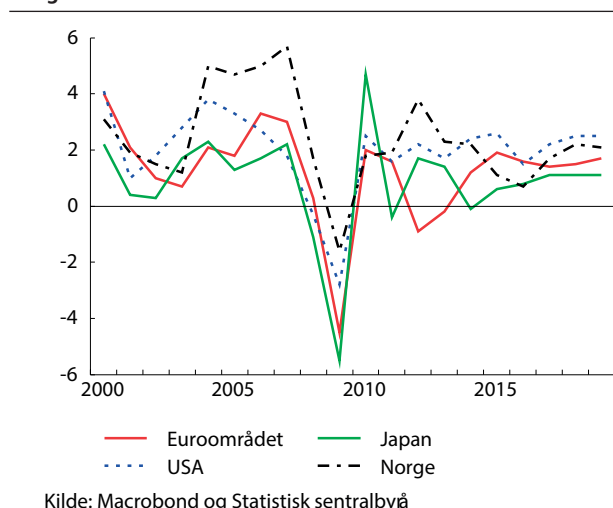
I USA har sentralbanken signalisert at neste renteøkning nærmer seg. Derimot driver sentralbankene i både euroområdet, Sverige, Storbritannia og Japan fortsatt med kvantitative lettelse, og renteøkninger synes fortsatt et stykke unna. Vi har lagt til grunn at den europeiske sentralbanken (ESB) ikke setter opp renta før i 2019. Økte rentedifferanser taler for at amerikanske dollar kan styrke seg ytterligere noe, men vi regner med at det meste allerede er priset inn i dagens sterke dollarkurs.

Det knytter seg usikkerhet til hvordan en renteoppgang vil utspille seg etter et tiår med svært lave renter og stor gjeldsoppbygging i både offentlig og privat sektor. IMF har advart mot at den store gjeldsbyrden, særlig i OECD-området, bærer med seg et potensiale for en ny global finanskrisen om man ikke går varsomt fram. Dette peker mot en vanskelig balansegang der ekspansiv finanspolitikk er ønskelig for å stimulere økonomien samtidig som den allerede høye statsgjelda i mange land setter klare begrensninger for pengebruken. Dette taler også for en meget forsiktig renteoppgang.

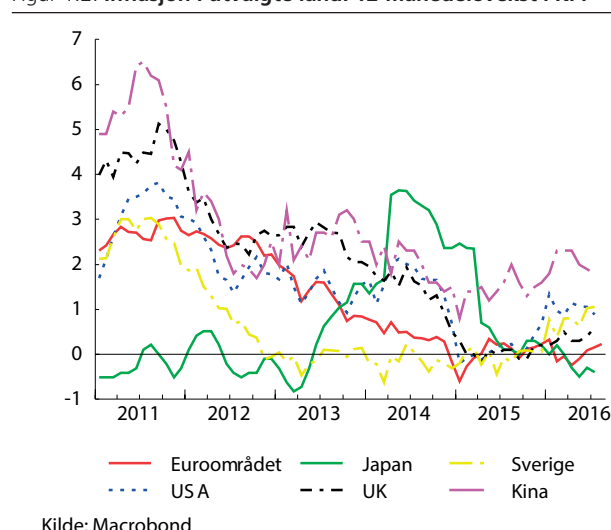
Oljeprisen passerte en bunn på knappe 30 dollar fatet i januar i år, økte deretter fram til sommeren og har siden holdt seg i området 45 - 50 dollar. Et par år med lave priser har bidratt til kostnadskutt og teknologiutvikling i de fleste oljeproduserende land, to faktorer som trolig har bidratt til å senke taket for oljeprisen: Prisøkninger vil møtes med, og dermed dempes av, økt produksjon. Vi har lagt til grunn at OPEC enes om et moderat produksjonskutt på sitt møte 30. november, slik at oljeprisen raskt øker til 53 dollar fatet. Deretter forutsettes oljeprisen å holde seg rundt dette nivået gjennom 2017, for så å øke til 60 dollar fatet i 2019.

Donald Trumps seier i det amerikanske presidentvalget 8. november skapte stor usikkerhet om den framtidige

Figur 1.1. BNP-vekst for USA, euroområdet, Japan og Fastlands-Norge

Figur 1.2. Inflasjon i utvalgte land. 12-månedersvekst i KPI

Boks 1.1. **Om økonomisk politikk under Trump og mulige konsekvenser**

Det er knyttet stor spenning til hva slags økonomisk politikk den kommende president Donald Trump vil bringe med seg når han overtar 20. januar neste år. Trump har ikke noe helhetlig politisk program, og han har ingen tidligere erfaring fra politikken. Det er åpenbart at han hverken ønsker eller vil få anledning til å gjennomføre alt han har lovet velgerne. Mange løfter må ses i lys av en eskalering av en allerede svært tøff valgkamptradisjon. Mange kjennere av Trump mener han er en pragmatiker som sa det folk ønsket å høre før valget, men at han ikke vil føle seg bundet av alt nå i etterkant. For å få størst mulig gjennomslag må han låne øre til den gamle, mer moderate fløyen blant de republikanske representantene. Dette vil virke modererende på den faktiske politikkgjennomføringen.

Trump har uansett skapt *økt usikkerhet* med sine mange radikale løfter, ikke bare i amerikansk økonomi, men også internasjonalt. Det kan i seg selv legge en demper på konsum og investeringer i USA så vel som internasjonalt. Noen av forslagene faller på sin egen urimelighet. Gjennomføres for eksempel alle hans uttalte ønsker for handelspolitikken vil det høyst sannsynlig innebære et svært alvorlig tilbakeslag for internasjonal handel, med betydelige negative konsekvenser også for amerikansk økonomi.

Trump har uttalt at han vil «rive i stykker» *internasjonale handelsavtaler*, blant annet konkretisert ved at USA trekker seg fra eller reforhandler avtalene med Canada og Mexico (NAFTA), EU (TTIP) og Asia (TPP), samt trekker seg ut av WTO.¹ Han vil dessuten innføre straffetoll på 35 og 45 prosent på henholdsvis meksikansk og kinesisk import. Selv om hele denne pakka samlet virker svært urealistisk, kan det likevel komme noen proteksjonistiske tiltak, som kan ventes å få negative konsekvenser for internasjonal økonomi. Internasjonale produksjonsprosesser er blitt så sammenvevd at en eventuell bilateral handelskonflikt kan ramme tredjeland som leverer innsatsfaktorer. For eksempel kan en norsk bedrift som leverer aluminium til en kinesisk bilfabrikk rammes av en handelskonflikt mellom USA og Kina. Trumps skepsis til internasjonal handel må ses i lys av en proteksjonistisk tendens vi har sett over lengre tid i Europa, der politiske partier som spiller på frykt for at nasjonale arbeidsplasser skal gå tapt til arbeidsinnvandrere eller produksjon i utlandet, har fått høy oppslutning i mange land. På denne bakgrunnen nedjusterte vi våre anslag for internasjonal handel allerede i vår forrige konjunkturrapport. Derfor har vi denne gangen kun gjort mindre endringer på dette punktet, men usikkerheten er stor.

I *finanspolitikken* er det lovet betydelige investeringer i infrastruktur samt store kutt i både inntektsskatt og bedriftsbeskatning. Økt offentlig forbruk og skatteletter kan gi en ganske umiddelbar stimulans til økonomien, mens det normalt tar lengre tid å iverksette investeringer i infrastruktur. På lengre sikt kan bedre infrastruktur øke produktiviteten. Skattelettene vil trolig i stor grad tilfalle høyinntektsgrupper, som har relativt lav konsumtilbøyelighet, slik at den ekspansive virkningen blir begrenset på kort sikt. Beregninger fra The Committee for a Responsible Federal Budget viser at forslagene tilsammen vil føre til store budsjettunderskudd. Det vil trolig møte betydelig motstand i Kongressen, også blant mange republikanere. Riktignok har republikanerne tidligere vist seg betydelig mindre opptatt av budsjett disiplin og «small government» i posisjon enn i

opposisjon, men nå er utgangspunktet relativt dårlig, med en brutto statsgjeld godt over 100 prosent av BNP. Blant annet kan kraftig økte underskudd i en slik situasjon føre til lavere tillit i finansmarkedene og høyere risikopremier. Forventninger om høyere BNP-vekst og inflasjon kan også føre til høyere renter, som vi allerede har sett tendenser til, og dermed øke gjeldsbyrden ytterligere. Vi legger til grunn at finanspolitikken blir mer ekspansiv framover, men betydelig mindre enn forespeilet under valgkampen.

Når det gjelder *energipolitikken* har det vært snakk om betydelig deregulering og skatteletter til oljenæringen, som senker kostnadene og dermed prisen det er lønnsomt å produsere til. Dette kan gi økt produksjon i USA, noe som isolert sett trekker oljeprisen ned. Det er foreløpig vanskelig å si noe veldig konkret om hvordan amerikansk Midt-Østen-politikk blir framover. Dels er det antydning en mer konfronterende linje overfor Iran, men samtidig forespeiles generelt en mindre aktiv utenrikspolitikk. Økt usikkerhet kan i seg selv bidra til høyere oljepris.

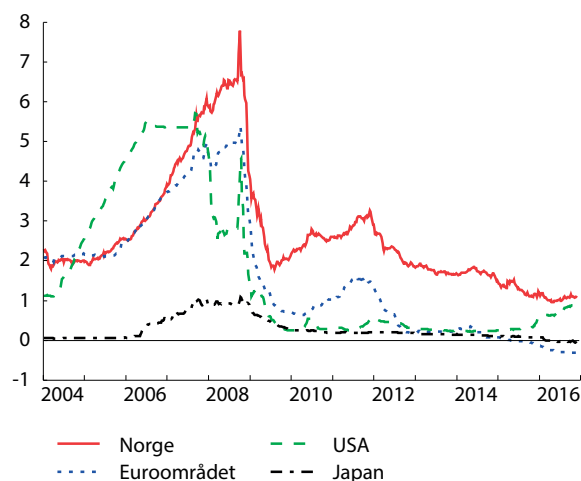
Trump har også lovet en betydelig *deregulering* av amerikansk næringsliv. Det gjelder særlig for finansbransjen og, som nevnt over, olje- og energisektoren. Dette kan gi økt økonomisk vekst på kort sikt. Det kan også støtte opp under bobletendenser i finansmarkedene. Også i den amerikanske oljesektoren er det mange aktører som sliter med høy gjeld og mislighold, en type problemer som erfaringsmessig kan tilta uten hensiktsmessige reguleringer.

Pengepolitikken står overfor betydelige utfordringer. For å understøtte en svak realøkonomi har rentene vært svært lave siden finanskrisen. Det har samtidig bidratt til sterk prisvekst i finansmarkedene. Inflasjons- og renteforventningene har økt betydelig gjennom høsten, og fikk et ytterligere løft etter valget. I USA har både korte og særlig lange renter steget. Dette har smittet til lange renter i andre land, der det synes lite sannsynlig med økte styringsrenter med det første. At USA leder an i rentesyklusen er en viktig forklaring på den sterke dollaren, som har bidratt til en meget svak utvikling i amerikansk eksport. Trump har gjentatte ganger under valgkampen anklaget Den amerikanske sentralbanken (Fed) for å holde rentene kunstig lave for å støtte Demokratene og Obama-administrasjonen. Men det er en viss usikkerhet knyttet til hvordan Trump vil reagere dersom Fed setter opp renta og dermed motvirker Trumps finanspolitikk allerede før han har flyttet inn i Det hvite hus. Sentralbanksjef Janet Yellen har nylig advart mot å true sentralbankens selvstendighet. Vi legger til grunn for våre anslag at rentebanen heves noe, som vil bidra til en sterk dollar.

Samlet sett har vi i grove trekk lagt til grunn at ekspansiv finanspolitikk motvirkes av økt usikkerhet og etter hvert noen proteksjonistiske tiltak. Sammenliknet med våre forrige prognoser fra september, har vi oppjustert amerikansk BNP-vekst med 0,2 prosentpoeng neste år, til 2,3 prosent, deretter uendret på 2,5 prosent.

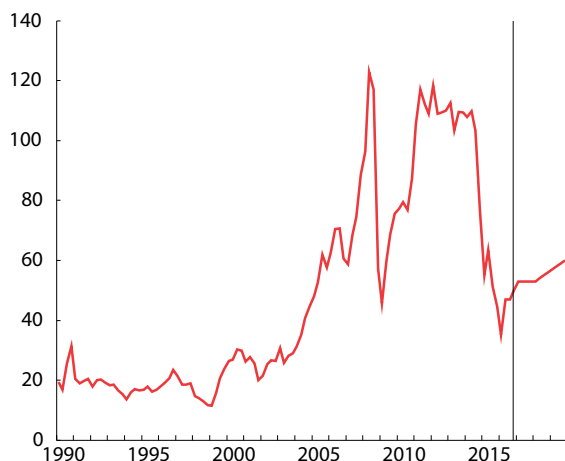
¹ North Atlantic Free Trade Agreement (NAFTA), Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Trans Pacific Partnership (TPP) og World Trade Organisation (WTO).

Figur 1.3. Internasjonale renter. 1 måned

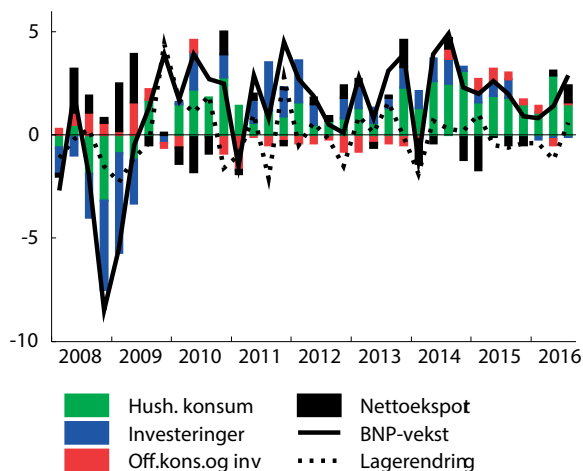
Kilde: Macrobond

Figur 1.4. Oljepris, Brent blend

Kilde: Macrobond og Statistisk sentralbyrå

Figur 1.5. USA. Bidrag til BNP-vekst

Kilde: Macrobond

økonomiske utviklingen verden over. Det er ikke enkelt å spå hvordan Trumps økonomiske politikk kommer til å se ut i praksis. En mer proteksjonistisk politikk vil innebære negative impulser til verdensøkonomien, og vil kunne føre til alvorlige internasjonale handelskonflikter. På den annen side kan omfattende skatteletter til husholdninger og næringsliv samt store investeringer i infrastruktur, gi amerikansk økonomi et løft etter flere år med kontraktiv finanspolitikk til tross for relativt svak utvikling i realøkonomien. Trumps skepsis til internasjonal handel må ses i lys av en proteksjonistisk tendens vi har sett over lengre tid i Europa, der politiske partier som spiller på frykt for at nasjonale arbeidsplasser skal gå tapt til arbeidsinnvandrere eller produksjon i utlandet, har fått høy oppslutning i mange land, se egen temaboks. På denne bakgrunnen nedjusterte vi våre anslag for internasjonal handel allerede i vår forrige konjunkturrapport. Derfor har vi denne gangen kun gjort mindre endringer på dette punktet, men usikkerheten er stor og sannsynligheten for at det kan gå dårligere enn det vi legger til grunn virker større enn for at det vil gå bedre.

Samlet venter vi at Norges handelspartnere nå er nær konjunkturbunnen, men konjunkturoppgangen ventes å bli meget moderat. Med lavere trendvekst enn før finanskrisen skal det dessuten mindre vekst til før noe defineres som en konjunkturoppgang. I OECD-området er trendveksten nedjustert blant annet fordi høye gjeldsnivåer begrenser etterspørselen. Omstillingen i Kina til en mer konsumdrevet økonomi ventes å ha samme effekt. I tillegg fører økt proteksjonisme til redusert internasjonal etterspørsel.

1.1. Litt høyere vekst i amerikansk økonomi

Med Trumps innmarsj i den politiske manesjen er usikkerheten særlig stor mens vi venter på å få se hvor mange av sine løfter den kommende presidenten faktisk vil holde. Vi har lagt til grunn at han vil gjennomføre en god del av sine løfter om ekspansiv finanspolitikk, men at han vil være mye mer forsiktig i handelspolitikken enn det han forespeilet under valgkampen. Sammenliknet med vår forrige konjunkturrapport i september er våre anslag for BNP-veksten med dette oppjustert med 0,2 prosentpoeng neste år, til 2,3 prosent, deretter uendret på 2,5 prosent i 2018 og 2019. Med dette vurderer vi at risikoen knyttet til våre anslag for amerikansk økonomi primært er på nedsiden.

I årets 3. kvartal vokste den amerikanske økonomien med 3,2 prosent, sesongjustert og målt som årlig rate. Det er en klar bedring etter tre påfølgende kvartaler med en BNP-vekst på bare 0,8-1,4 prosent. Oppsvinget er imidlertid til dels drevet av midlertidige faktorer, og vi venter at den videre oppgangen blir mer moderat. En betydelig del av oppgangen kan tilskrives at en periode på hele fem kvartaler med nedbygging av lagre ble reversert. I 3. kvartal ga lageroppbygging et positivt vekstbidrag til BNP på 0,5 prosentpoeng, mot et negativt bidrag på hele 1,2 prosentpoeng i kvartalet

før. Næringsinvesteringene utviklet seg fortsatt svakt, og boliginvesteringene fortsatte å falle. Den sterke eksportveksten på 10 prosent fortsetter ikke med en sterk amerikansk dollar og moderat internasjonal etterspørsel.

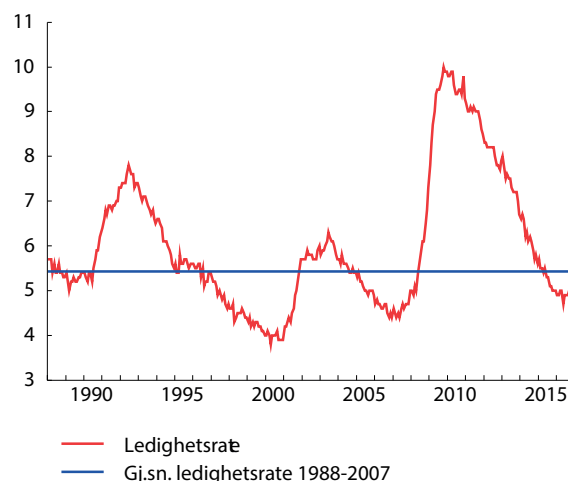
På den annen side ventes altså finanspolitikken å bli mer ekspansiv når den nye administrasjonen overtar i januar, både gjennom skattelette og investeringer i infrastruktur. Dessuten har oljeprisen kommet klart opp igjen gjennom 2016. Perioden med lave priser har også bidratt til kostnadskutt og teknologiutvikling, slik at produksjon er lønnsom ved betydelig lavere oljepris enn tidligere. Det har bidratt til at nedgangen i oljeproduksjonen stoppet opp på et relativt høyt nivå tidligere i høst, og produksjonen har nå så smått vist tegn til å øke igjen. Vi venter at oljeprisen vil fortsette å stige noe i tiden som kommer, slik at produksjonen og investeringene i oljeproduksjon kan øke ytterligere, med positive ringvirkninger til resten av økonomien. Samlet falt industriproduksjonen med drøye 3 prosent fra en topp sent i 2014 til bunnen i mars i år. Siden har produksjonen knapt økt, men framover er utsiktene bedre.

Eksporten, som stort sett falt gjennom 2015 og inn i 2016, ventes å vokse noe framover, men langt mer forsiktig enn i 3. kvartal. Nedgangen skyldes for en stor del kombinasjonen av en sterk amerikansk dollar og svak internasjonal etterspørsel. Handelsvektet har den amerikanske dollaren styrket seg med rundt 20 prosent siden sommeren 2014, noe mer mot euro og med knappe 10 prosent mot kinesiske yuan. Framover venter vi at internasjonal etterspørsel tar seg noe opp, mens dollaren ventes å holde seg sterk som følge av at USA leder an i rentesyklusen. En mer restriktiv handelspolitikk vil kunne føre til mottiltak fra handelspartnere og bidra til å dempe eksporten framover. Samlet sett er det etter vår vurdering derfor duket for en meget moderat eksportvekst framover.

Veksten i husholdningenes etterspørsel avtok i 3. kvartal, til 2,8 prosent. Det kan tilskrives en klar nedgang i etterspørselen etter ikke-varige forbruksvarer, som må ses i lys av den sterke veksten i perioden før. Etterspørselsveksten etter varige forbruksvarer var på nesten 10 prosent for andre kvartalet på rad. Bilsalget har imidlertid gått trått gjennom hele 2016, tross lave bensinpriser. Omsetningen i detaljhandelen økte markert i september og oktober. Bedre arbeidsmarked og tiltakende lønnsvekst bidrar også til at veksten i husholdningenes forbruk ventes å ta seg noe opp framover.

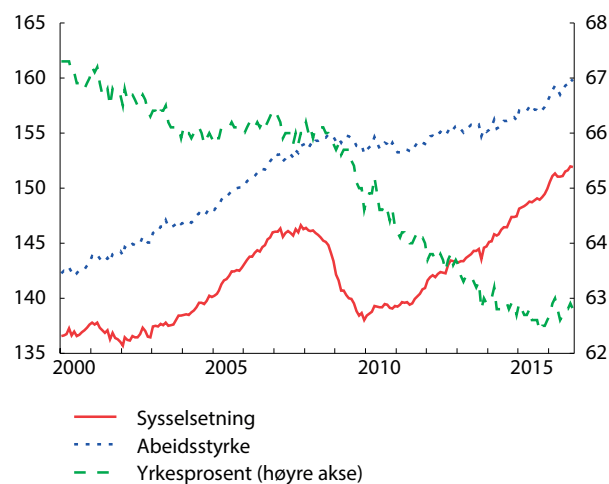
Boligprisene har i gjennomsnitt økt med nesten 40 prosent siden bunnen for fem år siden og fram til begynnelsen av 2016, men de er fortsatt nesten 10 prosent under toppen i 2006. Justert for inflasjon er de nesten 30 prosent lavere enn for ti år siden. Nå har ikke boligprisene økt siden mars. Riktignok har vi sett en tilsvarende utflating gjennom sommerhalvåret de to foregående årene også, avløst av ny oppgang mot slutten av året. Imidlertid har dette i år blitt ledsaget av

Figur 1.6. USA. Arbeidsledighet

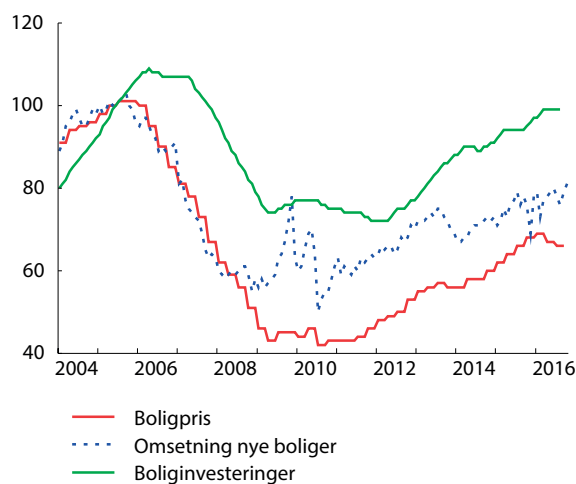
Kilde: Macrobond

Figur 1.7. USA. Arbeidsmarkedet

Kilde: Macrobond

Figur 1.8. USA. Boligmarkedet

Kilde: Macrobond

Tabell 1.1. Makroøkonomiske anslag fra IMF og Statistisk sentralbyrå (SSB). Årlig endring i prosent

	BNP-vekst															
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Euroområdet																
SSB	2,3	1,7	3,2	3,1	0,5	-4,5	2,1	1,6	-0,9	-0,3	1,1	2,0	1,6	1,4	1,5	1,7
IMF													1,7	1,5	1,6	1,5
USA																
SSB	3,8	3,3	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,2	1,7	2,4	2,6	1,5	2,2	2,5	2,5
IMF													1,6	2,2	2,1	1,9
Sverige																
SSB	4,3	2,8	4,7	3,4	-0,6	-5,2	6,0	2,7	-0,3	1,2	2,3	4,2	3,1	2,1	2,5	2,5
IMF													3,6	2,6	2,2	2,2
Storbritannia																
SSB	2,5	3,0	2,7	2,6	-0,5	-4,2	1,5	2,0	1,3	1,9	3,1	2,2	2,1	2,0	2,3	2,4
IMF													1,8	1,1	1,7	1,8
Kina																
SSB	10,1	11,3	12,7	14,2	9,6	9,2	10,6	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,6	6,1	5,4	5,0
IMF													6,6	6,2	6,0	6,0
Handelspartnere¹																
SSB	2,9	2,6	3,8	3,3	0,5	-3,2	3,3	2,3	0,7	1,1	2,1	2,7	2,1	2,1	2,2	2,3
IMF													2,2	2,1	2,1	2,1
	Prisvekst															
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Euroområdet																
SSB	2,2	2,2	2,2	2,1	3,3	0,3	1,6	2,7	2,5	1,3	0,4	0,1	0,3	1,2	1,5	1,7
IMF													0,3	1,1	1,3	1,5
Andre land (anslag fra IMF fom. 2016)																
USA	2,7	3,4	3,2	2,9	3,8	-0,3	1,6	3,1	2,1	1,5	1,6	0,1	1,2	2,3	2,6	2,5
Sverige	1,0	0,8	1,5	1,7	3,3	1,9	1,9	1,4	0,9	0,4	0,2	0,7	1,1	1,4	1,7	2,2
Storbritannia	1,3	2,0	2,3	2,3	3,6	2,1	3,3	4,5	2,8	2,6	1,5	0,1	0,7	2,5	2,6	2,0
Kina	3,9	1,8	1,5	4,8	5,9	-0,7	3,3	5,4	2,6	2,6	2,0	1,4	2,1	2,3	2,4	2,6
Handelspartnere ¹	2,0	2,2	2,2	2,3	3,7	0,7	2,1	3,2	2,3	1,5	0,9	0,5	0,7	1,5	1,8	1,9

¹ Euroområdet, Sverige, USA, Storbritannia, Danmark, Kina, Sør-Korea, Polen, Russland og Japan.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

en klar nedgang i boliginvesteringene. Det gir grunn til bekymring for den videre utviklingen. På den positive siden viser tall fra Trading economics at igangsettingen av nye boliger tok seg klart opp i oktober, riktignok etter en meget svak utvikling måneden før. Med utsikter til noe bedre konjunkturer i amerikansk økonomi og fortsatt lave renter, selv om de ventes å øke noe, venter vi at boligmarkedet slår over i en moderat oppgang framover.

Arbeidsledigheten flatet ut rundt 5 prosent ved siste årsskifte, etter å ha falt jevnt og trutt fra 10 prosent i 2009. I oktober var 4,9 prosent av arbeidsstyrken uten jobb. Det er godt under det gjennomsnittlige nivået i de to tiårene før finanskrisen på 5,4 prosent. Nedgangen må imidlertid ses i lys av at yrkesdeltakelsen har falt markert i den samme perioden, blant annet som følge av at mange har gitt opp å søke jobb og trukket seg ut av arbeidsmarkedet. Mange av jobbene som er skapt

den senere tiden er trolig av midlertidig natur og knyttet til deltidskontrakter i yrker med lav lønn, slik at den underliggende konjunktursituasjonen ikke er så god som ledighetstallene isolert sett kan antyde. Utflatingen i ledigheten i år skyldes imidlertid også at arbeidsstyrken har begynt å vokse mer markert, og i takt med sysselsettingen. I tråd med at den økonomiske veksten tar seg noe opp igjen kan ledighetsraten falle ytterligere noe framover.

Høyere olje- og råvarepriser og etter hvert økt økonomisk aktivitet har bidratt til at inflasjonen har tatt seg opp en god del. Målt som 12-månedersvekst i konsumprisindeksen (KPI) økte prisstigningen fra null gjennom det meste av 2015 til 1 prosent i første halvår i år, og videre til 1,5 og 1,6 prosent i september og oktober. Underliggende prisvekst målt ved KPI uten matvarer og energi, har økt fra rett under til rett over 2 prosent i den samme perioden. Mye tyder på at også inflasjons-

forventningene på mellomlang sikt har økt, blant annet målt ved realrentobligasjoner.

En inflasjon nær sentralbankens mål på 2 prosent, tegn på tiltakende vekst i BNP og positive tall for detaljhandel den siste tiden taler for en ny økning i sentralbankens styringsrente. Etter å ha ligget uendret nær 0 prosent i syv år ble den satt opp med 0,25 prosentpoeng i desember i fjor, men har siden ligget i ro. Valget av Trump har riktignok økt usikkerheten om den videre utviklingen på mange områder, men har også ført til forventninger om at ekspansiv finanspolitikk kan komme til å gi økonomien et løft. Fed har nylig signalisert at den neste renteøkningen er relativt nært forestående og at den kan komme allerede før årsskiftet. Vi venter imidlertid at en renteoppgang framover vil bli meget forsiktig. Tre måneders pengemarkedsrente har økt fra en bunn på rundt 0,25 prosent sommeren 2014 til 0,9 prosent i slutten av november i år. Implisitte terminrenter indikerer at pengemarkedsrentene forventes å øke til knappe 2 prosent ved utgangen av vår prognoseperiode i 2019. Det er om lag 0,5 prosentpoeng høyere enn ved vår forrige konjunkturrapport i september.

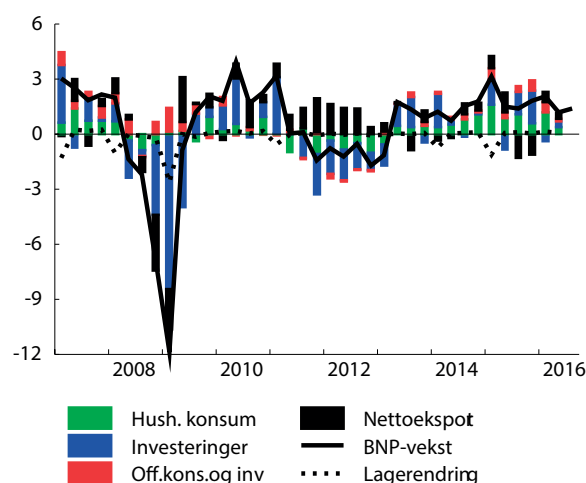
Renta på 10 årige statsobligasjoner har økt klart siden i sommer, fra rekordlave 1,4 prosent i juli til 1,9 prosent rett før presidentvalget og videre til 2,3 prosent i slutten av november. Det har vært en liknende utvikling i fastrenter på boliglån. Den siste oppgangen i lange renter kan skyldes en ytterligere oppgang i inflasjonsforventningene som følge av Trumps løfter om omfattende skatteletter og store offentlige investeringer i infrastruktur, noe som også støttes av økte aksjekurser, men det kan også være at høyere risikopremier som følge av den økte usikkerheten spiller en rolle.

1.2. Forsiktig konjunkturoppgang i Europa

De to siste årene har den økonomiske veksten i euroområdet vært ganske stabil rundt 1,5 prosent. De siste to kvartalene har veksten vært noe svakere, på henholdsvis 1,2 og 1,4 prosent, målt som årlig rate. Det er store forskjeller mellom landene. For mens gjeninnhenting i Spania og Nederland fortsatte med tilnærmet uforminsket styrke, og veksten tok seg opp både i Italia og Frankrike, falt den i Tyskland for andre kvartal på rad, til bare 0,8 prosent. Også i Øst-Europa er situasjonen langt fra entydig. Riktignok fortsatte økonomiene i Romania, Bulgaria og Slovakia alle å vokse friskt, mens både i Polen og Ungarn viste veksten klare tendenser til avmatning. Den greske økonomien vokste for andre kvartal på rad, med 2,1 prosent i 3. kvartal, opp fra 1,2 prosent kvartalet før.

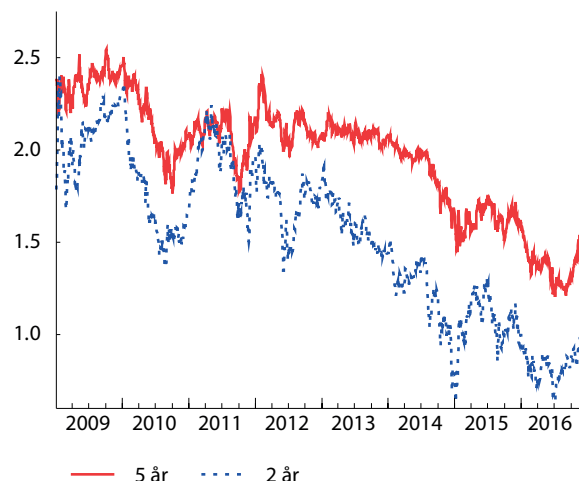
Den sammenhengende perioden med vekst i euroøkonomien har bidratt til en bedring i arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten for euroområdet som helhet har falt fra en topp i overkant av 12 prosent i 2013 til 10 prosent, der den har ligget siden juli som følge av at den økonomiske veksten har avtatt noe. Det er fortsatt høyere enn det høyeste nivået under forrige lavkonjunktur

Figur 1.9. Euroområdet. Bidrag til BNP-vekst. Sesongjustert, årlig rate

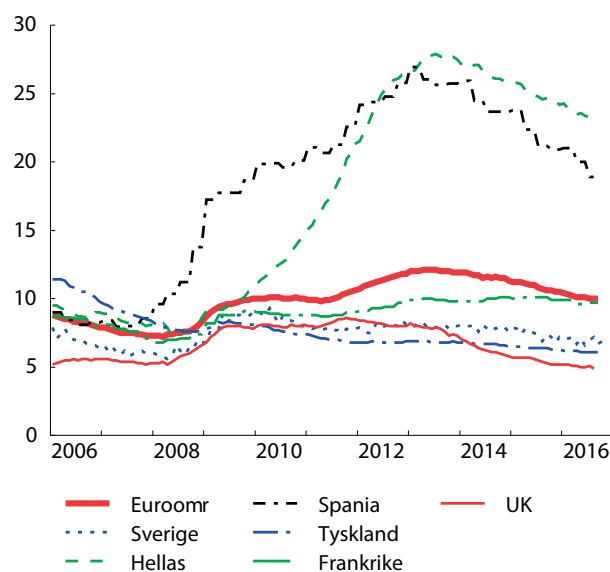
Kilde: Macrobond

Figur 1.10. Euroområdet. Inflasjonsforventninger. Euro inflasjonsswap

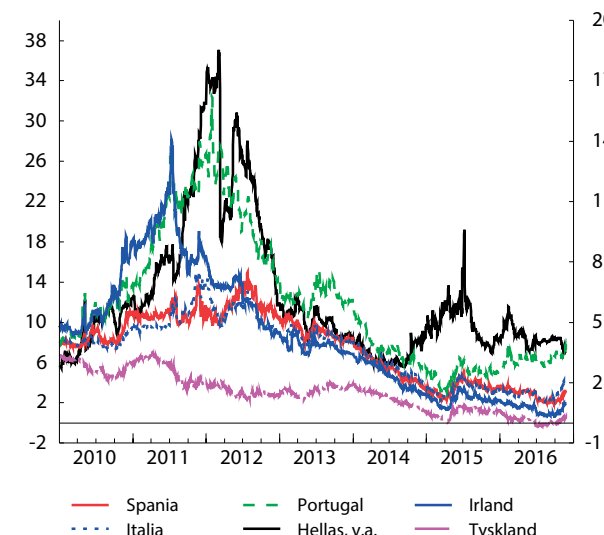
Kilde: Macrobond

Figur 1.11. Euroområdet: Arbeidsledighet i utvalgte land

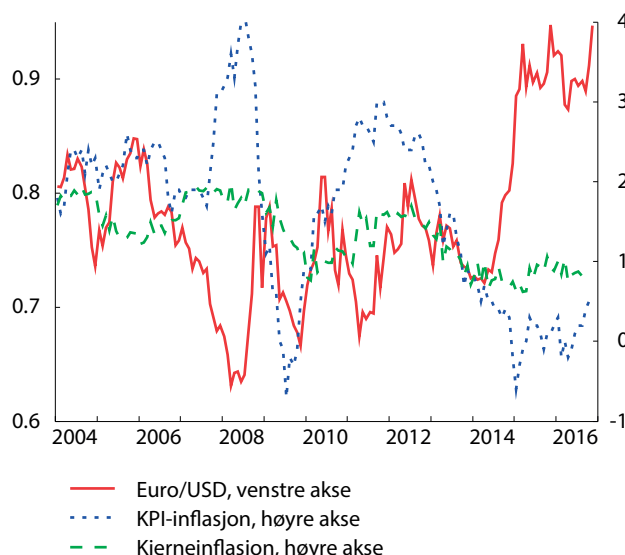
Kilde: Macrobond

Figur 1.12. 10-års statsobligasjonsrenter i utvalgte europeiske land

Kilde: Macrobond

Figur 1.13. Euroområdet. Inflasjon og valutakurs

Kilde: Macrobond.

tidlig på 2000-tallet. Også her er det store forskjeller landene i mellom. Mens ledigheten i Hellas og Spania fortsatt er rundt 20 prosent, var den i september helt nede på 4,1 prosent i Tyskland. Det betyr at ledigheten i euroområdet utenom Tyskland fortsatt er på hele 12 prosent.

Inflasjonen i euroområdet har vært rundt null siden slutten av 2014, blant annet som følge av fallende oljepriser fra sommeren 2014 og gjennom 2015. Råvareprisoppgangen siden årsskiftet har imidlertid bidratt til at inflasjonen har tatt seg opp, til 0,5 prosent i oktober. Målt uten mat og energipriser har imidlertid inflasjonen falt noe, til 0,8 prosent i oktober. De langsiktige inflasjonsforventningene har likevel tatt seg noe opp. Det er fortsatt langt igjen til den europeiske sentralbankens mål om en prisstigning i underkant av 2 prosent. Det er dermed lite som tilsier at ESB vil endre sin pengepolitiske innretning med det første. Tre måneders pengemarkedsrente ligger an til å bli om lag -0,3 pro-

sent som gjennomsnitt for inneværende år. Vi venter at den vil øke noe mot slutten av prognoseperioden, til 0,2 prosent i 2019.

I skrivende stund foreligger ikke de dekomponerte BNP-tallene for euroområdet i 3. kvartal. Løpende statistikk for detaljhandel og industriproduksjon tyder imidlertid på at veksten i husholdningenes konsum trolig har vært relativt svak, mens eksportveksten kan ha tiltatt noe. Investeringene i 2. kvartal har blitt revurdert opp fra et fall på 4,1 prosent til en økning på 1,4 prosent, riktignok delvis som følge av en opprevidering av fallet kvartalet før. Går vi tilbake til 2013, da euroøkonomien så smått begynte å vokse igjen, ser veksten fram til i dag ut til å ha vært relativt bredt anlagt, med vekst i alle BNPs underkomponenter. Investeringene befinner seg imidlertid fortsatt på et svært lavt nivå og det er lite som tyder på at disse eller økonomien som sådan, står ovenfor et klart taktskifte. Eksportveksten, som har vært en av de viktigste drivkreftene i euroøkonomien de siste årene, tror vi i noen grad vil dempes av økende proteksjonisme. Til tross for den høye statsgjelden, ser europeiske myndigheter ut til å ha endret synet noe på finanspolitikken spillerom og muligheter. Nye signaler fra EU-Kommisjonen sanksjonerer også den noe tiltakende ekspansiviteten vi har sett i finanspolitikken siden i fjor. Det kan tyde på at denne politikken videreføres og kanskje styrkes framover, noe som kan veie opp for en svakere eksportutvikling. Vi legger til grunn at tegnene til avmatning vi har sett de siste to kvartalene snur rundt årsskiftet, og at veksten i euroområdet vil ta seg langsomt opp gjennom prognoseperioden, fra 1,4 prosent i 2017 til 1,7 prosent i 2019. Med en estimert trendvekst på om lag 1,5 prosent innebærer det en meget forsiktig konjunkturoppgang, og dermed en fortsatt langsom nedgang i arbeidsledigheten.

I Tyskland har veksten avtatt gjennom 2016, fra sterke 2,9 prosent i 1. kvartal til kun 0,8 prosent i 3. kvartal. Veksten falt i samtlige etterspørselskomponenter fra 1. til 2. kvartal, selv om eksportveksten har holdt seg relativt godt oppe. Løpende månedsstatistikk kombinert med mer anekdotisk informasjon fra det tyske statistikkbyrået tyder på at veksten har vært gjennomgående svak for de fleste av anvendelseskomponentene også i 3. kvartal. Det tyske statistikkbyrået nevner innenlandsk konsum som en av driverne bak veksten i 3. kvartal, men den svake detaljhandelsveksten kan tyde på at dette primært gjelder offentlig konsum, som helt siden sommeren 2014 har spilt en stadig større rolle for vekstforløpet. Det tyske statistikkbyrået melder forøvrig at investeringene fortsatte å falle i 3. kvartal (men oppgir foreløpig ikke noe tall), og med en nedgang på hele 5,8 prosent kvartalet før er dette et klart tilbakeslag. Sterke innkjøpssjefsindikatorer og stemningsindikatorer kan imidlertid tyde på at denne nedturen er midlertidig.

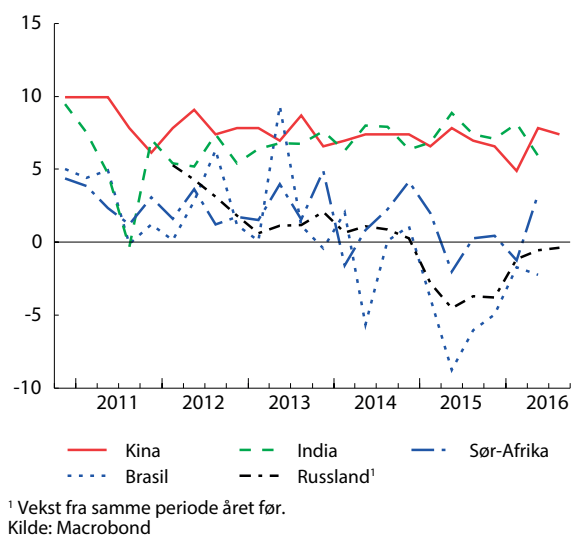
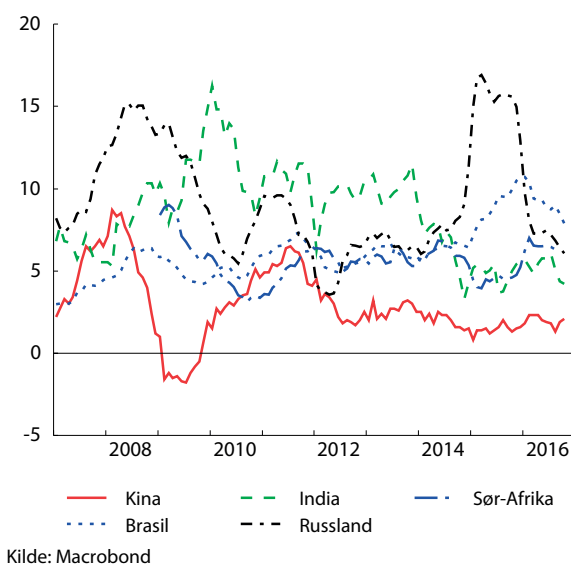
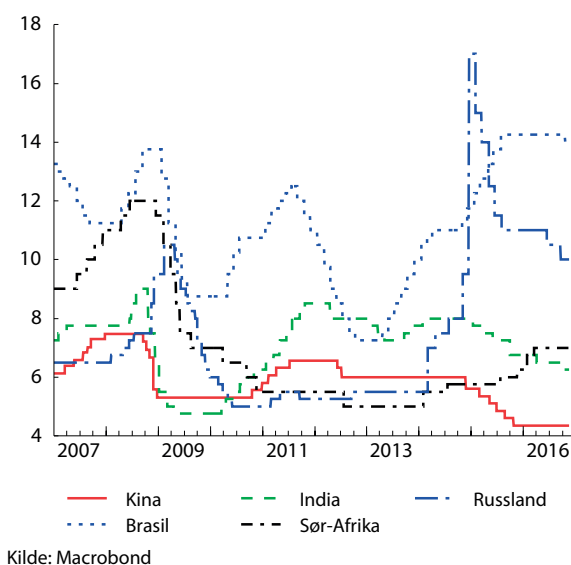
I Frankrike kom BNP-veksten på 0,9 prosent i 3. kvartal hovedsakelig som følge av økt produksjon til lager og vekst i offentlig konsum, sistnevnte en utvikling som ser

ut til å ha vært et karakteristisk trekk ved fransk økonomi helt siden finanskrisen. For øvrig var både eksport- og investeringsveksten moderat, mens høy importvekst bidro til at utenrikshandelens samlede vekstbidrag var negativt. Investeringene er fortsatt på et svært lavt nivå og selv om eksporten vokste i 3. kvartal, har det vært en klar avmatning i år.

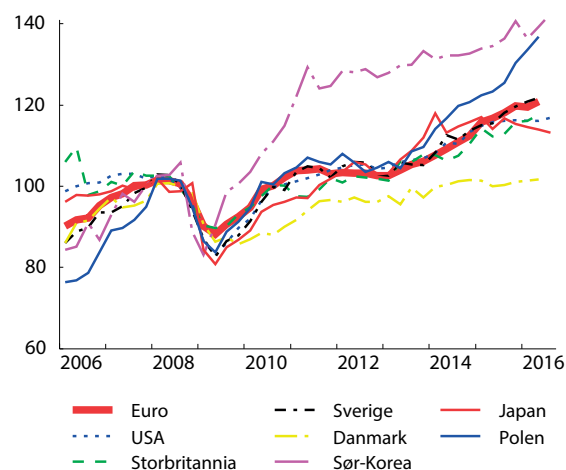
I Spania økte BNP med 2,9 prosent i 3. kvartal. Det er det niende kvartalet på rad med vekst på rundt 3 prosent og veksten er bredt basert. I Italia tok veksten seg opp fra 0,1 prosent i 2. kvartal til 1,3 prosent i 3. kvartal. Ifølge det italienske statistikkbyrået skyldes dette sterk vekst i de innenlandske etterspørselskomponentene samlet, mens utenrikshandelens vekstbidrag skal ha vært negativt. Med dette har den italienske økonomien nå vokst syv kvartaler på rad, men BNP er fortsatt 8 prosent lavere enn toppen tidlig i 2008. Med en statsgjeld som andel av BNP på i overkant av 130 prosent er dessuten den italienske økonomien særlig sårbar overfor urolighetene som har oppstått i markedet for statsgjeld i høst. Bare siden det amerikanske valget i november har rentene på ti-årige italienske statsobligasjoner steget med nærmere 0,4 prosentpoeng.

Når det gjelder Storbritannia, er det fortsatt vanskelig å si hva de økonomiske effektene av valget om EU-utmelding vil bli på litt lenger sikt. Så langt har de negative effektene i liten grad manifestert seg i statistikken. I 3. kvartal var veksten på 2,0 prosent, om lag på linje med utviklingen det siste halvannet året. Aksjekursene har steget med rundt 7 prosent siden folkeavstemningen den 23. juni, til tross for en liten nedtur tidligere i høst. Detaljhandelen har økt med drøye 4 prosent siden juni, og særlig frisk vekst i oktober tyder på at husholdningenes konsumvekst holder seg godt oppe også i 4. kvartal. Spørreundersøkelser tyder dessuten på at husholdningenes framtidstro har tatt seg godt opp igjen i høst etter et markert fall i juli. Arbeidsledigheten har fortsatt å falle, til 4,8 prosent ved siste notering i august. Til tross for en liten nedgang i oktober var boligprisene 1,5 prosent høyere enn i juni. Det britiske pundet har svekket seg med rundt 20 prosent handelsvektet det siste året. Eksporten har likevel utviklet seg svakt i den samme perioden, men veksten kan ventes å ta seg opp framover. Sammen med høyere oljepriser har depresieringen bidratt til at inflasjonen har tatt seg opp fra i underkant av null i oktober i fjor til 0,9 prosent i oktober i år. Basert på svært pessimistiske prognoser for den britiske økonomien som følge av avgjørelsen om å melde seg ut av EU, valgte Bank of England i sommer å kutte styringsrenta til historisk lave -0,25 prosent og å gjenoppta de kvantitative lettelsene. På bakgrunn av den relativt sterke økonomiske utviklingen har vi valgt å opprettholde våre mer optimistiske anslag for Storbritannia.

I Danmark tok den økonomiske veksten seg opp inn i 2016, etter klare tegn til stagnasjon gjennom 2015. Økt offentlig etterspørsel har bidratt til oppsvinget i år, etter seks år med kontraktiv finanspolitikk. BNP-veksten

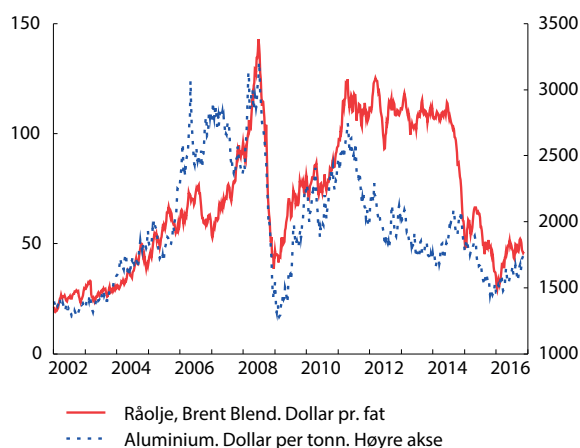
Figur 1.14. **Framvoksende økonomier. BNP-vekst fra kvartalet før**Figur 1.15. **Framvoksende økonomier. Inflasjon**Figur 1.16. **Framvoksende økonomier. Styringsrenter**

Figur 1.17. Import Norges handelspartnere. Sesongjustert 2008=100

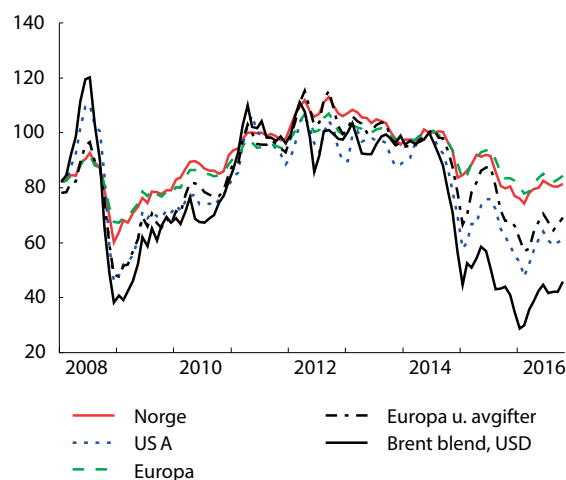
Kilde: Macrobond

Figur 1.18. Spotpris råolje og aluminium

Kilde: Macrobond.

Figur 1.19. Bensinpriser, lokal valuta, juni 2014=100

Kilde: Macrobond

var imidlertid svakere i 2. kvartal enn i kvartalet før. Løpende månedsstatistikk indikerer at veksten har vært moderat også i 3. kvartal. Industriproduksjonen falt klart i august og september, betydelig mer enn den samlede oppgangen gjennom første halvår. Stemningsindikatorer for næringslivet har også falt i den samme perioden. Det kan være en indikasjon på at både eksport og investeringer hadde en beskjeden utvikling i 3. kvartal. Detaljhandelen falt litt fra 2. til 3. kvartal, men tok seg litt opp igjen i oktober. Også for husholdningene viser stemningsindikatorer en svak utvikling i høst.

Arbeidsledigheten har dessuten steget igjen i Danmark. Fra en bunn på 5,9 prosent i februar har den økt til 6,3 prosent i september, riktignok godt under toppen på 7,9 prosent i 2012. Inflasjonen har vært i overkant av 0 prosent siden høsten 2013 og ble i oktober registrert til kun 0,3 prosent. Med litt mer drahjelp fra finanspolitikken og en forsiktig internasjonal oppgangskonjunktur ser vi for oss at den danske økonomien vil vokse moderat i tiden som kommer, med årsveksten gradvis økende fra knappe 1 prosent i år til rundt 2 prosent mot slutten av prognoseperioden.

Den økonomiske veksten i Sverige avtok klart i årets to første kvartaler, etter å ha vokst med nær 4 prosent som gjennomsnitt i de 8 foregående kvartalene. En viktig årsak til avmatningen er at eksporten falt markert, etter to år med høy vekst. I motsatt retning trekker en økende vekst i offentlige utgifter det siste året. Arbeidsledigheten har holdt seg rundt 7 prosent siden årsskiftet, etter å ha gått noe ned gjennom 2014 og særlig 2015. Utsiktene er noe blandet, men samlet sett antyder løpende månedsstatistikk at den moderate veksten har fortsatt i høst. For eksempel har veksten i detaljhandelen flatet ut gjennom 2016, mens konjunkturinstituttets indikator for konsumenttillit siden august har indikert at stemningen blant husholdningene er på vei opp. Industriproduksjonen var lavere i 2. kvartal enn i første, tross en kraftig rekyl i september. Den svenske kronen har svekket seg gjennom 2016, noe som vil understøtte eksporten framover.

Inflasjonen har tatt seg klart opp det siste året, til 1,2 prosent i oktober, etter å ha vært nær null de tre siste årene. Kjerneinflasjonen har derimot stabilisert seg i overkant av 1,25 prosent siden januar i år. Lave renter har bidratt til høy boligprisvekst. I oktober var 12-månedersveksten på knappe 9 prosent. Sveriges Riksbank er fortsatt betydelig mer opptatt av lav inflasjon enn finansiell stabilitet, og valgte som varslat å la styringsrenta bli værende på -0,5 prosent i oktober. Den venter dessuten at styringsrenta blir liggende på dette rekordlave nivået i en lengre periode enn tidligere antatt, og åpnet for en mulig utvidelse av dagens oppkjøpsordning for obligasjoner. Dette ble begrunnet med at det kan ta lenger tid før inflasjonen når målet på to prosent enn tidligere ventet.

Vi venter at den økonomiske veksten kun vil ta seg forsiktig opp framover, med litt mer drahjelp fra finans-

Boks 1.2. Økt politisk spenning demper internasjonal etterspørsel

Europa har vært igjennom flere kriser de siste årene: finanskrisen i 2008, statsgjeldskrisen i 2011, flyktningkrisen i 2014, ja til britisk EU-utmelding (brexit) i 2016 og, ikke minst, de sosioøkonomiske konsekvensene av en langvarig og dyp lavkonjunktur. Kombinasjonen av høy arbeidsledighet, økende skjevfordeling av inntekt og formue og innvandringsfrykt har ført til store endringer i det politiske landskapet med framvekst av populistiske og nasjonalistiske anti etablissement, anti EU-krefter. Trumps valgseier i høst (se egen boks) vil kunne bidra til å forsterke disse tendensene også i Europa.

Polen og Ungarn har allerede hatt regjeringer med klar nasjonalistisk og proteksjonistisk profil en stund. Nylig fikk også Bulgaria og Moldavia EU-skeptiske presidenter. Hvis Frihetspartiets Norbert Hofer går av med seieren i presidentvalget i begynnelsen av desember, blir Østerrike det første landet i EU etter andre verdenskrig med en president fra ytterste høyre fløy i politikken. Omtrent samtidig avholdes folkeavstemning om konstitusjonelle reformer i Italia. Blir det nei der, kan det bli tungen på vektskålen for utstedelse av nyvalg. Mange meningsmålinger indikerer nå at det vil kunne bringe den EU-skeptiske femstjernersbevegelsen i regjeringsposisjon, og derigjennom bane veien for en italiensk EU-exit via en lovet folkeavstemning. I Nederland og

Frankrike kan henholdsvis både Geert Wilders' Frihetsparti og Front Nationals Marine Le Pen gå av med valgseire neste år. I Tyskland viser enkelte meningsmålinger en oppslutning til det EU- og innvandrings skeptiske partiet Alternativ for Tyskland på hele 16 prosent. Forbundskansler Angela Merkel har imidlertid nylig sagt at hun vil stille også ved neste valg i oktober neste år, og en storkoalisjonen ligger per i dag klart an til å gå av med seieren. Men også Merkel har endret sin politikk i møtet med den nye politiske virkeligheten, hittil særlig med en strengere innvandringspolitikk.

Det nye politiske landskapet fører med seg en mer nasjonalistisk politikk, som kan bidra til å begrense internasjonal handel, med negative konsekvenser for den økonomiske utviklingen. Sannsynligheten for at flere land kan komme til å trekke seg ut av EU og euroområdet er i ferd med å øke, som, i ytterste konsekvens, kan føre til at samarbeidet bryter sammen. Stadige valg og folkeavstemninger med dette bakteppet skaper økt usikkerhet, som i seg selv kan bidra til å dempe både husholdningenes etterspørsel og næringslivets investeringer. I tillegg kan det føre til gjentatt, betydelig uro i finansmarkedene. På denne bakgrunn har vi også nedjustert våre anslag for internasjonal økonomi noe, se for eksempel temaboks i ØA 4/2016. Disse forholdene utgjør en økende nedsiderisiko i våre prognoser for internasjonal økonomi.

politikken og økt internasjonal etterspørsel samt en svakere svensk krone. På grunn av de høye vekstratene rundt årsskiftet gir det likevel en årsvekst på hele 3,1 prosent i år. Deretter venter vi at årsveksten tar seg langsomt opp fra rundt 2 prosent neste år til 2,5 prosent mot slutten av prognoseperioden.

1.3. Veksten er fortsatt høy i Kina og India

I Kina tok den økonomiske veksten seg raskt opp etter en relativt svak start på året. Sesongjustert og målt som årlig rate økte BNP med 7,4 prosent i 3. kvartal, ned fra 7,8 prosent kvartalet før. Mens veksten i industriproduksjonen og investeringer i tungindustri avtar noe, så bidrar et svært friskt boligmarked til høyere vekst. Framover venter vi at omstillingen mot en mer konsumdrevet økonomi bidrar til at veksten avtar til 5 prosent i løpet av prognoseperioden. Økende proteksjonisme vil også bidra til dette, og potensialet for en mer eksplisitt handelskonflikt med USA utgjør en nedsiderisiko.

Myndighetenes ønskede vridning av økonomien mot mer konsumdrevet vekst ser ut til å være i gang. I 3. kvartal kom konsumet med hovedbidraget til den samlede veksten i økonomien, riktignok understøttet av økte subsidier til bilkjøp. Renta har vært stabil på et lavt nivå, og selv om inflasjonen er rundt 2 prosentpoeng under inflasjonsmålet på 4 prosent, tilsier de friskt voksende boligprisene ingen ytterligere reduksjoner i renta. Boligprisveksten viser i flere byer igjen bobletendenser, og for å motvirke tosfret boligprisvekst i mange av de 70 største byene er nå kapitalkravet igjen skjerpet. I hovedstaden Beijing er for eksempel nå kravet til egenkapital for å få lån til bolig på 35 prosent.

I India falt veksten noe tilbake i årets andre kvartal, til 5,9 prosent, sesongjustert og målt som årlig rate. De tre siste årene har veksten stort sett vært på 6-8 prosent. To år med lite monsunregn gjør imidlertid at jordbruket har hatt en relativt svak utvikling. Den regnfattige tiden bidro også til en øking i inflasjonen, som sentralbanken møtte med økte renter. I år kom imidlertid regnet tilbake, og dermed har lavere matvarepriser kunnet bidra til at inflasjonen har kommet ned under sentralbankens mål på 5 prosent. Renta er dermed også på vei ned fra toppen på 8 prosent i 2014 til 6,25 prosent siden oktober i år. Det ligger også an til ytterligere rentekutt framover. Nylig annonserte statsminister Narendra Modi at myndighetene vil slå hardere ned på utbredelsen av korrupsjon og svart økonomi. Anslag tyder på at inntekter som unndras beskatning utgjør mellom 20 og 30 prosent av BNP. Et av myndighetenes tiltak er å skifte ut de to største sedlene med nye. Sedlene som går ut av bruk er beregnet å utgjøre opp mot 80 prosent av kontantene som sirkulerer i den indiske økonomien, og kontanter brukes fortsatt i stor utstrekning. På svært kort tid i november ble de gamle sedlene erklært verdiløse til vanlige handelstransaksjoner, uten at det var klart for distribusjon av nye. Dette kan bidra til å dempe den økonomiske veksten betydelig på slutten av 2016 og inn i 2017.

1.4. Nedgangen avtar i Brasil og Russland

I Brasil er det tegn til at BNP er i ferd med å nærme seg bunnen etter det kraftige fallet i kjølvannet av råvareprisedgangen fra 2014. Etter et fall på 2,3 prosent i 2. kvartal, målt som årlig rate, var BNP om lag 8 prosent under toppen i 2014. Arbeidsledigheten har økt til i underkant av 12 prosent. En kraftig depresiering og

høy inflasjon ble møtt av høye renter, som bidro til å forsterke lavkonjunktoren. Inflasjonen har falt fra toppen på 10,7 prosent i januar, til 7,9 prosent i oktober. I oktober kom også det første rentekuttet fra den brasilianske sentralbanken, til 14 prosent, med signaler om ytterligere nedgang framover. For å gjenvinne troverdighet i internasjonale kredittmarkeder har myndighetene nå også tatt grep om finanspolitikken og innført en "handlingsregel", som binder offentlig pengebruk til inflasjonen. Så langt tyder positive markedsreaksjoner på at myndighetene med dette har klart å gjenopprette noe av tilliten i markedet. Imidlertid vil null eller negativ realvekst i offentlige budsjetter gi negative finanspolitiske impulser, som vil dempe den kommende oppgangen. Vi venter at BNP vil begynne å vokse forsiktig fra slutten av 2017.

I Russland ser det også ut til at resesjonen nærmer seg slutten. Etter ett og et halvt år med kraftig fall i BNP, var nedgangen på kun 0,4 prosent i 3. kvartal, målt fra samme periode året før. Lave oljepriser setter begrensninger for finanspolitikken. Fortsatt rammer internasjonale handelssanksjoner økonomien hardt, og en vedvarende lav oljepris bidrar med negative impulser til landets økonomi og budsjetter. Signaler fra USAs kommende president Trump gir forhåpninger om lettelser i handelsrestriksjonene, som også vil bidra til at økonomien kan begynne å vokse noe igjen framover. Som i Brasil har inflasjonen kommet noe ned, og den russiske sentralbanken har satt ned styringsrenta fra hele 17 prosent for to år siden, til 10 prosent i september.

1.5. Japan og Sør-Korea

I Japan har BNP-veksten tatt seg opp i 2016. I årets tredje kvartal var veksten på 2,2 prosent, sesongjustert og målt som årlig rate. Det viktigste bidraget kom fra eksporten, som økte med hele 8,1 prosent, men det må ses på bakgrunn av et fall kvartalet før. Den japanske økonomien sliter kronisk med lav lønns- og prisvekst. I år har konsumprisene igjen begynt å falle og i oktober var inflasjonen på -0,5 prosent målt fra samme måned året før. Vi har lagt til grunn at BNP-veksten avtar noe framover og blir liggende rundt knappe 1 prosent de nærmeste årene.

I Sør-Korea har veksten fortsatt rundt 3 prosent på 6. året. I 3. kvartal var veksten på 2,7 prosent, målt som årlig rate, svakt ned fra 2,8 prosent i kvartalet før. Investeringene ble drevet av et noe sterkere boligmarked og eksportveksten økte, mens høy gjeld trolig har bidratt til at husholdningene holdt noe igjen på forbruket etter friskere vekst tidligere på året. Sentralbanken har holdt renta fast på 1,25 prosent siden det siste rentekuttet i juni.

Boks 1.3. Utviklingen i oljemarkedet

Fra sommeren 2014 falt oljeprisen fra om lag 110 dollar fatet til rundt 30 dollar fatet i begynnelsen av februar i år. Deretter har oljeprisen stort sett variert mellom 40 og 50 dollar per fat og ligger i slutten av november på i underkant av 50 dollar fatet.

Oljeprisen falt i 2014 som følge av økt produksjon først og fremst i USA, samtidig som man forventet lavere vekst i etterspørselen spesielt utenfor OECD. På sitt ministermøte i november i 2014 vedtok OPEC på tross av oljeprisfallet, å ikke redusere produksjonen slik mange forventet, og dette bidro til at oljeprisen falt ytterligere. OPEC har siden dette møtet økt produksjonen med over 3 millioner fat daglig. Dette inkluderer økt produksjon i Iran som produserer litt mer enn før sanksjonene ble innført.

IEA (International Energy Agency) forventer at den globale etterspørselen etter råolje vil øke med 1,3 millioner fat per dag i 2016, og ytterligere med 1,2 millioner i 2017. Økningen utenfor OECD neste år er først og fremst forventet å komme i India og andre asiatiske land, inkludert Kina. IEA antar også at etterspørselen i OECD vil holde seg om lag uendret i 2017.

Råoljeproduksjonen utenfor OPEC forventes av IEA å falle med 1,0 millioner fat daglig i år på grunn av den lave oljeprisen. Dette skyldes først og fremst en nedgang i produksjonen av lettolje fra tette bergarter i USA. Det innebærer en reversering av utviklingen i 2014 da USA økte denne produksjonen med over 1,0 millioner fat per dag. På grunn av noe høyere fremtidig oljepris, forventer IEA at produksjonen utenfor OPEC vil øke med 0,4 millioner fat daglig neste år. Økningen er først og fremst forventet å komme i Brasil og Kasakhstan.

Dersom OPEC holder framtidig produksjon lik det gjennomsnittlige nivået fra oktober i år, venter de at de globale lagrene av råolje øker med 0,5 millioner fat i 2016, mens de forventer en økning på 0,4 millioner fat i 2017. I løpet av 4. kvartal neste år vil etterspørselen gradvis ta igjen tilbudet og det er forventet en liten nedbygging av lagrene i denne perioden. Dette kan isolert sett legge et visst press oppover på oljeprisen mot slutten av neste år, selv om de samlede kommersielle lagrene av råolje og raffinerte produkter i OECD fortsatt er høye.

IEA har i sin Medium-term Oil Market Report sett på utviklingen i etterspørsel og tilbud i perioden 2018-2019. Oljeetterspørselen er forventet å stige med 1,2 millioner fat per dag i denne perioden. Dette er lavere enn i årene før finanskrisen. Årsaken til at lavere oljepris ikke forventes å gi større økning i etterspørselen, forklares med lavere vekst i flere land, at etterspørselen i land som Kina er blitt mindre oljeintensiv og bortfall av etterspørselssubsidier i flere land, blant annet India.

IEA forventer at oljeproduksjonen utenfor OPEC vil stige med 0,4 millioner fat per dag i perioden 2018-2019. Dette er atskillig mindre enn økningen i fjor da produksjonen steg med 1,3 millioner fat daglig. Dette skyldes blant annet at oljeprisfallet har ført til bortfall av investeringer som etter hvert vil gi relativt lite produksjon fra nye felt. Derfor vil ikke den samlede produksjonen utenfor OPEC ta seg mer opp, selv om oljeproduksjonen i USA vil begynne å øke igjen. Alt i alt vil dette føre til at residualetterspørselen som er rettet mot OPEC vil øke med om lag 0,8 millioner fat per dag gjennom 2018 og 2019. Dette kan gi rom for økt oljeproduksjon i OPEC. OPEC har vedtatt å redusere oljeproduksjonen til mellom 32,5 og 33 millioner fat per dag. Dette innebærer produksjonskutt på 0,8-1,3 millioner fat fra nivået i oktober, noe som var det høyeste nivået noensinne. Det er ikke avklart hvilke medlemmer som skal redusere produksjonen, bortsett fra at blant annet Libya og Nigeria ser ut til å være unntatt fra en avtale fordi de har en relativ lav produksjon grunnet uroen i landene. Det hersker usikkerhet om det vil bli inngått en forpliktende avtale på OPECs ministermøte 30. november, dagen etter deadline for denne rapporten. Det er også usikkert om Russland og andre produsenter utenfor OPEC vil bidra til å begrense produksjonen.

Vi legger til grunn at OPEC kommer til enighet om et moderat produksjonskutt, og at oljeprisen raskt stiger til 53 dollar fatet. Videre venter vi at oljeprisen øker gradvis til 60 dollar gjennom 2018 og 2019.

Tilbud og etterspørsel av råolje. Millioner fat per dag inkl. NGL

	2014	2015	Prognose		16:1	16:2	16:3	Prognose				
			2016	2017				16:4	17:1	17:2	17:3	17:4
Etterspørsel	93,2	95,0	96,3	97,5	95,5	95,8	96,8	97,0	96,8	96,9	98,1	98,2
OECD	45,8	46,4	46,5	46,5	46,7	46,0	46,7	46,5	46,7	46,0	46,8	46,6
Europa	13,5	13,7	13,9	13,8	13,6	13,9	14,2	13,7	13,6	13,9	14,2	13,7
Amerika	24,2	24,6	24,6	24,6	24,5	24,4	24,8	24,7	24,5	24,5	24,9	24,6
Asia Oseania	8,1	8,0	8,0	8,0	8,5	7,6	7,8	8,2	8,6	7,6	7,7	8,2
Tidligere Sovjetunionen	4,9	4,9	5,1	5,2	4,9	4,9	5,3	5,2	5,0	5,1	6,3	5,2
Resten av verden	42,5	43,8	44,7	45,8	43,9	44,9	44,8	45,3	45,1	45,8	45,0	46,4
Tilbud	93,8	96,6	96,8	97,9	96,6	95,9	97,1	97,6	97,4	97,8	98,3	98,1
OPEC ¹	37,7	39	40,2	40,9	39,6	39,9	40,5	40,8	40,8	40,8	40,9	40,9
OECD	22,9	23,9	23,2	23,3	24,0	22,8	23,0	23,2	23,3	23,2	23,2	23,3
Tidligere Sovjetunionen	13,9	14	14,1	14,3	14,2	14,0	14,0	14,2	14,3	14,3	14,2	14,4
Resten av verden	19,3	19,7	19,3	19,4	18,8	19,2	19,6	19,4	19,0	19,5	20,0	19,5
Lagerendring (og diverse)	0,6	1,6	0,5	0,4	1,2	0,2	0,3	0,6	0,6	0,9	0,2	-0,1
Etterspørsel rettet mot OPEC	37,1	37,5	39,6	40,5	38,4	39,8	40,2	40,2	40,2	39,9	40,8	41,0
Gjennomsnittlig oljepris (Brent Blend)	98,5	52,2			34,0	45,8	45,7					
Oljepris, prognoser SSB	2016	2017	2018	2019								
	44,8	53,0	54,5	58,5								

Kilde: IEA Oil Market Report Oktober 2016 og SSB.

¹ Prognosen for råoljeproduksjonen i OPEC er laget av Statistisk sentralbyrå.

2. Konjunkturutviklingen i Norge

Oljenedturen og svak internasjonal etterspørselsvekst preger fortsatt norsk økonomi. BNP Fastlands-Norge økte i 3. kvartal med kun 0,6 prosent regnet som årlig rate ifølge kvartalsvis nasjonalregnskap (KNR), etter noe høyere vekst gjennom første halvår. Til sammenlikning anslår vi trendveksten til 2 prosent. Konjunkturedgangen, som i stor grad var en følge av fall i etterspørselen fra og sysselsettingen i petroleumsnæringen, har nå vart i over to år. Fallet i petroleumsinvesteringene ser imidlertid ut til å ha avtatt i styrke. Mens disse investeringene i gjennomsnitt gikk ned med

4 prosent i kvartalet i de foregående to årene, var nedgangen i 3. kvartal bare 0,6 prosent.

I de siste to kvartalene har en oppbremsing av konsumet i husholdningene bidratt til den beskjedne aktivitetsutviklingen. Konsumutviklingen er en følge av stagnerende inntektsutvikling, også om man ser bort fra aksjeutbytte som har vært preget av skattetilpasning. Disponibel realinntekt utenom aksjeutbytte anslås nå å falle med 0,1 prosent i 2016. Lav vekst i lønningene

Tabell 2.1. **Makroøkonomiske hovedstørrelser. Regnskapstall. Vekst fra forrige periode. Prosent**

	2014	2015*	Sesongjustert			
			15:4	16:1	16:2	16:3
Realøkonomi						
Konsum i husholdninger mv.	1,9	2,1	0,5	0,3	0,4	0,0
Konsum i offentlig forvaltning	2,7	2,1	0,6	0,6	0,7	0,4
Bruttoinvesteringer i fast realkapital	-0,7	-3,8	0,4	-0,4	-0,2	2,6
Fastlands-Norge	0,4	0,6	1,3	0,3	1,7	3,4
Utvinning og rørtransport	-3,2	-15,0	-2,7	-3,1	-4,9	-0,6
Etterspørsel fra Fastlands-Norge ¹	1,8	1,8	0,7	0,4	0,8	0,8
Eksport	3,1	3,7	-2,0	-2,1	-1,4	1,1
Råolje og naturgass	2,7	3,2	-5,5	2,7	-1,3	0,8
Tradisjonelle varer	3,1	5,8	-0,2	-5,0	-1,5	-0,7
Import	2,4	1,6	4,3	0,5	-2,6	1,3
Tradisjonelle varer	2,1	1,9	4,1	0,6	-2,9	-0,3
Bruttonasjonalprodukt	1,9	1,6	-1,6	1,1	0,0	-0,5
Fastlands-Norge	2,2	1,1	-0,1	0,3	0,4	0,2
Arbeidsmarkedet						
Utførte timeverk	1,4	0,3	-0,1	0,0	-0,1	0,1
Sysselsatte personer	1,2	0,3	-0,2	-0,1	0,0	0,1
Arbeidsstyrke ²	1,1	1,4	-0,2	0,5	-0,6	0,7
Arbeidsledighetsrate, nivå ²	3,5	4,4	4,6	4,7	4,7	4,9
Priser og lønninger						
Årslønn	3,1	2,8	..	..	..	..
Konsumprisindeksen (KPI) ³	2,0	2,1	2,5	3,2	3,4	4,0
KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE) ³	2,4	2,7	3,0	3,2	3,2	3,3
Eksportpriser tradisjonelle varer	3,4	2,3	0,1	0,8	3,4	0,6
Importpriser tradisjonelle varer	4,4	4,7	0,0	-0,1	0,9	0,1
Utenriksregnskap						
Driftsbalansen, milliarder kroner	346,0	270,0	52,9	42,8	40,3	..
MEMO (ujusterte nivåttall)						
Pengemarkedsrente (3 mnd. NIBOR)	1,7	1,3	1,1	1,1	1,0	1,1
Utlånsrente, rammelån med pant i bolig ⁴	3,9	3,2	2,8	2,7	2,6	2,5
Råoljepris i kroner ⁵	621	430	380	304	388	391
Importveid kronekurs, 44 land, 1995=100	93,7	103,4	107,4	108,1	105,9	105,2
NOK per euro	8,4	8,9	9,3	9,5	9,3	9,3

¹ Konsum i husholdninger og idelle organisasjoner + konsum i offentlig forvaltning + bruttoinvesteringer i Fastlands-Norge.

² Ifølge AKU.

³ Prosentvis vekst fra samme periode året før.

⁴ Gjennomsnitt for perioden.

⁵ Gjennomsnittlig spotpris Brent Blend.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

og høy vekst i prisene, samt svært lav vekst i samlet sysselsetting, bidrar til dette.

Til tross for den svake inntektsutviklingen er bolig- etterspørselen meget høy. Mye av dette skyldes trolig de svært lave boliglansrentene som ser ut til å forbli lave i lang tid. Den høye etterspørselen har manifestert seg i høy boligprisvekst og stor fart i boligbyggingen.

Også investeringene i fastlandsnæringene har et positivt forløp, med vekst i alle de fire siste kvartalene. Veksten er imidlertid ikke særlig sterk, og den kan neppe tas til inntekt for at et markert omslag er i gang. Kraftforsyningen skiller seg ut som en stor næring med betydelig investeringsøkning i 3. kvartal. I tjenesteytende næringer, som står for brorparten av investeringene i fastlandsnæringene, har det vært en tendens til noe vekst gjennom det siste året, men de var nærmest uendret fra 2. til 3. kvartal i år. Industriinvesteringene har derimot falt i de to siste kvartalene.

Eksporten har utviklet seg svakt gjennom det siste året, men økt eksport av petroleum og tjenester har bidratt til en viss vekst i den samlede norske eksporten i 3. kvartal. Tradisjonell vareeksport har derimot falt i fire kvartaler på rad, men nedgangen ser ut til å ha avtatt i styrke. I 3. kvartal var fallet på 0,7 prosent, mens endringen for året 2016 anslås å bli -5,1 prosent. Nedgangen skyldes blant annet fall i internasjonal etterspørsel etter oljerelaterte produkter i kjølvannet av oljeprisfallet, men det er også mer tilfeldige faktorer som bidrar. Bedringen av den kostnadsmessige konkurranseevnene på grunn av kronesvekkelsen har redusert nedgangen.

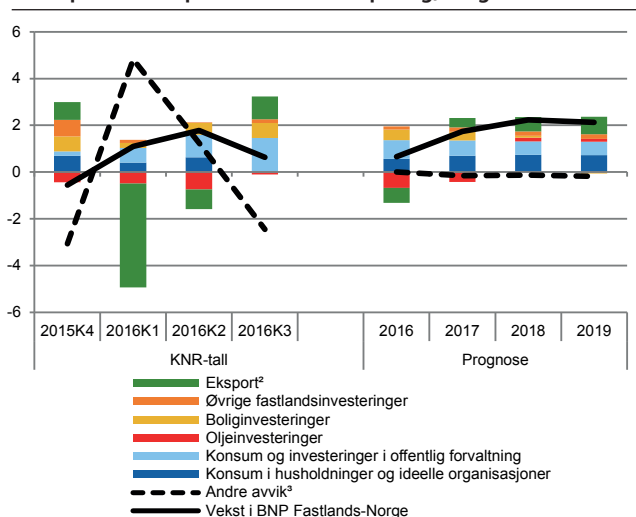
Pengepolitikken har gitt klare bidrag til å dempe konjunkturedgangen gjennom reduksjonen i styringsrentene til det rekordlave nivået på 0,5 prosent i mars 2016. Dette har ledet til at typiske boliglansrenter kom helt ned i 2,5 prosent i mai og har ligget på det nivået så langt vi nå har tall for. Rentereduksjonene har bidratt til at krona er svak i et historisk perspektiv, selv om den lave oljeprisen i seg selv nok er hovedforklaringen. Også innretningen av finanspolitikken har dempet konjunkturedgangen. Offentlig etterspørsel øker mer

enn trendveksten til BNP Fastlands-Norge og det har blitt gitt skattelette. I 3. kvartal var veksten i offentlig konsum og investeringer nær trendvekst, hvis man ser bort fra kjøp av kampfly som ikke påvirker aktivitetsnivået i Norge.

Den svake aktivitetsutviklingen i 2016 har bidratt til at arbeidsledigheten har økt noe. Målt med Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) har ledigheten imidlertid falt litt i det aller siste, etter å ha økt fram til sist sommer, hvor en topp ble nådd med 5 prosent av arbeidsstyrken som gjennomsnitt for månedene juni til august. Den gjennomsnittlige ledighetsraten for den siste tremånedersperioden, august-oktober, var 4,8 prosent. Svak utvikling i sysselsettingen har blitt motvirket av at også arbeidstilbudet har utviklet seg meget svakt.

Tidsforsinkede effekter av den betydelige kronesvekkelsen fra starten av 2013 til litt inn i 2016,

Figur 2.1. Vekst i BNP Fastlands-Norge og bidrag fra etterspørselskomponenter.¹ Prosentpoeng, årlig rate

¹ Etterspørselsbidragene er regnet ut ved å finne endringen i hver variabel, trekke ut den direkte og indirekte importandelen, og deretter dele på nivået til BNP Fastlands-Norge i perioden før. Importandelene som brukes er dokumentert i Økonomiske analyser 1/2016, boks 2.4. Alle tall er sesongjusterte og i faste priser.

² Eksportvariabelen er definert som samlet eksport minus eksport av råolje, gass og utenriks sjøfart.

³ Andre avvik er definert residualt slik at det fanger opp alle andre faktorer samt lagerendring og statistiske avvik.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.2. Vekst i BNP Fastlands-Norge og bidrag fra etterspørselskomponenter.¹ Prosentpoeng, årlig rate

	KNR-tall				Prognose			
	15:4	16:1	16:2	16:3	2016	2017	2018	2019
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	0,7	0,4	0,6	0,0	0,6	0,7	0,7	0,7
Konsum og investeringer i offentlig forvaltning	0,2	0,6	1,0	1,5	0,8	0,7	0,6	0,6
Oljeinvesteringer	-0,4	-0,5	-0,7	-0,1	-0,7	-0,4	0,2	0,1
Boliginvesteringer	0,6	0,2	0,5	0,6	0,5	0,4	0,1	-0,1
Øvrige fastlandsinvesteringer	0,7	0,1	0,0	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2
Eksport ¹	0,8	-4,4	-0,8	1,0	-0,6	0,4	0,6	0,7
Andre avvik ¹	-3,1	4,8	1,2	-2,5	0,0	-0,2	-0,1	-0,2
Vekst i BNP Fastlands-Norge	-0,6	1,1	1,8	0,6	0,7	1,7	2,2	2,1

¹ Se fotnoter til figur 2.1.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

kombinert med en kraftig økning i elektrisitetsprisene, har løftet inflasjonen. 12-månedersveksten i konsumprisindeksen tok seg klart opp gjennom første halvår 2016, og var i juli hele 4,4 prosent, men har deretter gått litt ned. Veksten i KPI som årsgjennomsnitt blir trolig 3,6 prosent i 2016. En klar vekstreduksjon i elektrisitetsprisene og den senere tids moderate styrking av krona vil imidlertid bidra til vesentlig lavere prisvekst i 2017 og ytterligere litt lavere i 2018. I 2019 bidrar litt svakere krone til at inflasjonen igjen tar seg noe opp. Årslønnsveksten ser i år ut til å bli så lav som 2,2 prosent, som vil innebære et reallønnsfall på hele 1,4 prosent. Lønnsveksten blir trolig noe høyere neste år, slik at reallønnsveksten igjen blir svakt positiv.

Våre beregninger tilsier at veksten i norsk økonomi vil ta seg opp i tiden framover, og at vi får et konjunkturelt omslag tidlig neste år. Beregningene bygger på forutsetninger om at fallet i etterspørselen fra petroleumsnæringen dempes vesentlig gjennom 2017 og etter hvert slår over i en moderat økning, samt at den internasjonale veksten tar seg litt opp framover. Omslag til vekst i reallønn vil bidra til høyere vekst i konsumet og næringsinvesteringene vil vise en viss økning som en tidsforsinket følge av konkurranseevneforbedringen som ligger bak oss. Boliginvesteringene vil også vokse klart i 2017 fra et høyt nivå i 2016.

Boligprisene ventes å vokse noe også gjennom 2017. Høy boligbygging over lang tid sammen med moderat inntektsutvikling bidrar til at boligprisene ventes å falle gjennom 2018 og 2019. Perioden med ekstremt lave renter vil også etter hvert gå mot slutten. Økt bevissthet om dette, kombinert med høyere eiendomsskatter enkelte steder, trekker i samme retning. Sammen med litt høyere kostnadsvekst på grunn av høyere lønnsvekst, vil svekkelsen i boligprisene innebære en utfaling og etter hvert fall i boliginvesteringene mot slutten av prognoseperioden. Fallet i boliginvesteringer vil imidlertid dekkes opp av litt høyere vekst i eksport og næringsinvesteringer på fastlandet og i petroleumsnæringen, slik at veksten i BNP Fastlands-Norge vil kunne holde seg litt over trendveksten.

Det ligger ikke an til at konjunkturukslaget vil innebære noe særlig høy aktivitetsvekst. Arbeidsledigheten går i beregningene også bare svakt ned. Sysselsettingen ventes riktignok å ta seg klart opp i årene framover, men det vil også arbeidstilbudet. Vi legger derfor til grunn at styringsrenta vil bli holdt uendret ut 2019. Ifølge våre beregninger vil krona styrke seg litt framover for så å svekkes litt mot slutten av prognosebanen. Finanspolitisk ekspansjon i 2017 forutsettes avløst av en ganske nøytral innretning i 2018 og en svak kontraksjon året etter. Oljepengebruken vil ifølge beregningene ligge på drøye 3 prosent av Statens pensjonsfond utland i prognoseperioden.

2.1. Ekspansiv finanspolitikk også i 2017

Veksten i konsumet i offentlig forvaltning tiltok i andre halvår 2015 og var relativt høy i første halvår 2016.

Veksttakten ble noe dempet i 3. kvartal i år. Vi antar samme underliggende vekst i 4. kvartal, som gir en økning fra 2015 til 2016 på 2,2 prosent. Det er litt lavere enn vi tidligere la til grunn. Det er også lavere enn vekstanslaget for inneværende år i Nasjonalbudsjettet 2017 (NB 2017). Bruttoinvesteringene i offentlig forvaltning har vist sterk vekst også når man justerer for kjøp av kampfly til forsvaret. Vi anslår nå årsveksten i 2016 til om lag 6 prosent, som er litt høyere enn vi tidligere har lagt til grunn. Samlet kjøp av varer og tjenester er imidlertid ganske nær tidligere anslag. Stønader til husholdningene ser ut til å øke med 4,4 prosent i 2016 slik at realveksten i stønadene blir om lag 1 prosent. Dette er i tråd med våre tidligere anslag og NB 2017. Realveksten i offentlig forvaltnings kjøp av varer og tjenester samt stønadene til husholdningene øker altså om lag som forventet i 2016. Den samlede realveksten i disse tre utgiftspostene anslås nå til 2,2 prosent i 2016. Det er litt høyere enn beregnet trendvekst i fastlandsøkonomien. Reduserte skattesatser i 2016 bidrar til at finanspolitikken samlet sett er noe mer ekspansiv enn hva veksten i de omtalte utgiftene alene tilsier. NB 2017 anslår at det strukturelle, oljekorrigerte budsjettunderskuddet (SOBU) som andel av trend-BNP for Fastlands-Norge vil øke med ett prosentpoeng fra 2015 til 2016. SOBU tilsvarer i 2016 2,8 prosent av verdien av Statens pensjonsfond utland (SPU) ved inngangen til 2016.

Anslagene for finanspolitikken i 2017 er basert på NB 2017. Konsumveksten er anslått til 1,7 prosent. Bruttoinvesteringer i offentlig forvaltning vil fortsatt øke mye. Neste år er økningen i hovedsak en følge av at kjøp av nye kampfly øker fra to fly i 2016 til seks fly per år framover. Stønadsveksten til husholdningene vil tilta litt neste år i tråd med litt høyere lønnsvekst i 2017 enn i år. Sammen med lavere konsumprisvekst innebærer det at stønadene vil gi et vesentlig større bidrag til husholdningenes realinntekter neste år enn i år. Realveksten i de tre utgiftskomponentene anslås til 2,3 prosent i 2017, som er litt høyere enn i 2016.

Ifølge NB 2017 innebærer regjeringens forslag til statsbudsjett en samlet reduksjon i påløpte skatter og avgifter på om lag 2,8 milliarder kroner neste år. Dette anslaget tar høyde for de endringene som har funnet sted i løpet av 2016. Skattesatsen på alminnelig inntekt for selskaper og personer foreslås redusert fra 25 til 24 prosent i 2017. Det foreslås justeringer for petroleums-skatt og kraftbeskatning slik at disse to næringene ikke berøres nevneverdig. For personer økes trinnskatten slik at det meste av provenytapet fra redusert skatt på alminnelig inntekt dekkes inn igjen. Det anslås at disse to endringene reduserer påløpte personskatter med om lag 2,5 milliarder kroner. I tillegg øker satsene i minstefradraget og formuesskattesystemet endres. Det reduserer direkte personskatter ytterligere med om lag 1,3 milliarder kroner. En reduksjon i årsavgiften for personbiler gir en provenyeffekt på vel 1,2 milliarder kroner slik at direkte personskatter til sammen reduseres med om lag 5 milliarder kroner. For næringslivet

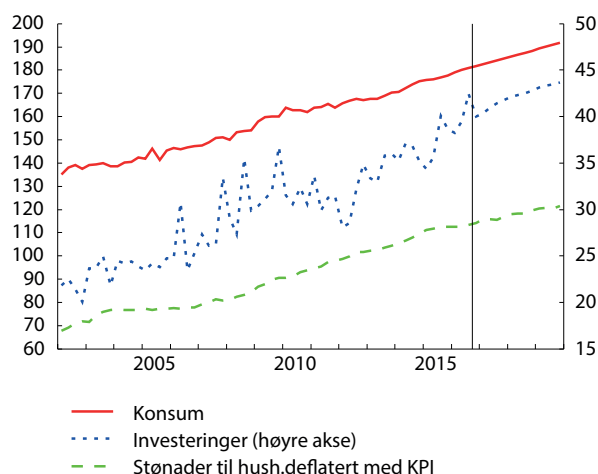
Tabell 2.3. **Makroøkonomiske hovedstørrelser 2015-2019. Regnskap og prognoser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet framgår**

	Regnskap 2015*	Prognoser										
		2016			2017			2018			2019	
		SSB	NB	FIN	SSB	NB	FIN	SSB	NB	FIN	SSB	NB
Realøkonomi												
Konsum i husholdninger mv.	2,1	1,5	1,9	1,4	1,9	2,1	2,3	2,0	2,0	2,6	2,0	1,8
Konsum i offentlig forvaltning	2,1	2,2	..	2,6	1,7	..	1,7	1,9	..	..	1,8	..
Bruttoinvestering i fast realkapital	-3,8	0,0	..	0,0	1,5	..	1,6	3,3	..	1,8	2,5	..
Utvinning og rørtransport ¹	-15,0	-15,8	-15,5	-14,0	-11,8	-4,2	-10,0	5,1	0,0	-6,8	3,7	3,0
Fastlands-Norge	0,6	5,6	..	..	5,0	..	..	2,5	..	..	1,8	..
Næringer	-1,6	2,6	..	1,8	3,6	..	4,4	3,5	..	4,8	3,7	..
Bolig	1,6	9,3	7,6	8,7	6,9	4,0	5,6	1,3	1,5	4,0	-1,1	0,5
Offentlig forvaltning	3,0	6,0	..	5,3	5,0	..	5,1	2,5	..	..	2,4	..
Etterspørsel fra Fastlands-Norge ²	1,8	2,6	2,5	2,5	2,5	2,7	2,6	2,1	2,2	2,7	1,9	2,1
Lagerendring ³	0,2	0,2	..	..	0,0	..	..	0,0	..	..	0,0	..
Eksport	3,7	-1,7	..	-0,3	1,2	..	-0,4	1,6	..	0,9	2,0	..
Råolje og naturgass	3,2	0,8	..	1,7	0,0	..	-4,1	-1,0	..	-3,6	-0,8	..
Tradisjonelle varer ⁴	5,8	-5,1	-4,0	-1,5	3,0	3,1	4,6	3,5	3,2	5,9	4,4	3,3
Import	1,6	1,1	0,6	-0,5	1,8	3,0	3,0	2,8	2,1	3,4	2,9	2,7
Tradisjonelle varer	1,9	0,1	..	0,0	1,3	..	3,6	2,7	..	4,4	3,0	..
Bruttonasjonalprodukt	1,6	0,4	0,7	1,2	1,4	1,3	0,6	1,7	1,5	1,3	1,7	1,7
Fastlands-Norge	1,1	0,7	0,9	1,0	1,7	1,8	1,7	2,2	2,1	2,4	2,1	2,1
Arbeidsmarked												
Sysselsatte personer	0,3	-0,1	-0,3	0,2	0,8	0,8	0,7	0,8	1,1	1,1	0,8	0,9
Arbeidsledighetsrate (nivå)	4,4	4,7	4,7	4,7	4,5	4,7	4,6	4,4	4,4	4,3	4,3	4,1
Priser og lønninger												
Årslønn	2,8	2,2	2,5	2,4	2,6	3,2	2,7	2,9	3,4	3,0	3,4	3,7
Konsumprisindeksen (KPI)	2,1	3,6	3,6	3,4	2,3	2,6	2,0	2,1	2,1	1,9	2,4	1,8
KPI-JAE ⁵	2,7	3,0	3,3	3,0	2,0	2,7	2,1	2,0	2,1	2,0	2,2	1,8
Eksportpris tradisjonelle varer	2,3	3,1	..	..	1,9	..	..	1,3	..	..	2,9	..
Importpris tradisjonelle varer	4,7	0,9	..	..	0,8	..	..	1,2	..	..	2,2	..
Boligpris	6,1	7,3	..	..	7,2	..	..	1,5	..	..	-0,7	..
Utenriksøkonomi												
Driftsbalansen, mrd. kroner	270,0	159,4	..	..	201,3	..	..	210,3	..	..	229,8	..
Driftsbalansen i prosent av BNP	8,7	5,1	..	..	6,2	..	..	6,2	..	..	6,4	..
MEMO:												
Husholdningenes sparerate (nivå)	10,4	6,5	..	..	6,6	..	..	6,5	..	..	6,4	..
Pengemarkedsrente (nivå)	1,3	1,1	1,0	1,1	1,0	0,8	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	..
Utlånsrente, rammelån med pant i bolig (nivå) ⁶	3,2	2,6	..	..	2,6	..	..	2,6	..	..	2,6	..
Råoljepris i kroner (nivå) ⁷	430	375	..	371	451	..	425	464	..	447	503	..
Eksportmarkedsindikator	4,9	3,1	..	..	4,1	..	..	4,5	..	..	4,6	..
Importveid kronekurs (44 land) ⁸	10,4	1,9	2,3	2,8	-3,2	-2,1	0,1	0,0	-0,7	1,0	1,1	-1,1

¹ Finansdepartementets anslag inkluderer tjenester tilknyttet oljeutvinning.² Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner + konsum i offentlig forvaltning + bruttoinvesteringer i fast kapital i Fastlands-Norge.³ Endring i lagerendring i prosent av BNP.⁴ Norges Bank gir anslag for tradisjonelle varer, reisetrafikk og annen tjenestetransport fra Fastlands-Norge.⁵ KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE).⁶ Gjennomsnitt for året.⁷ Gjennomsnittlig spotpris, Brent Blend.⁸ Positivt tall innebærer svekket krone. Finansdepartementet gir anslag på konkurranseprisindeksen.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (SSB), Finansdepartementet, St.meld nr.2 (2016-2017), (FIN), Norges Bank, Pengepolitisk rapport 3/2016 (NB).

Figur 2.2. Offentlig forvaltning. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

foreslås det å innføre en skatt på finanssektoren tilsvarende 5 prosent av lønn. Videre fjernes startavskrivningene på maskiner. Det foreslås i tillegg noen mindre endringer på andre områder slik at næringsbeskatningen samlet øker påløpt skatteproveny med om lag 1 milliard kroner.

Avgiftsendringer, inkludert økte miljøavgifter, er anslått å ville gi et proveny på om lag 1,4 milliarder kroner. Dette brukes delvis til å finansiere reduksjonen i årsavgiften for personbiler på 12 prosent. Årsavgiften er definert som en direkte skatt for personer og påvirker derfor ikke avgiftskomponenten i KPI. Effekten på KPI av avgiftsendringene tilsvarende 0,1 prosentpoeng i 2017.

NB 2017 anslår at SOBU som andel av trend-BNP øker med 0,4 prosentpoeng fra 2016 til 2017. Som andel av SPU utgjør dette 3,0 prosent. Forslaget til statsbudsjett for 2017 innebærer således at de senere års ekspansive finanspolitikk fortsetter, men i et mer moderat tempo enn i de tre foregående årene. I skrivende stund er det usikkert hva Stortinget vil vedta med hensyn til finanspolitikken i 2017.

For 2018 og 2019 foreligger det ikke noe forslag til finanspolitikk. Vi har lagt til grunn at konsumveksten i offentlig forvaltning blir 1,8 prosent årlig i 2018 og 2019. Når det gjelder bruttoinvesteringene i offentlig forvaltning har vi lagt til grunn en videre moderat økning i investeringer i sivil infrastruktur. Kjøp av kampfly til forsvarer gir som nevnt en stor økning i investeringene i 2017, men det kommer ingen nye impulser på dette området i 2018 og 2019. Skattekompromisset basert på Scheel-utvalgets utredning innebærer at skattesatsen på alminnelig inntekt reduseres videre til 23 prosent i 2018. Vi regner med at det samtidig skjer en oppjustering av skattesatser for forskuddspliktige slik at bare fastlandsbedriftene blir berørt av endringen. Provenytapet av dette kan anslås til nærmere 3 milliarder kroner i 2018. Vi har forutsatt

at drivstoffavgiftene øker i 2018 med en provenyeffekt på 3 milliarder kroner og at det skjer en tilsvarende økning også i 2019. Dette bidrar med om lag 0,2 prosentpoeng til KPI-veksten hvert år.

Vi har lagt til grunn at realveksten i pensjonsstønadene til husholdningene blir om lag 2 prosent årlig i perioden 2018 og 2019. Andre stønader vokser reelt sett noe mindre. Samlet realstønavvekst antas å bli om lag 1,5 prosent årlig. Vi har ikke lagt til grunn endringer i satsene for direkte skatter i 2019. Den forutsatte økningen i miljøskattene gjør at anslagene våre fører til en liten økning i samlede skatter i 2019, men ikke i 2018. Sammen med en videreføring av vekstanslagene på utgiftssiden innebærer derfor anslagene våre nå en om lag konjunkturnøytral finanspolitikk i 2018 og en svak innstramming av finanspolitikken i 2019 ettersom konjunkturoppgangen da har vart en stund.

Verdien av Statens pensjonsfond utland (SPU) var 7 460 milliarder kroner ved inngangen til 2016. I slutten av november i år var fondet verdt om lag 100 milliarder kroner mindre blant annet som følge av kronestyrkingen. Hvis OPEC blir enige om et kutt i produksjon på sitt møte 30. november, forventes oljeprisen å stige. Det vil øke innbetalingene til SPU. Men på varig basis vil høyere oljepris også føre til en litt sterkere krone enn hva vi har sett i det meste av 2016, noe som vil redusere verdien av SPU. Vårt anslag på SOBU er drøye 3 prosent av fondets verdi framover.

2.2. Lav rente og svak krone lenge

Etter kuttet på 0,25 prosentpoeng i mars i år er styringsrenta nå 0,5 prosent. Pengemarkedsrenta kom ned i 1,0 prosent etter rentekuttet, men har siden begynnelsen av august ligget rundt 1,1 prosent. I forkant av kuttet i styringsrenta lå pengemarkedsrenta i området 1,1–1,2 prosent. Påslaget mellom styringsrenta og pengemarkedsrenta er altså blitt større.

Etter tre år med svekkelse har krona styrket seg i løpet av 2016. Eurokursen, regnet som månedsgjennomsnitt, var 9,60 i januar og har falt til 9,10 i november. Mot dollaren styrket krona seg fra en kurs på 8,80 i januar til 8,20 i april. Etter valget i USA har dollaren styrket seg mot flere valutaer inkludert norske kroner, og ved utgangen av november er kursen om lag 8,60. Målt med den importveide kronekursen har krona styrket seg med rundt 6 prosent i løpet av årets 11 første måneder. Krona er likevel svak sammenliknet med den nære fortiden og valutaene som inngår i kurven for beregningen av den importveide kronekursen er om lag 17 prosent dyrere nå enn gjennomsnittet for årene 2011–2013.

Innskudds- og utlånsrentene har falt mer enn pengemarkedsrenta etter kuttet i styringsrenta. Gjennomsnittlig rammelånsrente med pant i bolig falt fra 2,7 prosent ved utgangen av 1. kvartal til 2,5 prosent ved utgangen av 2. kvartal og lå på det nivået også ved utgangen av 3. kvartal. Ny månedlig rentestatistikk, som i motsetning til kvartalsstatistikken ikke

Boks 2.1. Implikasjoner av en lavere oljepris

I prognosene har vi lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris på 53 dollar per fat for neste år, og at prisen deretter vil stige til 60 dollar per fat mot slutten av prognoseperioden. Det er imidlertid stor usikkerhet knyttet til disse anslagene. I denne boksen analyserer vi derfor implikasjonene for norsk økonomi av en klart lavere oljepris. I beregningen legger vi prisen per oljefat 10 dollar lavere enn i prognosebanen, og forskjellen forutsettes å ha sammenheng med forhold på tilbudssiden i oljemarkedet.

En endret oljepris påvirker norsk økonomi gjennom en rekke kanaler. Mange av disse kanalene er inkorporert i vår forenklete framstilling av norsk økonomi – KVARTS-modellen. Noen sentrale forhold, som for eksempel petroleumsinvesteringene, er imidlertid bestemt utenfor modellen. Vi gjør derfor noen forutsetninger knyttet til mekanismer som ikke er modellert:

- I prognosebanen stiger petroleumsinvesteringene med henholdsvis 5,1 og 3,7 prosent i 2018 og 2019. Den lavere oljeprisen forutsettes å føre til at investeringsnivået fra 2017 blir uendret i 2018 og 2019.
- En lavere oljepris vil påvirke land forskjellig avhengig av hvor stor energiproduksjon de har. Vi legger til grunn at Norges eksportmarkeder samlet sett stimuleres, slik at etterspørselsveksten fra disse markedene øker med 0,1 prosentpoeng i hvert år fra og med 2017.
- En lavere oljepris vil også dempe prisveksten i utlandet. Vi legger til grunn at KPI-veksten blir 0,2 prosentpoeng lavere i 2017, og snau 0,1 prosentpoeng lavere i 2018 og 2019 enn i vår prognosebane. Dette tilsvarer effektene av oljeprisfallet på norsk inflasjon når vi holder valutakursendringene utenfor.

Den reduserte etterspørselen fra petroleumssektoren rammer i første omgang deler av industrien, men tabellen viser at virkningene raskt spres til andre deler av norsk økonomi. Næringsinvesteringene faller relativt betydelig allerede i 2017, og i 2019 er de 2 prosent lavere enn i prognosebanen. Det meste av denne effekten kommer gjennom en finansiell akselerator. En lavere oljepris gjør at aksjekursen på Oslo Børs faller, noe som gjør det vanskeligere og dyrere for norske bedriftene å finansiere seg gjennom aksjemarkedet. Dette trekker ned investeringsnivået. Videre faller den samlede sysselsettingen noe i 2018 og 2019, slik at ledigheten stiger med 0,1 prosentpoeng. Som en følge av dette faller den gjennomsnittlige lønnsveksten, slik at husholdningenes konsum også faller. I 2019 er konsumet 0,5 prosent lavere enn i prognosebanen.

Virkningene av oljeprisfallet dempes av at kronen svekker seg. Mot slutten av prognoseperioden viser beregningene at den importveide kronekursen er 1,5 prosent svakere enn

i vårt hovedscenario. Dette bedrer den kostnadmessige konkurranseevnen, noe som stimulerer eksporten, og i 2019 er tradisjonell vareeksport 1 prosent høyere enn i prognosebanen. Nettoeffekten på industrien av en svakere krone og en lavere oljepris blir dermed marginalt positiv. Mye av norsk eksport retter seg mot petroleumsvirksomhet i andre land, og en lavere oljepris kan tenkes å redusere etterspørselen fra disse markedene. Dette er ikke inne i modellen og er heller ikke tatt hensyn til på annen måte i beregningene. Effektene på norsk eksport og industri kan dermed i virkeligheten være noe mindre positive enn det våre beregninger indikerer.

På den andre siden har vi antatt at finanspolitikken ikke endres som følge av oljeprisfallet. Dette er ikke urimelig innenfor vår tidshorisont, men det kan likevel tenkes at finanspolitikken kunne ha blitt noe mer ekspansiv. Størrelsen på Statens Pensjonsfond Utlandet (SPU) påvirkes negativt av lavere avsetninger, men positivt av svakere kronekurs. I våre beregninger går disse to effektene omtrent mot hverandre i 2019, slik at det finansielle handlingsrommet er omtrent uendret sammenlignet med i prognosebanen.

Samlet sett viser analysene at en lavere oljepris reduserer aktivitetsnivået i norsk økonomi. For 2017 er effektene på BNP Fastlands-Norge riktignok neglisjerbare, men i 2019 er bruttoproduktet 0,4 prosent lavere enn i prognosebanen. Det betyr at den forsiktige konjunkturoppgangen som ligger inne i vårt hovedscenario for praktiske formål avblåses.

Virksomheter av 10 USD lavere oljepris fra og med 1. kvartal 2017. Avvik fra prognosebanen i prosent der annet ikke framgår

	2017	2018	2019
BNP Fastlands-Norge	0,0	-0,3	-0,4
- Industri	0,3	0,2	0,2
Næringsinvesteringer, fastlandet	-0,7	-1,7	-1,9
Sysselsetting	0,0	-0,1	-0,1
Lønn	-0,1	-0,1	-0,2
Ledighetsrate, pst.poeng	0,0	0,1	0,1
Konsum i husholdningene	-0,1	-0,4	-0,5
Importveid kronekurs	1,0	1,2	1,5
Eksport tradisjonelle varer	0,5	0,7	1,0
KPI-vekst, pst.poeng	-0,1	0,0	0,1
Pengemarkedsrente, pst.poeng	0,0	0,0	0,0

Forutsetninger:

Oljepris	-18,9	-18,3	-17,1
Petroleumsinvesteringer	0,0	-4,9	-8,2
Eksportmarkedsindikator	0,1	0,1	0,1
KPI-vekst i utlandet, pst.poeng	-0,2	-0,1	-0,1

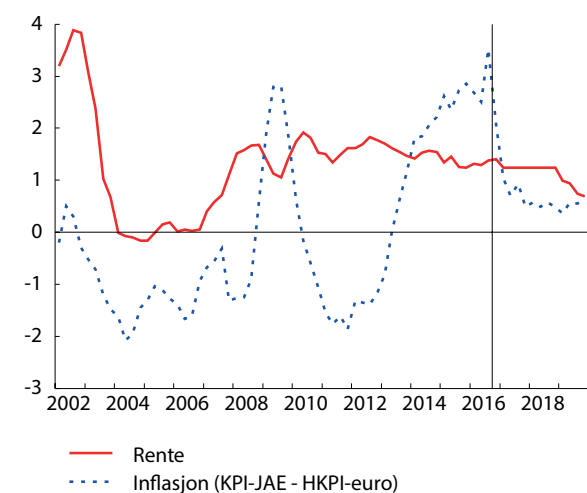
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

er en fulltelling, viser at rentereduksjonen hovedsakelig skjedde i mai. Innskuddsrenta falt fra 0,9 prosent ved utgangen av 1. kvartal til 0,8 prosent ved utgangen av 2. kvartal og er om lag uendret gjennom 3. kvartal.

Som i forrige konjunkturrapport tror vi styringsrenta blir holdt på dagens lave nivå i flere år framover. Det

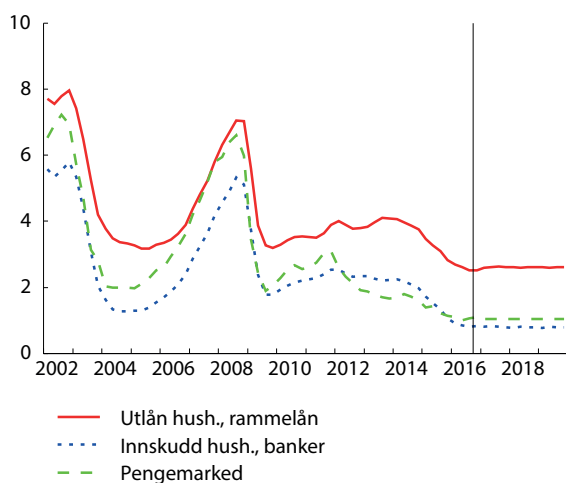
er flere årsaker til dette lave nivået. Arbeidsledigheten er ifølge AKU på 4,8 prosent (august-oktober) og ser ut til å bli 4,7 prosent på årsbasis i år, som er et relativt høyt nivå. For to år siden var ledigheten 3,5 prosent. Veksten i BNP for Fastlands-Norge var på bare 0,2 prosent i 3. kvartal. På årsbasis blir veksten klart under én prosent og dermed langt under trendveksten

Figur 2.3. Rente- og inflasjonsforskjeller mellom Norge og euroområdet. Prosentpoeng

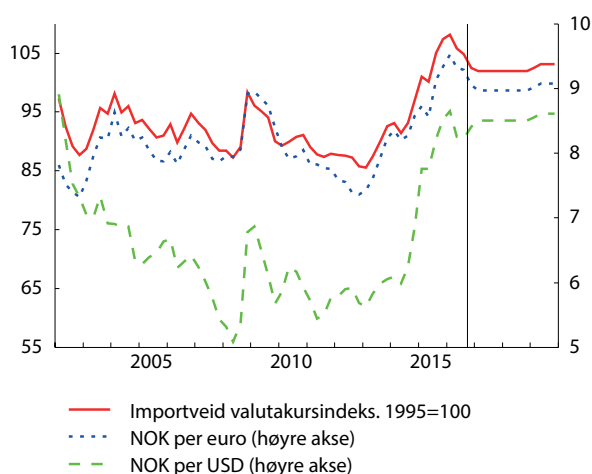
Kilde: Norges Bank og Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.4. Norske renter. Prosent

Kilde: Norges Bank og Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.5. Valutakurser

Kilde: Norges Bank.

i BNP Fastlands-Norge som vi nå har beregnet til om lag 2 prosent. Selv om toppen for arbeidsledigheten og bunnen for BNP-veksten er passert blir den forventede oppgangen svak. Vi legger dermed til grunn uendrede renter ut prognoseperioden.

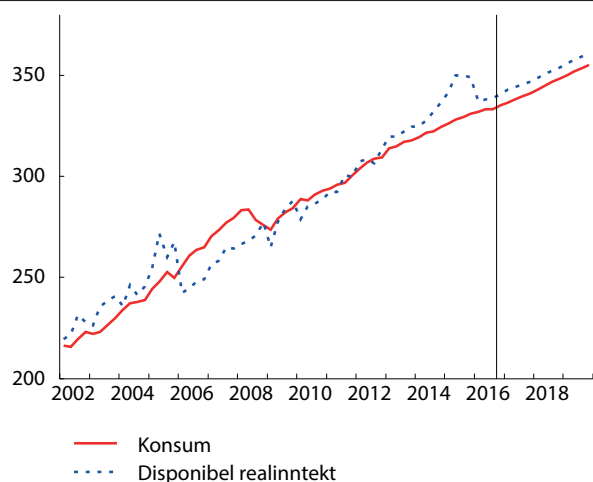
Beregnete norske statsobligasjonsrenter falt gjennom første halvår i år, men har steget siden sommeren. Tiårig statsobligasjonsrente var 1,4 prosent ved inngangen av året og er ved utgangen av november 1,6 prosent etter at den lå under 1,0 prosent i første halvdel av juli. Utviklingen i statsobligasjonsrentene tyder på forventninger til økt rentenivå framover.

Både økt oljepris og redusert inflasjonsforskjell mellom Norge og EU trekker i retning av en styrking av krona, mens litt redusert renteforskjell i 2019 trekker i motsatt retning. Vi legger dermed til grunn en liten styrking av krona til en eurokurs på om lag 9,00 ved førstkomende årsskifte, med en reversering i 2019. På grunn av endringer i kronekursen gjennom 2015 og hittil i år, innebærer dette en svekkelse på 1,9 prosent i år målt ved den importveide kronekursen, mens krona styrker seg med 3,2 prosent neste år.

2.3. Kortvarig vekstpause i konsumet

Etter moderat vekst gjennom fjoråret og første halvår i år tok konsumet i husholdninger og ideelle organisasjoner en vekstpause i 3. kvartal ifølge KNR. Det er særlig varekonsumet som har utviklet seg svakt. Mens årsveksten var på 1 prosent i 2015 viste varekonsumet om lag nullvekst i 1. kvartal i år og et fall på henholdsvis 0,3 prosent i 2. kvartal og 0,5 prosent i 3. kvartal. Kjøp av transportmidler, som er den klart viktigste varegruppen blant varige forbruksgoder, fortsatte den svake utviklingen fra kvartalet før og falt med hele 1,5 prosent i 3. kvartal. Også viktige ikke-varige forbruksgoder som matvarer og klær og sko – som til sammen utgjør over 30 prosent av samlet varekonsum – viste en nedgang på rundt 1 prosent i samme kvartal. Sesongjusterte tall viser at varekonsumet økte med 0,6 prosent fra september til oktober og bærer bud om en viss oppgang i varekonsumet i 4. kvartal i år. Mens kjøp av matvarer og transportmidler falt videre, bidro forbruk av elektrisitet og andre varer, deriblant klær og sko, husholdningsutstyr og sportsutstyr mest til veksten i oktober. Tjenestekonsumet økte med 0,8 prosent i 3. kvartal, eller 3,1 prosent regnet som årlig rate. Denne veksten er bredt basert og på linje med vekstratene fra de seks forutgående kvartalene.

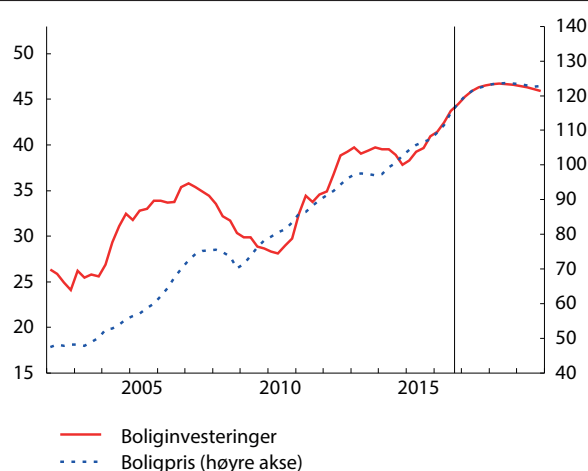
Utviklingen i konsumet bestemmes i stor grad av forløpet i husholdningenes inntekter, formue og renter. Husholdningenes disponible realinntekter økte med hele 5,2 prosent i 2015, som er nær en dobling av veksten året før. Den kraftige veksten kan imidlertid forklares med en sterk oppgang i utbetalinger av aksjeutbytte i fjor som trolig var skattemotiverte og basert på forventninger om økt beskatning av slike inntekter fra og med 2016. Dersom vi holder utbetalinger av aksjeutbytte utenfor, som trolig er lite konsummotiverende,

Figur 2.6. **Inntekt og konsum i husholdninger mv. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

økte disponibel realinntekt med moderate 2,5 prosent i 2015. Lønnsinntektene er den viktigste inntektskilden for husholdningene. Selv om årslønnsveksten var lavere enn på lenge og sysselsettingen økte lite, var det likevel lønnsinntektene sammen med offentlige stønader som bidro mest til inntektsveksten i fjor. Netto renteinntekter ga også, som følge av lavere renter, et klart vekstbidrag til inntektsutviklingen.

En nokså lav vekst i både lønnsinntekter og offentlige stønader gjennom årets tre første kvartaler i tillegg til meget sterk prisvekst i 1. kvartal tilsier at veksten i disponibel realinntekt eksklusive aksjeutbytter på årsbasis vil bli meget svak i år. Samtidig vil netto renteinntekter gi et mindre bidrag til inntektsveksten i år sammenliknet med i fjor som følge av et videre fall i utlånsrentene på årsbasis. Vi ser for oss at lønnsinntektene vil utvikle seg svakt også framover som følge av lav lønnsvekst og en nokså beskjeden økning i sysselsettingen. Offentlige stønader vil på årsbasis gi klare vekstbidrag til disponibel realinntekt gjennom hele prognoseperioden. Lavere inflasjon vil bidra klart til å trekke opp realinntektsveksten i årene 2017 til 2019. Alt i alt venter vi nær nullvekst i disponibel realinntekt eksklusive aksjeutbytter i år, stigende til nær 2 prosent i de nærmeste tre årene. Den økte realinntektsveksten vil sammen med økte realboligpriser i år og neste år etter hvert trekke konsumveksten opp. Samlet sett venter vi en konsumvekst på rundt 1,5 prosent i år og rundt 2 prosent i årene 2017 til 2019. Denne konsumutviklingen er langt svakere enn i konjunkturoppgangen før finanskrisen i 2008 da konsumet på det meste vokste med nær 5,5 prosent årlig.

Figur 2.7. **Boligmarkedet. Sesongjustert. Venstre akse mrd. 2014-kr., kvartal, høyre akse indeks, 2014=100**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Husholdningenes sparing – i form av finansinvesteringer og boliginvesteringer – regnet som andel av disponibel inntekt, har økt fra et nivå på vel 3,5 prosent i 2008 til rundt 10,5 prosent i 2015. Ifølge kvartalsvis inntekt- og kapitalregnskap publisert i september falt den sesongjusterte spareraten gjennom første halvår i år til et nivå på vel 6 prosent. Spareraten eksklusive aksjeutbytter falt også fra et nivå på om lag 5 prosent i 2015 til rundt 3 prosent i samme periode. Med den inntekts- og konsumutviklingen som her legges til grunn ser vi for oss at den totale spareraten som årsgjennomsnitt vil ligge på rundt 6,5 prosent i år og ut prognoseperioden.

2.4. Boligmarkedet snur i 2018

Ifølge SSBs sesongjusterte boligprisindeks steg boligprisene regnet fra kvartalet før med 3,2 prosent i 3. kvartal, mens den tilsvarende kvartalsveksten var på 1 prosent i 1. kvartal og 1,8 prosent i 2. kvartal. Uendrede boligpriser fra 3. kvartal og ut året vil gi en boligprisvekst på 6,2 prosent som årsgjennomsnitt i 2016. Dersom boligprisene i 4. kvartal vokser med en takt lik gjennomsnittet hittil i år blir årsveksten på 7,2 prosent.

Den månedlige boligprisstatistikken fra Eiendom Norge viser en enda sterkere boligprisvekst i årets tre første kvartaler og boligprisveksten har fortsatt i oktober. Boligprisveksten viser også store regionale forskjeller og den er spesielt sterk i Oslo-området med en 12-månedersvekst på over 20 prosent.

På lang sikt påvirkes boligprisene positivt av en økning i husholdningenes disponible realinntekt og av lavere

Tabell 2.4. **Husholdningenes disponible realinntekter. Prosentvis vekst fra året før**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Totalt	8,3	-6,6	6,0	3,4	3,2	2,3	4,1	4,4	3,8	2,7	5,2	-2,9	2,1	1,9	2,0
Ekskl. aksjeutbytte	4,2	4,4	4,8	2,6	3,4	1,8	4,1	4,3	3,7	2,3	2,5	-0,1	1,8	1,9	1,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 2.2. Har vi en boble i boligmarkedet?

Rask vekst i boligpriser og gjeld øker risikoen for finansiell ustabilitet. I NB 2017 sies det at tidligere finanskriser nesten alltid har vært preget av en allmenn oppfatning i perioden før krisen om at pris- og gjeldsoppgangen er riktig og kan forklares. Det siste er tilfelle dersom boligpris- og gjeldsutviklingen kan forklares på lang sikt av fundamentale faktorer som inntekt, rente og boligtilbudet. I motsatt fall vil det kunne være en prisboble i boligmarkedet. Årsakene til en prisboble kan være flere. Prisutviklingen kan for eksempel være drevet av forventninger om fortsatt prisoppgang.

En fersk studie fra Norges Bank basert på data fram til og med 2014 undersøker flere ulike mål på om boligprisutviklingen er forenlig med at det finnes en stabil langsiktig likevekt, og den finner ingen støtte for noen prisboble i boligmarkedet i Norge på 2000-tallet.¹ Spørsmålet vi stiller nedenfor er om våre modellberegninger for utviklingen i boligprisene etter 2014 gir holdepunkter for å hevde at det nå er i ferd med å utvikle seg en prisboble i boligmarkedet.

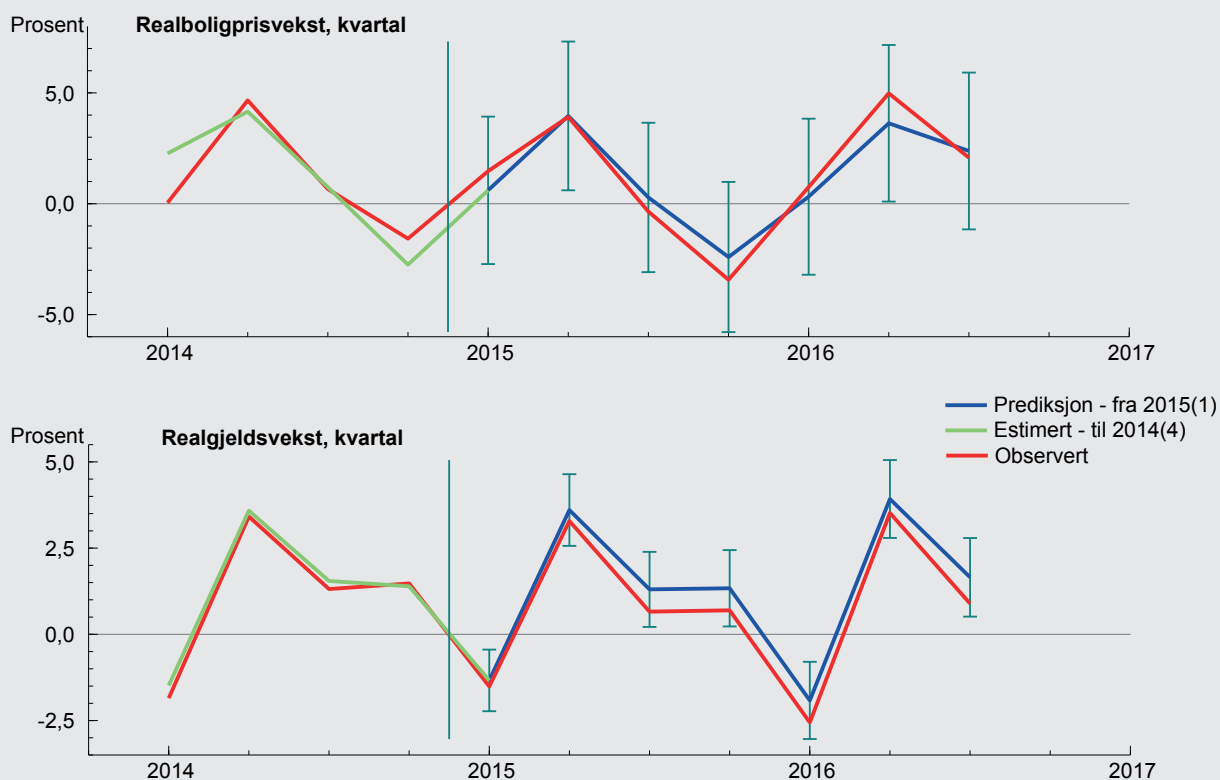
I SSBs makroøkonomiske modell KVARTS blir utviklingen i boligprisene og husholdningenes bruttogjeld, justert for den alminnelige pristigningen, over tid bestemt av allerede observerte makroøkonomiske størrelser.² På lang sikt påvirkes boligprisene positivt av økt gjeld og inntekt, og negativt av mer boligkapital. Gjelda trekkes opp av økte boligpriser og høyere boligkapital, mens økt realrente etter skatt trekker ned. Befolkningsstørrelsen inngår implisitt i inntektsvariabelen, men det er ingen effekt av husholdningsstørrelsen. Endringene i husholdningenes vurderinger av den økonomiske situasjonen, målt ved en forventningsindikator³, påvirker også boligprisveksten, men bare på kort sikt.

I den versjonen av KVARTS som er brukt for prognosene våre er relasjonene for boligmarkedet tallfestet med kvartalsdata for perioden 1986(2)–2014(4). Delmodellen forklarer utviklingen i boligpriser og gjeld tilfredsstillende i estimeringsperioden.

Figuren viser hvordan modellen treffer endringene i boligprisene og husholdningenes gjeld i syv kvartaler etter estimeringsperioden, når vi setter inn faktiske observasjoner for alle forklaringsvariablene og justerer for alminnelig prisvekst. Vi ser at modellen overvurderer realgjeldsveksten noe i alle kvartaler (gjennomsnittlig med om lag 0,4 prosentpoeng). For realboligprisveksten treffer modellen året 2015 brukbart sett under ett: Prediksjonsfeilen for de fire kvartalene er samlet på 0,8 prosentpoeng. Modellen har litt større problemer med å treffe utviklingen i de to første kvartalene av 2016, der prediksjonsfeilen til sammen er på om lag 1,5 prosentpoeng. I 3. kvartal bidro økt optimisme i husholdningene – målt ved en stor økning i forventningsindikatoren – isolert sett til å trekke opp anslaget for realboligprisveksten med 1,4 prosentpoeng og prediksjonsfeilen er svært liten i dette kvartalet.

Forventningsindikatoren i modellen kan reflektere mange forhold som påvirker husholdningenes oppfatning av egen og landets økonomi. Endringer i den representerer ikke i seg selv endringer i fundamentale forhold: En sterk økning i indikatorens verdi, slik vi så fra 2. kvartal til 3. kvartal i år da konjunktursituasjonen for øvrig ikke ga noe grunnlag for stor optimisme, kan ha blitt påvirket av forventninger om økte boligpriser framover. I modellen gir dette en kortsiktig prisimpuls og ikke et vedvarende bidrag til

Kvartalsvekst i boligprisene og husholdningenes bruttogjeld, korrigert for prisstigning målt ved nasjonalregnskapets konsumdeflator, 2014(1)–2016(3). Tallene er ikke sesongjusterte og tall for husholdningenes disponible inntekter og bruttogjeld i 2016 er våre anslag. De vertikale båndene 2015(1)–2016(3) angir prediksjonsusikkerheten

boligprisstigningen. En nærmere drøfting av virkningen av endrede forventninger på boligprisene er gitt i Boks 2.2, Økonomisk analyser 5/2013.

Eventuelle forhold som påvirker tilbud og etterspørsel i boligmarkedet og som ikke er med i modellen kan gi opphav til systematiske prediksjonsfeil. Dersom en økende andel av boligene blir kjøpt av personer som ikke selv skal bo i leilighetene, kan det øke den samlede etterspørselen etter boliger. Det vil samtidig bidra til økt tilbud av utleieboliger. Det er tegn⁴ som tyder på at dette kan ha bidratt til den sterke boligprisveksten i Oslo, der boligprisene har steget langt mer enn husleiene det siste året. Hvis boliger i økende grad blir en porteføljeinvestering – og ikke et sted man skal bo, vil det trolig øke volatiliteten i boligprisene. Det trenger imidlertid ikke være forventninger til ytterligere prisstigning som alene driver opp en slik etterspørsel, men den kan også stimuleres av en god avkastning i form av husleie.

Prediksjonsfeilene som vi har sett i 2016 har imidlertid så langt ikke vært så store at de gir noen klare holdepunkter for at vi har en boligprisboble i Norge. Andre indikasjoner, som kan lede til en annen konklusjon, er begrenset til enkelte geografiske områder av landet. Boligprisene vil uansett kunne falle. Når de gjør det mot slutten av vår

prognosebane, er det som en følge av fundamentale faktorer – økt boligtilbud etter høye boliginvesteringer i 2016 og 2017, samt en moderat inntektsutvikling – og ikke som følge av en prisboble som sprekker.

Ved en eventuell boblesprekk vil forventninger om boligprisfall gjøre det attraktivt å utsette kjøp og en del av investorene i boligmarkedet kan bli tvunget til å selge. Det er derfor nærliggende å tro at en slik situasjon vil kunne utløse en kraftig boligprisnedgang.

¹ A.K. Anundsen (2016): «Detecting imbalances in house prices: What goes up must come down?» Working Paper 11/2016, Norges Bank Research.

² Se A.K. Anundsen og E.S. Jansen (2013): «Self-reinforcing effects between housing prices and credit», *Journal of Housing Economics* 22, 192-212, der modellen er tallfestet på data fra perioden 1986(2)-2008(4). De viser også at når økte boligpriser med et tidsetterslep gir økte boliginvesteringer – som i KVARTS – vil det etter hvert dempe boligprisveksten.

³ Forventningsindikatoren skal fange opp husholdningenes oppfatning av nåsituasjonen og deres forventninger til utviklingen ett år fram i tid i så vel egen som landets økonomi. Indikatoren er den ujusterte samleindikatoren til Kantar TNS og Finans Norge, som publiseres hvert kvartal, se <https://www.finansnorge.no/aktuelt/sporreundersokelser/forventningsbarometeret1/forventningsbarometeret-2016/optimistene-i-flertall/>

⁴ Se blant annet «Boligmarkedet i Oslo – Bor eierne selv i de kjøpte boligene?». Fakta om boligmarkedet, juni 2016, Eiendomsverdi.

realrenter etter skatt, mens de dempes av økt tilbud av nye boliger. I våre beregninger tar vi dessuten hensyn til at husholdningenes låneopptak og boligprisene har en positiv samvariasjon og påvirker hverandre gjensidig.

Utlånsrentene falt gjennom fjoråret, og det har vært en ytterligere nedgang i år. Dette stimulerer låneopptaket, men veksten kan ha blitt dempet av lavere underliggende inntektsvekst. Husholdningenes bruttogjeld vokser og de siste fire kvartalene har gjeldsveksten vært stabil rundt 6 prosent regnet som årlig rate.

På kort sikt påvirkes boligprisene også av endringer i husholdningenes vurderinger av utviklingen i både egen og landets økonomi. Forventningsindikatoren fra Kantar TNS og Finans Norge gir oss et mål på disse forventningene. Indeksen falt i seks kvartaler på rad fra 3. kvartal 2014 til 1. kvartal i år. Den ujusterte indeksen for 2. kvartal viste imidlertid en svak bedring, mens den steg kraftig fra 2. kvartal til 3. kvartal. Indeksen var nær uendret i 4. kvartal.

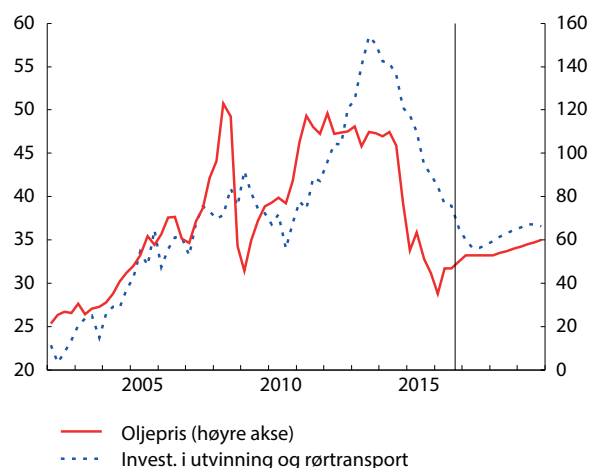
Vi har lagt til grunn at husholdningene ikke vil endre sin vurdering av de økonomiske utsiktene med det første, men at forventningsindikatoren kan stige etter hvert som konjunkturoppgangen får festet seg. Den nominelle gjeldsveksten er anslått til om lag 6 prosent i 2016, og veksten er beregnet å stige litt i 2017 for deretter å gå ned mot slutten av prognoseperioden. Vi har imidlertid ikke lagt til grunn noen tilstramming i bankenes kredittpraksis overfor husholdningene slik Finanstilsynet foreslo i høst. De ekstraordinært lave og fallende realrentene har bidratt til at boligprisveksten har steget

hittil i 2016. Husholdningenes disponible realinntekter fratrukket aksjeutbytte vil holde seg om lag uendret i 2016, og dette vil bidra til en noe svakere boligprisstigning mot slutten av året når vi justerer for normale sesongvariasjoner. Siden boligprisene steg gjennom 2015 og fordi boligprisveksten har vært høy hittil i år, anslår vi nå at boligprisene vil stige med 7,3 prosent i 2016.

Med noe høyere vekst i husholdningenes disponible realinntekter framover og vedvarende lave realrenter, venter vi at boligprisveksten vil bli i overkant av 7 prosent også i 2017. Mye av denne årsveksten kan tilskrives den sterke boligprisveksten gjennom 2016 – nullvekst i boligprisene gjennom 2017 ville ha gitt en boligprisstigning på nær 3 prosent for året. Høye boliginvesteringer i 2016 og 2017 vil etter hvert øke tilbudet av nye boliger. Sammen med en moderat inntektsvekst og litt høyere realrenter vil dette dempe boligprisveksten, slik at den årlige stigningen blir 1,5 prosent i 2018, mens boligprisene faller med litt over 0,5 prosent i 2019. Når vi korreterer for prisstigningen svarer dette til en oppgang i realprisene for boliger på nær 4 prosent i 2016 og 5 prosent i 2017, mens realprisene faller med om lag 0,5 prosent i 2018 og nær 3 prosent i 2019.

Denne prognosebanen for boligprisene, der boligprisene når en topp i 2018 for så å falle, framkommer som resultatet av et samspill mellom fundamentale økonomiske faktorer. I Boks 2.2 drøfter vi om det er i ferd med å vokse fram en prisboble i boligmarkedet, som eventuelt kunne lede til en annen og mer dramatisk boligprisutvikling framover.

Figur 2.8. **Petroleumsinvesteringer og oljepris i USD.**
Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boliginvesteringene steg ifølge KNR med 1,6 prosent i 2015 etter et fall gjennom 2014. Hittil i år har veksttakten i boliginvesteringene steget fra kvartal til kvartal – fra 1 prosent i 1. kvartal til over 3 prosent i 3. kvartal. SSBs byggearealstatistikk viser også en klar tendens til en økning i igangsettingstillatelser for boligareal gjennom 2015 og så langt i 2016. Foreløpige tall for oktober viser imidlertid en sesongjustert nedgang fra måneden før. Med uendret sesongjustert igangsetting fra 3. kvartal og ut året, vil denne indikatoren stige med nær 6,5 prosent. I våre beregninger vil boligprisveksten gjennom 2016 og 2017 dra boliginvesteringene ytterligere opp. Vi anslår at volumveksten i boliginvesteringene blir over 9 prosent i 2016 og nær 7 prosent i 2017. Fall i boligprisene gjennom 2018 og 2019 vil bidra til at veksten i boliginvesteringene avtar til om lag 1,5 prosent i 2018, mens investeringsnivået vil falle med rundt 1 prosent fra 2018 til 2019.

2.5. Bunnen i petroleumsinvesteringene nås i 2017

Petroleumsinvesteringene fortsetter å falle markert. I de to foregående årene har investeringene i gjennomsnitt falt med over 4 prosent per kvartal. Også i 3. kvartal i år ble investeringene redusert, men nå med kun 0,6 prosent fra kvartalet før. Det var investeringer i oljeboring, oljeleting og rørledninger som bidro til nedgangen. Investeringer i oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler viste derimot en oppgang.

Utbyggingskostnadene for et felt på norsk sokkel har ifølge Oljedirektoratet falt med over 40 prosent siden høsten 2014. Dette anslaget er basert på hvordan investeringsestimaterne for prosjektene Utgard, Oda, Zidane, Trestakk, Snilehorn, Johan Castberg, Snorre Expansion Project og Johan Sverdrup fase 2 har endret seg. De største innsparingene skyldes effektivisering gjennom endrede utbyggingsløsninger og at selskaper planlegger brønner som er raskere å bore. Også lavere kostnader knyttet til rørledninger og

kabler, samt lavere leiepris på borerigger, har bidratt til kostnadsreduksjonene.

I tråd med utviklingen i årets tre første kvartaler melder oljeselskapene at de venter betydelig lavere investeringer i år sammenliknet med i fjor. Den ventede nedgangen skyldes i hovedsak lavere investeringer i feltutbygging og felt i drift samt leting. Sammenliknet med 2015 er det ventet en nedgang i oljeinvesteringene på rundt 15 prosent i år. Det er ventet at nedgangen vil fortsette neste år, men da i noe lavere tempo. Nedgangen neste år dempes blant annet av at feltutbygging øker. Oppgangen innenfor feltutbygging har sammenheng med at myndighetene har mottatt plan for utbygging og drift (PUD) på to utbyggingsprosjekter i løpet av høsten. Det er ventet at myndighetene også vil motta PUD på feltet Oda i desember eller tidlig neste år. I tillegg er det planlagt en levering av PUD-søknad til utbyggingsprosjektene Pil og Bue, Johan Castberg og Snorre 2040 i siste del av 2017. Selv om dette er omfattende feltutbygginger, særlig de to sistnevnte, vil de sannsynligvis ikke generere store investeringer i 2017, da de ventes å starte opp tidligst mot slutten av året.

Det er flere grunner til å justere investeringsanslagene fra forventningsundersøkelsen annerledes enn tidligere (se ØA 4/2014 Boks 2.1). For det første tror vi at prisveksten på investeringene i årene framover vil være mindre enn det vi har lagt til grunn tidligere på grunn av det økte fokuset på kostnadsreduksjoner. For det andre har rettighetshaverne som regel underpredikert de faktiske investeringsnivåene, og da spesielt for anslagene mer enn ett år fram i tid. Dette har vi tatt hensyn til i våre tidligere prognoser ved å anta at årets underprediksjon vil bli gjentatt neste år. Ettersom forventningene til årets investeringer ble kraftig nedjustert gjennom fjoråret vil imidlertid denne antagelsen innebære et investeringsnivå i 2017 som vi oppfatter som urealistisk lavt. Vårt anslag for investeringer i 2017 er derfor høyere enn hva en mekanisk justering av de registrerte planlagte investeringene skulle tilsi.

Investeringsbildet som tegnes i årene framover er også farget av utviklingen vi ser for oss i internasjonal økonomi. Lavere utbyggingskostnader, en svak konjunkturoppgang og en moderat økende oljepris bidrar til at nedgangen i investeringene snur til beskjeden oppgang fra slutten av 2017. Det store fallet gjennom 2016 gjør at årsgjennomsnittet for 2017 likevel blir om lag 12 prosent lavere enn i 2016. I 2018 og 2019 ventes det at årsveksten ligger mellom 3 og 6 prosent.

Produksjonen av olje og gass har vært høyere i årets tre første kvartaler sammenliknet med samme periode i fjor. Både olje- og gassutvinningen har bidratt til dette. Framover venter vi derimot at oljeproduksjonen vil falle, mens utvinningen av gass vil øke moderat. Totalt innebærer dette en beskjeden nedgang i olje- og gassutvinning ut prognoseperioden.

2.6. Investeringene i fastlandsnæringene litt opp

Nedgangen i næringsinvesteringene i Fastlands-Norge ble gradvis dempet gjennom 2015 og har vist en moderat positiv utvikling gjennom første halvår i 2016. KNR-tallene fra 3. kvartal viste en økning på 0,8 prosent fra kvartalet før. Veksten kom i hovedsak innen annen vareproduksjon, og da spesielt kraftforsyning, men også tjenesteinvesteringene økte noe. Industriinvesteringene ble derimot redusert med 1,6 prosent.

SSBs siste kartlegging av industribedriftenes anslag på framtidige investeringer (KIS) indikerer en vekst på om lag 8 prosent i 2016. Dette representerer en adskillig sterkere vekst enn hva tallene fra KNR så langt indikerer. Det er flere grunner til at disse to datakildene ikke er direkte sammenlignbare. For det første publiseres gjerne KNR før KIS og svarprosenten den er basert på er derfor mindre enn i KIS. For det andre rapporterer KIS tall for nyinvesteringer mens investeringene i KNR er bruttoinvesteringer, det vil si nyinvesteringer og netto kjøp av eksisterende fast realkapital. For det tredje, og dette er trolig den viktigste årsaken til den store forskjellen i 2016-tallene, inkluderer investeringsbegrepet i KNR også forskning og utvikling (FoU), mens KIS ikke registrerer dette.

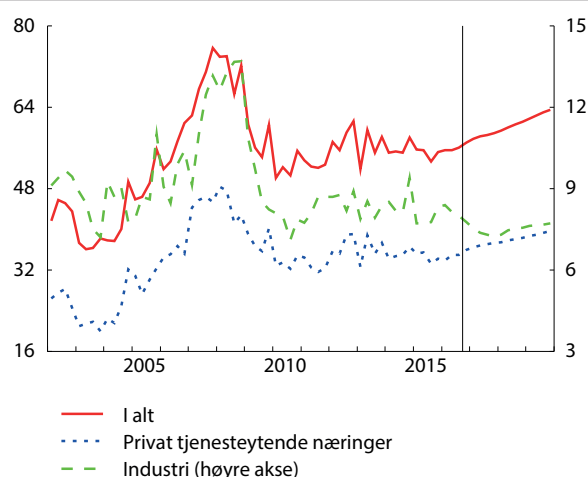
FoU-investeringer utgjorde om lag 20 prosent av de totale investeringene i industrien i 3. kvartal. Mens de årlige nasjonalregnskapstallene for FoU-investeringene i industrien stammer fra den årlige FoU-undersøkelsen, antas den kvartalsvise fordelingen av FoU-investeringene å følge produksjonen. Den svake utviklingen i industriinvesteringene i KNR må derfor sees i lys av den moderate veksten i industriproduksjonen i samme periode.

For 2017 indikerer tallene fra KIS en nedgang i industriinvesteringene på mellom 10 og 15 prosent når det justeres for normal underrapportering. Det meste av denne nedgangen kan forklares med at den høye investeringstakten i 2016 i oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri ikke ventes å bli opprettholdt i 2017. Nedgangen i 2017 motvirkes noe av høye investeringsanslag i næringene trelast- og trevareindustri, samt gummi, plast og mineralsk industri.

I kraftforsyning indikerer KIS en økende investeringsvekst, fra 13 prosent i 2016 til 15 prosent i 2017. Veksten i overføring og distribusjon av elektrisitet er spesielt høy. Også investeringer i kraftproduksjon, inkludert flere vindparkprosjekter, bidrar positivt. Økningen må både ses i sammenheng med støtteordningen for å øke kraftproduksjonen fra fornybare energikilder (elsertifikater) og de nye reglene om hurtigere avskrivninger av driftsmidler i vindkraftverk som ble godkjent av ESA i juli.

Norges Banks Regionale Nettverk kartlegger den økonomiske utviklingen i Norge – herav også forventede

Figur 2.9. Investeringer i fastlandsnæringene. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

investeringer fram i tid – gjennom innsamling av informasjon fra bedrifter og virksomheter over hele landet. Rapporteringen fra september indikerer økende investeringer de neste 12 månedene innen både varehandel og annen tjenesteyting.

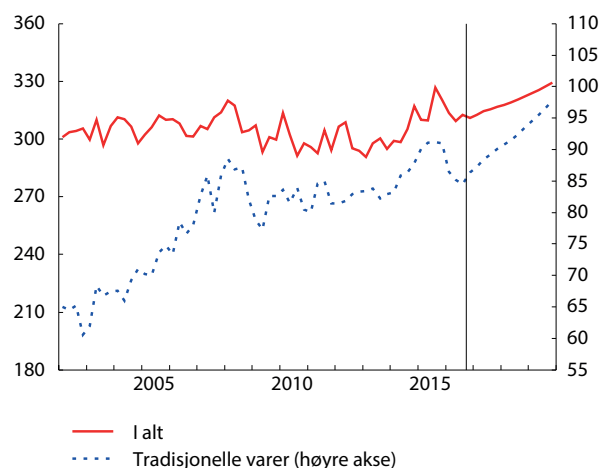
Framover venter vi svakt økende næringsinvesteringer grunnet en moderat internasjonal konjunkturoppgang, svak kronekurs og meget lav rente. Økningen ventes spesielt å komme i næringer som i mindre grad er knyttet til petroleumsnæringen. Vi anslår at veksten i næringsinvesteringene som helhet øker fra nær 3 prosent i 2016 til i underkant av 4 prosent i 2019. Sammenlignet med tidligere oppgangskonjunkturer er dette meget lave vekstrater. Selv med denne utviklingen vil investeringsnivået være om lag 10 prosent lavere i 2019 sammenliknet med investeringstoppen i 2008.

2.7. Mot en liten eksportøkning

Den senere tids svake utvikling i tradisjonell eksport fortsatte i 3. kvartal. I fire kvartaler på rad har eksporten av tradisjonelle varer regnet i faste priser (volum) gått ned. I 3. kvartal var reduksjonen på 0,7 prosent ifølge sesongjusterte tall fra KNR. Eksportvolumet i årets tre første kvartaler ligger nesten 6 prosent under volumet i samme periode i fjor. Mye av reduksjonen kan tilskrives en svak internasjonal konjunktursituasjon generelt og redusert internasjonal etterspørsel fra olje- og gassrelaterte virksomheter spesielt. Eksporten av verkstedprodukter – som er den største gruppen av tradisjonelle eksportvarer, der en betydelig del har gått til olje- og gassvirksomheter i andre land – har falt med vel 20 prosent på ett og et halvt år. Lavere eksport av raffinerte oljeprodukter har også bidratt til å trekke ned tradisjonell vareeksport de tre siste kvartalene. Redusert eksport av raffinerte oljeprodukter henger sammen med redusert import av slike produkter. Eksportvolumene av oppdrettsfisk har i år ligget under fjorårets nivå.

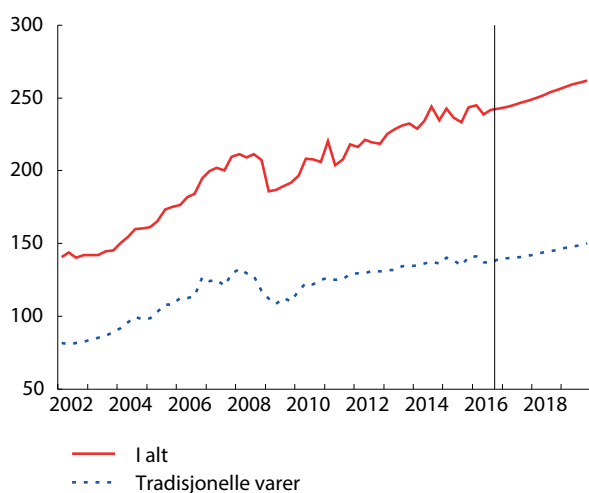
Det siste året har samlet eksport av olje og gass svingt rundt et høyere nivå enn for noen år siden. En liten

Figur 2.10. Eksport. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.11. Import. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

økning i 3. kvartal bestod i at oljeeksporten økte mer enn gasseksporten falt. Stimulert av en lav kronekurs bidro stor vekst i utlendingenes konsum i Norge til at samlet eksport av tjenester økte i 3. kvartal, etter en kraftig reduksjon i tjenesteeksporten gjennom første halvår.

Prisindeksen for tradisjonell vareeksport steg gjennom første halvår i år, etter å ha flatet ut gjennom fjoråret. Eksportprisene på oppdrettsfisk har steget over 50 prosent gjennom de siste fem kvartalene, mens eksporten av fisk og fiskeprodukter har opplevd en prisstigning på over 15 prosent gjennom samme periode. I 3. kvartal synes prisveksten for tradisjonell vareeksport samlet sett igjen å ha stoppet opp, noe som blant annet har sammenheng med en styrking av krona. Det store fallet i olje- og gassprisene gjennom nesten to år har også stoppet opp, og prisene har holdt seg forholdsvis stabile de siste to kvartalene. Prisindeksen for samlet tjenesteeksport har utviklet seg svakt i år, men steg i 3. kvartal.

For inneværende år ligger det an til redusert eksport både av tradisjonelle varer og av tjenester. En liten

økning i eksporten av olje og gass hindrer ikke en nedgang i samlet eksport. Men fra neste år er utsiktene for eksporten lysere. Svekkelsen av krona de siste årene har styrket eksportbedriftenes kostnadsmessige konkurranseevne, og virkningen av dette er ikke uttømt. Nedgangen i oljerelatert eksport i kjølvannet av oljeprisfallet ventes å stoppe opp og snu til oppgang. Sammen med en tiltakende vekst i etterspørselen i norske eksportmarkeder generelt medfører det at eksporten av både tradisjonelle varer og tjenester anslås å øke fra og med 2017. En antatt liten reduksjon i eksporten av olje og gass gjennom prognoseperioden demper vekstøkningen for samlet eksport.

En svak utvikling i importen av både tradisjonelle varer og tjenester gjennom inneværende år gjenspeiler stagnasjon og til dels fall i husholdningenes varekonsum og i næringsinvesteringer. En vridning av etterspørselen fra importerte til innenlandsproduserte varer og tjenester på grunn av en svak kronekurs har bidratt til det og har virket generelt dempende på importen. Tross reduksjonene ligger likevel importvolumene av både tradisjonelle varer og tjenester for årets tre første kvartaler over volumene i samme periode i fjor. Spesielt stor import i 3. kvartal av biler, skip og fly, samt tjenester knyttet til olje- og gassutvinning, bidro til positiv vekst i samlet import. En beskjeden, men positiv vekst i innenlandsk etterspørsel ventes å stimulere importen gjennom 2017-2019.

Overskuddet på handelen med utlandet ble kraftig redusert gjennom 2014 og 2015. Det store oljeprisfallet har bidratt mest. En generelt svakere prisutvikling for eksporterte varer og tjenester enn for importerte varer og tjenester innebærer et stort bytteforholdstap. I år vil også utviklingen i eksport- og importvolumene bidra til en kraftig reduksjon i handelsoverskuddet. Men fra 2017 ventes blant annet stigende oljepris å bedre bytteforhold i utenrikshandelen og gi økt overskudd. Rente- og stønadsbalansen overfor utlandet har de seneste årene blitt kraftig styrket av lav vekst i norsk økonomi og dermed også i utbetalinger til utlandet, samt en svak kronekurs som har gitt høyere innbetalinger fra utlandet målt i norske kroner. Også i år vokser overskuddet på rente- og stønadsbalansen, men fra neste år ventet vi ingen vekst av betydning. Driftsbalansen overfor utlandet regnet som andel av BNP anslås dermed å stige fra 5,1 prosent i 2016 til over 6 prosent i 2019.

2.8. Moderat økende produksjonsvekst framover

BNP for Fastlands-Norge økte med 0,2 prosent fra 2. til 3. kvartal i år, etter en vekst på 0,3 og 0,4 prosent i henholdsvis 1. og 2. kvartal og nær nullvekst gjennom store deler av fjoråret. Kraftproduksjonen trakk opp veksten med 0,2 prosentpoeng i 1. kvartal, men trakk ned veksten i samme størrelsesorden i 2. kvartal. Hvis vi luker bort disse effektene tyder altså KNR-tallene for 2. kvartal på at den underliggende veksten var i ferd med å ta seg opp, men de svake tallene for 3. kvartal endrer på dette bildet.

Også for industrien viste tallene for 2. kvartal visse tegn til bedring, men også her skuffet tallene for 3. kvartal. Nedgangen fortsatte – og det med økt styrke. Bruttoproduktet falt med hele 1,8 prosent fra kvartalet før, noe som forøvrig utgjorde det åttende strake kvartalet med nedgang. Nivået på bruttoproduktet har nå falt med til sammen 10 prosent siden 3. kvartal 2014, mye som følge av redusert etterspørsel fra petroleumsvirksomheten ute og hjemme. Fortsatt faller de oljeavhengige industrinæringene mest, men nedgangen denne gangen var ganske bredt fundert. Næringsmiddelindustrien og råvarebasert industri er riktignok i en viss oppgang, men alt i alt har ikke de siste års konkurranseevneforbedring gjennom en svakere krone og en moderat lønnsvekst vært nok til å trekke opp aktivitetsnivået i industrien – selv ikke i de næringene som i utgangspunktet skulle være relativt skjermet fra oljevirksomheten.

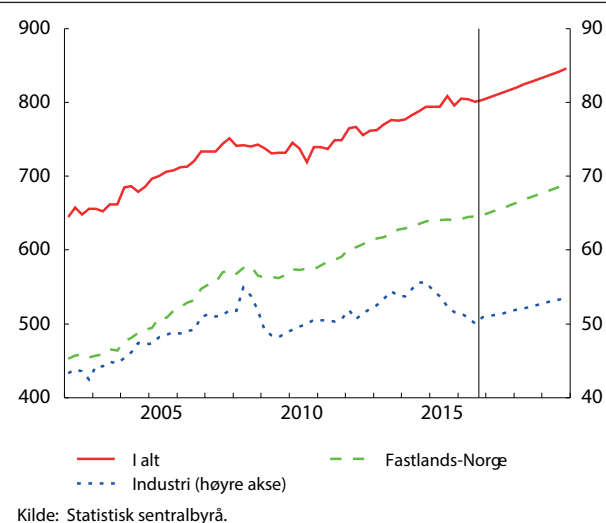
Bruttoproduktet i annen vareproduksjon på fastlandet økte med 0,2 prosent fra 2. til 3. kvartal. I bygg- og anlegg er veksten stadig høy, men likevel markert lavere enn i første halvår i år. Dette må sees i lys av det allerede høye aktivitetsnivået. Næringen har vært en viktig drivkraft i norsk økonomi lenge, i stor grad som følge av lave renter som stimulerer boligbyggingen. Store offentlige investeringer i bygninger og anlegg har også bidratt. Med unntak av fiske, fangst og akvakultur var utviklingen relativt svak for de andre vareproduserende næringene. Kraftproduksjonen falt med 1,5 prosent fra kvartalet før. Også jordbruk og skogbruk falt noe i 3. kvartal. Felles for disse næringene er imidlertid at aktivitetsnivået i stor grad styres av naturgitte forhold. De er dermed ikke særlig gode indikatorer på den underliggende konjunktursituasjonen.

Bruttoproduktet i tjenesteytende næringer utenom offentlig forvaltning steg med 0,4 prosent i 3. kvartal, etter en vekst på 0,9 prosent i 2. kvartal, men falt gjennom de fire foregående kvartalene. Den lille økningen i veksten for fastlandsøkonomien som helhet så langt i år kan i stor grad tilskrives denne gruppen av næringer. Veksten for tjenestenæringene i 3. kvartal var dessuten ganske bredt basert, noe som kan borge for videre oppgang. Spesielt er veksten sterk i hotell- og restaurantvirksomheten. Bruttoproduktet i denne næringen steg med 1,3 prosent fra 2. til 3. kvartal, og med til sammen 11 prosent siden 4. kvartal 2014. Mye av denne veksten kan trolig forklares med den relativt svake kronekursen, som har bidratt til at flere utenlandske turister kommer hit og at nordmenn i større grad ferierer i Norge.

Bruttoproduktet i offentlig forvaltning steg med kun 0,3 prosent, etter svak vekst også i første halvår. Vekstratene så langt i år er dermed klart under gjennomsnittsveksten fra i fjor. Veksten er også markert under trendveksten for norsk økonomi, som vi anslår til 2 prosent som årlig rate.

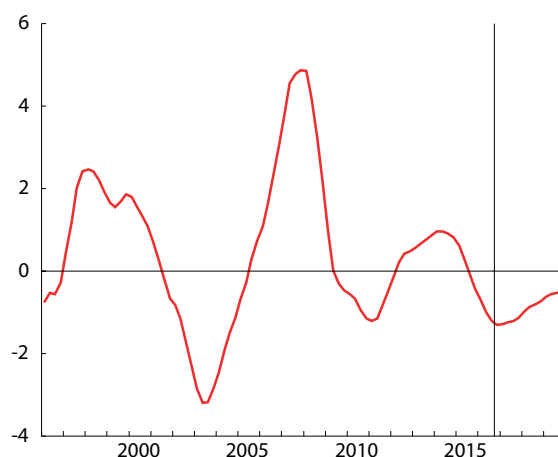
I prognosene legger vi til grunn at etterspørselen fra petroleumsvirksomheten fortsatt vil falle svakt

Figur 2.12. **Bruttonasjonalprodukt. Sesongjustert, mrd. 2014-kr., kvartal**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.13. **BNP Fastlands-Norge. Avvik fra beregnet trend i prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

gjennom 2017. Nedgangen vil imidlertid etter hvert avta i styrke og snu til en moderat oppgang. Dermed ligger det an til en bedring i aktiviteten i norsk økonomi framover.

For industrien anslår vi en nokså flat utvikling ut året, og så en økende, men svært moderat vekst i årene som kommer. Det ventede oppsvinget må sees i lys av at de positive effektene fra de siste års forbedring i den kostnadsmessige konkurranseevnen trolig ikke er uttømt. For industrinæringene som er tett knyttet til petroleumsvirksomheten vil omslaget imidlertid trekke lenger ut i tid. Aktivitetsveksten i de andre fastlandsnæringene vil trolig ta seg opp tidligere, i en viss grad drevet av økte næringsinvesteringer. Bygge- og anleggssektoren har vist høy vekst gjennom de siste syv kvartalene, og vi anslår at dette vil vedvare en god stund til. Dermed vil sektoren være en viktig vekstdriver også framover. Vi legger til grunn at veksten i offentlig forvaltning blir stabil i årene som

kommer, men litt under anslått trendvekst for BNP Fastlands-Norge.

Samlet sett gir dette en moderat økning i veksttakten i norsk økonomi framover. Vi anslår at veksten for BNP Fastlands-Norge blir på 0,7 prosent i år, 1,7 prosent neste år, og økende til i overkant av 2 prosent i de to påfølgende årene. Disse anslagene innebærer at økonomien vil gå inn i en forsiktig konjunkturoppgang tidlig i 2017 ettersom trendveksten anslås til 2 prosent.

2.9. Arbeidsledigheten går noe ned framover

Sysselsettingen økte ifølge KNR med 0,1 prosent i 3. kvartal i år etter stagnasjon gjennom 2015 og en liten nedgang i første halvår i år. Veksten i arbeidsstyrken har imidlertid også vært moderat slik at arbeidsledigheten bare har økt beskjedent fra 1. kvartal i år.

Veksten i samlet sysselsetting bremses av utviklingen i petroleumsnæringene og andre næringer som er knyttet til petroleumsvirksomheten. Sysselsettingen i utvinning av råolje og naturgass har falt hvert kvartal siden 2. kvartal i 2014 og nedgangen var spesielt stor i 3. kvartal i år. Sysselsettingen i industrinæringer som primært leverer til petroleumindustrien, som verfts- og transportmiddelindustri samt reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr, har også gått ned siden 4. kvartal i 2014. Samlet falt industrisysselsettingen med 1 prosent i 3. kvartal i år.

Høye investeringer i boliger har bidratt til en sysselsettingsvekst i bygge- og anleggsvirksomheten på 0,7 prosent i de to første kvartalene i år og på 0,9 prosent i 3. kvartal. Sysselsettingen i offentlig forvaltning gikk opp med 0,2 prosent i 2. og 3. kvartal i år. Den svake kronekursen har bidratt til klar økning i sysselsettingen i overnattings- og serveringsvirksomheter i 2014 og 2015, og denne utviklingen har fortsatt så langt i år.

Svak krone og relativt høy arbeidsledighet har bidratt til at det norske arbeidsmarkedet er blitt mindre attraktivt for utenlandsk arbeidskraft. Dette har bidratt til lavere nettoinnvandring og redusert vekst i arbeidsstyrken så langt i år. Polske og svenske statsborgere utgjorde gruppene med høyest utvandring fra Norge, og nettoinnvandringen på grunn av arbeid gikk ned i 3. kvartal i år. Innvandringen fra land med konflikter økte derimot.

Ifølge Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) har arbeidsledigheten bare steget marginalt så langt i år, men antall langtidsledige personer har økt. Arbeidsledigheten økte fra 4,7 prosent i de to første kvartalene i år til 4,9 prosent i 3. kvartal når det justeres for normale sesongvariasjoner. For perioden august til oktober, som er den sist oppdaterte observasjonen vi har, var arbeidsledigheten 4,8 prosent i gjennomsnitt. Langtidsledige, det vil si personer som har vært arbeidsledige i over et halvt år, økte både i antall og som andel av de arbeidsledige. I 3. kvartal i fjor var knapt

25 prosent av de arbeidsledige langtidsledige, mens andelen var 37 prosent i 3. kvartal i år.

NAVs statistikk for registrerte helt ledige og summen av disse og personer på tiltak viser også en stabil utvikling så langt i år. Antallet registrerte helt ledige personer økte med 300 fra september til oktober, mens antall arbeidssøkere på tiltak var omlag uendret. Det er fortsatt store variasjoner mellom fylkene og også i oktober økte arbeidsledigheten i fylker med mye petroleumrelatert virksomhet. Den sterke impulsen fra redusert aktivitet i petroleumsvirksomheten reflekteres også i de yrkesfordelte arbeidsledighetstallene. Arbeidsledigheten gikk mest opp innen ingeniør- og ikt-fag, og denne oppgangen er en fortsettelse av utviklingen den senere tiden.

Ifølge NAVs statistikk er ledigheten høy innen industriarbeid. Utviklingen i arbeidsledigheten er imidlertid forskjellig for ulike deler av industrinæringen. For platearbeidere og for operatører innen næringsmiddelproduksjon gikk arbeidsledigheten ned. Dette kan signalisere at etterspørselen etter arbeidskraft øker i deler av industrinæringen som er mindre knyttet til petroleumsvirksomheten. Også SSBs statistikk over ledige stillinger viser en økning på 0,2 prosent for hele industrinæringen i 3. kvartal 2016 sammenlignet med samme kvartal i fjor. Forrige gang denne næringen hadde en økning i ledige stillinger var 4. kvartal 2012.

Vi regner med at sysselsettingen i 2016 på årsbasis vil gå litt ned, men at den tar seg opp mot slutten av 2016 og videre framover. Relativt lav konsumvekst og lave boliginvesteringer på slutten av prognoseperioden bidrar til lav sysselsettingsvekst, mens høyere petroleumsinvesteringer trekker i motsatt retning. Samtidig venter vi at arbeidsstyrken tar seg opp, men at veksten likevel holder seg på et lavt nivå. Bedringen av konjunktursituasjonen vil trekke i retning av at arbeidsstyrken øker. Mange av asylsøkerne som kom til Norge i fjor vil komme inn i arbeidsstyrken mot slutten av prognoseperioden. Svak krone og relativt høy arbeidsledighet vil også framover dempe arbeidsinnvandringen, noe som reduserer veksten i arbeidsstyrken. Vi antar at arbeidsledigheten er over toppen for denne gang. Etter hvert som sysselsettingen øker vil arbeidsledigheten gå noe ned, men i våre beregninger holder den seg over 4 prosent i hele prognoseperioden.

2.10. Stort fall i reallønna i 2016

Årslønnsveksten har de to siste årene vært meget lav. Den nominelle årslønnsveksten falt fra 3,9 prosent i 2013 til 3,1 prosent i 2014 og videre til 2,8 prosent i fjor. Det er den laveste årslønnsveksten siden 2. verdenskrig. Reallønnsveksten var i overkant av 0,5 prosent i fjor. Nasjonalregnskapstall viser at det var små forskjeller i årslønnsveksten mellom næringene i 2015.

Veksten i gjennomsnittlig årslønn kan dekomponeres i overheng og bidrag fra tariff tillegg, samt lønnsглиdning

som innbefatter alle andre faktorer som påvirker den registrerte lønnsveksten. I industrien er lønnsoverhenget inn i 2016 på 1,1 prosent, som er litt lavere enn året før. Selv om tilleggene i industrien normalt er litt høyere ved hovedoppgjør og kronesvekkelsen har bedret konkurranseevnen, kom NHO, i forståelse med LO, fram til en ramme for lønnsveksten på bare 2,4 prosent i årets lønnsoppgjør.

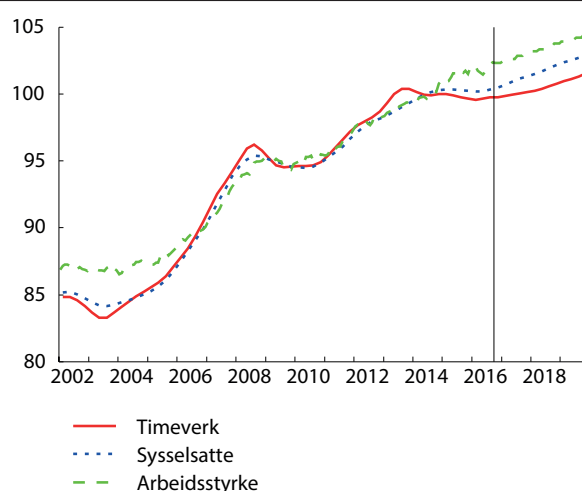
Endringen i sammensetningen av sysselsettingen påvirker utviklingen i gjennomsnittlig årslønn. På den ene siden trekker færre sysselsatte i virksomheter relatert til petroleumsnæringen ned glidningen, siden disse har høy lønn i forhold til gjennomsnittet. På den andre siden trekker gjenværende sysselsatte (etter nedbemanning) med lang ansiennitet opp glidningen. Det gjør også relativt få nytilsetninger på lave lønnsnivåer. Lønnsindeksen for gjennomsnittlig avtalt månedslønn for de tre første kvartalene tyder på at de ovennevnte sammensetningseffektene så langt i år trekker lønnsveksten ned. Lønnsindeksen for avtalt månedslønn hadde kun en beskjeden økning i de tre første kvartalene av året.

Også utenfor industrien er lønnsoverhenget inn i 2016 lavt. Teknisk beregningsutvalg for inntektsoppgjørene (TBU) har beregnet overhenget for flere forhandlingsområder. Overhenget i Virke-bedrifter i varehandelen er 0,7 prosent. I stat og kommune er overhenget henholdsvis 0,5 og 0,75 prosent. Årets tariffoppgjør er moderat for disse gruppene.

I våre anslag legger vi nå til grunn at sammensetningseffektene bidrar svakt negativt slik at gjennomsnittlig årslønnsvekst i 2016 blir 2,2 prosent. Med vårt anslag på konsumprisveksten vil reallønna da falle med 1,4 prosent i 2016 og øke svakt med 0,3 prosent til neste år. Nedgangen i lønnsveksten må ses i sammenheng med at deler av økonomien har vært utsatt for et betydelig negativt sjokk gjennom oljeprisfallet. Det forventes en varig lavere etterspørsel fra petroleumsvirksomheten, og det gir et behov for omstillinger i lang tid framover. Dette vil redusere lønnsveksten både ved at kravene i de sentrale lønnsforhandlingene dempes og at lokale tillegg går ned. I motsatt retning trekker imidlertid bedret lønnsomhet som følge av den tidligere svekkelsen av kronekursen og en viss bedring i internasjonale konjunkturer. En lavere innvandring vil også trekke opp lønnsveksten, men denne effekten er trolig marginal på kort sikt.

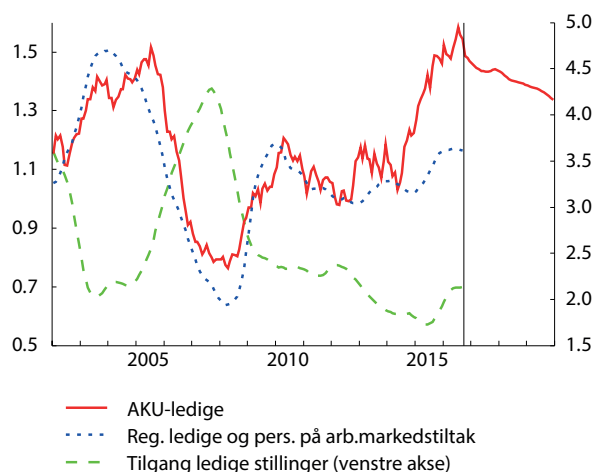
Lønnsoppgjøret i industrien har også i år vært retningsgivende for lønnsutviklingen i andre næringer slik at lønnsoppgjørene forøvrig ble moderate. Etter en tid fører bedringen i konjunkturerne til økt lønnsomhet slik at lønnsandelene går litt ned i prognoseperioden. Økt lønnsomhet, noe lavere arbeidsledighet og lavere innvandring bidrar til at lønnsveksten stiger noe mot slutten av prognoseperioden. Reallønnsveksten tar seg imidlertid klart mer opp enn den nominelle veksten i årene framover. I 2019 ventet vi en reallønnsvekst på 1,5 prosent.

Figur 2.14. **Arbeidsstyrke, sysselsetting og timeverk.**
Sesongjusterte og glattede indekser, 2014=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.15. **Arbeidsledige og tilgangen på ledige stillinger.**
Prosent av arbeidsstyrken. Sesongjustert og glattet

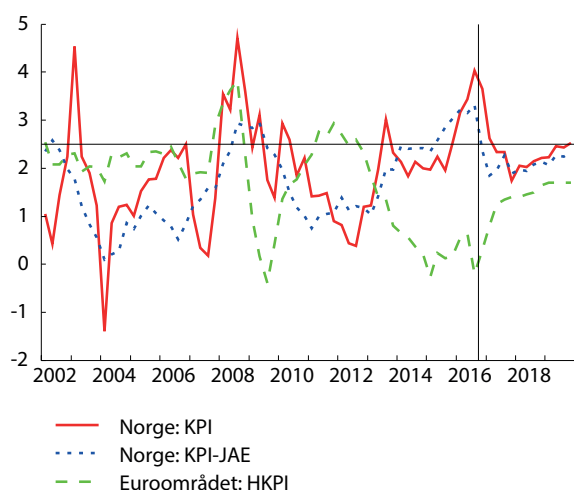
Kilde: Arbeids- og velferdsetaten og Statistisk sentralbyrå.

2.11. Lavere inflasjon framover

Mer enn tre år med en tendens til økt underliggende prisvekst er nå avløst av en nedadgående trend. 12-månedersveksten i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE) var i oktober i år 2,9 prosent. En topp på 3,7 prosent, den høyeste som er registrert etter at inflasjonsmålet ble innført, ble nådd i juli 2016 etter å ha ligget på 3,0 prosent rundt siste årsskifte.

Prisutviklingen på energivarer og avgiftsendringer har i de tre foregående årene bidratt til at veksten i konsumprisindeksen i alt (KPI) har ligget stabilt rundt 2,0 prosent, til tross for den underliggende vekstøkningen. I 2016 har dette endret seg. Energiprisene og avgiftsendringene samlet har bidratt til å heve 12-månedersveksten i KPI klart. I juli nådde prisveksten en topp på 4,4 prosent. Mens 12-månedersveksten i KPI-JAE var høyere enn veksten i KPI i starten av året, snudde dette i mai. 12-månedersveksten i KPI har deretter vært høyere enn veksten i KPI-JAE. Lite nedbør

Figur 2.16. Konsumprisindeksen. Prosentvis vekst fra samme kvartal året før

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

og en kald senhøst har sammen med ulike forhold på kontinentet bidratt til at elektrisitetsprisene har økt markert i det siste. 12-månedersveksten i KPI økte således litt i oktober 2016 og kom inn på 3,7 prosent.

Utviklingen i den underliggende prisstigningen domineres av kronebevegelsene. Det er imidlertid bare små umiddelbare gjennomslag av kronekursendringer på prisene og det tar lang tid før en valutakursendring slår fullt ut i innenlandske priser, se Boks 2.6 i Økonomiske analyser 1/2016.

Fra januar 2013 til januar 2016 svekket den importveide kronekursen seg med vel 28 prosent. Resten av inneværende år har krona gjennomgående styrket seg og i slutten av november var den 6 prosent sterkere enn ved starten av året. Den førstnevnte svekkelsen bidro til at prisstigningen for importerte varer gradvis økte. 12-månedersveksten for prisene på importerte konsumvarer utenom energivarer og avgiftsendringer var -0,8 prosent i 1. kvartal 2013, og nådde en topp på 4,6 prosent juli 2016. Deretter har prisstigningen på importerte varer falt og var i oktober 3,6 prosent. Importerte varer utgjør over en tredel av KPI-JAE. Nedgangen i prisstigningstakten for denne gruppen av varer bidro fra juli til oktober til å senke veksttakten i KPI-JAE med 0,3 prosentpoeng.

KPI-JAE etter leverende sektor viser at prisstigningstakten også for norskproduserte konsumvarer stort sett økte fram til juli i år. Importert produktinnsats bidrar til at prisen på norskproduserte varer påvirkes av kronekursen. Prisstigningstakten på tjenestene utenom husleie har derimot svingt rundt et om lag uendret nivå, mens husleiene etter en økning gjennom 2013 har vist en svakt fallende prisstigningstakt. Den siste nedgangen i prisstigningen gjelder alle hovedsektorene.

Det er utsikter til fortsatt lav vekst i norske lønninger og til en moderat internasjonal prisvekst. Effektene av de siste års kronesvekkelse har blitt svakere og vil framover motvirkes av styrkingen som har skjedd så langt i år. Utviklingen i inflasjonen litt lenger fram vil i stor grad bestemmes av hva som skjer med kronekursen. Vi legger til grunn at krona vil styrkes litt på kort sikt før den svekkes like mye mot slutten av prognoseperioden. Disse bevegelsene er små, men vil bidra til lavere prisstigning de to nærmeste årene.

Som årsgjennomsnitt blir veksten i KPI-JAE ifølge våre beregninger 3,0 prosent i 2016, altså noe høyere enn i fjor. Deretter ligger det an til at veksten i KPI-JAE vil bli om lag 2 prosent i 2017 og 2018 og litt høyere i 2019 når krona igjen svekker seg litt.

Elektrisitet utgjør 3 prosent av KPI. Fordi prissvingningene her er store er utviklingen i elektrisitetsprisene en viktig faktor bak utviklingen i KPI til tross for den relativt beskjedne budsjettandelen. Mot normalt steg elektrisitetsprisene fra februar og helt fram til juli i år. Det resulterte i at elektrisitetsprisene målt mot samme måned i fjor økte kraftig, fra knapt 4 prosent i februar til nær 39 prosent i juli. Den isolerte virkningen av denne økningen er å heve veksten i KPI med 1,0 prosentpoeng. Elektrisitetsprisene holdt seg deretter ganske stabile i noen måneder, men både spotprisen og prisen på fremtidige leveranser har gått klart opp i høst. Til tross for et forventet fall i den underliggende prisveksten kan 12-månedersveksten i KPI dermed komme til å øke noe mot slutten av året.

Som årsgjennomsnitt legger vi til grunn at indeksen for elektrisitet i KPI vil øke med om lag 23 prosent i 2016. Oljeprisen falt gjennom fjoråret og fram til 1. kvartal i år. Deretter har oljeprisen økt noe. Som årsgjennomsnitt ligger det imidlertid an til et oljeprisfall målt i kroner på om lag 14 prosent i år. Dette bidrar til å motvirke prisimpulsene fra elektrisitet. Økningen i avgiftssatsene er beregnet til å ha trukket opp KPI-veksten med 0,1 prosentpoeng. Vi anslår veksten i KPI på årsbasis i 2016 til 3,6 prosent.

Vi regner med at elektrisitetsprisene vil øke med rundt 6 prosent på årsbasis fra 2016 til 2017, med en klar økning i nettleie, mens den rene kraftprisen ser ut til å bli om lag uendret. I 2017 ligger det dermed an til at både elektrisitetsprisene, oljeprisen og avgiftsendringer skal trekke KPI-veksten litt opp. KPI er beregnet til å øke med 2,3 prosent i 2017, altså 0,3 prosentpoeng mer enn KPI-JAE.

Avgiftsendringer i 2017 er anslått til å øke KPI-veksten med 0,1 prosentpoeng. Vi legger til grunn at økte miljø- og klimaavgifter i de påfølgende årene vil gi prisimpulser i størrelsesorden 0,2 prosentpoeng. For 2018 og 2019 legger vi til grunn at energiprisene utenom avgiftsendringene vil stige om lag i takt med den generelle prisutviklingen, men økte avgifter vil føre til litt høyere vekst i KPI enn i KPI-JAE.

Tabell 2.5. **Makroøkonomiske hovedstørrelser. Sesongjustert. Faste 2014-priser. Millioner kroner**

	Ujustert		Sesongjustert							
	2014	2015*	14.4	15.1	15.2	15.3	15.4	16.1	16.2	16.3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1 284 876	1 311 465	324 594	326 053	327 987	329 284	330 868	331 776	333 216	333 175
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 245 216	308 217	309 531	311 687	312 640	314 093	315 513	316 213	316 435
Varekonsum	574 308	579 798	145 378	144 851	146 263	146 066	145 624	145 739	145 258	144 586
Tjenestekonsum	583 933	604 358	147 654	149 269	150 293	151 522	152 957	154 124	155 831	157 041
Husholdningenes kjøp i utlandet	96 942	99 797	24 357	24 550	24 808	25 071	25 351	25 531	25 617	26 228
Utlendingers kjøp i Norge	-35 131	-38 737	-9 171	-9 139	-9 677	-10 019	-9 839	-9 881	-10 493	-11 420
Konsum i ideelle organisasjoner	64 824	66 249	16 377	16 522	16 300	16 644	16 775	16 263	17 003	16 740
Konsum i offentlig forvaltning	691 969	706 366	175 276	175 723	176 054	176 805	177 794	178 948	180 150	180 929
Konsum i statsforvaltningen	346 561	354 962	88 068	88 265	88 395	88 878	89 432	89 899	90 777	91 264
Konsum i statsforvaltningen, sivilt	304 455	313 292	77 564	77 815	78 024	78 506	78 961	79 534	80 383	80 895
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	42 106	41 670	10 504	10 451	10 370	10 372	10 472	10 365	10 394	10 369
Konsum i kommuneforvaltningen	345 408	351 404	87 208	87 457	87 660	87 927	88 361	89 049	89 373	89 665
Bruttoinvestering i fast realkapital	739 271	711 392	181 831	178 571	178 504	176 869	177 649	176 975	176 704	181 363
Utvinning og rørtransport	215 413	183 085	50 279	49 414	47 474	43 663	42 502	41 194	39 174	38 930
Utenriks sjøfart	822	1 959	538	799	635	216	397	634	62	254
Fastlands-Norge	523 036	526 349	131 014	128 358	130 395	132 991	134 750	135 148	137 468	142 179
Næringer	223 026	219 501	58 015	55 668	55 528	53 252	55 141	55 514	55 554	55 990
Tjenester tilknyttet utvinning	4 891	4 205	1 158	1 332	1 504	760	609	488	232	167
Andre tjenester	135 454	133 822	35 390	33 904	33 894	32 460	33 594	33 332	34 651	34 747
Industri og bergverk	34 098	31 447	9 378	7 705	7 721	7 753	8 310	8 394	8 127	7 996
Annen vareproduksjon	48 583	50 027	12 089	12 728	12 409	12 279	12 628	13 300	12 545	13 080
Boliger (husholdninger)	155 517	158 051	37 805	38 283	39 232	39 685	40 973	41 398	42 438	43 752
Offentlig forvaltning	144 493	148 796	35 193	34 407	35 634	40 054	38 636	38 236	39 476	42 437
Bruttoinvestering i verdigjenstander	333	334	86	85	82	81	87	83	84	80
Lagerendring og statistiske avik	144 327	151 488	30 234	46 374	38 267	32 322	32 502	48 147	43 878	34 289
Bruttoinvestering i alt	883 931	863 215	212 065	224 946	216 771	209 192	210 151	225 122	220 583	215 651
Innenlandsk sluttanvendelse	2 860 776	2 881 046	711 934	726 721	720 812	715 281	718 813	735 846	733 949	729 755
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendring)	2 499 881	2 544 180	630 883	630 134	634 436	639 080	643 413	645 872	650 834	656 283
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	836 462	855 163	210 469	210 129	211 689	216 859	216 430	217 184	219 626	223 366
Eksport i alt	1 220 367	1 265 859	316 935	310 161	309 827	326 871	320 410	313 640	309 242	312 694
Tradisjonelle varer	343 183	363 233	87 799	90 139	91 100	91 175	90 959	86 428	85 140	84 535
Råolje og naturgass	551 366	569 005	144 831	138 515	137 977	151 075	142 829	146 681	144 775	145 926
Skip, plattformer og fly	9 967	7 471	2 500	1 921	1 481	1 986	2 054	2 323	2 740	2 702
Tjenester	315 851	326 150	81 804	79 586	79 269	82 636	84 568	78 208	76 588	79 531
Samlet sluttanvendelse	4 081 143	4 146 904	1 028 869	1 036 883	1 030 639	1 042 152	1 039 223	1 049 486	1 043 191	1 042 450
Import i alt	940 772	955 940	234 411	242 553	236 193	233 282	243 386	244 693	238 431	241 609
Tradisjonelle varer	544 337	554 823	136 357	140 406	138 646	134 987	140 486	141 346	137 273	136 817
Råolje og naturgass	13 651	13 471	3 911	3 773	3 422	2 913	3 342	3 425	2 723	3 185
Skip, plattformer og fly	33 277	29 368	5 126	8 802	6 875	7 128	6 511	8 518	8 160	10 752
Tjenester	349 507	358 279	89 017	89 572	87 250	88 255	93 046	91 405	90 276	90 855
Bruttonasjonalprodukt (markedsverdi)	3 140 371	3 190 964	794 458	794 329	794 445	808 870	795 837	804 793	804 760	800 841
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge (markedsverdi)	2 533 302	2 561 433	638 410	640 402	640 854	641 258	640 368	642 123	644 951	645 959
Oljevirksomhet og utenriks sjøfart	607 069	629 530	156 048	153 927	153 592	167 612	155 469	162 670	159 808	154 882
Fastlands-Norge (basisverdi)	2 200 788	2 223 947	554 605	556 136	556 923	556 547	555 136	556 520	558 265	559 409
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	1 663 062	1 676 707	419 309	420 231	420 585	419 500	417 133	417 973	419 415	420 197
Industri og bergverk	218 628	211 627	55 570	54 607	53 731	52 361	51 554	51 414	50 803	50 083
Annen vareproduksjon	268 615	276 050	67 271	67 965	69 345	70 103	68 916	70 960	70 404	70 575
Tjenester inkl. boligjenester	1 175 819	1 189 030	296 468	297 659	297 509	297 036	296 663	295 599	298 209	299 540
Offentlig forvaltning	537 726	547 240	135 296	135 905	136 338	137 048	138 003	138 547	138 850	139 212
Produktavgifter og -subsidiar	332 514	337 486	83 805	84 267	83 931	84 711	85 232	85 603	86 686	86 550

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.6. **Makroøkonomiske hovedstørrelser. Sesongjustert. Faste 2014-priser. Prosentvis endring fra foregående kvartal**

	Ujustert		Sesongjustert							
	2014	2015*	14.4	15.1	15.2	15.3	15.4	16.1	16.2	16.3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1,9	2,1	0,7	0,4	0,6	0,4	0,5	0,3	0,4	0,0
Konsum i husholdninger	1,7	2,1	0,8	0,4	0,7	0,3	0,5	0,5	0,2	0,1
Varekonsum	0,9	1,0	0,9	-0,4	1,0	-0,1	-0,3	0,1	-0,3	-0,5
Tjenestekonsum	2,3	3,5	1,0	1,1	0,7	0,8	0,9	0,8	1,1	0,8
Husholdningenes kjøp i utlandet	3,9	2,9	0,3	0,8	1,1	1,1	1,1	0,7	0,3	2,4
Utlendingers kjøp i Norge	3,9	10,3	5,2	-0,3	5,9	3,5	-1,8	0,4	6,2	8,8
Konsum i ideelle organisasjoner	6,9	2,2	0,2	0,9	-1,3	2,1	0,8	-3,1	4,6	-1,5
Konsum i offentlig forvaltning	2,7	2,1	0,8	0,3	0,2	0,4	0,6	0,6	0,7	0,4
Konsum i statsforvaltningen	3,4	2,4	0,9	0,2	0,1	0,5	0,6	0,5	1,0	0,5
Konsum i statsforvaltningen, sivilt	3,9	2,9	1,1	0,3	0,3	0,6	0,6	0,7	1,1	0,6
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	0,3	-1,0	-0,5	-0,5	-0,8	0,0	1,0	-1,0	0,3	-0,2
Konsum i kommuneforvaltningen	1,9	1,7	0,7	0,3	0,2	0,3	0,5	0,8	0,4	0,3
Bruttoinvestering i fast realkapital	-0,7	-3,8	-1,9	-1,8	0,0	-0,9	0,4	-0,4	-0,2	2,6
Utvinning og rørtransport	-3,2	-15,0	-7,0	-1,7	-3,9	-8,0	-2,7	-3,1	-4,9	-0,6
Utenriks sjøfart	-4,9	138,3	-12,1	48,6	-20,6	-66,0	83,8	59,6	-90,2	308,5
Fastlands-Norge	0,4	0,6	0,2	-2,0	1,6	2,0	1,3	0,3	1,7	3,4
Næringer	-0,7	-1,6	5,4	-4,0	-0,3	-4,1	3,5	0,7	0,1	0,8
Tjenester tilknyttet utvinning	-14,7	-14,0	-0,2	15,0	13,0	-49,5	-19,9	-19,8	-52,5	-28,0
Andre tjenester	-1,9	-1,2	4,7	-4,2	0,0	-4,2	3,5	-0,8	4,0	0,3
Industri og bergverk	4,2	-7,8	15,7	-17,8	0,2	0,4	7,2	1,0	-3,2	-1,6
Annen vareproduksjon	1,0	3,0	1,1	5,3	-2,5	-1,0	2,8	5,3	-5,7	4,3
Boliger (husholdninger)	-1,4	1,6	-2,8	1,3	2,5	1,2	3,2	1,0	2,5	3,1
Offentlig forvaltning	4,4	3,0	-4,4	-2,2	3,6	12,4	-3,5	-1,0	3,2	7,5
Bruttoinvestering i verdigjenstander	-10,1	0,4	6,6	-1,0	-3,8	-1,4	7,4	-4,8	2,2	-4,8
Lagerendring og statistiske avvik	4,6	5,0	-33,1	53,4	-17,5	-15,5	0,6	48,1	-8,9	-21,9
Bruttoinvestering i alt	0,2	-2,3	-8,0	6,1	-3,6	-3,5	0,5	7,1	-2,0	-2,2
Innenlandsk sluttanvendelse	1,6	0,7	-2,0	2,1	-0,8	-0,8	0,5	2,4	-0,3	-0,6
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendring)	1,8	1,8	0,6	-0,1	0,7	0,7	0,7	0,4	0,8	0,8
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	3,0	2,2	-0,1	-0,2	0,7	2,4	-0,2	0,3	1,1	1,7
Eksport i alt	3,1	3,7	3,8	-2,1	-0,1	5,5	-2,0	-2,1	-1,4	1,1
Tradisjonelle varer	3,1	5,8	1,7	2,7	1,1	0,1	-0,2	-5,0	-1,5	-0,7
Råolje og naturgass	2,7	3,2	5,2	-4,4	-0,4	9,5	-5,5	2,7	-1,3	0,8
Skip, plattformer og fly	-2,2	-25,0	102,0	-23,2	-22,9	34,2	3,4	13,1	17,9	-1,4
Tjenester	4,0	3,3	2,3	-2,7	-0,4	4,2	2,3	-7,5	-2,1	3,8
Samlet sluttanvendelse	2,0	1,6	-0,3	0,8	-0,6	1,1	-0,3	1,0	-0,6	-0,1
Import i alt	2,4	1,6	-3,9	3,5	-2,6	-1,2	4,3	0,5	-2,6	1,3
Tradisjonelle varer	2,1	1,9	-0,8	3,0	-1,3	-2,6	4,1	0,6	-2,9	-0,3
Råolje og naturgass	-11,8	-1,3	10,3	-3,5	-9,3	-14,9	14,7	2,5	-20,5	16,9
Skip, plattformer og fly	13,1	-11,7	-66,9	71,7	-21,9	3,7	-8,6	30,8	-4,2	31,8
Tjenester	2,6	2,5	1,8	0,6	-2,6	1,2	5,4	-1,8	-1,2	0,6
Bruttonasjonalprodukt (markedsverdi)	1,9	1,6	0,8	0,0	0,0	1,8	-1,6	1,1	0,0	-0,5
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge (markedsverdi)	2,2	1,1	0,5	0,3	0,1	0,1	-0,1	0,3	0,4	0,2
Oljevirksomhet og utenriks sjøfart	1,0	3,7	2,2	-1,4	-0,2	9,1	-7,2	4,6	-1,8	-3,1
Fastlands-Norge (basisverdi)	2,2	1,1	0,4	0,3	0,1	-0,1	-0,3	0,2	0,3	0,2
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	2,3	0,8	0,3	0,2	0,1	-0,3	-0,6	0,2	0,3	0,2
Industri og bergverk	2,8	-3,2	-0,1	-1,7	-1,6	-2,6	-1,5	-0,3	-1,2	-1,4
Annen vareproduksjon	3,9	2,8	-0,4	1,0	2,0	1,1	-1,7	3,0	-0,8	0,2
Tjenester inkl. boligjenester	1,8	1,1	0,5	0,4	-0,1	-0,2	-0,1	-0,4	0,9	0,4
Offentlig forvaltning	1,9	1,8	0,6	0,5	0,3	0,5	0,7	0,4	0,2	0,3
Produktavgifter og -subsidier	2,0	1,5	1,0	0,6	-0,4	0,9	0,6	0,4	1,3	-0,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.7. **Makroøkonomiske hovedstørrelser. Sesongjustert. Prisindekser. 2014=100**

	Ujustert		Sesongjustert									
	2014	2015*	14.2	14.3	14.4	15.1	15.2	15.3	15.4	16.1	16.2	16.3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	100,0	102,3	99,5	99,6	100,5	101,4	101,4	101,9	103,4	104,8	105,5	105,6
Konsum i offentlig forvaltning	100,0	103,0	99,8	100,1	101,1	102,2	103,0	103,1	103,8	104,4	104,5	105,4
Bruttoinvestering i fast kapital	100,0	102,6	99,6	100,5	101,0	101,9	102,9	101,8	103,6	103,7	104,6	104,3
Fastlands-Norge	100,0	102,7	99,3	100,4	101,2	101,5	102,1	103,0	103,9	104,4	104,7	105,1
Innenlandsk sluttanvendelse	100,0	102,3	99,7	100,0	101,1	102,3	101,7	101,0	103,9	105,1	104,0	104,4
Etterspørsel fra Fastlands-Norge	100,0	102,5	99,6	99,9	100,8	101,6	101,9	102,5	103,6	104,6	105,1	105,4
Eksport i alt	100,0	92,1	100,9	97,6	96,4	93,3	94,7	92,7	88,2	81,8	84,3	84,2
Tradisjonelle varer	100,0	102,3	98,8	98,8	101,9	102,7	102,5	102,0	102,0	102,9	106,3	107,0
Samlet sluttanvendelse	100,0	99,2	100,0	99,3	99,6	99,6	99,6	98,4	99,1	98,1	98,1	98,4
Import i alt	100,0	104,2	98,3	99,8	102,3	103,6	104,1	104,4	105,2	105,7	106,5	104,1
Tradisjonelle varer	100,0	104,7	99,1	99,8	101,7	104,1	104,3	105,1	105,2	105,0	106,0	106,1
Bruttonasjonalprodukt (markedsverdi)	100,0	97,7	100,6	99,2	98,9	98,4	98,3	96,7	97,2	95,8	95,7	96,6
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge (markedsverdi)	100,0	102,3	99,6	100,3	101,0	101,6	101,9	102,3	103,2	104,5	104,5	105,5

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.8. **Makroøkonomiske hovedstørrelser. Sesongjustert. Prisindeks. Prosentvis endring fra foregående kvartal**

	Ujustert		Sesongjustert									
	2014	2015*	14.2	14.3	14.4	15.1	15.2	15.3	15.4	16.1	16.2	16.3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	2,2	2,3	0,3	0,1	0,8	0,9	0,0	0,5	1,4	1,4	0,7	0,1
Konsum i offentlig forvaltning	3,3	3,0	0,7	0,3	1,0	1,1	0,8	0,1	0,7	0,5	0,2	0,8
Bruttoinvestering i fast kapital	3,8	2,6	0,7	0,8	0,5	1,0	1,0	-1,1	1,8	0,1	0,9	-0,4
Fastlands-Norge	3,6	2,7	0,5	1,1	0,8	0,3	0,5	1,0	0,9	0,4	0,3	0,3
Innenlandsk sluttanvendelse	2,7	2,3	0,5	0,4	1,0	1,2	-0,6	-0,7	2,8	1,1	-1,0	0,4
Etterspørsel fra Fastlands-Norge	2,8	2,5	0,4	0,4	0,9	0,8	0,3	0,5	1,1	0,9	0,5	0,4
Eksport i alt	-1,7	-7,9	-3,3	-3,3	-1,2	-3,2	1,5	-2,1	-4,8	-7,3	3,1	-0,2
Tradisjonelle varer	3,4	2,3	-1,2	0,0	3,1	0,8	-0,2	-0,5	0,1	0,8	3,4	0,6
Samlet sluttanvendelse	1,4	-0,8	-0,7	-0,7	0,3	0,0	0,0	-1,2	0,7	-1,0	0,1	0,2
Import i alt	4,9	4,2	-1,2	1,5	2,5	1,2	0,6	0,3	0,8	0,4	0,8	-2,2
Tradisjonelle varer	4,4	4,7	-0,1	0,8	1,9	2,4	0,2	0,8	0,0	-0,1	0,9	0,1
Bruttonasjonalprodukt (markedsverdi)	0,3	-2,3	-0,5	-1,4	-0,3	-0,4	-0,1	-1,6	0,5	-1,4	-0,1	1,0
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge (markedsverdi)	2,5	2,3	0,9	0,6	0,8	0,6	0,2	0,4	0,9	1,2	0,1	1,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Temabokser i Konjunkturtendensene. 2010-2016

ØA 4/2016

- Usikkerhet om boligprisutviklingen, 24-25

ØA 2/2016

- Virkninger av rentefallet på norsk økonomi 2012-2016, 20
- Sysselsetting knyttet til petroleumsnæringen, 26

ØA 1/2016

- Importveid kronekurs og industriens effektive kronekurs, 23
- Effekter av økte oljeinvesteringer, 26
- Betydningen for norsk økonomi av fallet i internasjonale aksjekurser, 28
- Importandeler, 30
- Forutsetninger knyttet til asylsøkere, 34
- Inflasjonsgjennomslag av valutakursendringer, 37

ØA 4/2015

- Økningen i antall asylsøkere og norsk økonomi 2015-2018, 20-21

ØA 3/2015

- Betydningen av valutakursutviklingen for norsk økonomi, 20
- Virkninger av lavere petroleumsinvesteringer, 23
- Hva er sannsynligheten for at arbeidsledigheten blir høyere enn 5 prosent? 28

ØA 2/2015

- Virkninger av nedgangen i petroleumsinvesteringene, 24
- Hvorfor er økningen i ledighet større ifølge AKU enn registrert i NAV? 26

ØA 1/2015

- Omstillinger etter oljeprisfallet, 18
- Importveid kronekurs og industriens effektive kronekurs, 21
- Direkte og indirekte importandeler, 27
- Virkningen av et større fall i oljeinvesteringene, 30
- Sysselsetting knyttet til petroleumsinvesteringene, 32
- Virkninger av økningen i arbeidsledighet, 35

ØA 6/2014

- Virkninger av lavere oljepris, 17
- Effekter av ulike motkonjunkturtiltak, 26-27

ØA 4/2014

- Hvordan kan SSB's investeringsstatistikk brukes til prognosemål?, 19
- Effekter av en normalisering av investeringsnivået i fastlandsbedriftene, 21
- Beregning av konjunkturavvik, 23

ØA 3/2014

- Boligmarkedet er viktig for utviklingen i realøkonomien, 18-19
- To indekser for måling av konsumpriser, 26

ØA 1/2014

- Importveid kronekurs og industriens effektive kronekurs, 12
- Faktorer bak endringene i konsumet 2009-2013, 20
- Direkte og indirekte importandeler, 25

- Hvor viktige har petroleumsinvesteringene vært? 27
- Reallønn og produktivitet i industrien, 30

ØA 5/2013

- Virkningen av svakere krone på norsk økonomi, 17
- Faktorer bak utviklingen i boligprisene framover, 20-21

ØA 3/2013

- Usikkerhet om finanspolitikken, 16-17
- Effekter av fortsatt forsiktighetsmotivert sparing, 19

ØA 1/2013

- Strengere krav til bankenes egenkapital, 18
- Virkninger av en tilstrømming av kreditten til husholdningene, 21
- Direkte og indirekte importandeler, 26
- Innvandringens betydning for virkemåten til norsk økonomi, 30

ØA 6/2012

- Myk landing i boligmarkedet, 18
- Todelingen i industrien er tydelig i lønnsandelene, 25

ØA 4/2012

- Norsk oppgang: Noen faktorer bak forskjellen til konjunkturutviklingen ute, 22-23

ØA 1/2012

- Importveid kronekurs og industriens effektive kronekurs, 18
- Prognoser for renta på rammelån, 19
- Hva skal til av renteøkning for å kvele boligveksten? 21
- Direkte og indirekte importandeler, 25

ØA 6/2011

- Bankkrise - igjen? 6
- Krisetiltak rettet mot finansmarkedene, 15
- Revisjoner i husholdningenes finansielle stilling, 17

ØA 4/2011

- Europas gjeldsstruktur til besvær, 10
- Den spanske og italienske statsgjeldskrisen, 11
- Betydningen av sterkere kronekurs, 17
- Bedriftenes finansielle stilling, 27

ØA 3/2011

- Husholdningenes gjelds- og rentebelastning, 14
- Hva er konsumveksten per innbygger? 16
- Hva er husholdningenes finansielle stilling? 17
- Renteøkningenes bidrag til å dempe konjunkturoppgangen, 26

ØA 1/2011

- Statsgjeldskrisen i Europa, 9
- Mer aktiv bruk av finans- og pengepolitikken i konjunkturstabilisering 2012-2014, 17
- En finanspolitikk som følger 4-prosentbanen i 2011-2014, 18
- Kraftmarkedet framover, 31
- Direkte og indirekte importandeler, 37

Ressursrenta i norske fiskerier – utvikling og politikk

**Mads Greaker, Kristine Grimsrud
og Lars Lindholt**

Tall fra nasjonalregnskapet viser at lønnsomheten i norske fiskerier er dårlig. Når alle kostnader knyttet til fangsten er trukket fra, var ressursrenta negativt så å si i hele perioden fra 1984 til 2013. Forvaltningsregimet for fisket har mange og til dels konfliktfylte mål. Dersom fiskeflåten får anledning til å fiske fangstkvoteutlukkende med lønnsomhet som mål, viser våre beregninger at denne ville bedres betydelig. Det er grunn til å tro at ressursrenta i fiskeriene i så fall ville være minst på høyde med oppdrettsnæringen.

Norsk fiskeripolitikk

Fiskeriforvaltningen i Norge styres av et omfattende regelverk. Hvert år blir det fastsatt maksimale fangstkvote for de ulike fiskeslagene. Disse fangstkvote blir så fordelt på fiskeflåten ut fra et system med 13 ulike fartøyklasser, og flere geografiske områder. Det er begrensede muligheter til å omsette fiskekvoter mellom fartøyklasser og områder, og fangsten av fiskekvotene foregår dermed nødvendigvis ikke på en kostnadseffektiv måte.

Målene med fiskeriforvaltningen er gitt av Havressursloven (2008) som slår fast følgende prinsipper i § 7 i loven:

- en føre-var tilnærming i tråd med internasjonale avtaler og retningslinjer
- en økosystembasert tilnærming som tar hensyn til leveområde og biologisk mangfold
- en effektiv kontroll med høsting og annen utnyttning av ressursene
- en hensiktsmessig fordeling av ressursene som blant annet kan medvirke til å sikre sysselsetting og bosetting i kystsamfunn
- en optimal utnyttning av ressursene som er tilpasset marin verdiskapning, markeder og industri
- at høstingsmetoder og redskapsbruk tar hensyn til behovet for å redusere mulige negative effekter på levende marine ressurser
- at forvaltningsregimet sikrer det materielle grunnlaget for samisk kultur

For det første skal fiskeriforvaltningen sørge for at fisket foregår på bærekraftig måte, noe som gjenspeiles i prinsipp (a) til (c) og (f). Fastsetting av maksimale fangstkvote for de ulike fiskeslagene er helt sentralt for

å sikre bærekraft. For det andre skal fisket innrettes slik at man oppnår distriktpolitiske og fordelingsmessige mål som beskrevet i prinsippene (d) og (g). Til slutt har vi prinsipp (e) som tilstreber økonomisk effektivitet. Dette prinsippet kan åpenbart komme i konflikt med målet om å sikre sysselsetting og bosetting i kystsamfunn (d).

Hva koster norsk fiskeripolitikk?

I denne artikkelen sammenligner vi lønnsomheten i fiskeriene slik de er innrettet i dag med et hypotetisk tilfelle der fiskeflåten blir helt fristilt mht. hvilke båter som skal fiske hvilke fiskeslag og hvor de skal fiske. Vi tar som utgangspunkt at høstingen av de ulike artene er bærekraftig og forsvarlig, dvs. at prinsipp (a) til (c) og (f) er oppfylt. Videre bruker vi en numerisk modell til å maksimere ressursrenten i fiskeriene for gitte fiskekvoter dvs. vi legger ensidig vekt på prinsipp (e). Ressursrenta er lik overskuddet i sektoren når alle kostnader knyttet til fangsten av fiskekvotene er trukket fra - også kostnaden ved å benytte realkapital i fisket. Ressursrenta er dermed et mål på hvor verdifulle Norges fiskeriressurser er i seg selv, dvs. nåverdien av den fremtidige strømmen av ressursrente vil være lik verdien av naturressursen. Denne verdien kan enten være gitt dagens forvaltningsregime eller en hypotetisk, maksimal verdi.

For å finne lønnsomheten i fiskeriene slik de er innrettet i dag bruker vi tall fra nasjonalregnskapet. Disse tallene viser at den faktiske ressursrenten i norske fiskerier var negativ i perioden fra 1984 til 2014 med unntak av 2010 og 2011. For året 2011 som var det beste året, ga dagens forvaltningssystem en ressursrente i fiskeriene på 2,1 milliarder. Vår numeriske modell anslår at potensialet er vesentlig større. Dersom fiskeflåten i 2011 hadde fått anledning til å fiske fangstkvote i 2011 med høyest mulig profit som mål, øker ressursrenten til 8,7 milliarder dvs. mer enn det firedoblede. Tallet er selvfølgelig beheftet med usikkerhet, men likevel er det en indikasjon på prioriteringen av prinsippene i fiskeriforvaltningen.

Mads Greaker er forsker ved Gruppe for energi- og miljøøkonomi (mgr@ssb.no)

Kristine Grimsrud er forsker ved Gruppe for energi- og miljøøkonomi (kgd@ssb.no)

Lars Lindholt er forsker ved Gruppe for energi- og miljøøkonomi (lli@ssb.no)

Ressursrenta med dagens forvaltningsregime

Tilgang til naturressurser kan gi en ekstraordinær avkastning (se Brekke og Lurås i Brekke m.fl. 1997). For fiskerier gjelder dette så lenge det finnes et system som begrenser adgangen til å fiske. I norske fiskerier er det myndighetene som regulerer adgangen, og det er en rekke krav som må tilfredsstilles før man kan etablere seg som profesjonell fisker. Adgangsbegrensningen betyr at man burde kunne oppnå ekstraordinær avkastning over lengre tid, dersom man ikke tærer på bestanden noe fastsettelsen av de maksimale fangstkvotene skal passe på.

Den ekstraordinære avkastningen kaller vi ressursrente. I litteraturen finnes det flere definisjoner av ressursrente. Siden vi baserer oss på tall fra nasjonalregnskapet, bruker vi Eurostats definisjon av ressursrente (se Greaker, Løkkevik og Walle, 2005):

Ressursrente =

- + i) Basisverdi
- + ii) Produktspesifikke skatter
- iii) Produktspesifikke subsidier
- iv) produktinnsats
- v) lønnskostnader
- vi) normalavkastningen på realkapitalen i næringen
- vii) kapitalslit
- iix) ikke-næringsspesifikke skatter fratrukket ikke-næringsspesifikke subsidier

Beregningsperioden er fra 1984 til 2014. Alle tall er inflasjonsjustert til 2014-priser for å kunne sammenligne de ulike årene. Siden vi er interessert i kjøpekraften av ressursrenta, har vi brukt en egen *forbruksindeks* ved deflateringen. Denne forbruksindeksen er et veid gjennomsnitt av konsumprisindeksen og indeksen for offentlig konsum da konsumprisindeksen bare omfatter konsumvarer (se Greaker, Løkkevik og Walle, 2005, for mer om dette).

Normalavkastningen på kapital tar utgangspunkt i Finansdepartementets veileder for Nytte-Kostnadsanalyse (Finansdepartementet, 2014). Årlig kapitalkostnad blir satt til 4 prosent av kapitalbeholdningen. Kapitalslitet tar vi direkte fra nasjonalregnskapet. Lønnskostnadene skal reflektere arbeidskraftens alternative anvendelsesverdi. For å beregne lønnskostnadene benytter vi totale timeverk for lønnstakere og selvstendige fra nasjonalregnskapet. Deretter beregner vi en gjennomsnittlig timelønssats ved å ta lønnskostnadene for Fastlands-Norge dividert med antall timeverk for lønnstakere i Fastlands-Norge.² Så for å

finne lønnskompensasjonen har vi multiplisert denne timelønssatsen med totale timeverk.³

Nasjonalregnskapet skiller mellom produktskatter/subsidier og næringsskatter/subsidier. I beregningen av ressursrenta skal vi ta med de produktskattene og -subsidiene; skattene skal legges til, mens subsidiene skal trekkes fra. Dette fordi en produktskatt kan ses på som en del av inntjeningen dvs. verdsettingen av godet, mens en produktsubsidie kan ses på som en del av kostnaden ved godet. Nasjonalregnskapet har imidlertid ikke registrert noen slike subsidier for fiskeriene i perioden.

Når det gjelder næringsskatter/subsidier, blir disse delt videre inn i næringsspesifikke og ikke-næringsspesifikke skatter/subsidier. De næringsspesifikke skattene/subsidiene blir gitt til næringen som helhet og ilegges/gis uavhengig av produksjonsvolumet. Ifølge Eurostats definisjon av ressursrente skal det da ikke tas hensyn til eventuelle næringsskatter/subsidier ved beregning av ressursrenta. Fiskeriene har hatt slike subsidier både på åttitallet og på nittitallet. Deler av disse subsidiene ble brukt av næringen selv til prisstøtte, noe som dermed kan klassifiseres som en produktsubsidie. Vi har likevel ikke tatt det med i beregningene da vi ikke vet hvor mye som ble brukt på denne måten. Men det kan bety at vi har overvurdert ressursrenten i de første årene vi ser på. Det er også verdt å merke seg at det ikke er noen ressursrentebeskatning i fiskeriene slik som for kraft- og petroleumssektorene.

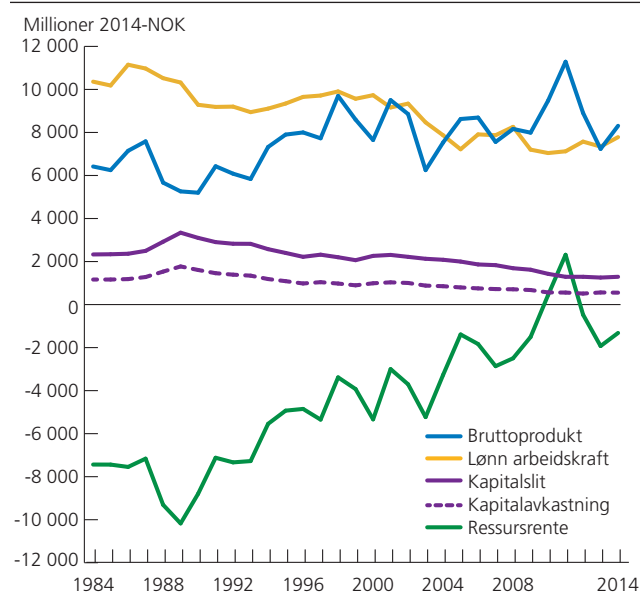
Ikke-næringsspesifikke skatter/subsidier er skatter/subsidier som er felles for mange næringer. De ikke-næringsspesifikke skattene skal behandles som en kostnad ved å drive virksomheten. Ikke-næringsspesifikke skatter er for eksempel bilavgifter. De ikke-næringsspesifikke subsidiene skal på den annen side betraktes som inntekter på lik linje med vanlige salgsinntekter. For fiskerisektoren har vi ikke registrert ikke-næringsspesifikke subsidier. Oppsummert gir det følgende resultat for ressursrenta i perioden 1984-2014 (figur 1).

Selv om ressursrenta har vært negativ gjennom så å si hele perioden, har den blitt mindre og mindre negativ. Antagelig skyldes dette at fiskeflåten har vært gjenstand for strukturrasjonalisering. På nittitallet gjennomførte myndighetene et tilbakekjøpsprogram. Dvs. at fiskebåteiere mottok en kompensasjon mot at de tok fartøyet sitt ut av fiskeflåten (Hannesson, 2004). På totusentallet ble tilbakekjøpsprogrammet erstattet med strukturvotordningen (Fiskeridirektoratet, 2007). Denne ordningen innebar at fiskebåteiere kunne kjøpe fiskebåter med tilhørende fiskekvoter, og overføre kvotene til sin båt mot at fiskebåten de kjøpte ble tatt ut av flåten. Dette har ført til en betydelig rasjonalisering innenfor flere fartøyklasser. Det er imidlertid restriksjoner

² Årsaken til at vi benytter størrelser for Fastlands-Norge og ikke hele Norge, er at lønssatsene er spesielt høye for olje- og gassvirksomheten noe som sannsynligvis skyldes at de høye driftsresultatene har gitt rom for lokale lønnstillegg.

³ Nasjonalregnskapet oppgir også lønnskostnadene i naturressurssektorene direkte. Vi bruker likevel ikke disse tallene da de ikke omfatter timeverkene til selvstendig næringsdrivende.

Figur 1. Ressursrenta fra de norske fiskeriene i tidsperioden 1984-2014

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

på overføring av kvoter mellom fartøyklasser, f. eks. mellom hav- og kystfiske og, til dels, mellom regioner. Videre er de minste fiskefartøyene unntatt fra ordningen.

I figur 1 har vi også plottet de ulike komponentene i ressursrenta. Den blå linjen viser bruttoproduktet. Fangstene er forholdsvis stabile i periodene, så variasjonene skyldes i hovedsak endringer i prisene på de ulike fiskeartene. Vi ser at 2011 var et spesielt godt år i så måte. Den gule linjen viser avlønningen til arbeidskraften. Denne er synkende over store deler av perioden, noe som skyldes at antall timeverk i fiskeriene har gått ned i takt med rasjonaliseringen av flåten. Det gjelder også kapitalslitet og avlønningen av realkapitalen (kapitalavkastningen). I 2014 var avlønningen til arbeidskraften 2,5 milliarder mindre og avlønningen til realkapitalen pluss kapitalslitet 3,2 milliarder mindre enn i 1989. Denne utviklingen har funnet sted selv om fangstene har holdt seg på noenlunde samme nivå.

Størrelsen på ressursrenta slik den fremkommer i Figur 1 er gitt dagens forvaltningsregime. Økonomisk teori tilsier at denne skulle være positiv, eller i hvert fall ikke negativ, dersom forvaltningen hadde maksimal verdiskaping som målsetting.

Den maksimale ressursrenta

For å få et anslag på hva verdiskapningen i sektoren kunne ha vært, beregner vi den maksimale ressursrenta for norske fiskerier ved hjelp av en numerisk modell. Modellen er basert på Steinshamn (2005), og kalibrert til data fra Fiskeridirektoratet (2012). Modellen maksimerer ressursrenta gitt fangstknoten til fiskeslag i , TAC_i , som vi antar er satt på et bærekraftig nivå, og gitt fangstkapasiteten til et fartøy av type j , KAP_j . De endogene variablene er antall operative båter i hver

fartøyklasse N_j og fangsten av fisketype i for fartøytype j , $Y_{i,j}$. Spesifikasjonen av modellen blir da:

$$(1) \quad RR = \max_{N_j, Y_{i,j}} \sum_{i=1}^L \sum_{j=1}^M (p_{i,j} - f_{i,j} VC_j) Y_{i,j} - \sum_{j=1}^M N_j FC_j$$

Gitt:

$$(2) \quad \sum_j Y_{i,j} \leq TAC_i \quad i=1, \dots, L$$

$$(3) \quad \sum_i Y_{i,j} \leq KAP_j N_j \quad j=1, \dots, M$$

$$(4) \quad N_j \geq 0, Y_{i,j} \geq 0$$

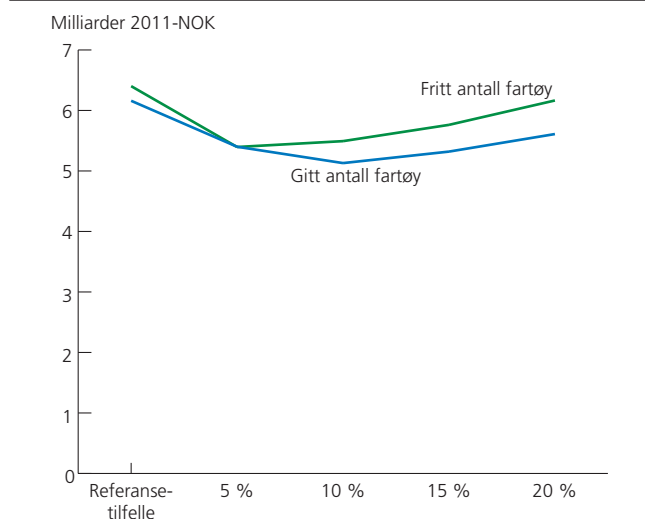
Ligning (1) uttrykker den samlede ressursrenta RR som skal maksimeres hvor L er antall fiskeslag og M er antall fartøytyper. Videre gir ligning (2) begrensningen i fangst som følger av kvoteordningene, og ligning (3) gir begrensninger på fangst ut fra fartøyenes fangstkapasitet. I ligning (1) er $p_{i,j}$ prisen fartøytype j mottar for fiskeslag i , VC_j er den variable kostnaden (drivstoff, lønn mm.) for fartøytype j , $f_{i,j}$ er delen av de variable kostnadene som skal allokere til fiskeslag i (siden en fartøytype kan fange mange fiskeslag), og FC_j er den faste kostnaden for fartøytype j .

Legg merke til at prisen som oppnås for et fiskeslag er avhengig av fartøytypen, noe som kan skyldes ulike landingspraksiser mm. Vi bruker data for 2011 (Fiskeridirektoratet, 2012), og inkluderer de ti mest verdifulle fiskeslagene og alle tretten fartøytypene som Fiskeridirektoratet operer med. Dataene fra Fiskeridirektoratet kan ikke brukes til å kalibrere $f_{i,j}$. Istedenfor gjør vi robusthetsskjøringer hvor vi lar f -verdiene tilpasse seg et spesialiseringsmønster, dvs. vi antar at det fiskeslaget en fartøytype fanger mest, er fartøyet også relativt sett mest effektiv på.

I vår hovedmodellkjøring begrenser vi antall fartøy i fisket til det faktiske antall fartøy i hver fartøygruppe i 2011. Videre setter vi f -verdiene til lik 1 dvs. at innenfor hver fartøyklasse er fartøyene relativt sett like effektive til å fiske de ulike fiskeslagene. Dette endrer vi på siden. Som kompensasjon til eieren av fartøyet bruker vi gjennomsnittlig årslønn i Fastlands-Norge (se forrige avsnitt om beregning av lønnskompensasjon).

Dersom vi låser antall operative fartøyer og fangstene pr. fartøytype til de faktiske størrelsene for 2011, får vi en ressursrente på 1,45 milliarder kroner for de ti mest verdifulle fiskeartene. Dersom vi fristiller antall operative fartøy og fangstene innenfor hver fartøyklasse, øker ressursrenta med en faktor på 4,24. Med andre ord, målt i 2011-kroner går den fra 1,45 milliarder kroner til 6,16 milliarder kroner.

Figur 2. **Maksimal ressursrente. Referansetilfelle og tilfellene med fartøy spesialisering og ingen begrensning av antall fartøy innenfor hver fartøyklasse**

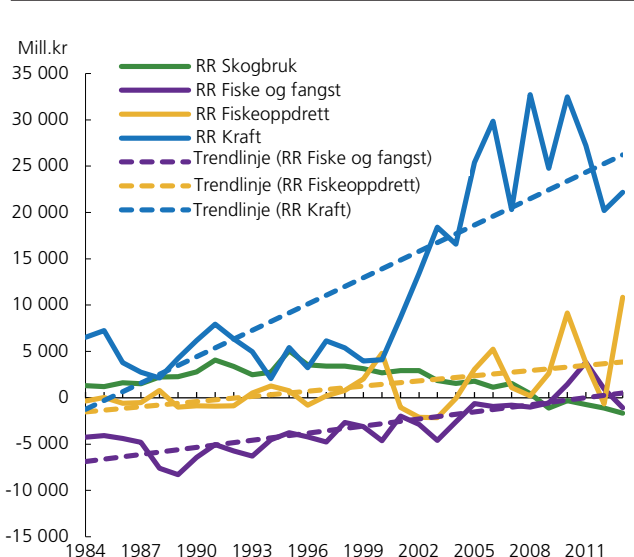
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Beløpet på 6,16 milliarder kroner inkluderer ikke alle artene det drives fangst på. I følge dataene fra fiskeridirektoratet gir de resterende artene en ressursrente på 0,59 milliarder kroner. Vi finner det sannsynlig at det også finnes en potensiell effektiviseringsgevinst for disse artene. Tror vi at denne også tilsvarer 4,24 ganger den faktisk realiserste ressursrenta i 2011, ender vi på 8,66 milliarder i ressursrente for norske fiskerier totalt ($6,16 + 4,24 \cdot 0,59$).

I følge nasjonalregnskapet var ressursrenta i Norske fiskerier 2,15 milliarder kroner i 2011. Det betyr at den potensielle ressursrenta i 2011 er rundt 6 milliarder kroner mer enn den observerte. Forskjellen skyldes ene og alene at fisken nå fanges til lavere kostnader. Faktisk finner vi at bruttoverdien av fangsten går ned med 10 prosent, noe som skyldes at fangsten flyttes over på båter som får lavere priser for de samme fiskeslagene. Samtidig faller totalkostnadene med rundt 80 prosent, noe som betyr at maksimering av ressursrente er nesten synonymt med å fordele fangsten til de mest kostnads-effektive fartøygruppene. Disse er kystnotfartøy på mer enn 21 meter, ringnotsnurpere og pelagiske trålere, begge tilhørende havgående flåte. Vi ønsker imidlertid ikke å legge for mye vekt på sammensetningen av flåten i våre kjøring. Vi bruker gjennomsnittstall for hver fartøyklasse, og det kan være mer eller mindre effektive fartøyer innenfor hver klasse. Sannsynligvis er det først og fremst de mindre effektive fartøyene innenfor hver klasse som vil gå ut av flåten.

Vi utfører en rekke følsomhetsberegninger og finner at den maksimale ressursrenta i 2011 er relativt stabil under ulike forutsetninger. Blant annet fjerner vi begrensningen på antall båter innenfor hver enkelt fartøyklasse, og vi eksperimenterer med ulike f-verdier.

Figur 3. **Maksimal ressursrente. Referansetilfelle og tilfellene med fartøy spesialisering og ingen begrensning av antall fartøy innenfor hver fartøyklasse**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fra figur 2 ser vi at ved å fristille antall båter vil alltid ressursrenta øke. På den annen side trenger ikke ulike antagelser om f-verdiene å gjøre det samme. I figur 2 har vi antatt at fartøytypene er relativt sett mer effektiv til å fiske det fiskeslaget som er dominerende i fangst-rapportene. F.eks. dersom en fartøytype i hovedsak fanger torsk, så lar vi variable kostnader per tonn torsk være 5, 10, 15 og 20 prosent lavere enn de variable kostnadene per tonn av andre fiskeslagene fartøygruppen fanger (den horisontale akse). Dette påvirker ressursrenta gjennom en annen spesialisering av flåten. I tilfelle med 5 prosent lavere kostnader fanges det ikke lenger hyse, mens det med 10 prosent lavere kostnader heller ikke er lønnsomt å fange lange. Med videre kostnadsreduksjon er det igjen lønnsomt å fiske hyse og lange. Sammensetningen av flåten påvirkes også i retning av flere båttypen bla. kommer det inn konvensjonelle kystfiskebåter på over 21 meter.

Til slutt vil vi også understreke at noen fartøygrupper opp igjennom årene har hatt større mulighet til å effektivisere innenfor det til enhver tid gjeldende regelverket enn andre. I våre data vil disse fartøygruppene komme ut med relativt lavere kostnader enn de som har hatt mindre mulighet til å velge den teknologi og kapasitet som passer best til det fisket de deltar i. Dette kan gjøre at vi undervurderer ressursrenta i fiskeriene på litt lenger sikt.

Sammenligning med andre naturressurssektorer

Hvordan er tilstanden i fiskeriene sammenlignet med f.eks. kraftsektoren? I Figur 3 sammenligner vi ressursrenta i fiskeriene med ressursrenta i de andre fornybare naturressurssektorene for perioden 1984 til 2013. Alle tall er regnet om til 2013-priser for å kunne sammenligne de ulike årene. Vi har utelatt jordbruket siden

dette på grunn av det spesielle forvaltningsregimet, har en negativ ressursrente i hele perioden. Som vi ser har fiskerisektoren gjennomgående lavere ressursrente enn alle de andre sektorene. Vi ser også at kraftsektoren har klart høyest ressursrente fra 2001 og fram til nå.

Skogbruk har hatt sine egne problemer med en sviktende global etterspørsel etter tremasse, og vi ser at ressursrenta er fallende fra ca. midten av 1990-tallet.

For de andre fornybare naturressursene er ressursrenta stigende. Vi har lagt på en trendlinje for kraftsektoren, fiskeoppdrett og fiskeriene som tydelig viser dette. Kraftsektorene ble deregulert i løpet av nittitallet. Ressursrenta her steg kraftig fra begynnelsen av 2000-tallet, og har siden ligget langt over ressursrentene fra de andre fornybare naturressursene.

Reguleringene i fiskeoppdrett er færre enn i fiskeriene dvs. det er en streng adgangsbegrensning, men få restriksjoner på omsetting av konsesjoner og størrelsen til operatørene (regnet i antall konsesjoner). Vi ser at ressursrenta svinger kraftig for fiskeoppdrett. De siste 5 årene har imidlertid gjennomsnittet ligget på 2,6 milliarder noe som er langt mer enn ressursrenta i fiskeriene i den samme perioden hvor gjennomsnittet er minus 0,3 milliarder. I følge våre tall burde fiskeriene minst vært på linje med fiskeoppdrett.

Konklusjon

I § 2 i Havressursloven heter det at de marine viltlevende ressursene hører til hele Norges befolkning. Med de lave ressursrentene i sektoren, og fraværet av ressursrentebeskatning, kan det stilles spørsmål tegn ved om forvaltningsregimet tar hensyn til § 2. Vi har vist at det er et betydelig potensial for å øke avkastningen av fiskeressursene. Øker lønnsomheten så mye som våre tall antyder, virker det også hensiktsmessig å innføre en særbeskatning av denne ekstraordinære profitten. På den annen side vil en fullstendig fristilling av sammensetningen av fiskeriflåten, kunne gå utover noen av de andre prinsippene for fiskeriforvaltningen,

og da spesielt hensynet til sysselsetting og bosetting i kystsamfunnene. Prioriteringen mellom disse hensynene overlater vi til politikerne. Vi håper imidlertid at vår analyse kan brukes til å gjøre de økonomiske konsekvensene av ulike prioriteringer klarere.

Referanser

Brekke K.A., Ø. Lone og T. Rødseth (1997), Økonomi og Økologi, ad Notam Forlag

Finansdepartementets rundskriv R-109/2014, tilgjengelig på: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fin/vedlegg/okstyring/rundskriv/faste/r_109_2014

Fiskeridirektoratet (2007): Strukturpolitikk for fiskeflåten, St. Melding nr. 21, 2006-2007.

Fiskeridirektoratet (2012): Lønnsomhetsundersøkelsen for fiskeflåten 2011, ISSN: 0809-8174, tilgjengelig på: <http://www.fiskeridir.no/fiskeridir/statistikk/fiskeri/loennsomhetsundersokelse-for-fiskeflaaten>

Greaker M., P. Løkkevik og M. Walle (2005), «Utviklingen i den norske nasjonalformuen fra 1985 til 2001», Vedlegg 2 i NOU 2005:5. (SSB Rapport 2005/13)

Hannesson, R. (2004): Buy-back programs for fishing vessels in Norway. WP 2004:13, SNF/NHH, Bergen.

Havressursloven (2008), tilgjengelig på: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-06-37>

Steinshamn, S.I. (2005): Resource rent in Norwegian fisheries, SNF Rapport 06/05. NHH, Bergen.

Effekter av satsing på økt lærertetthet

Lars J. Kirkebøen, Andreas Kotsadam
og Oddbjørn Raaum

Høsten 2012 bevilget Stortinget 1,5 milliarder kroner over fire år til 600 nye lærerstillinger på ungdomstrinnet. Satsingen førte til lavere gjennomsnittlig gruppestørrelse i ordinær undervisning, men vi finner så langt ingen tegn til at elevenes læringsutbytte økte. Resultatene er foreløpige. Videre analyser og data for nye elevkull vil gi sikrere konklusjoner og en mer uttømmende beskrivelse av hva satsningen har ført til.

Innledning

Hensikten med satsingen var å øke lærertettheten i ordinær undervisning. Dette skulle gjøre skolene bedre stilt til å kunne gi tilpasset opplæring og å styrke de grunnleggende ferdighetene. Målet var at elevene skal oppleve økt mestring og bedre læringsutbytte, og at midlene skulle bidra til bedre læringsmiljø og minke behovet for spesialundervisning. Ressursene gikk til en klart definert gruppe på 166 skoler, som hadde relativt lav lærertetthet og relativt svake gjennomsnittlige karakterer. Tiltaket er beskrevet i mer detalj i Boks 1.

I denne artikkelen viser vi de første resultatene fra en pågående evaluering¹ av de ekstra lærerressursene. Målet med evalueringen er å finne ut hvorvidt eller på hvilken måte dette har påvirket skolenes ressursbruk, elevenes læringsutbytte og læringsmiljø. I denne artikkelen forsøker vi å svare på i hvilken grad lærertetthet i ordinær undervisning er økt, og i hvilken grad dette har hatt betydning for elevenes læringsutbytte.

Det finnes en omfattende litteratur som studerer sammenhengen mellom lærerressurser og elevenes resultater. Det er imidlertid liten enighet om effekter, det er f.eks. slående at Hanushek (2003) og Krueger (2003) konkluderer svært ulikt på grunnlag av den samme litteraturen, og det finnes flere studier som analyser STAR² som kommer til ulike konklusjoner. Ettersom ekstra lærere er en kostbar satsning bør effekten være betydelig. Mye forskning tyder imidlertid på at effektene av ekstra lærere ofte er beskjedne, også

norsk forskning (Leuven m.fl., 2008). Men det finnes også forskning, blant annet fra Sverige, som tyder på at klassestørrelse kan ha en betydelig effekt, også på lang sikt, og være kostnadseffektiv (Fredriksson m.fl., 2013).

Utdanningsdirektoratet (2016) har vist at skolene som fikk økt tilskudd, sammenliknet med 2011/12, (i) hadde ansatt omtrent så mange flere lærere som tilskuddet tilsier, (ii) reduserte gruppestørrelsen, (iii) hadde redusert andel elever med spesialundervisning og (iv) hadde økt antall grunnskolepoeng. Øvrige ungdomsskoler/ungdomstrinn, som ikke fikk tilskudd, har til sammenligning hatt et omtrent stabilt antall lærere, hatt en marginalt svakere nedgang i spesialundervisning, og en noe svakere økning i gjennomsnittlige grunnskolepoeng.

Evalueringsdesignet

Formålet med effektanalysen er å studere samlede kausale effekter av tiltaket, dvs. hvordan faktiske resultater er forskjellig fra hvordan de ville ha vært i fravær av økt tilskudd (kontrafaktiske resultater).³ I denne artikkelen er fokus på (i) skolenes ressursbruk, målt ved gruppestørrelse i ordinær undervisning, og (ii) elevenes læringsutbytte, i hovedsak målt ved skriftlig eksamenskarakter i 10. klasse.

Vi er først og fremst interessert i om tiltaket har ført til høyere læringsutbytte, som målt ved skriftlig eksamenskarakter. Tiltaket består imidlertid i å gi ressurser til skolene, via skoleeierne. For at elevenes læringsutbytte skal påvirkes må det skje en atferdsendring på skolene. Fra Utdanningsdirektoratet (2016) vet vi at skolene som mottok tilskuddet har ansatt flere lærere, men årsverksveksten må også sees i lys av elevtallsutviklingen. Utdanningsdirektoratets oppfølging

Lars J. Kirkebøen er seniorforsker ved Gruppe for offentlig økonomi og befolkningsmodeller (kir@ssb.no)

Andreas Kotsadam er seniorforsker ved Frischsenteret (andreas.kotsadam@frisch.uio.no)

Oddbjørn Raaum er seniorforsker ved Frischsenteret (oddbjorn.raaum@frisch.uio.no)

¹ Evalueringen er utlyst og finansiert av Utdanningsdirektoratet, og utføres av SSB, Frischsenteret og Fafo.

² Et omfattende eksperiment med mindre klasser, gjennomført i 1985-1989 i Tennessee, USA.

³ Dette er en forståelse av effekter i tråd med hva om gjerne omtales som «potential outcomes» (se Angrist og Pischke (2008) for en god beskrivelse): Vi tenker oss at det for hver skole og elev er to forskjellige mulige utfall hhv. med og uten tiltaket, og ønsker å finne forskjellen på disse. I denne samlede effekten inngår respons fra andre aktører på økt tilskudd, herunder skoleeiere, enkeltskoler, foreldre (jf. Todd og Wolpin, 2003).

Boks 1: Om ekstra lærerstillinger i ungdomsskolen

Høsten 2012 ble det vedtatt å bevilge 1,5 milliarder kroner over en fireårsperiode til 600 nye lærerstillinger i ungdomsskolen. Ordningen med økt lærertetthet på ungdomstrinnet startet skoleåret 2013/14 og løper ut skoleåret 2016/17. Målgruppen er elever på ungdomstrinnet ved skoler som skoleåret 2011-2012 hadde en gjennomsnittlig gruppestørrelse på over 20 elever per lærer i ordinær undervisning på ungdomstrinnet, og grunnskolepoeng under snittet for landet (se boks 2). Til sammen ble 166 skoler tildelt øremerkede midler til 573 årsverk. Skolene er fordelt på 98 kommuner, og alle fylkene er representert.

De ekstra ressursene skal gå til å øke antall lærere med inntil fem årsverk for hver skole (ett årsverk for skoler med 0-99 elever, to for 100-199 elever osv.) ut over utgangsnivået for skoleåret 2011/2012. Årsverkene skal benyttes til ordinær undervisning, og til lærere med godkjent utdanning. Midlene kan ikke brukes til spesialundervisning og særskilt norsk. Ut over dette er det opp til kommunene og skolene selv å avgjøre hvordan undervisningen skal organiseres.

Som en oppfølging av tiltaket har Utdanningsdirektoratet jevnlig rapportert til Kunnskapsdepartementet, se f.eks. Utdanningsdirektoratet (2016).

har vært mindre klar på i hvilken grad gruppestørrelse i ordinær undervisning er endret, dette vil være fokus for analysene av ressurser i denne artikkelen. Det er også relevant å se nærmere på om skolene/skoleeierne på grunn av ekstratilskuddet har gjort andre endringer i ressursbruken, sammenlignet med hva skolene ellers ville gjort, f.eks. flere eller mer kompetente lærere eller endring i omfang eller bruk av annet personale (assistenter). Slike analyser vil vi komme tilbake til i framtidig rapportering fra evalueringen.

Når det gjelder læringsutbytte, er skriftlig eksamenskarakter et relevant mål på dette: Denne måler elevenes prestasjoner ved slutten av ungdomsskolen opp mot læreplanen. Skriftlig eksamenskarakter er imidlertid ikke noe uttømmende mål på læringsutbytte og vil ikke fange opp alle mulige relevante effekter. Den store fordelen med skriftlig eksamen er at denne vurderes anonymt av lærere utenfor skolene, slik at vi unngår problemer med at tiltaket påvirker setting av standpunktkarakterer. Dette kan f.eks. skje dersom det ansettes nye lærere med en annen karakterpraksis. Forskjeller i karakterpraksis kan være betydelige, i hvert fall i forhold til forskjeller i bidrag til læring mellom skoler og til effektene det er rimelig å vente av tiltaket (jf. Galloway m.fl., 2011; Hægeland m.fl., 2011).

Vi kan ikke direkte observere den kontrafaktiske ressursbruken eller det kontrafaktiske læringsutbyttet, dvs. slik det ville vært i fravær av tiltaket. Dette er vi nødt til å anslå ved hjelp av en sammenligningsgruppe, fortrinnsvis "like skoler" som ikke fikk tilskudd. Skolene som ikke fikk ekstra ressurser er generelt ikke en relevant sammenligningsgruppe, særlig ettersom

Statistisk sentralbyrå

Boks 2: Datagrunnlag og viktige variable

Vi bruker tre datakilder i denne artikkelen:

Grunnskolens informasjonssystem (GSI) inneholder data bl.a. om elevtall og ressurser i norske grunnskoler. Ut fra disse kan vi lage flere mål på lærerressurser. Et sentralt mål er gruppestørrelse 1:

$$\frac{(\text{elevtimer totalt})}{(\text{lærertimer totalt})}$$

Gruppestørrelse 1 uttrykker hvor mange elever det i snitt vil være per lærer i undervisningen. En del undervisning, bl.a. spesialundervisning, vil ofte foregå i små grupper. Dette vil bidra til å trekke gjennomsnittlig gruppestørrelse ned. Gruppestørrelse 2 (GR2) tar hensyn til dette ved å se bort fra elev- og lærertimer som er knyttet til individuelle rettigheter og som typisk gis i små grupper, og gir et bedre uttrykk for antall elever per lærer i ordinær undervisning:

$$\frac{(\text{elevtimer totalt} - (\text{timetall spesialundervisning} + \text{timetall særskilt norsk}))}{(\text{ordinære undervisningstimer} + \text{timer til oppdeling til samiske språkalternativer})}$$

Gjennomsnittlig gruppestørrelse 2 på ungdomstrinnet i skoleåret 2011/2012 var omtrent 19,9.

Vi har to datakilder for elevenes læringsutbytte: Nasjonale prøver og karakterer ved avsluttet grunnskole. Elevene gjennomfører nasjonale prøver i lesing, regning og engelsk på 5. og 8. trinn, samt i lesing og regning på 9. trinn. Ved fullført grunnskole registreres alle standpunkt og eksamenskarakterer. Grunnskolepoeng (GP) er et samle mål for disse karakterene, som danner grunnlaget for opptak til videregående utdanning. Grunnskolepoeng beregnes ved å legge sammen alle avsluttende karakterer på vitnemålet – standpunkt og eksamen – og dele på antall karakterer. Deretter multipliseres gjennomsnittet med 10. Elever som mangler karakter i mer enn halvparten av fagene får ikke beregnet grunnskolepoeng. Gjennomsnittlig grunnskolepoeng i skoleåret 2011/2012 var 40,0.

et kriterium for ekstra ressurser var svake resultater i utgangspunktet. En måte å ta hensyn til dette er, som i Utdanningsdirektoratet (2016), å sammenligne med forskjellene som eksisterte før tiltaket. Men dette forutsetter at tiltaksskolene i fravær av tiltaket ville hatt en tilsvarende utvikling som øvrige skoler, og vi vet ikke om det ville vært tilfelle.

Vi har imidlertid et godt grunnlag for å finne relevante sammenligningsskoler ettersom tilskuddet ble gitt etter klare objektive kriterier til skoler som i 2011/12 hadde (i) gruppestørrelse i ordinær undervisning (heretter gruppestørrelse 2 eller GR2, se boks 2) over 20 elever per lærer på ungdomstrinnet, og (ii) grunnskolepoeng (GP) under snittet for landet og dessuten (iii) fra et gitt tidspunkt.

Vi kan dermed sammenligne skoler som (så vidt) kvalifiserte for deltagelse med skoler som (så vidt) ikke kvalifiserte, i et såkalt «regression discontinuity» (RD) design. Dette er en tilnærming som ofte kan gi et

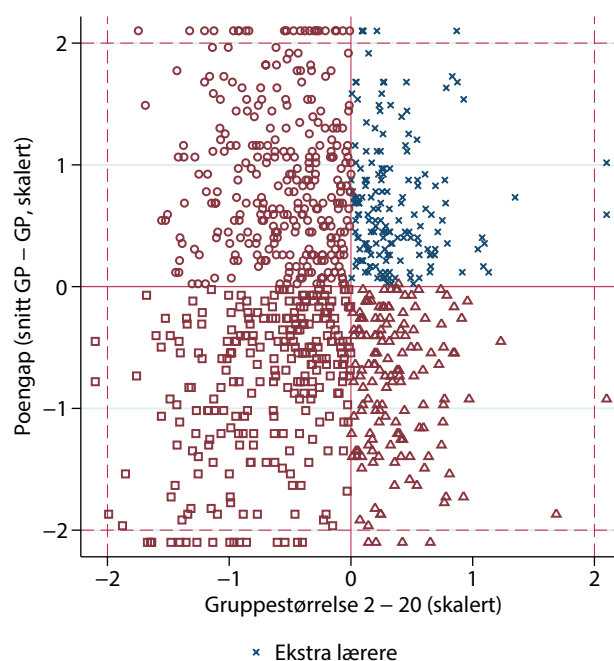
godt grunnlag for troverdige effektmål (se f.eks. Lee og Lemieux, 2010), og som har blitt brukt bl.a. i mange studier av utdanningspolitiske tiltak. I dette konkrete tilfellet bygger en slik sammenligning at skoler som på et gitt tidspunkt har nesten like gjennomsnittlige grunnskolepoeng – eller nesten lik gruppestørrelse – også på andre områder kan forventes å være (nesten) like. Disse i utgangspunktet like skolene hhv. får og ikke får ekstra ressurser. Etter at tilskuddet har fått virke en tid, vil det kunne oppstå en forskjell i resultater mellom skoler som er like over/under grensen. Siden vi har god grunn til å anta at skolene i utgangspunktet var like, og ville forblitt like i fravær av de ekstra ressursene, vil vi tolke en evt. forskjell som en effekt av tilskuddet.

Ettersom skolene måtte oppfylle to kriterier for støtte har vi to grenser der vi kan sammenligne (nesten) like skoler. I Figur 1 viser vi hvordan skolene fordelte seg med hensyn til gruppestørrelse 2 og gjennomsnittlige grunnskolepoeng. Den horisontale akse viser avviket fra gjennomsnittlig gruppestørrelse 2. Skoler til høyre i figuren (med positive verdier) har gruppestørrelse høyere enn 20. Den vertikale akse viser avviket mellom landsgjennomsnittet og skolens gjennomsnittlige grunnskolepoeng, dvs., verdier over null betyr at skolen hadde gjennomsnittlige grunnskolepoeng under landsgjennomsnittet i 2011/12. Det er lite intuitivt at høye avvik svarer til lave poengsnitt. Fordelen med denne måten å måle på er at skolene som deltar i tiltaket har positive verdier både på avvik gruppestørrelse og avvik grunnskolepoeng – det forenkler framstillingen av figurene vi bruker når vi analyserer effekter i fortsettelsen av denne artikkelen. Begge målene er dessuten standardisert (uttrykt som antall standardavvik fra landsgjennomsnittet), slik at de får tilsvarende skala.⁴

Figuren viser også hvorvidt hver enkelt skole fikk ekstra ressurser, skolene som fikk dette er markert med blå kryss. Skolene som hadde grunnskolepoeng under snittet og gruppestørrelse 2 over 20 ligger nordøst i figuren. Vi ser at nesten alle skolene i dette området fikk ekstra ressurser (med unntak for en skole med antall grunnskolepoeng så vidt under snittet), og at ingen skoler med grunnskolepoeng over snittet eller gruppestørrelse 2 under 20 fikk ekstra ressurser.

Figuren illustrerer også sammenligningsgruppene vi vil bruke i effektevalueringen. Rett til venstre for skolene som fikk ekstra lærere (med negative verdier på gruppestørrelseaksen, horisontal akse) finner vi skoler som også har svake karakterer, men som har gruppestørrelse 2 litt under 20 (dvs. skolene markert med sirkler, nordvest i figuren) og dermed ikke fikk støtte. Nedover fra tiltaksskolene (med negative verdier på

Figur 1. Ekstra lærere, skolenes gruppestørrelse 2 og poenggap 2011/12 (skalert)

poengaksen, vertikal akse) finner vi skoler som også har store grupper, men som har skoleprestasjoner over snittet (dvs. skolene markert med trekant sørøst i figuren) og som derfor heller ikke fikk støtte. Til slutt har vi noen skoler som hadde relativt små grupper og gode resultater (skolene markert med firkant sørvest i figuren), og som dermed både måtte hatt større grupper og svakere resultater for å være aktuelle for ekstra ressurser.

Resultater

I denne korte artikkelen presenterer vi foreløpige resultater fra effektevalueringen, og vi ser først og fremst på to utfallsmål knyttet til ressursinnsats og læringsutbytte i ordinær undervisning: (i) Gruppestørrelse 2 som mål på lærertetthet (ressurser) og (ii) gjennomsnittlig karakterer ved avsluttende skriftlig eksamen i 10. klasse.

Effekter på lærertetthet målt ved gruppestørrelse i ordinær undervisning

I figurene 2a og 2b ser vi hvordan gruppestørrelse 2 i skoleårene 2013/14-2015/16 varierer med skolens gruppestørrelse 2 og gjennomsnittlige grunnskolepoeng fra 2011/12. Vi vil diskutere effekter på læringsutbytte i lys av tilsvarende figurer, og forklarer derfor figur 2a i litt ekstra detalj.

Hvert symbol i figur 2a representerer et snitt av flere skoler med omtrent samme gjennomsnittlige grunnskolepoeng i 2011/12. Det blå krysset rett til høyre for den vertikale linjen (som markerer 0, dvs. grunnskolepoeng lik snittet) er dermed skoler som hadde grunnskolepoeng så vidt under snittet i 2011/12. Symbolene svarer til symbolene i figur 1, slik at de blå kryssene markerer skoler som har fått ekstra ressurser. For å si noe om effekter av satsingen ønsker vi å sammenligne

⁴ Standardavvikene er hhv. omtrent 2,1 grunnskolepoeng og 6,5 elever/lærer. Fra figuren ser vi dermed at det er få skoler som har gruppestørrelse 2 høyere enn ca. 26 (ett standardavvik over snittet), eller grunnskolepoeng lavere enn ca. 36 (to standardavvik under snittet). Vi har også, for begge mål, satt verdier større 2,1 eller mindre -2,1 lik disse verdiene, for å unngå at noen svært få ekstreme verdier forstyrrer bildet i figuren.

disse skolene med i utgangspunktet like skoler som ikke fikk ekstra ressurser. Den røde trekanten rett til venstre for den vertikale linjen er skoler som hadde grunnskolepoeng så vidt over snittet i 2011/12, og dermed så vidt ikke fikk ekstra ressurser. Dette tilsier at disse er en god sammenligningsgruppe for å vurdere effekten på skolene som så vidt fikk. En utfordring med denne sammenligningen er imidlertid at det er få skoler rett på hver side av den vertikale linjen, dermed blir gjennomsnittene upresise og sammenligningene usikre.

Vi løser dette ved å bruke også skoler litt lengre unna den vertikale linjen til å beregne gjennomsnitt. Da blir skolene mer ulike i utgangspunktet. Vi beregner derfor glidende gjennomsnitt for alle verdier for alle verdier av grunnskolepoeng, som tar hensyn til dette. Disse gjennomsnittene vises som kurver i figuren. I tillegg til symbolene som markerer gjennomsnitt har vi tegnet inn kurver som viser lokale glidende gjennomsnitt.⁵ Hvert punkt på disse oppsummerer gjennomsnittlig gruppestørrelse 2 i et begrenset område rundt punktet, med størst vekt på de nærmeste skolene.

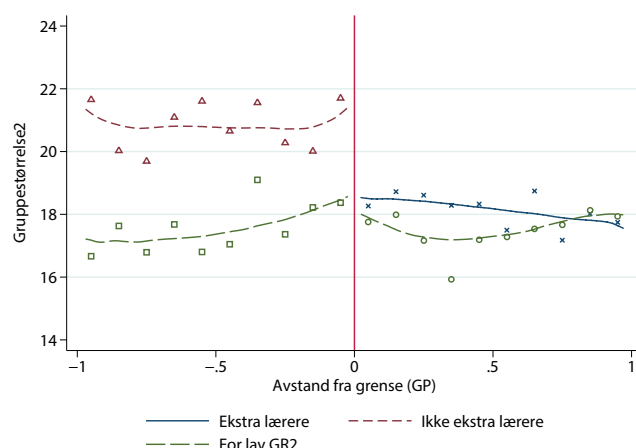
Den heltrukne blå kurven viser gjennomsnittlig gruppestørrelse 2 for skoler som fikk ekstra lærere. Vi ser at gruppestørrelse 2 i de tre etterfølgende år ligger på omtrent 18-19 elever/lærer, og at det ikke er noen sterk sammenheng mellom grunnskolepoeng i 2011/12 og senere gruppestørrelse.

Den stiplede røde kurven viser gjennomsnittlig gruppestørrelse 2 for skolene som hadde høy gruppestørrelse 2 i 2011/12, men som hadde for høyt karaktersnitt til å få ekstra lærere har gruppestørrelse 2 på omtrent 21-22 i senere år. Her er det heller ikke noen sterk sammenheng mellom grunnskolepoeng i 2011/12 og senere gruppestørrelse 2. Kurven krummer riktignok oppover i hver ende, men her er de beregnede gjennomsnittene mer usikre, fordi vi baserer oss på få skoler. Generelt er kurvene i figurene basert på verdiene i forholdsvis små intervaller. Dette gjør de godt egnet til å få fram nyanser i sammenhengen mellom tidligere kjennetegn og senere resultater (her gruppestørrelse 2), men også at de er utsatt for tilfeldigheter eller verdiene til enkelt-skoler. Forskjellen langs den røde stiplede kurven er heller ikke spesielt stor sammenlignet med spredningen til gjennomsnittene rundt kurven (de røde trekantene) eller til forskjellen mellom røde og den blå kurven.

Når vi sammenligner kurvenes endepunkter på hver side av den vertikale linjen kan vi sammenligne

⁵ Kurvene viser en lokal lineær tilpasning, dvs. et gjennomsnitt som tar hensyn til at variabelen vi regner gjennomsnitt for (her gruppestørrelse 2) kan endre seg med endret verdi langs den horisontale akse. I beregningen for hvert punkt inngår observasjoner innen en avstand på 0,5, og observasjoner nær punktet vi beregner gjennomsnitt for gis høyest vekt (triangular vektning). I figurene 2a og 2b er skolene vektet med antall elever på ungdomstrinnet. Merk at figur 2a bare omfatter skoler som hadde gruppestørrelse 2 nær grense for deltakelse (innen ett standardavvik), det er dermed en del av skolene i figur 1 som ikke inngår i analysene i figur 2.

Figur 2a. Effekter på gruppestørrelse i ordinær undervisning: Avstand fra grense grunnskolepoeng

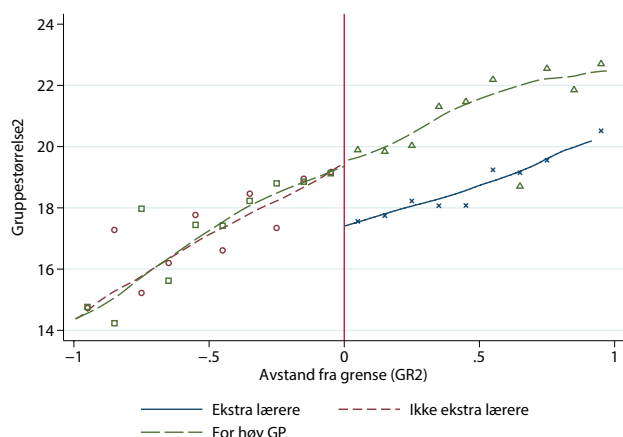
beregnete gjennomsnitt for skoler som i utgangspunktet hadde grunnskolepoeng like under og like over grensen for deltakelse. Vi ser at det er en klar forskjell på omtrent 2-3 elever/lærer.⁶ Ettersom dette vi sammenligner skoler som i utgangspunktet var nesten like, forventer vi at de ville ha vært like i fravær av tiltaket, og at forskjellen vi ser er et resultat av tiltaket. Det vil si, tiltaket reduserte gruppestørrelse 2 med to til tre elever/lærer.

Når vi sammenligner to grupper av skoler, her skoler som i 2011/12 har grunnskolepoeng like over/under grensen for ekstra ressurser, er det en mulighet for at det er finnes andre, relevante forskjeller som vi ikke klarer å ta hensyn til, og som vi dermed sammenblender med tiltaket. En sjekk på hvorvidt dette er tilfelle kan være å sammenligne andre grupper av skoler rundt samme grense, der ingen deltar i noe tiltak, for å se om det er forskjeller mellom disse. De to grønne gruppene av skoler (lang-stiplet) hadde begge for lav gruppestørrelse 2 i 2011/12 til å få støtte. Også her er det bare svake sammenhenger mellom grunnskolepoeng i 2011/12 og senere gruppestørrelse innen hver gruppe. De grønne gruppene viser hvordan senere gruppestørrelse 2 endrer seg rundt gjennomsnittlig grunnskolepoeng for skoler der det ikke er noe tiltak. For disse skolene er gruppestørrelse 2 i snitt omtrent lik 18-19 uavhengig av tidligere grunnskolepoeng ved skolen, både for grunnskolepoeng over og under landsgjennomsnittet. Det er dermed ingen ting som tyder på at det er andre forhold enn tiltaket som er årsak til forskjellen i gruppestørrelse 2 rundt grensen.

I figur 2b viser vi hvordan gruppestørrelse 2 etter tiltaket varierer med gruppestørrelse 2 fra 2011/12. Her ser vi en jevnt stigende sammenheng for alle grupper av skoler. Det er som ventet, og viser bare at skoler som har store grupper i 2011/12 også har det i de tre etterfølgende årene. For skolene med grunnskolepoeng under landsgjennomsnittet er det imidlertid et klart brudd rundt 0 i figuren, det vil si ved tiltaksgrensen ved

⁶ Forskjellen er også klart statistisk signifikant.

Figur 2b. Effekter på gruppestørrelse i ordinær undervisning:
Avstand fra grense gruppestørrelse

gruppestørrelse 2 lik 20. Skoler som så vidt var over grensen i 2011/12, og dermed deltar i tiltaket, har i senere skoleår en gruppestørrelse 2 omtrent 2 elever/lærer lavere enn skoler som så vidt ikke deltar. Som i figur 2a er det ingen tilsvarende forskjell rundt grensen blant skoler som uansett ikke ville fått ekstra lærere, her fordi de hadde for høye gjennomsnittlige resultater i 2011/12.

Oppsummert ser vi, både når vi sammenligner skoler som i 2011/12 hadde høy gruppestørrelse 2 og grunnskolepoeng rett under/over snittet og når vi når vi sammenligner skoler som i 2011/12 hadde lave gjennomsnittlige grunnskolepoeng og gruppestørrelse 2 rett under/over 20, at skolene som så vidt fikk ekstra lærere har klart lavere gruppestørrelse 2 senere. Fra begge sammenligningene kan vi konkludere med de ekstra ressursene reduserte gruppestørrelse 2 med omtrent 2-3 elever/lærer, eller omtrent 10 prosent.⁷

Fra figur 2a ser vi at skolene som får ekstra lærere med tiltaket har gruppestørrelse 2 omtrent lik skolene som i utgangspunktet hadde lave gruppestørrelser. Det er også verdt å merke seg at kurvene både i figur 2a og 2b er omtrent parallelle. Dette tyder på at effekten på gruppestørrelse 2 er en reduksjon på omkring 2 elever/lærer, uavhengig av grunnskolepoeng eller hvor store gruppene var i utgangspunktet. Denne konklusjonen holder også for andre typer analyser, med sterkere antagelser om sammenhengene mellom gruppestørrelse 2 og tidligere gruppestørrelse og grunnskolepoeng. Dersom vi ser på alle skoler med støtte og sammenlikner gruppestørrelse med alle andre skoler finner vi tilsvarende effekter som i figur 2, gruppestørrelse 2 er redusert med omkring 2 elever/lærer som følge av ekstra lærerårsverk.

⁷ Når vi ser på skoler rundt grensen for gruppestørrelse 2 går gruppestørrelsen nødvendigvis ned fra dette nivået, skolene så vidt denne grensen har i utgangspunktet gruppestørrelse 2 så vidt over 20. Skolene nær grensen for grunnskolepoeng som fikk ekstra ressurser har i utgangspunktet gruppestørrelse 2 større eller lik 20, men ikke nødvendigvis så vidt over 20, slik at gjennomsnittlig gruppestørrelse 2 for disse skolene i utgangspunktet vil være høyere enn 20.

Læringsutbytte

Vi måler læringsutbyttet i første rekke ved eksamenskarakter i 10. klasse. Ettersom støtten ble innført høsten 2013, er avgangskullet sommeren 2016 det eneste kullet der elevene på tiltaksskolene opplevde økte lærerressurser gjennom hele ungdomstrinnet. I figurene 3a og 3b analyserer vi eksamenskarakterer slik vi analyserte gruppestørrelse 2 i figurene 2a og 2b. Rundt poenggrensa (figur 3a) finner vi ikke noe hopp for de skolene med store grupper som hadde grunnskolepoeng like under snittet og dermed fikk støtte. Dersom det var effekter av redusert gruppestørrelse ville vi vente at karakterene ved skolene med ekstra lærere (blå heltrukken kurve) nær grensa var klart høyere enn ved skolene uten ekstra lærere (rød stiple kurve) rett på den andre sida av grensa. Som i figur 2a ser vi ingen tegn til forskjeller i resultat rundt grensa for skolene med gruppestørrelse 2 under 20, dermed er det ingenting som tyder på at andre forhold endrer seg ved denne grensa.

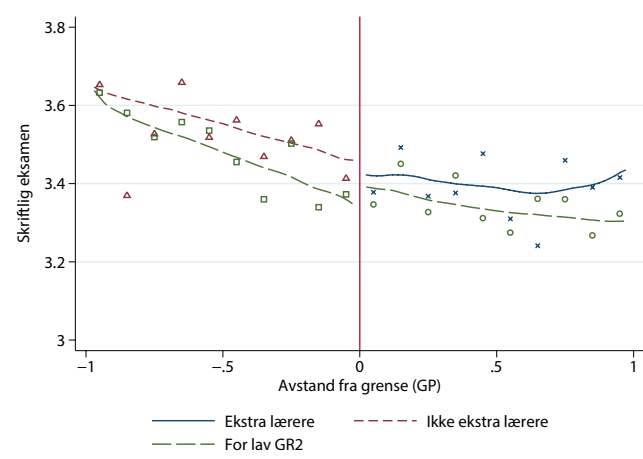
Rundt gruppestørrelsesgrensen i figur 3b er gjennomsnittlig eksamenskarakterer høyere like over grensen for gruppestørrelse, blant skoler som fikk ekstra lærere, enn blant nesten like skoler like under grensen, som ikke fikk ekstra ressurser. Dette resultatet er imidlertid skjørt, forskjellige beregningsmåter for det glidende gjennomsnittet gir forskjellige resultater. Det er også stor statistisk usikkerhet, forskjellen mellom skoler over/under gruppestørrelsesgrensen er ikke statistisk signifikant.

Dersom vi ser på resultater for flere kull samtidig får vi mer presise resultater. Ulempen er at de tre kullene i snitt vil ha opplevd mindre gruppestørrelse i kun 1,5 skoleår, det tilsier at vi kan forvente en mindre effekt. I figurene 4a og 4b viser vi effekter rundt de to grensene for tre avgangskull (2014-2016). Mønsteret likner på det vi fant for 2016-kullet. Når vi ser på skoler med store grupper rundt poenggrensen (figur 4a) er det ingen tegn til bedre resultater blant skolene som så vidt får støtte grunnet litt svakere grunnskolepoeng enn de som så vidt ikke får.⁸ Blant skolene med lave grunnskolepoeng er det imidlertid tegn til bedre eksamenskarakterer blant skolene som så vidt fikk ekstra lærere, men forskjellen er såpass liten at vi ikke kan konkludere med at den ikke skyldes tilfeldigheter.

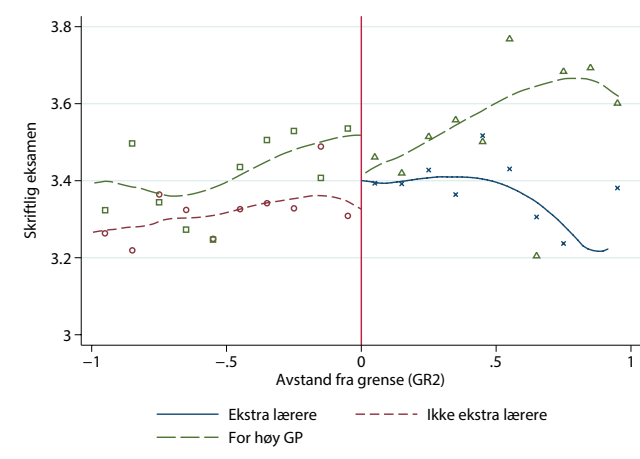
Vi har basert analysene så langt på skoler nær de forskjellige grensene for deltagelse i tiltaket. Ettersom disse i utgangspunktet kan forventes å være nesten like kan vi rimelig sikkert si at evt. systematiske forskjeller skyldes tiltaket. En ulempe med disse sammenligningene av skoler nær grensen er imidlertid at vi har få skoler

⁸ Om noe er det tegn til dårligere resultater i skolene med støtte, men dette resultatet er følsomt for hvordan vi beregner glidende gjennomsnitt og ikke statistisk signifikant. Vi kommer tilbake til presisjon og signifikans i mer detalj ifm. med omtale av figur 5.

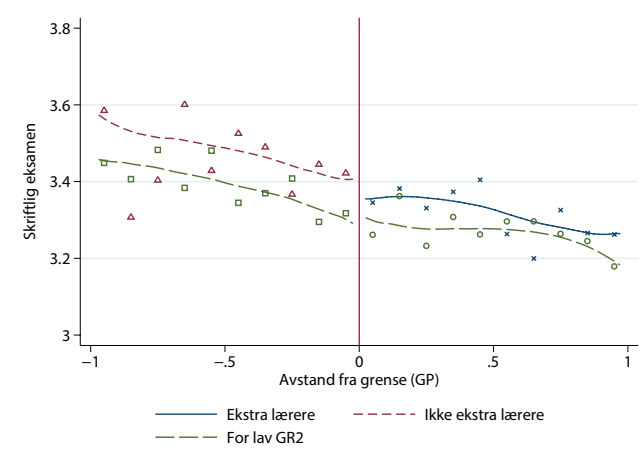
Figur 3a. Effekter på eksamenskarakter 2016: Avstand fra grense grunnskolepoeng

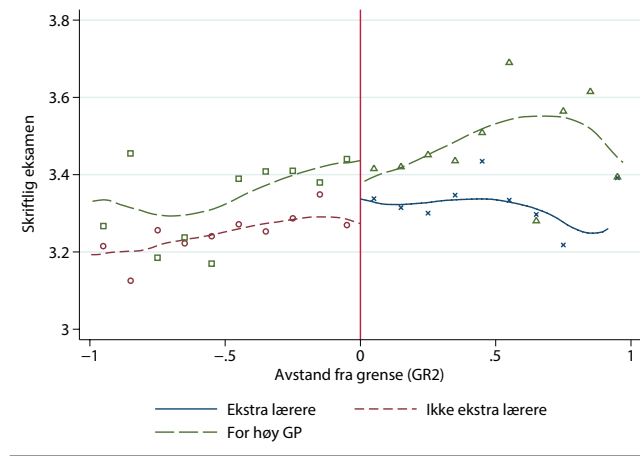
Figur 3b. Effekter på eksamenskarakter 2016: Avstand fra grense gruppestørrelse

Figur 4a. Effekter på eksamenskarakter 2014-2016: Avstand fra grense grunnskolepoeng

Figur 4b. Effekter på eksamenskarakter 2014-2016: Avstand fra grense gruppestørrelse

og relativt få elever å bruke i sammenligningene,⁹ det gir upresise resultater. Vi har derfor også gjort supplerende analyser, der vi gjør sterkere antagelser om hvordan vi kan beskrive skolenes resultater, men til gjengjeld kan bruke et større datamateriale og få mer presise estimater.

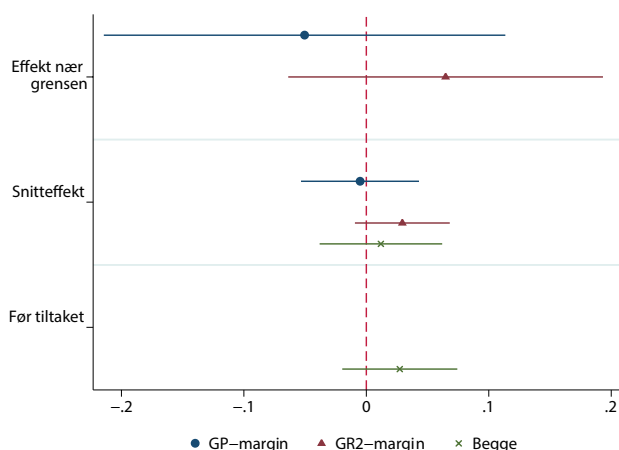
I figur 5a viser vi forskjellige anslag på effekter av tiltaket på karakterer for de tre kullene 2013-2016, med tilhørende usikkerhet. Skalaen er karakterpoeng. Mens midtpunktet på hver linje angir effektanslaget, viser bredden på linjen det såkalte konfidensintervallet (95% nivå). Når dette ikke dekker null kan vi si at effekten er statistisk signifikant og vi kan med rimelig sikkerhet konkludere med at det er en effekt av tiltaket.

⁹ Vi analyserer karakterer på elevnivå. Antall skoler er imidlertid en større begrensning enn antall elever. Ettersom elever i samme skole kan være utsatt for de samme uobserverte påvirkningene justerer vi presisjonen i estimatene for å ta høyde for dette (ved såkalt clustering, eller flernivå-analyse), det har samme betydning for presisjonen i estimatene som en betydelig reduksjon i antall elev-observasjoner.

De to øverste effekttestimatene i figur 5a, merket «effekt nær grensen», svarer til estimatene fra figurene 4a og 4b. I figur 4a, der vi sammenligner skoler med grunnskolepoeng rett over/under grensen (vi kaller dette GP-marginen) er det tegn til svakere resultater i skolene som får ekstra lærere. I figur 4b derimot, der vi sammenligner skoler med gruppestørrelse 2 rett over/under grensen (vi kaller dette GR2-marginen) er det tegn til bedre resultater i skolene som får ekstra lærere. Vi ser imidlertid at ingen av disse estimatene gir grunnlag med å konkludere med at det er noen effekt på læringsutbytte, verken positiv eller negativ. Men begge anslagene er upresise. Det betyr at selv om vi ikke finner noen klare tegn til effekter, kan vi heller ikke utelukke betydelige effekter, større enn 0,1 karakterpoeng.

For å oppnå mer presise mål på effekter sammenligner vi også karakterene i alle skolene som fikk støtte med alle andre skoler, også skolene langt fra grensene for deltagelse. For å finne anslag på effekter sammenligner vi ikke lenger skoler som er nesten like. At skolene i utgangspunktet er forskjellige stiller sterkere krav til at vi klarer å ta hensyn til sammenhengen mellom eksamenskarakterer og tidligere resultater og

Figur 5a. Oppsummering av beregnede effekter på eksamenskarakter 2014-2016

gruppestørrelse.¹⁰ For ytterligere å øke presisjonen i anslagene tar vi også hensyn til elevenes tidligere resultater fra nasjonale prøver på 8. trinn.¹¹ De to første estimatene merket «snitteffekt» i figur 5a er fra denne typen sammenligninger, hhv. av skoler over/under GP-grensen (GP-marginen) og GR2-grensen (GR2-marginen). Vi ser at disse estimatene er mer presise. Estimatene er imidlertid også nærmere null, slik at det fortsatt ikke er tegn til effekter på læringsutbytte.

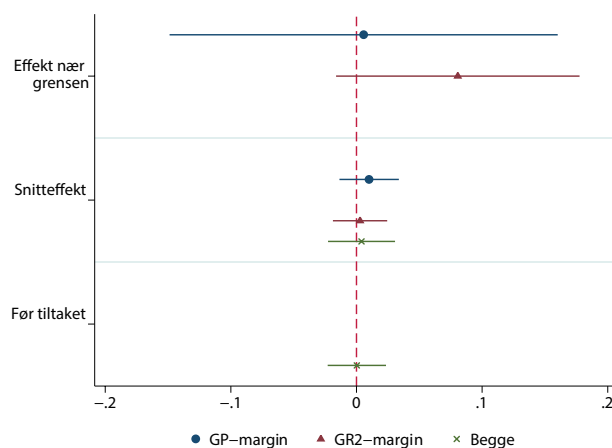
Estimatene som ikke baserer seg på i utgangspunktet nesten like skoler er mindre troverdige, ettersom det kan være andre forhold vi ikke klarer å ta hensyn til. Vi kan imidlertid bruke det at vi har flere kontrollgrupper til å få troverdige og presise resultater. Dersom vi ikke klarer å fullt ut ta hensyn til betydningen av tidligere resultater, kan det føre til at vi forventer for høye resultater av skoler med svake tidligere resultater. Men dette burde i så fall være tilfellet både for skoler med høy og lav tidligere gruppestørrelse 2, og tilsvarende dersom vi ikke klarer å ta hensyn til betydningen av tidligere gruppestørrelse 2. Det betyr at vi kan finne effekten av tiltaket som resultatforskjellene knyttet til at skoler har både lave tidligere resultater og høy tidligere gruppestørrelse utover forskjellene knyttet til lave tidligere resultater eller høy tidligere gruppestørrelse.

Denne forskjeller-i-forskjell metoden bygger på at tiltaksskolene ville hatt resultater som en «kombinasjon» av skoler med store grupper og svake resultater (i 2011), dersom de ikke hadde fått ansatt nye lærere. Kombinasjonen av et større datamateriale og resultatene fra nasjonale prøver gir svært mye mer presise estimater enn vi fikk i figurene 4a og 4b, jf. estimatet

¹⁰ Estimatene som baserer seg på alle skoler tar hensyn til avstand fra grensene fra hver av grensene, samt kvadratet av hver av disse og produktet av avstandene. Disse analysene vektet også alle skoler likt, uavhengig av avstand til grensene.

¹¹ Dette har liten betydning for de faktiske estimatene. Det fanger imidlertid mange forskjeller mellom elevene som eksisterte forut for tiltaket, og reduserer dermed mengden uforklart variasjon dramatisk. Dette gjør at estimatene blir mer presise.

Figur 5b. Oppsummering av beregnede effekter på nasjonale prøver 2014-2015

merket «snitteffekt», «begge» (marginer) i figur 5a. Vi finner at anslaget på denne gjennomsnittseffekten er ganske presist null, vi kan utelukke effekter på eksamenskarakter større enn omtrent 0,06 karakterpoeng.

Denne framgangsmåten baserer seg på å sammenligne skoler i et gitt år. Vi kan gjøre en ytterligere vurdering av om framgangsmåten er rimelig ved å teste om vi finner «effekter» ved å late som om støtte ble gitt til de samme skolene noen år før. Tiltaket kan åpenbart ikke hatt noen effekt før det ble innført, så evt. effekt-estimer før innføring tyder på at det er andre forskjeller mellom skolene som vi ikke lykkes i å ta hensyn til. Her finner vi ingen grunn til bekymring ettersom det ikke er noen «effekt» for tidligere kull. Vi ser at estimatet for tidligere år er nær null, og dessuten svært likt estimatet for årene med ekstra ressurser.

I Figur 5b ser vi resultater for nasjonale prøver i 9. trinn (gjennomsnitt for regning og lesing, målt i enheter av standardavvik¹²), der vi heller ikke finner effekter av ekstra lærere. Her er effektene svært presist null, blant annet fordi vi fjerner svært mye annen variasjon ved å kontrollere for resultater ved tilsvarende nasjonale prøver resultater året før. Vi er dermed i stand til å utelukke effekter større enn 0,03 standardavvik.

Konklusjon

Våre anslag på effekter av satsing på økt lærertetthet er relativt entydige: Skolene som får ekstra ressurser reduserer gruppestørrelsen i ordinær undervisning, men det er få tegn til at elevenes læringsutbytte påvirkes positivt (eller negativt) i disse skolene. Vi finner at gjennomsnittlig gruppestørrelse i ordinær undervisning reduseres omtrent fra 21 til 19 i tiltaksskolene, eller med omtrent 10 prosent. Effekten på skriftlig eksamenskarakter er finner vi å være ganske presist lik null. Vi kan med rimelig stor sikkerhet si at dersom tiltaket har hatt en effekt på gjennomsnittlig eksamenskarakterer i

¹² Et standardavvik svarer til 10 skalapoeng etter omleggingen av nasjonale prøver.

tiltaksskolene er denne mindre enn 0,06 karakterpoeng, dvs. at en av 17 elever går opp en karakter. For nasjonale prøver kan vi avvise gjennomsnittseffekter større enn omkring 0,03 standardavvik (dette tilsvarer 0,3 skalapoeng etter omleggingen av nasjonale prøver).

Resultatene baserer seg på eksamenskarakterer til og med 2016 og nasjonale prøver til og med 2015. Når vi får data fra eksamen 2017 og nasjonale prøver 2016 vil vi kunne få enda litt mer presise resultater. Dette kan være særlig interessant for eksamen, ettersom vi da vil ha to elevkull som har hatt tre skoleår med ekstra lærere. Vi har imidlertid ikke funnet tegn til større effekter for senere årskull så langt.

Det viktigste forbeholdet knyttet til våre resultater er at en endret elevsammensetning ville kunne skape skjevhet og skjule effekter i våre analyser. En målsetning med tiltaket har vært å redusere omfanget av spesialundervisning. Dette kan i prinsippet føre til at flere elever med svake forutsetninger deltar mer i ordinær undervisning og i større grad avlegger nasjonale prøver og/eller skriftlig eksamen. Mer generelt, om flere lærere fører til at flere faglig svake elever blir registrert med eksamenskarakterer eller nasjonale prøver, vil gjennomsnittlige resultatene kunne svekkes og på den måten maskere evt. positive effekter av mindre grupper. Så langt har vi imidlertid ikke funnet tegn til slike sammensetningseffekter, f.eks. har vi ikke funnet at det er færre elever som mangler eksamenskarakterer eller er fritatt fra nasjonale prøver.

Vi vil gjøre videre studier av skolenes ressursbruk, for å få et klarere bilde av hvordan skolene prioriterer de ekstra ressursene. Det kan f.eks. hende at skolene i stor grad prioriterer ressursbruk på elever som ikke deltar i nasjonale prøver eller eksamen, og som dermed ikke bidrar til vårt mål på læringsutbytte. Vi finner imidlertid en tydelig effekt på gruppestørrelse i ordinær undervisning, men kan likevel langt på vei utelukke selv ganske små effekter på gjennomsnittlig læringsutbytte.

Om effekten på læringsutbytte i gjennomsnitt er null, kan det likevel være grupper som nyter godt av flere lærere og mindre grupper. I det videre evalueringsarbeidet vil vi blant annet se om vi finner forskjellig effekter for ulike grupper av elever (jenter/gutter, faglig sterke/svake elever mm.). Det kan også være noen skoler eller lærere som i større grad klarer å nyttiggjøre seg de ekstra ressursene enn andre. Ettersom vi allerede langt på vei kan utelukke selv små effekter for elevene samlet kan vi imidlertid ikke vente å finne annet enn evt. små effekter på læringsutbytte og/eller effekter bare for små elevgrupper. Vi vil også studere andre utfall, som læringsmiljø, der vi foreløpig ikke har noe grunnlag for å konkludere.

Effektevalueringen vil suppleres av en kvalitativ implementeringsstudie. Denne vil forsøke å kartlegge i mer detalj hva som har skjedd og hvordan de ekstra ressursene har blitt brukt i utvalgte tiltaksskoler. Vi

håper at analysene til sammen vil kunne tegne et forholdsvis komplett bilde av effektene av tiltaket. Det pågår for tiden flere beslektede forskningsprosjekter. Forskningsrådets program LÆREEFFEKT finansierer studier av ekstra midler til kommunene til økt lærertetthet på 1.-4. trinn samt av ekstra lærerressurser til bestemte tiltak knyttet til matematikk-, lese- og skriveopplæring. Det gjennomføres også flere studier av andre tiltak rundt overgangen mellom ungdomstrinn og videregående, bl.a. effektevalueringen av Ny GIV (Huitfeldt m.fl., 2016) samt flere innenfor Kunnskapsdepartementets satsing Program for bedre gjennomføring. Til sammen vil disse studiene forhåpentligvis gi et grunnlag for å vurdere effekter av forskjellige typer tiltak på forskjellige trinn i grunnopplæringen, og dermed gi et grunnlag for en bedre informert skolepolitikk.

Referanser

- Angrist, J. D., & Pischke, J. S. (2008). *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton university press.
- Fredriksson, P., Öckert, B., & Oosterbeek, H. (2013). Long-Term Effects of Class Size. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 249-285.
- Galloway, T., L.J. Kirkebøen og M. Rønning (2011). *Karakterpraksis i grunnskoler* (2011). Sammenheng mellom standpunkt- og eksamenskarakterer. Rapporter 2011/04. Statistisk sentralbyrå.
- Hanushek, E. A. (2003). The failure of input-based schooling policies. *The Economic Journal*, 113(485), 64-98.
- Huitfeldt, I., Lars J. Kirkebøen og M. Rønning (2016) Effektevaluering av intensivopplæringen i Overgangsprosjektet, Ny Giv: Andre delrapport, Rapporter 2016/08. Statistisk sentralbyrå.
- Krueger, A. B. (2003). Economic considerations and class size. *The Economic Journal*, 113(485), 34-63.
- Lee, D. S., & Lemieux, T. (2010). Regression discontinuity designs in economics. *Journal of Economic Literature*, 48(2), 281-355.
- Leuven, E., Oosterbeek, H., & Rønning, M. (2008). Quasi-experimental estimates of the effect of class size on achievement in Norway. *The Scandinavian Journal of Economics*, 110(4), 663-693.
- Todd, P. E., & Wolpin, K. I. (2003). On the specification and estimation of the production function for cognitive achievement. *The Economic Journal*, 113(485), 3-33.
- Utdanningsdirektoratet (2016). *Satsingen på økt lærertetthet på ungdomstrinnet 2016*. Rapportering om ordningen fra Utdanningsdirektoratet til Kunnskapsdepartementet.

Dødelighet blant innvandrere etter innvandringsgrunn¹

Astri Syse og
Minja T. Dzamarija

Kunnskap om forskjeller i dødelighet mellom ulike innvandrergrupper i Norge kan gi viktig innsikt i helseulikheter som kan benyttes i folkehelsearbeidet. Vi bruker data fra norske administrative registre og analyserer dødelighet for norskfødte og innvandrere, med et særlig fokus på innvandringsgrunn, alder ved innvandring og andel av livet tilbrakt i Norge.

Vi benyttet multivariate logistiske regresjonsmodeller i et forløpsperspektiv for å analysere dødelighet blant norskfødte og innvandrere i alderen 25-79 år i 1990-2015 (N=4,6 millioner). Totalt forekom det rundt 492 000 dødsfall. Innvandrere utgjorde 10 prosent av observasjonene men bare 4 prosent av dødsfallene.

Innvandrere er i snitt noe yngre enn norskfødte, men dette er det tatt hensyn til i alle analysene. Flyktninger i Norge har den høyeste dødeligheten av de fire gruppene vi ser spesielt på, men de har likevel lavere dødelighet enn norskfødte. Innvandrere med arbeid eller utdanning som innvandringsgrunn har den laveste dødeligheten, etterfulgt av familieinnvandrere. Innvandrere som kommer i barne- og ungdomsårene har en høyere dødelighet enn norskfødte, mens de som innvandrer ved høyere aldre har en lavere dødelighet. Dødeligheten øker også markant med økende botid, og er høyest for dem som har levd mer enn 40 prosent av livet sitt i Norge.

Innvandringsgrunn er viktigere for dødelighet enn opprinnelsesområde. Det kan synes som om det er de friskeste og sunneste innvandrerne som flytter til Norge i voksenalder, også når vi tar hensyn til innvandringsgrunn. Samtidig kan den økte dødeligheten med lengre botid tyde på at innvandrere, uavhengig av opprinnelig innvandringsgrunn, på litt lengre sikt gjør uheldige helsetilpasninger. Studien understøtter dermed behovet for forskning på innvandreres helse og velferd etter hvert som de blir eldre og har lengre erfaring i det norske samfunnet.

Innledning

Innvandrere i Norge i dag representerer mer enn 200 ulike land, og de største gruppene kommer fra Polen, Litauen, Sverige, Somalia, Tyskland og Irak. Alle ikke-nordiske innvandrere må oppgi en innvandringsgrunn når de kommer til Norge (Dzamarija 2013). For bosatte med oppgitt innvandringsgrunn var fordelingen 1. januar 2016 39 prosent familieinnvandring, 33 prosent arbeid, 22 prosent flukt og 5 prosent utdanning.

Totalt sett har innvandrere i Norge en lavere dødelighet enn den øvrige befolkningen, men det er stor variasjon i dødeligheten blant innvandrere fra ulike landområder (Syse mfl. 2016, Syse 2016). Denne artikkelen fokuserer spesielt på innvandringsgrunn slik den er registrert ved ankomst til Norge. Innenfor de ulike innvandrergruppene, ser vi også på betydningen av alder ved innvandring, botid og om det spiller en rolle hvor stor andel av livet som er tilbrakt i Norge. Vi ser også på

hvordan disse faktorene varierer etter hvilket opprinnelsesområde innvandrere kommer fra. Avslutningsvis ser vi på hvordan dødeligheten blant innvandrere med ulik innvandringsgrunn har utviklet seg over tid.

Studien kan gi kunnskap om ulike innvandrergruppers helsetilstand målt ved dødelighet. Dermed kan man identifisere risikogrupper og mulige områder for det generelle folkehelse- og integreringsarbeidet hvor politikkendringer og/eller målrettede tiltak vil kunne bidra til en bedre helse for særskilte grupper av innvandrere i Norge. Slik kunnskap kan også gi viktig bakgrunnsinformasjon for analyser som ønsker å øke kunnskapen om ulike innvandrergruppers bidrag til verdiskaping i samfunnet (som for eksempel sysselsetting), men også deres ressursbruk med hensyn til uttak av ulike offentlige ytelser, som for eksempel uttak av ulike pensjoner og helse- og omsorgstjenester. Med en forventning om en stadig høy innvandring vil slik kunnskap være av betydning framover.

Tidligere forskning

Internasjonal forskning har vist at dødeligheten varierer avhengig av årsaken som ligger bak innvandringene, men dette er ikke tidligere undersøkt i norske data. Studier fra Sverige og Danmark har vist at det er stor forskjell i dødeligheten blant for eksempel innvandrere som kommer til landet for å studere og/eller arbeide,

Astri Syse, forsker ved Gruppe for offentlig økonomi og befolkningsmodeller (sya@ssb.no)

Minja Tea Dzamarija er seniorrådgiver ved Seksjon for befolkningsstatistikk (dza@ssb.no)

¹ Studien er finansiert av Justis- og beredskapsdepartementet. Vi takker også Svein Blom og Jørgen Heibø Modalsli for mange gode merknader til et tidligere utkast.

Boks 1. Teoretisk rammeverk

Seleksjon, kulturell tilpasning, sosial status og dataregelmessigheter har vist seg å forklare mye av forskjellene i dødelighet mellom innvandrere og vertsbefolkningen. Avhengig av retningen og styrken på disse faktorene, kan de forklare både en høyere og en lavere dødelighet hos innvandrere.

Seleksjon i innvandring

Innvandrere er ikke nødvendigvis representative for befolkningen de reiser fra. Siden de har hatt evne og mulighet til å forflytte seg, kan de være mer ressurssterke enn gjennomsnittet i avsenderlandet (Lindström og Ramirez 2010). Seleksjonen kan også være basert på helse, noe som betyr at innvandrere enten er friskere eller sykere enn gjennomsnittet i avsenderlandet. I dag er det mest støtte for en positiv helseleksjon (Omariba mfl. 2014, Wallace og Kulu 2014). Dette innebærer at man forventer en lavere dødelighet blant innvandrere fordi de vil være spesielt sunne og sterke. Dette henger sammen med at det stort sett er friske folk som velger å forflytte seg for arbeid eller utdanning (Buckely mfl. 2011). På den andre siden er det også noen som argumenterer for en negativ helseleksjon, som innebærer at syke mennesker forflytter seg i håp om å få bedre behandling i et nytt land (McDonald og Kennedy 2004, Ronellenfitsch mfl. 2006). For flyktninger kan det også hende at helsen har blitt dårligere som følge av forhold før eller under forflytningen (DesMeules mfl. 2005, Hollander mfl. 2012, Nørredam mfl. 2012).

Seleksjon i utvandring

En nylig studie av Kornstad mfl. (2016) viser at noen innvandrergrupper har en høyere sannsynlighet for å utvandre fra Norge enn andre. Denne studien har imidlertid ikke informasjon om helse. Enkelte internasjonale studier indikerer at innvandrere i noen grad velger å returnere til hjemlandet sitt når de blir syke eller gamle, for å dø der (Davies mfl. 2011). Dette kalles 'laksehypotesen' og refererer til laksens bevegelsesmønster. I land som for eksempel USA hvor helsetjenester må kjøpes i det private markedet, er det noe støtte for denne hypotesen (Markides og Eschback 2005, Arenas mfl. 2015). Studier fra Norden, hvor helsetjenester generelt ytes av det offentlige og er tilgjengelig tilnærmet gratis også for innvandrere, synes imidlertid ikke å støtte en slik hypotese (Nørredam mfl. 2015).

Integrering og kulturell tilpasning

Det er stor variasjon i hvordan innvandrere evner å bli en integrert del av samfunnet i landet de reiser til. I en internasjonal undersøkelse som måler innvandreres mulighet for deltakelse i ulike vertsland ved hjelp av 167 indikatorer innenfor 8 politikkområder, kommer Norge relativt godt ut (MIPEX 2015). Undersøkelsen tar for seg områder som for eksempel arbeidsdeltakelse, utdanningsmuligheter og helsetjenestebruk. Sverige, Portugal og New Zealand er de landene hvor mulighetene for deltakelse er best. Norge ender på delt fjerdeplass med Finland, men foran land som Canada, Belgia, USA, Tyskland og Nederland. Likevel viser norske studier at innvandrere til en viss grad opplever problemer når det gjelder å finne relevante jobber og få forholdsmessig betalt (se for eksempel Wold og Håland 2016 og Villund 2014). Med hensyn til utdanning, er både lavere og høyere utdanning tilnærmet gratis i Norge, som i utgangspunktet legger til rette for god deltakelse. I tillegg eksisterer det flere særordninger for innvandrere, som for eksempel introduksjonsprogrammet, men tilgangen til disse ordningene er ikke den samme for alle innvandrergrupper (Statistisk sentralbyrå 2016a).

Når det gjelder innvandreres helseatferd og bruk av helsetjenester, indikerer flere studier at dette varierer avhengig av opprinnelsesland, botid og grad av integrering i vertslandet. Mange helsevaner som har betydning for dødelighet, som røyking, drikking, kosthold og fysisk aktivitet har vist seg å variere mellom innvandrere og vertsbefolkninger (se for eksempel Singh og Siahpush 2002). Innvandrere vil i ulik grad adaptere vaner i landet de flytter til, og dette kan øke eller redusere deres dødelighet, avhengig av hvorvidt det er helsefremmende eller helsereduserende vaner som opptas, og hvor vanlig denne typen atferd er i landet de kommer fra sammenliknet med landet de har innvandret til. Statistisk sentralbyrå publiserer statistikk på innvandreres selvrapporterte helse og levekår med omtrent ti års mellomrom. Siste tilgjengelige resultater stammer fra undersøkelsen som ble gjort i 2005/2006, og viser at innvandrere generelt vurderer sin helse som dårligere enn befolkningen som helhet (Blom

2011). Innvandreres helse svekkes også relativt mer med alderen. På den andre siden synes innvandrere med gode sosiale og materielle ressurser å ha relativt færre helseproblemer. Lengden på oppholdet i Norge i forhold til lengden på tiden i opprinnelseslandet har imidlertid ikke noen selvstendig effekt på innvandreres helse etter kontroll for alder (Blom 2010). Også Nasjonalt folkehelseinstitutt (2015) oppsummerer forskning på innvandrerhelse og konkluderer med at det er stor variasjon. Imidlertid er hovedkonklusjonen at forskningen på dette feltet er utdatert, fragmentert og dels mangelfull.

Noen studier viser at innvandrere ikke utnytter helsevesenet i samme grad som vertsbefolkningen dersom de mistenker at noe er galt, både i land der tjenester er offentlig tilgjengelig og der de må kjøpes i det private markedet (Siddiqi mfl. 2009). Norske studier har vist at innvandrere i Norge bruker helsetjenestene annerledes enn norskfødte, dog ikke nødvendigvis mindre, og det er stor variasjon mellom ulike grupper av innvandrere (se for eksempel Elstad mfl. 2015, Diaz mfl. 2014, Lunde og Texmon 2013, Sandvik mfl. 2012). Dette gjelder både primær- og spesialisthelsetjenesten.

Sosial status

Sosial status er sterkt korrelert med dødelighet, og sammensetningen av innvandrere og den øvrige befolkningen langs viktige dimensjoner som utdanning, ekteskapiel status og foreldreskap varierer betraktelig. Imidlertid kan veletablerte sammenhenger mellom disse kjennetegnene og dødelighet være noe annerledes for enkelte innvandrergrupper enn for majoritetsbefolkningen (se for eksempel Dunn og Dyck 2000). På den andre siden kan ulikheter mellom innvandrergrupper, særlig knyttet til årsaker til migrasjon, overskygges når sosiodemografiske kjennetegn tas hensyn til (Klinthall og Lindström 2011). I en tidligere studie fra Norge viste det seg at retningen på effekten av sosiodemografiske kjennetegn var noenlunde lik for innvandrere og den øvrige befolkningen, selv om størrelsesordenen var noe ulik for ulike grupper (Syse mfl. 2016). I denne studien tar vi hensyn til sosiodemografiske kjennetegn i alle analysene. Likevel argumenterer noen for at helsen til innvandrere kan påvirkes negativt utelukkende fordi de er innvandrere, og dermed kan ha opplevd ulemper fordi de representerer en minoritetsgruppe utover hva konvensjonelle sosiodemografiske kjennetegn klarer å fange opp. Marmot mfl. (1987) omtaler dette som 'social causation'. Et norsk eksempel på dette er at høyt utdannete innvandrere i gjennomsnitt tjener mindre enn den øvrige befolkningen med tilsvarende utdanning, fordi innvandrere i Norge oftere ender opp i jobber som er mindre relevant (Villund 2014).

Feil og mangler i data

Problemer med uregelmessigheter i data er typisk i studier som omhandler innvandrere. Norske registre er ansett å være av særdeles høy kvalitet internasjonalt. Likevel er det feil og mangler i registreringen av utvandring. Dette er problematisk fordi innvandrere har en større utvandringssannsynlighet enn øvrige: I 2011 stod innvandrere for rundt 70 prosent av alle utvandring (Pettersen 2013). Vi tok hensyn til dette ved å beregne risiko for død i grupper med ulik innvandringsgrunn, innvandringsalder, botid og andel av livet levd i Norge. Vi fant ingen tegn på at det er konsekvente feilregistreringer. Dette er av avgjørende betydning siden manglende utregistrering av innvandrere som faktisk har forlatt Norge gjør at de blir 'udødelige' i statistisk forstand (Wallace og Kulu 2014). En slik type feil vil dermed føre til at innvandreres dødelighet estimeres som for lav. Imidlertid er det forskjeller i utvandringssannsynlighet, avhengig av årsaken til at man har innvandret, botid og opprinnelsesland. Flyktninger har for eksempel en langt mindre utvandringssannsynlighet enn arbeidsinnvandrere. Videre synker utvandringssannsynligheten med øktende botid, og etter ti år i Norge er det nokså få som utvandrer.

En annen typisk feil inkluderer unøyaktigheter eller mangler i registrering av utdanningsnivå. Utdanning som gjennomføres i Norge, rapporteres direkte fra utdanningsinstitusjonene. Dermed er informasjon om utdanning fra Norge tilnærmet komplett registrert. Informasjon om utdanning fra utlandet, rapporteres derimot mindre systematisk. I 2011-12 ble det derfor gjort en stor spørreundersøkelse om utenlands utdanning. Dette førte til at andelen innvandrere med manglende utdanningsinformasjon sank fra 43 prosent til rundt 20 prosent i nasjonale registre (Steinkellner og Holseter 2013).

Boks 2. Data og metode

Vi benytter registerdata fra Statistisk sentralbyrå. Samtlige personer født i Norge med to norskfødte foreldre (heretter forkortet norskfødte) og innvandrere i alderen 25-79 år registrert bosatt i Norge i (del av) perioden 1990-2015 ble inkludert (N=4,6 millioner). Sannsynligheten for død (uansett årsak) ble analysert i et forløpsperspektiv ved hjelp av diskret-tid multivariate logistiske regresjonsmodeller. For hvert individ ble det laget ettårs-observasjoner (N=75,0 millioner). Statistisk signifikansnivå ble satt til 5 prosent.

Statistisk sentralbyrå definerer innvandrere som personer født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre og fire utenlandske besteforeldre. Innvandrere har på et tidspunkt innvandret til Norge. Vi inkluderte de tidsuavhengige innvandrer kjennetegnene alder ved innvandring (8 grupper) og innvandringsgrunn (7 grupper), samt de tidsavhengige kjennetegnene andel av livet tilbrakt i Norge (4 grupper) og botid (6 grupper). I tillegg så vi på betydningen av fødelandsområde (9 grupper) innenfor disse kategoriene. Alle kategoriseringene av innvandrer kjennetegn, med unntak av fødeland og fødelandsområde, er vist i tabell 1.

Kovariater som har vist seg å variere med innvandrer kjennetegn og dødelighet ble inkludert, og er vist i tabell 2. Utdanning ble kategorisert som høyere utdanning (høgskole/

universitet) versus utdanning begrenset oppad til videregående skole. Årlige endringer ble tillatt for kalenderperiode (1990-94, 1995-99, 2000-04, 2005-09 og 2010-15), fem-årige aldersgrupper (25-29, ..., 75-79 år), foreldreskap (ja/nei) og sivilstand (aldri gift, gift, gjenlevende partner og skilt/separert).

Til sammen ble 5 ulike modeller satt opp:

1) Innvandrerbakgrunn; 2) Innvandringsgrunn; 3) Alder ved innvandring; 4) Botid i Norge; og 5) Andel av livet tilbrakt i Norge.

Innledningsvis ble alle modeller satt opp separat for menn og kvinner, siden det er velkjent at menns dødelighet er høyere enn kvinners. Imidlertid viste det seg at det var minimale forskjeller i den relative dødeligheten etter kjønn og innvandrer kjennetegn (se tabell 1), og resultatene presenteres derfor samlet for begge kjønn her. Videre ble det i delanalyser også undersøkt hvorvidt betydningen av alder ved innvandring, botid, andel av livet levd i Norge og fødelandsområde varierer med innvandringsgrunn, og hvorvidt betydningen av innvandringsgrunn for dødelighet har endret seg over tid. Avslutningsvis undersøkte vi om betydningen av innvandringsgrunn var forskjellig avhengig av fødeland og fødelandsområde.

sammenliknet med innvandrere som kommer på grunn av flukt og/eller familiegjennomføring til flyktninger (Hollander mfl. 2012, Nørredam mfl. 2012). I Sverige har innvandrere generelt lavere dødelighet enn svenskfødte, mens flyktninger er et unntak og har lik dødelighet som den øvrige svenske befolkningen (Hollander 2013). Også studier fra Danmark viser at innvandrere som gruppe har langt lavere dødelighet enn danskfødte. Dødeligheten blant flyktninger i Danmark er høyere enn for andre innvandrergrupper, men likevel lavere enn for danskfødte (Nørredam mfl. 2012). Dersom man kun ser på dødsfall knyttet til hjerte- og karsykdommer hadde flyktninger også høyere dødelighet enn danskfødte (Byberg mfl. 2016). Vi har ikke klart å identifisere studier fra andre vestlige land som ser på dødelighet blant innvandrere med ulik innvandringsgrunn, og således blir det interessant å se om våre resultater er i overensstemmelse med funnene i Danmark eller i Sverige.

Når det gjelder *botid*, viser flere studier at helsen og dødeligheten til innvandrere blir likere helsen til vertsbefolkningen jo lenger innvandrere bor i landet de kommer til (Albin mfl. 2006, Cunningham mfl. 2008, Hajat mfl. 2010, Nasser og Moulton 2011, Ng 2011). Stort sett innebærer dette at helsen forverres og dødeligheten øker. Imidlertid er det også en svensk studie av finske innvandrere som konkluderer likeledes, men finner et motsatt mønster fordi finske innvandrere i utgangspunktet har en dårligere helse enn svensker (Albin mfl. 2014). Andre studier igjen finner ikke noen konsekvente mønstre når det gjelder botid (Bos mfl. 2007, Holmes mfl. 2015, Omariba mfl. 2014).

Andre studier viser at *alder* ved innvandring kan spille en rolle. Lavere dødelighet er sett for innvandrere i USA for dem som har innvandret etter 24-årsalder, uavhengig av botid (Holmes mfl. 2015). Studien viser at innvandrere som gruppe som innvandret før 18-årsalder hadde lik dødelighet som den øvrige befolkningen i USA. Gruppen under 18 år var imidlertid ikke inndelt finere. Også her spilte botid liten rolle. En annen amerikansk studie finner delvis det samme, dog med en annen aldersinndeling: Angel mfl. finner lavere dødelighet for innvandrere som innvandret etter 50-årsalder, mens de som derimot kom i barne- og ungdomsårene eller tidlig voksenalder hadde samme dødelighet som befolkningen i vertslandet (2010). Også studier fra Canada viser at alder ved innvandring har stor betydning (Omariba mfl. 2014).

Hvorvidt hvilken *andel* av livet som tilbringes i vertslandet har betydning for helse og/eller dødelighet, er mindre utforsket. En norsk rapport basert på selvrapporterte helsedata konkluderer med at andelen av livet levd i Norge betyr relativt lite for innvandreres helse, etter kontroll for alder (Blom 2010). Så vidt vi vet, er ikke dette undersøkt for dødelighet.

Norsk innvandringshistorie

Rundt 1970 utgjorde innvandrerne i Norge 1-2 prosent av befolkningen. I dag utgjør de 13 prosent (Statistisk sentralbyrå 2016b). Innvandringen er forventet å øke også framover (Cappelen mfl. 2016). Selv om den norske innvandringspolitikken var forholdsvis liberal etter andre verdenskrig, viser tall fra Statistisk sentralbyrå at de tidligste innvandrerne i hovedsak kom fra de

Boks 3. Om utvalget

2,3 millioner menn og 2,3 kvinner bidro i analysene med totalt 75 millioner personår. Av disse var det 808 534 innvandrere som bidro med 7,2 millioner personår. Gjennomsnittlig oppfølgingstid var 16,3 år: 17,8 år for norskfødte og 8,9 år for innvandrerne. Mens kjønnsfordelingen var lik blant norskfødte, var det noe flere menn (54 prosent) enn kvinner blant innvandrerne.

Totalt forekom det rundt 492 000 dødsfall, 470 742 blant de norskfødte og 21 429 blant innvandrerne. Fordi innvandrerne i snitt er yngre enn de norskfødte, utgjorde de 18 prosent av observasjonene og 10 prosent av individene – men bare 4 prosent av dødsfallene. Som ventet var det flere dødsfall blant menn (61 prosent) enn blant kvinner, men kjønnsfordelingen var den samme for innvandrerne og de norskfødte.

Innvandringsgrunn var oppgitt for 77 prosent av de ikke-nordiske innvandrerne i utvalget. Flukt, familieinnvandring, arbeid og utdanning utgjorde henholdsvis 27, 25, 20 og 4 prosent blant de ikke-nordiske innvandrerne, mens 'annen årsak' var oppgitt for 0,3 prosent. Innvandrere fra ikke-nordiske land med ukjent innvandringsgrunn (23 prosent) ble samlet i en egen kategori. Dette gjaldt nesten utelukkende (> 99,5 prosent) innvandrere som ankom Norge før 1990. Familieinnvandrere er en svært heterogen gruppe. I noen delanalyser ble de derfor delt i to grupper, familieinnvandrere til flyktninger (22 prosent) og alle andre (resten).

Innvandrere i Norge kommer fra mange ulike fødeland, og i vårt utvalg er 225 land representert. I underkant av en femtedel kommer fra andre nordiske land, 13 prosent fra Vest-Europa, 23 prosent fra Øst-Europa, 10-11 prosent fra henholdsvis Midtøsten/Nord-Afrika, og Sør- og Øst-Asia, 7 prosent fra det sørlige Afrika, 3 prosent fra USA/Canada/

Australia/New Zealand. De resterende landene (hvor Chile og andre Søramerikanske land utgjør størstedelen) er samlet i en egen kategori. De 10 største enkeltlandene utenfor Norden som er representert er (i synkende rekkefølge): Polen, Pakistan, Tyskland, Storbritannia, Vietnam, Iran, Bosnia-Hercegovina, Irak, Somalia og Filipinene. Betydningen av fødelandsområde er grundig analysert i Syse mfl. 2016, og i det videre vises derfor bare analyser som undersøker samspillet mellom fødeland (de 30 største avsenderlandene) og innvandringsgrunn.

Når det gjelder alder ved innvandring, er det helt klart flest (53 prosent) som innvandret i ung voksenalder (19-30 år), etterfulgt av voksne (31-45 år, 30 prosent). Bare 7 prosent innvandret som barn (< 16 år), og 4 prosent som ungdommer (16-18 år). De resterende 6 prosent innvandret etter 45-årsalder.

Når det gjelder botid, var innvandrere som har bodd 7-15 år i Norge i flertall (26 prosent), etterfulgt av innvandrere med 16-30 års botid (23 prosent). Henholdsvis 21 og 20 prosent hadde botid på < 3 år og 3-6 år. Rundt 10 prosent hadde bodd mer enn 30 år i Norge.

Ser man samlet på alder ved innvandring og botid, og undersøker fordelingen etter andel av livet levd i Norge, ser vi at den største andelen (44 prosent) har tilbrakt < 20 prosent av livet sitt i Norge, mens 26 prosent har tilbrakt 20-39 prosent av livet i Norge, 20 prosent har tilbrakt 40-60 prosent av livet i Norge, mens de resterende 10 prosent har tilbrakt mer enn 60 prosent av livet sitt i Norge.

Fordelingen av dødsfall viste ikke helt samme mønster (se tabell 1), men det gir liten mening å analysere fordelingen uten å ta høyde for alder, kjønn og kalenderperiode. I multivariate analyser har vi mulighet for dette.

andre nordiske landene. Fra 1950 begynte det å komme flyktninger fra Øst-Europa. Mot slutten av 1960-tallet kom det også arbeidsinnvandrere fra andre deler av verden. I 1975 ble arbeidsinnvandringen stoppet, og etter dette var innvandrerne som kom primært flyktninger fra Asia, Afrika, Sør-Amerika og Øst-Europa. Da EU ble utvidet i 2004 økte arbeidsinnvandringen kraftig, spesielt fra Polen og Litauen. I løpet av de siste ti årene er det, i tillegg til arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa, kommet mange innvandrere fra lavinntektsland på grunn av flukt eller familieinnvandring.

I dag utgjør innvandrere en stor og stigende gruppe i Norge. De er svært heterogene med hensyn til hvor de kommer fra, og hvorfor de kommer til Norge. Videre er det stor forskjell i deres arbeidsmarkedstilknytning, utdanningsnivå, sivilstatus og helsetilstand. Siden Norge har en relativt kort innvandringshistorie og innvandrerne i gjennomsnitt er noe yngre enn ertsbefolkningen i landet, er det først de senere årene at det har blitt tilstrekkelig med eldre innvandrere i Norge slik at man kan gjøre detaljerte dødelighetsanalyser. Også kunnskapen om helsetilstanden til innvandrere er manglende og dels fragmentert. Slik kunnskap er nødvendig for å kunne gi råd om mulige tiltak rettet mot enkeltgrupper, og mangler i Norge per i dag.

Betydningen av ulike innvandrerkarakteristika for dødelighet

Resultatene er oppsummert i tabell 1 og 2 og viser at innvandrerkjennetegn har ulik grad av betydning for dødeligheten til de forskjellige innvandrerguppene. I det følgende gjennomgår vi betydningen av de enkelte kjennetegnene separat, før de vurderes samlet avslutningsvis.

Alder ved innvandring

Figur 1 viser tydelig at de som innvandrer som svært unge eller eldre voksne har den klart laveste dødeligheten. Dødeligheten er lik som for norskfødte for innvandrere som kommer i alderen 3-6 og 16-18 år, mens den er 10 prosent høyere for de som kommer i aldersgruppen 7-15 år. Alle andre grupper har lavere dødelighet, og den er hele 20-25 prosent lavere for de som kommer som nyfødte (0-2 år) og etter 45 års-alder.

Botid i Norge

Figur 2 viser betydningen av *botid* i Norge, og det synes å være en tendens til at dødeligheten stiger tilnærmet lineært med økende botid. Sammenliknet med norskfødte, er dødeligheten signifikant lavere for innvandrere som har bodd i Norge mindre enn 30 år. Den er halvert for innvandrerne med den aller korteste

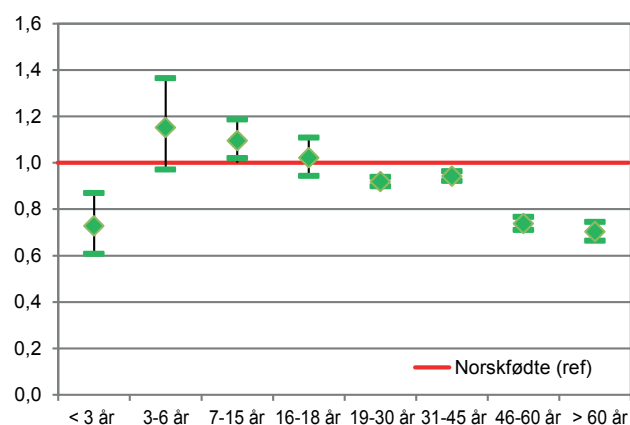
Tabell 1. Deskriptiv statistikk og relativ risiko for død etter innvandrer kjennetegn¹

	Begge kjønn				Menn		Kvinner	
	Dødsfall	Pyr ²	OR ³	KI ⁴	OR	KI	OR	KI
Norskfødte	470 742	67,8 mill	1	ref	1	ref	1	ref
Alle innvandrere	21 429	7 210 975	0,89	0,88-0,90	0,89	0,87-0,90	0,91	0,89-0,93
Alder ved innvandring								
< 3 år	123	52 955	0,73	0,61-0,87	0,85	0,68-1,06	0,61	0,46-0,80
3-6 år	135	91 905	1,15	0,97-1,36	1,18	0,96-1,44	1,12	0,84-1,50
7-15 år	604	337 066	1,10	1,02-1,18	1,06	0,96-1,17	1,17	1,03-1,32
16-18 år	601	274 292	1,02	0,94-1,11	1,06	0,95-1,16	0,98	0,86-1,11
19-30 år	8 168	3 845 669	0,92	0,90-0,94	0,92	0,89-0,94	0,94	0,90-0,96
31-45 år	7 859	2 143 651	0,94	0,92-0,96	0,93	0,90-0,95	0,99	0,96-1,03
46-60 år	2 738	403 650	0,74	0,71-0,76	0,74	0,70-0,77	0,76	0,71-0,80
> 60 år	1 201	61 787	0,70	0,66-0,74	0,67	0,62-0,73	0,73	0,67-0,78
Botid i Norge								
< 3 år	1 294	1 541 494	0,47	0,44-0,49	0,45	0,42-0,48	0,52	0,48-0,57
3-6 år	1 624	1 447 715	0,66	0,63-0,69	0,64	0,60-0,67	0,73	0,68-0,79
7-15 år	3 220	1 874 590	0,81	0,78-0,83	0,81	0,77-0,84	0,81	0,77-0,86
16-30 år	5 803	1 624 957	0,95	0,93-0,98	0,96	0,93-0,99	0,95	0,91-0,99
31-45 år	7 005	604 610	1,06	1,03-1,08	1,07	1,04-1,10	1,05	1,01-1,08
> 46 år	2 483	117 609	1,09	1,05-1,13	1,13	1,07-1,19	1,06	1,00-1,12
Andel av livet levd iw Norge								
< 20 prosent	4 320	3 165 991	0,62	0,60-0,64	0,61	0,58-0,63	0,67	0,64-0,70
20-39 prosent	4 265	1 868 919	0,87	0,84-0,90	0,86	0,83-0,89	0,88	0,84-0,92
40-60 prosent	8 114	1 463 281	1,04	1,02-1,06	1,04	1,01-1,06	1,07	1,03-1,10
> 60 prosent	4 730	712 784	1,05	1,02-1,08	1,11	1,06-1,15	1,01	0,96-1,06
Innvandringsgrunn								
Flukt	3 568	1 584 574	0,86	0,83-0,88	0,89	0,85-0,92	0,82	0,77-0,87
Familie	1 527	1 477 467	0,67	0,63-0,70	0,65	0,60-0,70	0,63	0,60-0,67
Arbeid	846	1 179 253	0,39	0,37-0,42	0,42	0,39-0,45	0,40	0,34-0,48
Utdanning	81	252 181	0,41	0,33-0,50	0,35	0,26-0,47	0,49	0,36-0,66
Annet	80	19 185	0,68	0,54-0,84	0,67	0,50-0,87	0,69	0,48-0,99
Nordiske innvandrere	7 431	1 338 349	1,02	0,99-1,04	1,01	0,98-1,04	1,05	1,01-1,08
Ukjent	7 896	1 359 966	0,99	0,97-1,01	0,98	0,95-1,01	1,02	0,99-1,06

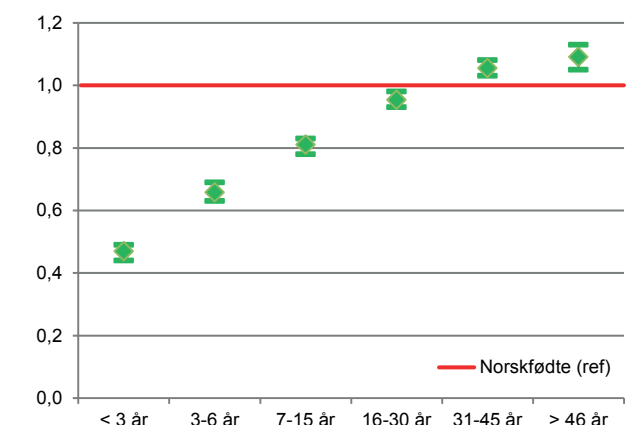
¹ Tabellen viser estimater fra 5 ulike modeller for begge kjønn samlet, samt for menn og kvinner separat. Kovariatene det ble kontrollert for inkluderer kjønn (ved samlet modellering), alder, kalenderperiode, utdanning, foreldreskap og sivilstand. Estimaterne for kovariatene og kategoriseringen av disse er vist i tabell 2.

² Personår. ³ Odds ratio. ⁴ Konfidensintervall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 1. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) for innvandrere etter alder ved innvandring sammenliknet med norskfødte¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) for innvandrere etter alder ved innvandring sammenliknet med norskfødte¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. Deskriptiv statistikk og relativ risiko for død for kovariater¹

	Dødsfall	Pyr ²	OR ³	KI ⁴
Total	492 191	75,0 mill	N/A	N/A
Kvinner	193 698	37,4 mill	1	ref
Menn	298 473	37,6 mill	1,94	1,93-1,95
Løpende alder				
25-29 år	4 914	8,0 mill	1	ref
30-34 år	5 844	8,3 mill	1,25	1,20-1,30
35-39 år	7 665	8,5 mill	1,67	1,61-1,73
40-44 år	10 967	8,4 mill	2,40	2,32-2,48
45-49 år	16 698	8,1 mill	3,73	3,61-3,85
50-54 år	24 754	7,4 mill	6,03	5,84-6,22
55-59 år	35 046	6,6 mill	9,55	9,26-9,85
60-64 år	50 943	5,9 mill	15,53	15,07-16,01
65-69 år	74 336	5,3 mill	25,03	24,29-25,79
70-74 år	107 238	4,6 mill	40,44	39,26-41,66
75-79 år	153 766	3,9 mill	67,97	65,99-70,01
Løpende kalendertid				
1990-1994	114 734	13,3 mill	1	ref
1995-1999	105 909	13,9 mill	0,93	0,93-0,94
2000-2004	92 272	14,2 mill	0,84	0,83-0,85
2005-2009	83 618	14,7 mill	0,76	0,75-0,76
2010-2015	95 638	18,9 mill	0,67	0,66-0,67
Sosiodemografi⁵				
Barnløse	116 645	12,6 mill	1	ref
Forelder	375 526	62,4 mill	0,73	0,73-0,74
Aldri gifte				
Gift	86 131	21,0 mill	1	ref
Gjenlevende partner	248 945	41,4 mill	0,63	0,63-0,64
Skilt/separert	85 305	3,8 mill	0,89	0,88-0,90
Lav utdanning⁶				
Høy utdanning	71 790	8,8 mill	1,13	1,12-1,14
Lav utdanning⁶				
Høy utdanning	378 786	35,4 mill	1	ref
Høy utdanning	113 385	39,6 mill	0,63	0,63-0,64

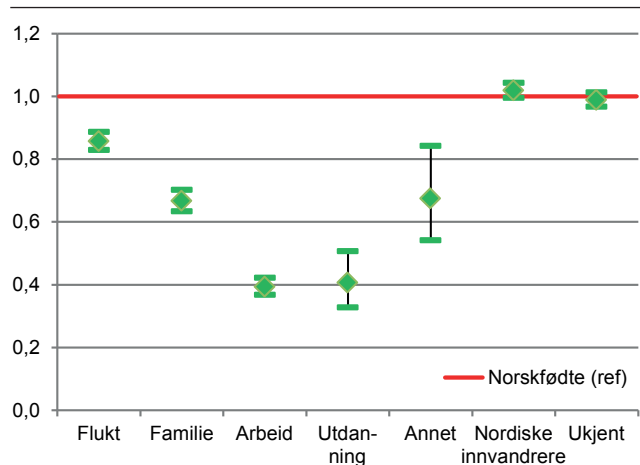
¹Tabellen viser estimater for kovariater fra modellen av dødelighet etter innvandringsgrunn. ² Personår. ³ Odds ratio. ⁴ Konfidensintervall.

⁵ Referansekategoriene inkluderer observasjoner som har manglende informasjon i denne kategorien. Dette gjaldt svært få observasjoner totalt, men en høyere andel blant innvandrere enn norskfødte. Størrelsen og presisjonen på estimatene for innvandrerkaraktistika blir den samme om de manglende observasjonene kategoriseres som en egen gruppe eller inkluderes i referansekategorien.

⁶ Lav utdanning er begrenset oppad til videregående skole. Høy utdanning refererer til utdanning utover videregående skole.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) for innvandrere etter innvandringsgrunn sammenliknet med norskfødte¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

botiden, mens den er rundt 10 prosent høyere for innvandrere som har bodd i Norge mer enn 30 år.

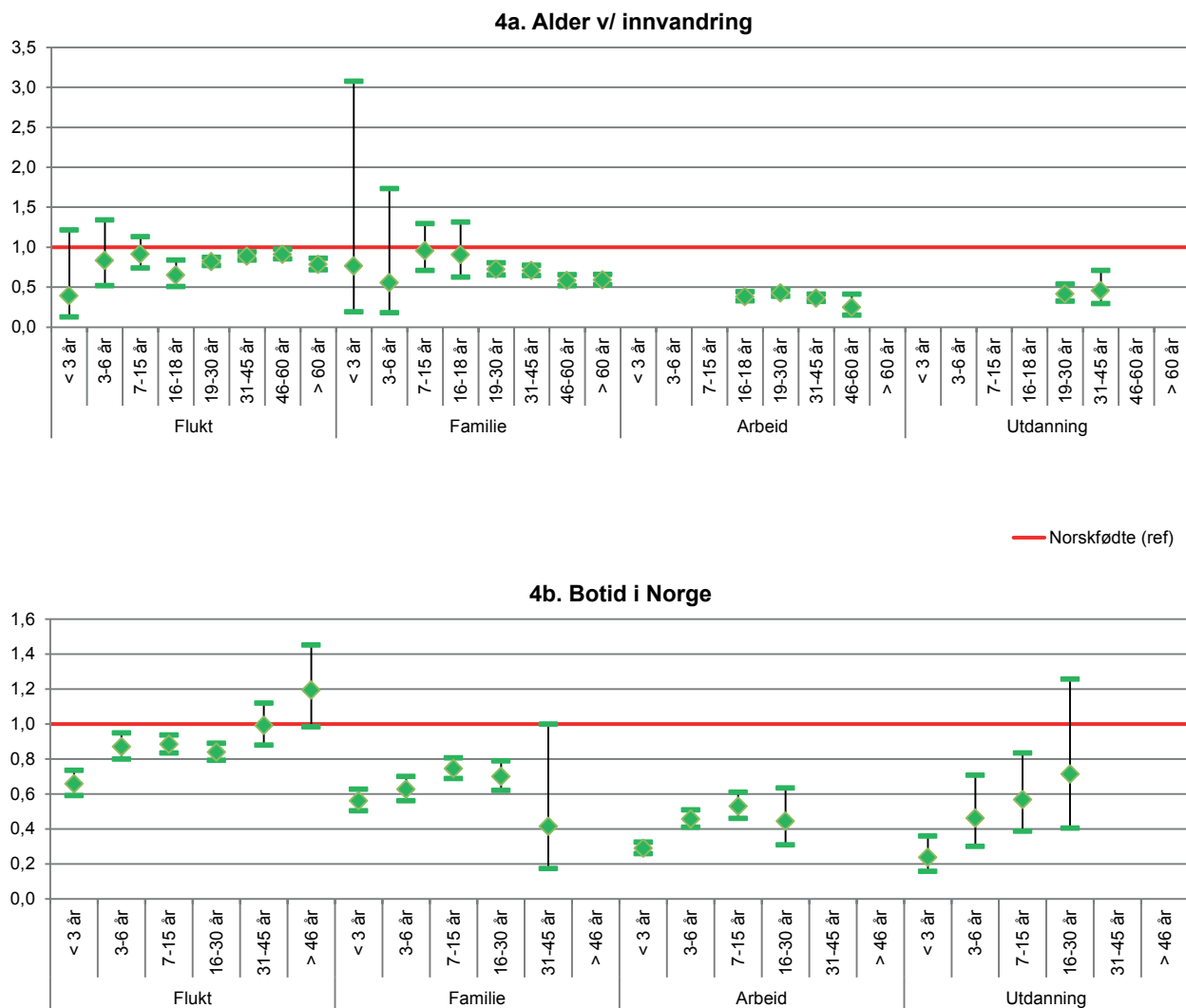
Andel av livet tilbrakt i Norge

Når vi samtidig undersøker alder ved innvandring og botid for å se hvor stor betydning *andelen av livet levd i Norge* har, synes det å være en tendens til at dødeligheten er lav for de som har tilbrakt en liten andel (< 40 prosent) av livet sitt i Norge. Den er rundt 40 prosent lavere for de som har tilbrakt den minste andelen av livet sitt i Norge. Når innvandrerne har tilbrakt mer enn 40 prosent av livet sitt i Norge har de litt høyere dødelighet (rundt 5 prosent) enn norskfødte.

Innvandringsgrunn

Figur 3 viser hvilken betydning innvandringsgrunn har for innvandrernes dødelighet. Av figuren ser vi at nordiske innvandrere og innvandrere med ukjent innvandringsgrunn har lik dødelighet som norskfødte. Av de resterende gruppene har flyktningene høyest

Figur 4. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) for innvandrere med flukt, familie, arbeid eller utdanning som innvandringsgrunn, etter alder ved innvandring (a) og botid (b)¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

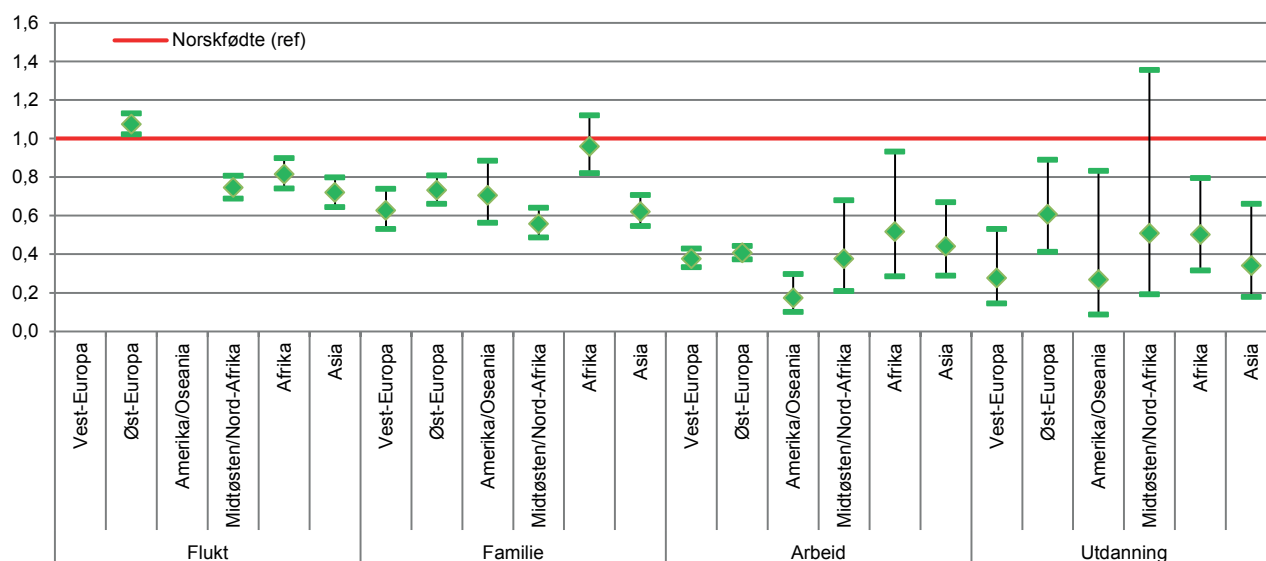
dødelighet, dog 14 prosent lavere enn norskfødte. Familieinnvandrere har 33 prosent lavere dødelighet enn norskfødte. Når vi splittet denne gruppen opp, fant vi at det ikke var noen signifikant forskjell i dødeligheten til de som til flyktninger (OR 0,69) eller andre (OR 0,66) (ikke vist). Innvandrere som kommer til Norge for henholdsvis utdanning og arbeid har rundt 60 prosent lavere dødelighet enn norskfødte.

Fordi årsakene til at folk velger å komme til Norge har endret seg betydelig over tid, påvirker dette sammensetningen av innvandrerne i Norge. Konsekvensen av dette er at det i mange tilfeller vil være et samspill mellom alder ved innvandring, botid, andel av livet levd i Norge og innvandringsgrunn. For å forsøke å se nærmere på dette, har vi sett mer spesifikt på betydningen av alder ved innvandring og botid for innvandrere som har kommet til Norge på grunn av flukt, familie, arbeid eller utdanning (figur 4a og 4b). Vi ser også på hvordan disse to faktorene virker samtidig ved å undersøke betydningen av andel av livet levd i Norge

Betydningen av alder ved innvandring er noe ulik for flyktninger og utdanningsinnvandrere sammenliknet med familie- og arbeidsinnvandrere (figur 4a). Dersom vi kun vurderer de statistisk signifikante estimatene, ser det ut som om risikoen for død øker nærmest lineært med økende alder ved innvandring (inntil 60 år) for de som kommer på grunn av flukt og utdanning. For familie- og arbeidsinnvandrere er det en tendens til en redusert dødelighet for de som innvandrer ved høyere aldre (etter 45 år). Også når vi tar hensyn til alder ved innvandring, har innvandrere som kommer for utdanning eller arbeid klart lavest dødelighet.

Betydningen av botid er noe ulik for flyktninger og utdanningsinnvandrere sammenliknet med familie- og arbeidsinnvandrere (figur 4b). Mens risikoen for død øker nærmest lineært med økende botid for de som kommer på grunn av flukt og utdanning, er det en tendens til en redusert dødelighet med økende botid for familie- og arbeidsinnvandrere. Vi ser at alle innvandrere, uavhengig av innvandringsgrunn, har en signifikant

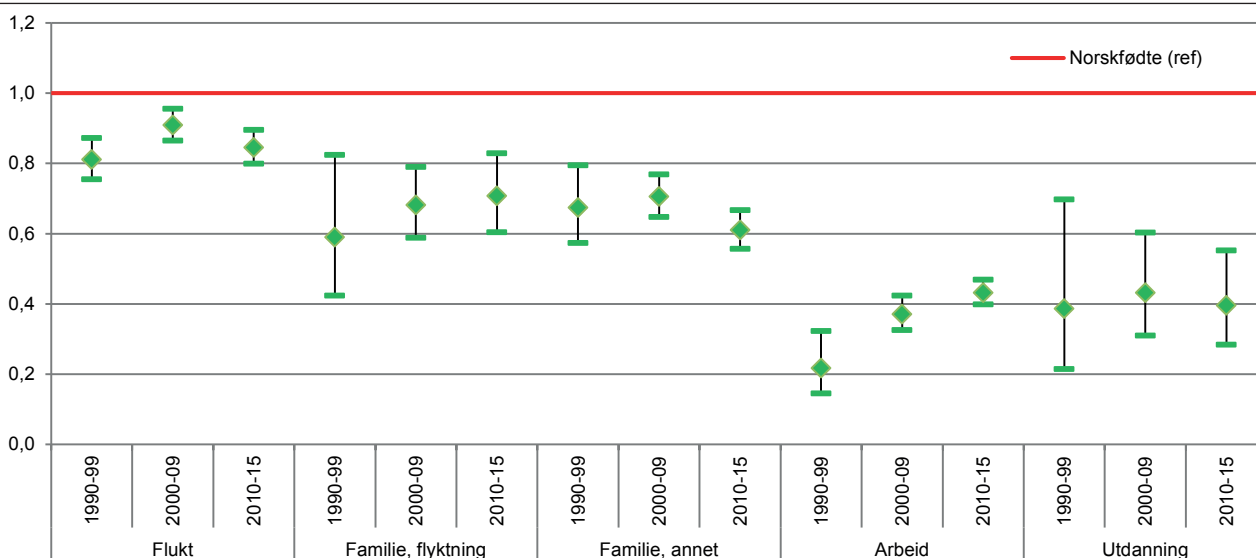
Figur 5. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) etter fødelandsområde og innvandringsgrunn, sammenliknet med norskfødte¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6. Relativ risiko for død (odds ratio og 95 prosent konfidensintervall) for tre tidsperioder for innvandrere etter innvandringsgrunn, sammenliknet med norskfødte¹

¹ Justert for kjønn, alder, tidsperiode, utdanning, foreldreskap og ekteskapelig status.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

lavere dødelighet enn norskfødte dersom de har bodd 15 år eller mindre i Norge.

Når vi undersøker betydningen av andelen av livet man har levd i Norge er økende og deretter synkende for innvandrere som kommer til Norge for arbeid. For flyktninger og familieinnvandrere er dødeligheten lavere enn for norskfødte til de har bodd 60 prosent av livet sitt i Norge, og deretter er dødeligheten lik som for norskfødte. For innvandrere som kommer for utdanning er dødeligheten svært lav til å begynne med.

Samspeilet mellom fødelandsområde og innvandringsgrunn

Multivariate analyser av fødelandsområde er i stor grad i samsvar med resultatene presentert i Syse mfl. (2016). Kort oppsummert er det mindre variasjon i dødeligheten på tvers av fødelandsområder utenfor Norden enn det som er observert for øvrige innvandrerkjennetegn (fra OR 0,74 for innvandrere med bakgrunn fra Asia til OR 0,94 for de med bakgrunn fra USA, Canada eller Oseania). Når det gjelder store avsenderland, var det kun innvandrere fra Pakistan som hadde en høyere dødelighet enn norskfødte (OR 1,14, KI 1,07-1,21), mens innvandrere fra Bosnia-Hercegovina,

Tyrkia, Kosovo, Kroatia, Serbia og Etiopia hadde den samme dødeligheten som norskfødte. Innvandrere fra øvrige store enkeltlandene hadde en statistisk signifikant lavere dødelighet enn norskfødte.

Når vi ser på samspillet mellom fødelandsområde og innvandringsgrunn (figur 5), ser vi at ingen innvandrere, uavhengig av opprinnelsesområde, med familie, arbeid eller utdanning som innvandringsgrunn hadde en signifikant høyere dødelighet enn norskfødte, og de fleste hadde en markert lavere dødelighet. Et enkeltland skiller imidlertid ut: Flyktninger fra Bosnia-Hercegovina har en statistisk signifikant høyere dødelighet enn norskfødte.

Endringer over tid i dødelighet etter innvandringsgrunn

Levealderen har økt jevnt og trutt fra 1990 for både innvandrere og norskfødte. Endringen synes imidlertid ikke å være forskjellig for innvandrere med ulike innvandringsgrunn (figur 6). Alle estimatene er statistisk signifikant forskjellig fra norskfødtes, og alle konfidensintervallene overlapper for de tre tidsperiodene. Unntaket er intervallet for arbeidsinnvandrere i den tidligste perioden som er lavere enn de i etterfølgende perioder.

Våre resultater i lys av teori og andres forskning

Innvandrere i Norge har generelt lavere dødelighet enn norskfødte, men dødeligheten deres varierer etter hvilken innvandringsgrunn som er oppgitt ved ankomst, alder ved innvandring, botid og hvor stor andel av livet som er tilbrakt i Norge. Dette er i tråd med mye internasjonal forskning, selv om også motstridende funn er publisert. En vesensforskjell er at kvinnelige og mannlige innvandrere i Norge har en like stor overlevelsesfordel, i motsetning til funn fra for eksempel USA (Singh og Miller 2004) og Danmark (Nørredam mfl. 2012). Kjønnsforskjeller diskuteres derfor ikke videre her.

Alder ved innvandring, botid og andel av livet levd i Norge

Innvandrere som er svært unge når de ankommer Norge har en lavere dødelighet enn andre grupper av innvandrere. Dette samsvarer med hypotesen om 'social causation', siden det kan argumenteres for at innvandrere som kommer til Norge tidlig i barndommen vil være mindre preget av å være innvandrere. En lavere dødelighet er også observert blant innvandrere i USA som innvandret i høyere aldersgrupper, uavhengig av botid (Angel mfl. 2001, Angel mfl. 2010, Holmes mfl. 2015, Markides og Eschback 2005), i tråd også med våre funn. Dette er også vist i studier fra Frankrike (Boulogne mfl. 2012). Dette samsvarer med hypotesen om positive helsemessige seleksjoner, i tråd med konklusjonen til Omariba mfl. (2014).

Vi finner at dødeligheten for innvandrere øker med økt botid. Dette er i konflikt med funn hos blant andre Bos mfl. (2007), Holmes mfl. (2015) og Omariba mfl.

(2014), men samsvarer med hypotesen om uheldig tilpasning og er i samsvar med funn fra Nasser og Moulton (2011) og Ng (2011). Det er også konsistent med 'social causation' fortolkningen, det vil si at innvandrersstatus virker sammen med sosiodemografiske ulemper slik det konvensjonelt måles og øker risikoen for død (Smith 2000). Innvandrere med lang botid var pionerer da de kom, og eventuelle positive helsemessige seleksjonseffekter kan over tid ha blitt motvirket av lang eksponering for norske samfunnsstrukturer, vaner og risikofaktorer.

Vi har ikke klart å finne studier på dødelighet som kombinerer alder ved innvandring og botid for å få et mål på andelen av livet levd i vertslandet, og det er dermed ikke så enkelt å sammenlikne våre funn med andres på dette området. Våre funn som viser at dødeligheten er lav for innvandrere som har levd kun en liten andel av livet sitt i Norge, for deretter å øke markant, støtter både hypotesen om positiv helsemessig seleksjon, hypotesen om uheldig sosial tilpasning og hypotesen om 'social causation'.

Innvandringsgrunn

Det er stort sett bare de andre nordiske landene som har en tilsvarende detaljert registrering av innvandringsgrunn og andre kjennetegn ved bosatte innvandrere. Øvrige land skiller i hovedsak mellom flyktninger og andre, og det varierer i hvilken grad familieinnvandrere til flyktninger er inkludert i gruppen 'flyktninger'. Således er sammenlikningsgrunnlaget noe varierende. Videre har de nordiske landene også sammenliknbare velferdssystemer knyttet til helse, utdanning og inntektssikring – og vi forventet derfor at funn fra Norge ville gjenspeile funn i de andre nordiske landene. I både Danmark og Sverige har innvandrere generelt den samme relativt lave dødeligheten som innvandrere i Norge (Gadd mfl. 2006, Nørredam mfl. 2012). Men risikoen for å dø varierer mellom ulike innvandrergupper. Og til forskjell fra det vi finner i Norge, har noen innvandrergupper i de andre nordiske landene lik eller høyere dødelighet (Albin mfl. 2006, Nørredam mfl. 2012). Siden de nordiske landene deler mange særtrekk, er det ikke overraskende at nordiske innvandrere i Norge har lik dødelighet som norskfødte.

Ikke overraskende fant vi at innvandrere som kommer til Norge for utdanning og/eller arbeid har den laveste dødeligheten, mens flyktninger og familieinnvandrere til flyktninger hadde en høyere dødelighet, dog lavere enn personer født i Norge. I motsetning til dette er det studier som finner at visse grupper av innvandrere har dårligere helse og høyere dødelighet enn den øvrige befolkningen (Albin mfl. 2006, Bos mfl. 2004). Dette har blitt forklart ved stress, traumer og andre uheldige helseeksponeringer relatert til migrasjonsprosessen, som for eksempel endringer i sosial status (Boulogne mfl. 2012) eller forhold knyttet til en «ufrivillig» forflytning, som ofte kan kjennetegne flyktninger. Det var kun flyktninger fra Bosnia-Hercegovina som hadde en signifikant høyere dødelighet i vårt utvalg.

Innvandringen til Norge har vært skiftende. Dette gjelder både med hensyn til årsak, tidspunkt og hvilke land(områder) personer innvandrer fra. Dette gjør det vanskelig å skille betydningen av innvandringsgrunn, alder ved innvandring, botid, andel av livet tilbrakt i Norge og/eller opprinnelsesområde. Når vi sammenstiller funnene etter disse faktorene finner vi at det er forskjeller mellom gruppene med hensyn til dødelighet. For flyktninger er dødeligheten lavest for de som kommer i ung alder, og deretter øker dødeligheten med økende botid. Det motsatte mønsteret ser vi for familieinnvandrere: Dødeligheten er lavest for de som kommer i eldre alder og synker deretter med økende botid. Dette indikerer at det er viktig å ta hensyn til innvandringsgrunn eller bakenforliggende faktorer som er assosiert med flyttemotivet i analyser av betydningen av alder ved innvandring og botid, og særlig ettersom innvandrerne får lang erfaring i vertslandet. For innvandrere med relativt kort botid i Norge har alle grupper, uavhengig av innvandringsgrunn, signifikant lavere dødelighet enn norskfødte. Flyktninger og familieinnvandrere som har bodd godt over halvparten av livet sitt i Norge har lik dødelighet som norskfødte.

Opprinnelsesområde

Ikke overraskende viser våre resultater at innvandringsgrunn synes å bety mer enn opprinnelsesområde. Generelt er det stor konsistens i dødelighet etter innvandringsgrunn på tvers av opprinnelsesområder, og med visse unntak er dette også tilfelle for store avsenderland. Forskjellen mellom innvandrere fra landområder og enkeltland er størst for flyktninger og familieinnvandrere – mens det er mer konsistens i dødeligheten på tvers av land og landområder for innvandrere som kommer for utdanning eller arbeid.

Endringer over tid

Selv om levealderen har økt, har økningen kommet innvandrere med ulik innvandringsgrunn til gode i samme grad som norskfødte. Dette tyder på at den positive helsemessige seleksjonen av innvandrere har vært tilnærmet lik fra 1990 og fram til i dag, og at endringer i samlet dødelighet for innvandrere som gruppe i stor grad skyldes at sammensetningen av innvandrere i Norge har endret seg over tid.

Begrensninger og veien videre

Det at Norge, i likhet med de øvrige nordiske landene, er en velferdsstat med gratis helsetjenester og inntekts-sikring, gjør at det generelt på helseområdet er mindre ulikhet enn i andre land. Våre resultater synes å indikere at ordningene også har kommet innvandrerne til gode. En norsk studie som ikke undersøker dødelighet men helse, finner at arbeids- og utdanningsinnvandrere har en bedre helse enn flyktninger og familieinnvandrere (Diaz mfl. 2015), i tråd med våre konklusjoner. Det er imidlertid et behov for mer forskning på innvandre-res helse og velferd ettersom de blir eldre og har lengre erfaring i det norske samfunnet. Spesielt viktig blir det å undersøke årsakspesifikk dødelighet.

Enkelte studier gjør også mer avanserte analyser og ser direkte på kjennetegn ved innvandrere før de forlater sitt opprinnelsesland (se for eksempel Fuller-Thomson mfl. 2016). Denne typen studien støtter opp om 'healthy migrant hypotesen', da de finner at helsen til innvandrere forut for migrasjonen er bedre enn helsen til den generelle befolkningen i avsenderlandet.

Selv om dette er en nasjonal studie med lang oppfølgingstid og relativt detaljerte og komplette data, er det også flere begrensninger ved denne studien: For det første vet vi at utregistrering av emigrerte innvandrere er mindre komplett enn for norskfødte. Videre er det få insentiver for å melde utflytting fra Norge. Vi vet at innvandrere, og da særlig arbeids- og utdanningsinnvandrere, ofte bare tilbringer en kort periode i Norge. En alternativ forklaring til positiv helsemessig seleksjon for den lave dødeligheten vi finner for disse gruppene, kan da være manglende utregistrering slik at de blir 'udødelige' i norske registre. For det andre er utvalget relativt ungt på grunn av Norges relativt korte innvandringshistorie, slik at dødsfallene vi benytter i analysene i stor grad er ujevnt fordelt etter kjennetegnene som her er undersøkt. Dette gjør at enkelte estimater er noe ustabile, og ettersom utvalget 'eldes' kan konklusjonene måtte justeres noe. For det tredje ville dødsårsak gitt oss en bedre indikasjon på helsemessige ulikheter, men denne informasjonen var dessverre ikke tilgjengelig i arbeidet med denne analysen.

Konklusjon

Innvandringsgrunn synes å være en viktig indikator for helse og senere dødelighet, selv når man tar hensyn til sosiodemografiske kjennetegn. Det kan synes som om det er de friskeste og sunneste innvandrerne som flytter til Norge i voksen alder, også når vi tar hensyn til innvandringsgrunn. Samtidig kan den økte dødeligheten med lengre botid og/eller andel av livet tilbrakt i Norge tyde på at innvandrere på litt lengre sikt gjør uheldige helsetilpasninger som får konsekvenser for deres dødelighet. Det kan dermed synes som om de ulike mekanismene som er diskutert her virker samtidig og påvirker innvandrer dødeligheten i ulike retninger. Vår studie understøtter dermed behovet for forskning på innvandre-res helse og velferd ettersom de blir eldre og har lengre erfaring i det norske samfunnet. Spesielt viktig blir det å undersøke årsakspesifikk dødelighet.

Referanser

- Albin, B, Hjelm, K, Ekberg, J og Elmståhl, S (2006) Higher mortality and different pattern of causes of death among foreign-born compared to native Swedes 1970-1999. *J Immigr Minor Health* 8(2):101-13
- Albin, B, Hjelm, K og Elmståhl, S (2014) Comparison of stroke mortality in Finnish-born migrants living in Sweden 1970-1999 and in Swedish-born individuals. *J Immigr Minor Health* 16(1):18-23
- Angel, RJ, Angel, JL og Venegas, CD (2010) Shorter stay, Longer life Age at migration and mortality among

older Mexican-origin population. *J Ageing Health* 22(7):914-31

Arenas, E, Goldman, N, Pebley, AR og Teruel, G (2015) Return Migration to Mexico: Does Health Matter? *Demography* 2015 Dec;52(6):1853-68

Blom, S (2010) Sosiale forskjeller i innvandreres helse. Rapport 47/2010. Oslo: Statistisk sentralbyrå

Blom, S (2011) Dårligere helse blant innvandrere. *Samfunnsspeilet* 2/2011:63-8

Bos, V mfl. (2007) Duration of residence was not consistently related to immigrant mortality. *J Clinical Epidemiol* 60(6):585-92

Boulogne, R mfl. (2012) Mortality differences between the foreign-born and locally-born population in France (2004-2007). *Soc Sci Med* 74(8):1213-23

Buckely, C, Hofman, ET og Minagawa, Y (2011) Does nativity matter? Correlates of immigrant health by generation in the Russian Federation. *Demogr Res* 24(32):801-24

Byberg, S mfl. (2016) Cardiovascular disease incidence and survival: Are migrants always worse off? *Eur J Epidemiol* 31(7):667-77

Cappelen, Å, Skjerpen, T og Tønnessen, M (2016) Befolkningsframskrivinger 2016-2100: Inn- og utvandring. *Økonomiske analyser* 3/2016:45-62

Cunningham, SA, Ruben, JD og Narayan, KM (2008) Health of foreign-born people in the United States: a review. *Health Place* 14(4):623-35

Davies, AA, Borland, RM, Blake, C og West, HE (2011) The dynamics of health and return migration. *PLoS Medicine* 8(6):1-4

DesMeules, M mfl. (2005) Disparities in mortality patterns among Canadian immigrants and refugees, 1980-1998: results of a national cohort study. *J Immigr Health* 7(4):221-32

Diaz, E mfl. (2014) How do immigrants use primary health care services? A register-based study in Norway. *Eur J Public Health* 25(1):72-8

Diaz, E mfl. (2015) Multimorbidity among registered immigrants in Norway: the role of reason for migration and length of stay. *Tropical Med Int Health* 20(12):1805-14

Dunn, J R og Dyck, I (2000) Social determinants of health in Canada's immigrant population: results from the National Population Health Survey. *Soc Sci Med* 51(11):1573-93

Dzamarija, MT (2013) Innvandringsgrunn 1990-2011, hva vet vi og hvordan kan statistikken utnyttes? Rapport 34/2013. Oslo: Statistisk sentralbyrå

Elstad, JI, Finnvold, JE og Texmon I (2015) Bruk av sykehus og spesialisthelsetjenester blant innbyggere med norsk og utenlandsk bakgrunn. Rapport 10/2015. Oslo: NOVA

Fuller-Thomson, E, Brennenstuhl, S, Cooper, R og Kuh, D (2016). An investigation of the healthy migrant hypothesis: Pre-emigration characteristics of those in the British 1946 birth cohort study. *Can J Public Health* 106(8):e502-8

Gadd, M, Johansson, SE, Sundquist, J og Wandell, P (2006) Are there differences in all-cause and coronary heart disease mortality between immigrants in Sweden and in their country of birth? A follow-up study of total populations. *BMC Public Health* 6(102): 1-9

Hajat, A, Blakely, T, Dayal, S og Jatrana, S (2010) Do New Zealand's immigrants have a mortality advantage? Evidence from the New Zealand Census-Mortality Study. *Ethnicity Health* 15(5):531-47

Holmes, JS, Driscoll, AK og Heron, M (2015) Mortality among US-born and immigrant Hispanics in the US: effects of nativity, duration of residence, and age at immigration. *Int J Public Health* 60(5):609-17

Hollander, AC mfl. (2012) Longitudinal study of mortality among refugees in Sweden. *Int J Epidemiol* 41(4):1153-61

Hollander, AC (2013) Social inequalities in mental health and mortality among refugees and other immigrants to Sweden--epidemiological studies of register data. *Glob Health Action* 27(6): 21059

Klinthall, M og Lindström, M (2011). Migration and health: a study of effects of early life experiences and current socio-economic situation on mortality of immigrants in Sweden. *Ethnicity Health* 16(6):601-23

Kornstad, T, Skjerpen, T og Stambøl, LS (2016) Utvandring blant innvandrere i Norge. Del 2: Analyser basert på mikrodata. Rapport 27/2016. Oslo: Statistisk sentralbyrå

Lindström, DP og Ramirez, AL (2010) Pioneers and followers: migrant selectivity and the development of U.S. migration streams in Latin America. *Annals Am Academy Pol Soc Sci* 630(1):53-77

Lunde, ES og Texmon, I (2013) Innvandreres bruk av fastlegetjenesten: Innvandreres møte med fastlegen. *Samfunnsspeilet* 5/2013:43-50

- Markides, KS og Eschbach, K (2005) Aging, migration, and mortality: current status of research on the Hispanic paradox. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci* 60(Spec No 2):68-75
- Marmot, MG, Kogevinas, M og Elston, MA (1987) Social/economic status and disease. *Ann Rev Public Health* 8:111-35
- McDonald, JT og Kennedy, S (2004) Insights into the 'healthy immigrant effect': health status and health service use of immigrants to Canada. *Soc Sci Med* 59(8):1613-27
- MIPEX (2015) Migrant Integration Policy Index 2015. Nedlastet fra: <http://www.mipex.eu/>
- Nasjonalt folkehelseinstitutt (2015) Folkehelse rapporten Helsetilstanden i Norge. Om helse og sykdom, risiko- og beskyttelsesfaktorer i innvandrerbefolkningen i Norge. Nedlastet fra: www.fhi.no/nettpub/hin/helse-i-ulike-befolkningsgrupper/helse-i-innvandrerbefolkningen/
- Nasseri, K og Moulton, LH (2011) Patterns of death in the first and second generation immigrants from selected Middle Eastern countries in California. *J Immigr Minor Health* 13(2):361-70
- Ng, E (2011) The healthy immigrant effect and mortality rates. *Health Reports* 22(4):25-9
- Nørredam, M mfl. (2015) Remigration of migrants with severe disease: myth or reality? *Eur J Public Health* 25(1):84-9
- Nørredam, M mfl. (2012) Inequalities in mortality among refugees and immigrants compared to native Danes – a historical prospective cohort study. *BMC Public Health* 12(757):1-9
- Omariba, DW, Ng, E og Vissandjee, B (2014) Differences between immigrants at various durations of residence and host population in all-cause mortality, Canada 1991-2006. *Population Studies* 68(3):339-57
- Pettersen, S (2013) Utvandring fra Norge 1971-2011. Rapporter 30/2013. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Ronellenfitsch, U, Kyobutungi, C, Becher, H og Razum, O (2006) All-cause and cardiovascular mortality among ethnic German immigrants from the Former Soviet Union: a cohort study. *BMC Public Health* 6(16):1-12
- Sandvik, H, Hunskaar, S og Diaz, E (2012) Immigrants' use of emergency primary health care in Norway: a registry-based observational study. *BMC Health Services Res* 12(308):1-10
- Siddiqi, A, Zuberi, D og Nguyen, QC (2009) The role of health insurance in explaining immigrant versus non-immigrant disparities in access to health care: comparing the United States to Canada. *Soc Sci Med* 69(10):1452-9
- Singh, GK og Miller, BA (2004) Health, life expectancy, and mortality patterns among immigrant populations in the United States. *Canadian J Public Health* 95(3):114-21
- Singh, GK og Siahpush, M (2002) Ethnic-immigrant differentials in health behaviors, morbidity, and cause-specific mortality in the United States: an analysis of two national data bases. *Human Biology* 74(1):83-109
- Smith, GD (2000) Learning to live with complexity: ethnicity, socioeconomic position, and health in Britain and the United States. *American J Public Health* 90(11):1694-8
- Syse, A mfl. (2016) Differences in All-Cause Mortality: A comparison between immigrants and the host population in Norway 1990-2012. *Demogr Res* 34(22):615-56
- Syse, A (2016) Er det de friskeste innvanderne som kommer til Norge? *Samfunnsspeilet* 3/2016:31-7
- Statistisk sentralbyrå (2016a) Introduksjonsordningen for nyankomne innvandrere, 2015. Nedlastet fra: www.ssb.no/utdanning/statistikker/introinnv/aar-deltakere/2016-06-21
- Statistisk sentralbyrå (2016b) Innvandrere og norsk-fødte med innvanderforeldre, 1. januar 2016. Nedlastet fra: <http://www.ssb.no/innvbef>
- Steinkellner, A og Holseter, A (2013) Befolkningens utdanningsnivå, etter spørreundersøkelsen om utdanning fullført i utlandet. Rapporter 24/2013. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Villund, O (2014) Overkvalifisering blant innvandrere 2007-2012. Rapporter 28/2014. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Wallace, M og Kulu, H (2014) Low immigrant mortality in England and Wales: A data artefact? *Soc Sci Med* 120:100-09
- Wold, MG og Håland, I (2016) Hver fjerde innvanderer overkvalifisert i jobben? *Samfunnsspeilet* 2/2016:7-11

Beregninger av pensjonsutgifter fram mot 2060

**Dennis Fredriksen og
Nils Martin Stølen**

Pensjonsreformen fra 2011 er gjennomført for å dempe utfordringene for offentlige finanser som følge av den sterke økningen i tallet på eldre som vi kan vente i de nærmeste tiårene. Reformen vil med stor sikkerhet bidra til en klar reduksjon i veksten av utgiftene til alderpensjon sammenlignet med om det gamle systemet hadde blitt videreført. Reformen ventes også å gi en klar vekst i arbeidstilbudet gjennom utsatt avgang og økt arbeidsinnsats blant de yrkesaktive. Størrelsen på disse effektene, og dermed betydningen av reformen for de offentlige skatteinntektene, er imidlertid langt mer usikker.

Innledning

Artikkelen presenterer oppdaterte framskrivinger av pensjonsutgiftene, arbeidsstyrken og offentlige finanser med hovedvekt på betydningen av pensjonsreformen fra 2011. Tilsvarende beregninger ble sist publisert i Fredriksen og Stølen (2014 og 2015). De nye resultatene har i første rekke sammenheng med oppdatert datagrunnlag og Statistisk sentralbyrås nye befolkningsframskrivinger fra juni 2016. Artikkelen inneholder også en forenklet og kortfattet oppdatering av den helhetlige betydningen av pensjonsreformen for offentlige finanser på kort og lang sikt i tråd med beregningene til Fredriksen med flere (2015).

Beregningene er gjennomført ved hjelp av Statistisk sentralbyrås dynamiske mikrosimuleringsmodell MOSART. Modellen simulerer det framtidige livsløpet for hele befolkningen i Norge basert på detaljert informasjon fra et utgangså, anslag for befolkningsutviklingen og overgangssannsynligheter mellom ulike tilstander avhengig av egenskaper ved livsløpene. Regelverket for blant annet alderspensjon og uføretrygd er innarbeidet i modellen som også ivaretar at ulike deler av befolkningen har ulik opptjening.

Siden innføringen av pensjonsreformen i 2011 har det ikke skjedd nevneverdige endringer i regelverket for alderspensjon, men ordningen med uføretrygd ble lagt om fra og med 1. januar 2015. Denne omleggingen var imidlertid innarbeidet i de tidligere beregningene.

Viktigste endringer siden publiseringene i 2014 og 2015

Det detaljerte datagrunnlaget er nå i hovedsak oppdatert til 2014. Dette er også basisår for simuleringene. Som følge av pensjonsreformen var det i 2014 en del etterslep med overføringen av alle trygdeopplysningene som utgjør en del av datagrunnlaget til MOSART. Utgangspopulasjonen for den offisielle grunnversjonen fra 2014 var derfor fra 2010. Når vi denne gangen starter med en utgangspopulasjon fra et mer nylig år, unngår vi flere av svakhetene med simuleringer for de første historiske årene som vi hadde med 2014-versjonen. I tillegg til oppdateringen av alle detaljer fram til 2014, er framskrivingene for 2015 også kalibrert mot en del observerte størrelser av aggregert karakter. Priser, lønninger og folketrygdens grunnbeløp er også basert på årsgjennomsnitt for 2015 ($G = \text{kr } 89\,505$).

Som vanlig følger referansebanen for MOSART mellomalternativet i befolkningsframskrivingene. Sammenlignet med 2014-framskrivingene er det lagt inn følgende forutsetninger for hovedkomponentene:

- Mens framskrivingene fra 2014 var basert på et samlet fruktbarhetstall rundt 1,8, er dette nå redusert til 1,7 for hele perioden fram til 2100.
- Forutsetningene om dødelighet er i hovedtrekkene uendret. Men med ytterligere litt sterkere reduksjon i dødeligheten for menn vokser forventet levealder ved fødselen (og ved senere alderstrinn) litt sterkere enn i framskrivingene fra 2014.
- Nettoinnvandringen til Norge for de aller nærmeste årene er anslått til å bli litt lavere enn i befolkningsframskrivingene fra 2014. Det er særlig nettoinnvandringen fra Øst-Europa som ventes å avta. Det legges imidlertid til grunn at nettoinnvandringen fra landgruppe 3 «Resten av verden» kan bli høyere enn tidligere anslått, og i et lengre perspektiv gir dette sterkere vekst i folketallet enn lagt til grunn i befolkningsframskrivingene fra 2014.

Dennis Fredriksen er forsker ved Gruppe for offentlig økonomi og befolkningsmodeller (dff@ssb.no)

Nils Martin Stølen er forsker ved Gruppe for energi- og miljøøkonomi (nms@ssb.no)

Antall alderspensjonister og utgiftene til alderspensjon

I forbindelse med etableringen av MOSART-versjonen i 2014 ble modellen forbedret ved å ta hensyn til strategisk tidliguttak av alderspensjon ettersom en god del har benyttet muligheten med det nye pensjonssystemet til å ta ut alderspensjon samtidig som de fortsatt er i arbeid. I de første årene etter reformen har dette bidratt til at tallet på personer som helt eller delvis mottar alderspensjon, har økt langt sterkere enn det som var forventet da reformen ble planlagt. Oppdateringen og forbedringen av modellen med dette aspektet i 2014 førte også til en klar økning i utgiftsanslagene for alderspensjon for de første årene etter innføringen av reformen. Det forholdsvis store omfanget av å kombinere arbeid og uttak av pensjon kan delvis forklares med omleggingen av pensjonistbeskatningen som gjorde en slik kombinasjon langt gunstigere enn tidligere for et stort antall individer i aktuell aldersgruppe. Dette var vanskelig å forutse på forhånd. Slik det nye pensjonssystemet er bygd opp, er imidlertid den langsiktige effekten av denne tilpasningen forholdsvis begrenset.

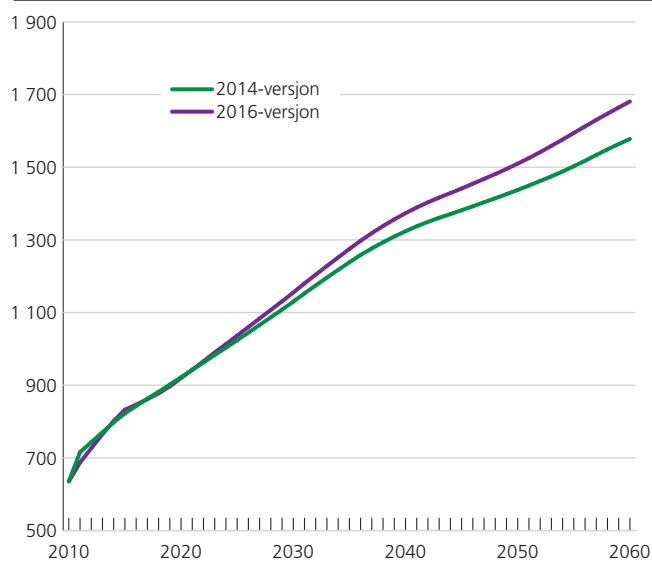
Forsinket oversendelse fra NAV av detaljert informasjon til oppdateringen av datagrunnlaget for MOSART i de første årene fra og med 2011 bidro til større usikkerhet for framskrivingene basert på MOSART-versjonen fra 2014 sammenlignet med om datagrunnlaget for modellen i sin helhet hadde blitt oppdatert til 2012. Selv om aggregerte opplysninger fra NAV om utviklingen i antall alderspensjonister og pensjonsutgiftene fram til 2013 ble tatt hensyn til, ble framskrivingene likevel påvirket av at 2010 var basisår for simuleringene. Sammenholdt med opplysninger fra det detaljerte datagrunnlaget som nå er oppdatert til 2014, går det fram fra Figur 1 at tallet på mottakere av alderspensjon i 2011 ble en del overvurdert med MOSART-versjonen fra 2014 sammenlignet med det som faktisk var tilfellet. Kalibreringen mot observert antall mottakere i 2013 førte imidlertid til at veksten fra 2011 og fram til da ble undervurdert med 2014-versjonen.

Ettersom en god del av den sterke veksten i antall mottakere av alderspensjon over årene 2011 til 2015 kan forklares med innfasingen av pensjonsreformen, er det lagt til grunn en svakere vekst deretter. Men med klart større kull av nye alderspensjonister født etter krigen som erstatter små etterkrigskull, samt økende levealder, blir veksten likevel forholdsvis sterk fram til 2040. Veksten med 2016-versjonen er også forventet å bli noe sterkere enn med 2014-versjonen. Delvis skyldes det den moderate nedjusteringen av dødeligheten for menn, men tilbøyeligheten til å ta ut tidligpensjon er også svakt høyere i den siste versjonen av MOSART sammenlignet med 2014-utgaven.

Nedjusteringen av antall alderspensjonister i 2011 sammenlignet med 2014-versjonen og lavere vekst fra 2011 til 2014 avspeiler seg også i utgiftene til alderspensjon vist i Figur 2. Ettersom en del av oppjusteringen av antall mottakere i årene framover skyldes et noe større

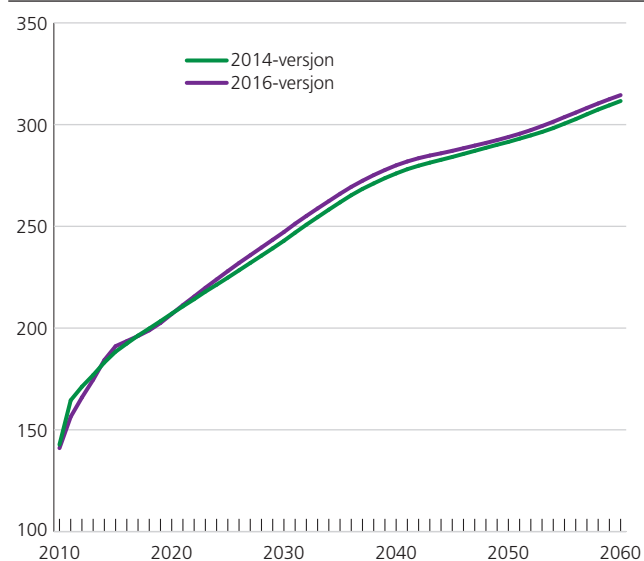
Statistisk sentralbyrå

Figur 1. **Obsvert og framskrevet antall bosatte mottakere av alderspensjon med hhv 2014- og 2016-versjonen av MOSART. 1 000 personer**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2. **Observerte og framskrevne utgifter til bosatte mottakere av alderspensjon med hhv. 2014- og 2016-versjonen av MOSART. Mrd. kr i 2015-beløp (G = kr 89 502)**

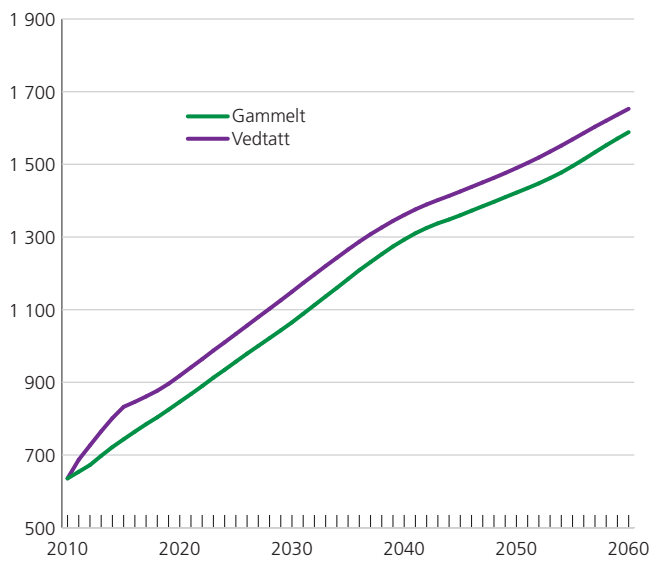

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

omfang av uttaket av tidligpensjon, blir de gjennomsnittlige ytelsene justert noe ned slik at veksten i de fremtidige utgiftene til alderspensjon bare blir svakt sterkere enn anslått med 2014-versjonen. Med det nye pensjonssystemet kan også en del av den svakt sterkere veksten i levealderen også bli motvirket av lavere vekst i ytelsene.

Usikkerheten om hvordan folk faktisk ville tilpasse seg pensjonsreformen på kort sikt, har også ført til at det har vært vanskeligere å gi presise anslag for disse effektene sammenlignet med hvordan folk i grove trekk kunne tenke å tilpasse seg på lengre sikt. Ettersom forholdstallene og delingstallene innebærer lavere ytelser

Figur 3. Framskrevet antall bosatte mottakere av alderspensjon med gammelt og vedtatt pensjonssystem målt i 1 000 personer

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

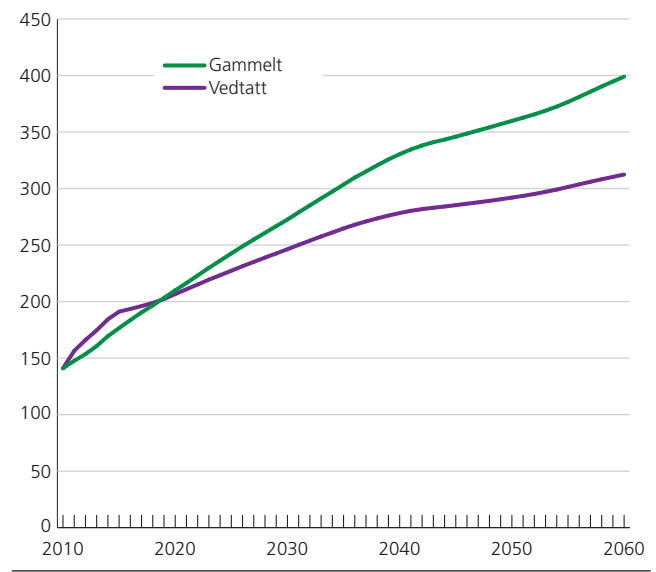
dersom folk pensjonerer seg tidlig, eller hvis levealderen øker for gitt pensjoneringsalder, kan effekten av reformen på utgiftene til alderspensjon et stykke fram i tid anslås med større sikkerhet enn virkningene på arbeidstilbudet. På kort sikt er effektene av reformen på utgiftene i større grad avhengig av folks atferd og er dermed relativt sett mer usikre enn effektene på lengre sikt.

Konsekvensene av pensjonsreformen for antall alderspensjonister og utgiftene til alderspensjon er vist i henholdsvis Figur 3 og 4. Det er godt samsvar mellom effekten på antall alderspensjonister vist i figur 3 og framskrivingene fra 2014. En beskjeden økning i tilbøyeligheten til å ta ut pensjon i tillegg til arbeid med det nye systemet innebærer at antall mottakere sammenlignet med gammelt system er ubetydelig oppjustert med den siste versjonen. Til tross for at pensjonsreformen innebærer at en god del eldre arbeidstakere utsetter avgangen fra yrkesaktivitet, medfører muligheten til å kombinere arbeid med pensjon likevel at det nye pensjonssystemet gir flere mottakere av alderspensjon enn det nye systemet i overskuelig framtid.

Den sterke økningen i antall personer som tar ut pensjon med det nye pensjonssystemet samtidig som de fortsetter å arbeide, bekrefter beregningene fra 2014 om at utgiftene med det nye systemet på kort sikt blir høyere enn om det gamle hadde blitt videreført. I 2015 er utgiftene til alderspensjon anslått til å være rundt 14,5 milliarder kroner, eller vel 8 prosent, høyere enn med det gamle systemet. Anslaget er godt i samsvar med det som ble publisert i Fredriksen og Stølen (2014). Det er først i 2019 at det vedtatte pensjonssystemet er ventet å redusere utgiftene til alderspensjon.

Deretter blir innstramningen betydelig. I 2060 er den innstrammende effekten anslått til nærmere 87

Figur 4. Framskrevne utgifter til alderspensjon med gammelt og vedtatt pensjonssystem. Mrd. kr i 2015-beløp (G = kr 89 502)

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

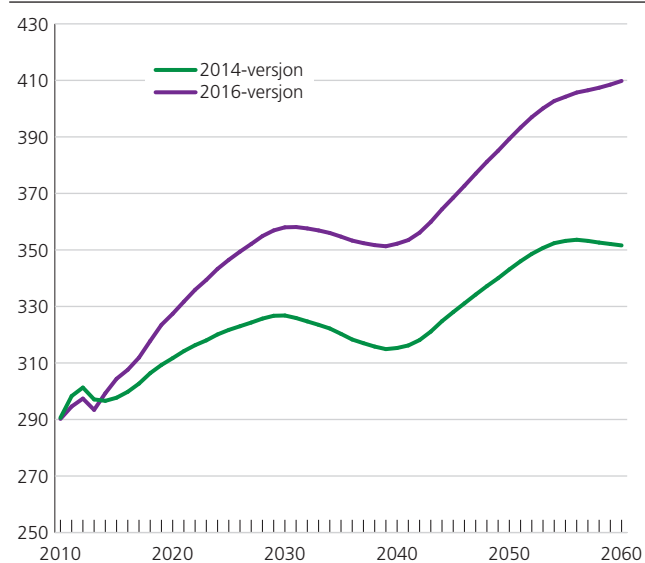
milliarder kroner i 2015-beløp, eller over 21,5 prosent. Korrigert for lønnsveksten er innstramningen svakt høyere enn det som er anslått av Fredriksen og Stølen (2014). At effekten av pensjonsreformen er svakt oppjustert skyldes dels noe sterkere økning i levealderen for menn i de siste befolkningsframskrivingene sammenlignet med framskrivingene fra 2014. Den innstrammende effekten på 87 milliarder kroner er beregnet for personer bosatt i Norge. I tillegg kommer en innstrammende effekt for personer bosatt i utlandet med rett til norsk alderspensjon. I 2060 er denne effekten anslått til 8 milliarder. Den samlede innstrammende effekten i 2060 kommer dermed opp i 95 milliarder kroner.

Antall uføretrygdde og utgifter til uføretrygd

Den forsinkede oversendelsen av detaljert informasjon fra NAV til etableringen av 2014-versjonen av MOSART bidro også til en del usikkerhet rundt framskrivingene av tallet på uføretrygdde og utgiftene til uføretrygd både på kort og lengre sikt. Usikkerheten ble spesielt stor ettersom det var ventet at muligheten til tidlig pensjon ved 62 år for personer i privat sektor uten rett til AFP isolert sett ville bidra til færre uføre etter pensjonsreformen. Dessuten var det uklarheter etter håndteringen av overgangen mellom arbeidsavklaringspenger og uføretrygd, og spesielt når flere hadde nådd maksimumsperioden for arbeidsavklaringspenger på fire år i 2014.

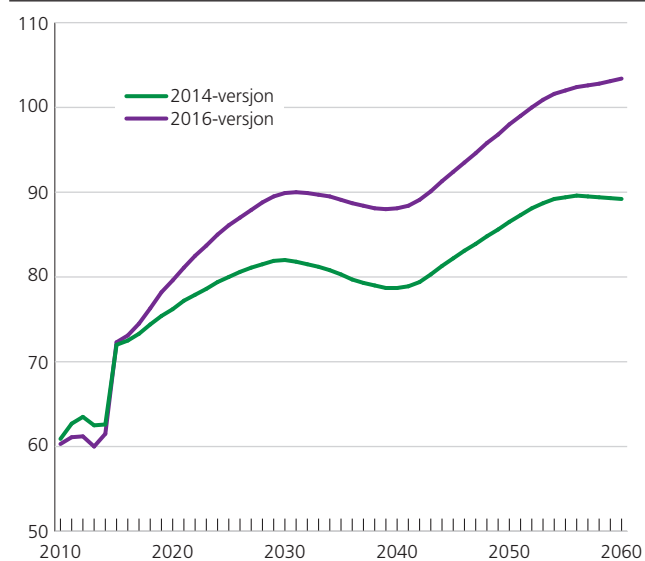
Som det går fram fra Figur 5, ble antall mottakere av uføretrygd noe overvurdert i årene etter 2010 med 2014-versjonen. Det hadde i første rekke sammenheng med en undervurdering av antall mottakere av arbeidsavklaringspenger. Etter at mange av mottakerne av arbeidsavklaringspenger nådde fireårsgrensen i 2014, ble flere av dem overført til uføretrygd. Dette er innarbeidet i det detaljerte datagrunnlaget fram til utgangen

Figur 5. **Observert og framskrevet antall mottakere av uføretrygd med hhv 2014- og 2016-versjonen av MOSART. 1 000 personer**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6. **Observerte og framskrevne utgifter til uføretrygd med hhv. 2014- og 2016-versjonen av MOSART. Mrd. kr i 2015-beløp (G = kr 89 502)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av 2014 for 2016-versjonen samtidig som aggregert informasjon om vekst i tallet på uføretrygdde fra 2014 til 2015 også er tatt hensyn til. Med høyere tilbøyeligheter til å havne i uførhet i 2016-versjonen sammenlignet med versjonen fra 2014, øker tallet på uføre en god del mer i årene framover enn det som tidligere er anslått. Bølgebevegelsen i figuren skyldes variasjoner i antall personer med stor tilbøyelighet til å havne på uføretrygd, og da hovedsakelig i aldersgruppen 50 til 61 år.

Utgiftene til uføretrygd gjengitt i Figur 6 avspeiler utviklingen i antallet fra Figur 5 med unntak av hoppet i 2015 som skyldes omleggingen til nytt system. De

Statistisk sentralbyrå

årlige ytelsene ble da hevet ved at de ble knyttet opp mot 66 prosent av lønn. Samtidig ble ytelsene skattlagt som arbeidsinntekt slik at nettovirkningen for de offentlige budsjettene ble tilnærmet uendret.

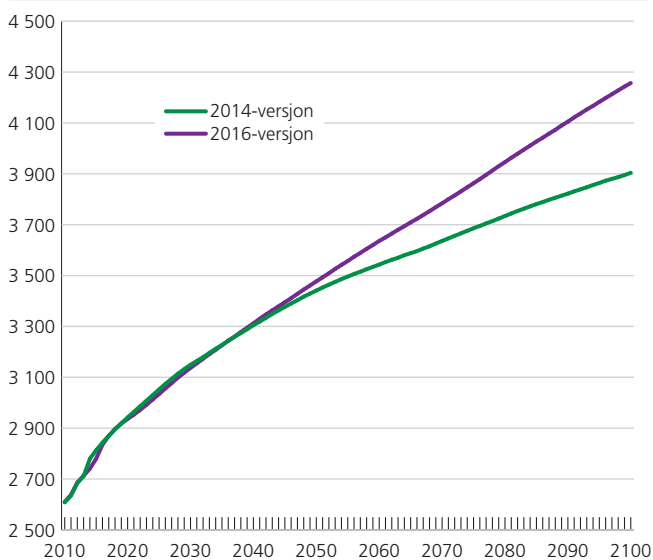
Arbeidsstyrken

For arbeidsstyrken var datagrunnlaget oppdatert på detaljert nivå til 2012 i 2014-versjonen av MOSART slik at disse framskrivingene ikke var påvirket av den manglende oppdateringen fra NAV. Til årets framskrivinger er det detaljerte datagrunnlaget oppdatert til og med 2014, mens aggregert informasjon er benyttet for 2015. Framskrivingene av arbeidsstyrken i MOSARTs referansebane er i hovedtrekkene basert på konstante yrkesprosenter etter kjønn, alder og utdanning og avspeiler dermed endringer i befolkningens sammensetning. Lavere yrkesdeltaking for innvandrere enn for norskfødte blir ivarettatt ved at innvandrere har klart lavere utdanning, og til dels er utdanningen uoppgitt. Det viktigste unntaket fra konstante yrkesprosenter er at pensjonsreformen i løpet av de første årene etter reformen er antatt å gi et løft i yrkesdeltakingen for personer som er 62 år og eldre. Samtidig gir det nye pensjonssystemet økte incentiver til å utsette avgangen fra yrkesaktivitet etter hvert som levealderen øker.

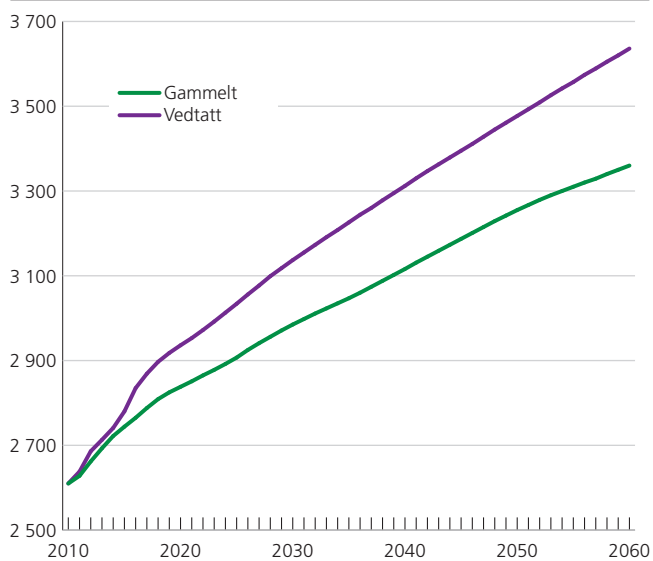
Det er en begrensning ved bruken av MOSART at vi ikke tar hensyn til at veksten i arbeidsstyrken på kort sikt blir påvirket av konjunktursituasjonen. Følgelig overvurderte framskrivingene fra 2014 veksten i arbeidsstyrken i dette året og 2015, og vi kan sikkert si at veksten i 2016 blir lavere enn det som er framskrevet med 2016-versjonen. Men om et par år er vi trolig tilbake på den langsiktige banen igjen bestemt av den demografiske utviklingen. Fram til rundt 2040 er framskrivingen av arbeidsstyrken med 2016-versjonen om lag identisk med framskrivingen fra 2014. Etter den tid blir veksten noe sterkere forårsaket av forutsetningen fra de siste befolkningsframskrivingene om noe høyere nettoinnvandring på lang sikt.

Konsekvensene av pensjonsreformen for framskrivinger av arbeidsstyrken er vist i figur 8. Oppdateringen av datagrunnlaget er av liten betydning for framskrivingene. Ettersom tallene for det som er betegnet som vedtatt system i figuren for årene 2010 til 2014 er kalibrert mot den faktiske utviklingen, er veksten fram til den langsiktige banen i MOSART fra 2014 til 2016 sterkere enn det som vil være tilfellet i praksis. Da framskrivingene med gammelt system er basert på den langsiktige banen fra og med 2011, og dermed ikke er nedskalert, er effekten av reformen undervurdert i figuren fram til og med 2015.

Betydningen av befolkningsframskrivingene for arbeidsstyrken er noenlunde sammenfallende med den forrige framskrivingen fram til 2040. Etter den tid gir forutsetninger om noe høyere nettoinnvandring en del sterkere vekst i arbeidsstyrken sammenlignet med 2014-versjonen. I alt er arbeidsstyrken nå anslått å vokse med 856 000 personer fra 2015 til

Figur 7. **Observert og framskrevet utvikling i arbeidsstyrken med hhv 2014- og 2016-versjonen av MOSART. 1 000 personer**

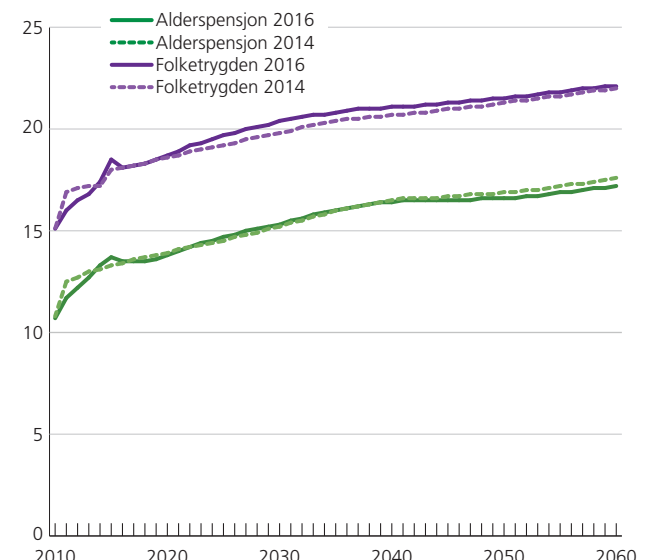
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 8. **Framskriving av arbeidsstyrken med gammelt og vedtatt pensjonssystem. 1 000 personer**

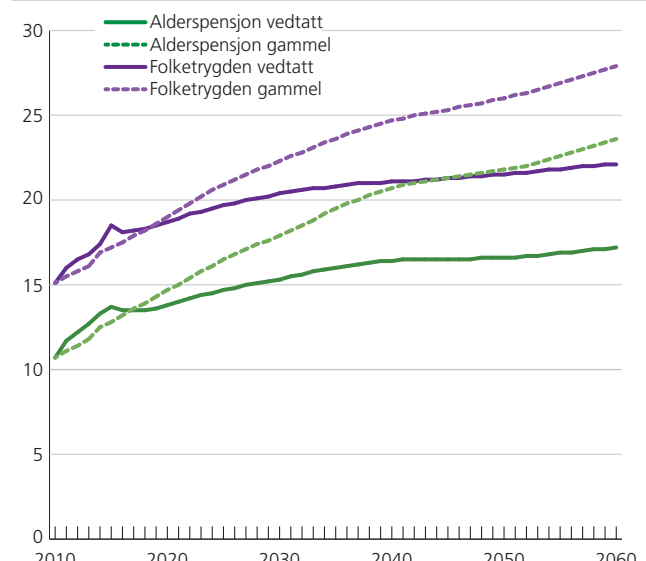
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2060. Mesteparten av dette har sammenheng med innvandringen.

Sammenlignet med en videreføring av gammelt system er pensjonsreformen nå anslått til å gi en økning i arbeidsstyrken med 276 000 personer i 2060, eller 8,2 prosent. Dette er en del sterkere enn med 2014-versjonen hvor veksten målt i antall personer ble anslått til 185 000 tilsvarende 5,5 prosent. Sterkere vekst i levealderen for menn enn tidligere anslått er en klart medvirkende årsak da det utsetter avgangen til alderspensjon for aktuelle grupper. Høyere arbeidsstyrke i utgangspunktet som følge av høyere innvandring bidrar også litt til at effekten målt i antall personer blir en del høyere enn med 2014-versjonen.

Figur 9. **Observert og framskrevet utvikling i bidragsraten med hhv. 2014- og 2016-versjonen av MOSART. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 10. **Finansieringsbyrde med gammelt og vedtatt system. Prosent**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Finansieringsbyrden

Ettersom de offentlige pensjonsutgiftene finansieres løpende av skatteinntektene i Norge, vil forholdet mellom pensjonsutgiftene og skattegrunnlaget målt ved de samlede pensjongivende inntektene være et godt mål på finansieringsbyrden. Beregningen av slike bidragsrater er vist for folketrygdens utgifter til alderspensjon og summen av utgiftene til alderspensjon, uføretrygd og etterlattepensjon i Figur 9. I beregningen av finansieringsbyrden er det også tatt hensyn til at inntektene fra alderspensjon beskattes, men bare om lag halvparten så sterkt som arbeidsinntekter.

Svakhetene i oppdateringen av antall mottakere og utgiftene til både alderspensjon og uføretrygd de første årene etter pensjonsreformen gjenspeiles i figuren for

årene fram til 2013. Som omtalt foran ble både utgiftene til alderspensjon og uføretrygd overvurdert for disse årene med 2014-versjonen. Omleggingen av systemet for uføretrygd gir et hopp i bidragsraten for folketrygden i 2015. For 2016 og 2017 gir framskrivingene en svakere vekst i utgiftene til alderspensjon og uføretrygd enn i årene foran. Den viste nedgangen i bidragsraten i 2016 med 2016-versjonen er dessuten misvisende fordi vi ikke har innarbeidet betydningen av konjunkturutviklingen for arbeidsstyrken i MOSART. Framskrivningen overvurderer derfor veksten fra den observerte lavkonjunkturen i 2015 til det nivået som vi kunne forvente i 2016 hvis dette hadde vært et normalår. Etter 2016 er det godt samsvar mellom framskrivingene fra de to versjonene. Økte tilbøyeligheter til uføretrygd trekker etter hvert bidragsraten for folketrygden oppover sammenlignet med 2014-versjonen. Etter hvert blir dette motvirket av høyere vekst i arbeidsstyrken forårsaket av høyere innvandring i 2016-versjonen.

Bidragsraten med vedtatt og gammelt system er vist i figur 10. Som følge av stort tidliguttak av pensjon uten tilsvarende pensjonering øker finansieringsbyrden med vedtatt system mer i de første årene enn om det gamle systemet hadde blitt beholdt. Det er først i 2017 at finansieringsbyrden blir større med det gamle systemet. Ettersom vi i Norge beveger oss fra en statsfinansielt svært gunstig situasjon med få eldre per yrkesaktiv til en mer normal situasjon når det gjelder forholdet mellom antall eldre og personer i yrkesaktiv alder, øker finansieringsbyrden for alderspensjon fra 10,7 prosent i 2010 til 17,2 prosent i 2060. På grunn av høyere arbeidsstyrke som følge av forutsetninger om høyere innvandring og noe større effekt av pensjonsreformen, er nivået på finansieringsbyrden i 2060 litt lavere enn beregnet i Fredriksen og Stølen (2014). Uten pensjonsreformen kunne finansieringsbyrden for alderspensjon ha kommet opp i 23,6 prosent i 2060. Inkludert uføretrygd og etterlattepensjon er finansieringsbyrden med det nye pensjonssystemet anslått å øke fra 15,1 prosent i 2010 til 22,1 prosent i 2060.

Samlede virkninger for offentlige finanser

I Fredriksen med flere (2015) ble det laget et totalanslag for effekten av pensjonsreformen på offentlige finanser i 2060 basert på MOSART-versjonen fra 2014. Selv om det er en del usikkerhet forbundet hvor mye arbeidsstyrken og sysselsettingen vil øke som følge av reformen, vil effekten på offentlige finanser av økte inntekter fra skatter og avgifter fort bli av større betydning enn reduksjonen i utgifter til alderspensjon. Dette vil trolig motvirkes noe av økte utgifter til arbeidsrelaterte trygdeutbetalinger som dagpenger ved arbeidsledighet, sykepenger og eventuelt arbeidsavklaringspenger og uføretrygd.

For dagpenger og sykepenger er tiknytningen til høyere sysselsetting den viktigste komponenten slik at utgiftene til disse trygdeordningene helt sikkert vil øke noe som følge av reformen. For arbeidsavklaringspenger og uføretrygd er det imidlertid også andre direkte

effekter slik pensjonsreformen trolig kommer til å virke. Personer i private bedrifter med AFP-ordning med for lave rettigheter i folketrygden til å gå av ved 62 år, mistet i realiteten AFP-retten sin som følge av reformen. En del av disse kan være kvalifiserte til arbeidsavklaringspenger eller uføretrygd, og dette momentet bidrar til å trekke utgiftene til disse ordningene oppover.

På den andre siden kan det være en god del i aldersgruppen 62 til 66 år som tidligere benyttet arbeidsavklaringspenger eller uføretrygd som med det nye pensjonssystemet har gått av med alderspensjon i stedet. Isolert sett trekker dette momentet utgiftene til arbeidsavklaringspenger og uføretrygd nedover. Totaleffekten for antall mottakere og utgiftene til både arbeidsavklaringspenger og uføretrygd blir dermed usikker både på kort og lengre sikt. Tilbøyelighetene til å gå over på uføretrygd har økt en del i løpet av de siste årene, og dette er i stor grad motsvar av færre på arbeidsavklaringspenger. Endringen fant sted etter at muligheten til å gå over på uføretrygd ble gjort lempeligere i og med at mange hadde nådd maksimumsgrensen på fire år for mottak av arbeidsavklaringspenger i 2014. I Fredriksen med flere (2015) ble utgiftene til andre trygdeordninger anslått å øke med 19 milliarder kroner i 2060 målt i 2014-beløp. Det utgjorde 18 prosent av økningen i inntektene fra skatter og avgifter. Ut fra resonnementet ovenfor er dette trolig anslått til å være i meste laget.

Ettersom vi nå har flere år med observasjoner av hvordan folk har tilpasset seg pensjonsreformen enn det vi hadde fått registrert og tatt inn i 2014-versjonen av MOSART, kan vi nå med større sikkerhet si noe om totalutslaget på de offentlige finansene på kort sikt. Sammenlignet med Fredriksen med flere (2015) har vi også innarbeidet den oppdaterte informasjonen lagt til grunn for 2016-versjonen av MOSART.

I tabell 1 har vi vist anslag for den samlede budsjettvirkningen i 2016, 2020, 2040 og 2060. De tidligere beregningene indikerer at det i hovedtrekkene er en tilnærmet proporsjonal sammenheng mellom effekten på de offentlige skatteinntektene og sysselsettingen. Dette har vi benyttet til å etablere anslag av noenlunde rimelig størrelsesorden med utgangspunkt i beregningene til Fredriksen med flere (2015). Effekten på arbeidsstyrken, og dermed også sysselsettingen, i en slik langsiktig betraktning skyldes både (i) en engangseffekt som følge av at reformen i seg selv gir økte insentiver til å arbeide fordi avkortingen av pensjon mot arbeidsinntekt med det gamle AFP-systemet er avskaffet, (ii) videre økning i insentivene til å utsette pensjoneringen som følge av økende levealder, og (iii) insentiver til økt arbeidsinnsats på den intensive marginen fordi sammenhengen mellom arbeidsinntekt og opparbeidingen av rettigheter blir større med den nye opptjeningsmodellen. Effekten på den intensive marginen er anslått til 2,5 prosent og er antatt å fordele seg likt på økt yrkesaktivitet og økt arbeidstid. I tillegg til effekten på arbeidsstyrken, som i den oppdaterte beregningen er

Tabell 1. **Samlede effekter av pensjonsreformen på offentlige finanser. Mrd. kr i 2015-beløp (G = kr 89 502)**

	2016	2020	2040	2060
Inntekter	48	61	108	146
Utgifter alderspensjon	10	-4	-55	-96
Effekt andre trygdeordninger, 12 prosent	6	7	13	18
Budsjettbalanse	32	58	149	224

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

oppjustert til 8,1 prosent i 2060, legger vi til grunn en effekt på arbeidstiden på 1 ¼ prosent for å komme fram til den samlede effekten på 9,5 prosent.

Utgiftene til alderspensjon i linje 2 er hentet direkte fra MOSART-beregningen. Effekten for både bosatte og ikke-bosatte mottakere av alderspensjon er inkludert. Som nevnt ovenfor, er effektene på utgiftene for de andre trygdeordningene svært usikre. Økningen i disse utgiftene er også nært forbundet med økningen i selselsettingen. For å illustrere en mulig størrelsesorden har vi lagt til grunn 12 prosent av effekten på skatter og avgifter i linje 1.

Referanser

Fredriksen, D. og N.M. Stølen (2014):

Pensjonsreformen – stort omfang av tidliguttak øker pensjonsutgiftene på kort sikt. Økonomiske analyser 6/2014, Statistisk sentralbyrå, 34-39.

Fredriksen, D. og N.M. Stølen (2015): Evaluering av pensjonsreformen – Direkte konsekvenser for arbeidsstyrken og offentlige budsjetter. Rapporter 2015/37, Statistisk sentralbyrå.

Fredriksen, D., E. Holmøy, B. Strøm og N.M. Stølen (2015): Fiscal effects of the Norwegian pension reform – A micro-macro assessment. Discussions Papers No. 821, Statistisk sentralbyrå.

Innholdsfortegnelse for Økonomiske analyser (ØA) de siste 12 måneder

Innholdsfortegnelse for tidligere utgivelser av Økonomiske analyser kan fås ved henvendelse til Aud Walseth,

Statistisk sentralbyrå, telefon: 21 09 47 57, E-post: Aud.Walseth@ssb.no

Økonomiske analyser

ØA 1/2016:

Økonomisk utsyn over året 2015, 3-108.

ØA 2/2016:

Konjunkturtendensene, 3-33.

Marina Rybalka: Offentlig støtte til privat innovasjon – omfang, varighet og gjengangere, 34-45.

Torbjørn Eika og Roger Hammersland: Hvordan stimulere arbeidsmarkedet på kort sikt? Kortsiktige virkninger av tre finanspolitiske motkonjunkturtiltak, 46-53.

ØA 3/2016:

Kjetil Telle: Norges framtidige befolkning, 3

Marianne Tønnessen, Stefan Leknes og Astri Syse: Befolkningsframskrivinger 2016-2100: Hovedresultater, 4-13.

Astri Syse, Rannveig Hart og Kjersti Norgård Aase: Befolkningsframskrivinger 2016-2100: Frukthet, 14-24.

Astri Syse, Dinh Q. Pham og Nico Keilman: Befolkningsframskrivinger 2016-2100: Dødelighet og levealder, 25-36.

Stefan Leknes: Regionale befolkningsframskrivinger 2016-2040: Flytteforutsetninger og resultater, 37-44.

Ådne Cappelen, Terje Skjerpen og Marianne Tønnessen: Befolkningsframskrivinger 2016-2100: Inn- og utvandring, 45-62.

Adrian Farner Rogne: Hvor godt treffer befolkningsframskrivingene? 63-74.

ØA 4/2016:

Christine Meyer: Utdanning under omstilling, 3-4

Konjunkturtendensene, 5-36.

Tom Kornstad, Terje Skjerpen og Kjetil Telle: Selvforsørging etter bostid blant ikke-nordiske innvandrere 37-47.

Torstein Bye og Helge Næsheim: Drivkrefter bak endringer i yrkesstrukturen, 48-52.

Economic Survey

Economic trends for the Norwegian economy is published electronically.

http://www.ssb.no/kt_en/

Contact:

Andreas Benedictow,
andreas.benedictow@ssb.no,
tel. +47 21 09 47 98

Konjunkturindikatorer for Norge

Oppdaterte Konjunkturindikatorer for Norge finnes på: www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/nokkeltall/konjunkturindikatorer

Tabell	Side	Figur	Side
Konjunkturbarometeret		Konjunkturbarometeret	
1.1. Konjunkturbarometer, industri og bergverk. Sesongjustert og glattet	2*	1.1. Konjunkturbarometer i industri og bergverk. Produksjon og sysselsetting, faktisk utvikling	3*
		1.2. Konjunkturbarometer i industri og bergverk. Generell bedømmelse av utsiktene, neste kvartal	3*
		1.3. Konjunkturbarometer. Kapasitetsutnyttingsgraden ved nåværende produksjonsnivå	3*
		1.4. Konjunkturbarometer. Faktorer som begrenser produksjonen i industrien	3*
Ordre		Ordre	
2.1. Ordretilgang. Verdiindekser	2*	2.1. Ordretilgang og ordreserve i industri ialt	3*
2.2. Ordreserve. Verdiindekser	2*	2.2. Ordretilgang og ordreserve i bygg og anlegg i alt	3*
Arbeidskraft		Arbeidskraft	
3.1. Arbeidsmarked. 1 000 personer og prosent. Sesongjustert	4*	3.1. Arbeidsstyrke, sysselsatte og ukeverk fra AKU	5*
		3.2. Arbeidsledige og beholdning av ledige stillinger	5*
Produksjon		Produksjon	
4.1. Produksjon. Sesongjusterte volumindekser. 2005=100	4*	4.1. Produksjon. Olje og naturgass	5*
4.2. Produksjon og omsetning. Indekser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før	6*	4.2. Produksjon. Industri og kraftforsyning	5*
		4.3. Produksjon. Innsatsvarer og energivarer	5*
		4.4. Produksjon. Investerings- og konsumvarer	5*
		4.5. Produksjonsindeks for bygg og anlegg	7*
		4.6. Hotellovernattinger	7*
Investeringer		Investeringer	
5.1. Antatte og utførte investeringer ifølge SSBs investeringsstatistikk. Mrd. kroner	6*	5.1. Antatte og utførte investeringer i industri	7*
5.2. Investeringer. Mrd. kroner. Næringslivets samlede årsanslag for investeringsåret gitt på ulike tidspunkter	6*	5.2. Årsanslag for investeringer i industri og bergverk gitt på ulike tidspunkter	7*
5.3. Igangsetting av nye bygg og bygg under arbeid	8*	5.3. Årsanslag for investeringer i oljevirksomheten gitt på ulike tidspunkter	7*
		5.4. Årsanslag for investeringer i kraftforsyning gitt på ulike tidspunkter	7*
		5.5. Bygg satt i gang. Boliger	9*
		5.6. Bygg satt i gang. Driftsbygg	9*
Forbruk		Forbruk	
6.1. Forbruksindikatorer	8*	6.1. Detaljomsetning	9*
		6.2. Varekonsumindeks	9*
		6.3. Førstegangsregistrerte nye personbiler	9*
Priser		Priser	
7.1. Pris- og kostnadsindekser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før	10*	7.1. Pris- og kostnadsindekser. Nivå og endring	11*
7.2. Produktpriser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før	10*	7.2. Produktpriser. Nivå og endring	11*
7.3. Prisindekser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før	12*	7.3. Boligpriser	11*
7.4. Månedsførtjeneste og avtalt lønn. Indeks	12*	7.4. Spotpris elektrisk kraft	11*
		7.5. Spotpris råolje, Brent Blend	11*
		7.6. Spotpris aluminium og eksportprisindeks for treforedlingsprodukter	11*
Finansmarked		Finansmarked	
8.1. Utvalgte norske rentesatser. Prosent	12*	8.1. 3 måneders eurorente	15*
8.2. Eurorenter og effektiv rente på statsobligasjoner. Prosent ..	13*	8.2. Utlånsrente og innskuddsrente	15*
8.3. Valutakurser, penge- og kredittindikatorer og aksjekursindeks for Oslo Børs	13*	8.3. Valutakursindekser	15*
		8.4. Norges Banks penge- og kredittindikator	15*
Utenrikshandel		Utenrikshandel	
9.1. Eksport og import av varer. Mill. kroner. Sesongjustert	14*	9.1. Utenrikshandel	15*
9.2. Utenriksregnskap. Mill. kroner	14*	9.2. Driftsbalansen	15*

1.1. Konjunkturbarometer, industri og bergverk. Sesongjustert og glattet

	Faktisk utvikling fra foregående kvartal og forventet utvikling i kommende kvartal. Diffusjonsindeks ¹				Kapasitets- utnyttning	Generell be- dømmelse av utsiktene i kommende kvartal	Faktorer som begrenser produksjonen. Prosent av foretakene			
	Produksjon		Sysselsetting				Etter- spørsel	Kapasitet	Arbeids- kraft	Råstoff
	Faktisk	Forventet	Faktisk	Forventet						
2014										
1. kvartal	54,6	57,1	49,9	48,8	80,3	54,3	64	7	5	4
2. kvartal	53,2	55,4	49,7	47,6	80,3	53,4	64	6	5	3
3. kvartal	51,2	53,4	49,8	45,9	79,9	51,6	65	6	4	3
4. kvartal	50,3	50,9	48,9	42,9	79,3	48,6	66	5	4	3
2015										
1. kvartal	48,3	48,5	45,0	39,5	78,5	45,5	68	4	3	3
2. kvartal	46,7	46,4	41,1	36,9	77,6	43,3	71	4	2	3
3. kvartal	46,7	45,0	39,1	36,3	76,8	43,1	73	4	2	3
4. kvartal	47,3	45,0	39,4	37,8	76,7	44,5	73	5	2	3
2016										
1. kvartal	48,6	46,9	41,2	40,2	77,1	47,2	72	6	2	3
2. kvartal	49,5	49,5	42,5	42,1	77,4	50,4	71	6	2	3
3. kvartal	48,9	50,3	42,4	42,4	77,5	52,3	70	6	2	3

¹ Beregnet som summen av andelen av foretakene som har svart STØRRE og halvparten av andelen av foretakene som har svart UENDRET.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2.1. Ordretilgang. Sesongjusterte og glattede verdiindekser

	Ordrebasert industri. 2005=100					Bygg og anlegg. 2010=10			
	I alt	Metaller og metallvarer	Maskin-industri	Bygging av skip og olje-plattform	Kjemiske råvarer	I alt	Anlegg	Bolig-bygg	Andre bygg
2013									
4. kvartal	133,8	128,3	246,1	91,7	124,4	124	159	109	111
2014									
1. kvartal	133,4	129,9	231,3	92,0	128,8	133	209	108	102
2. kvartal	131,7	129,3	207,3	92,5	133,1	137	157	106	140
3. kvartal	128,6	126,8	177,7	92,3	138,1	120	127	108	118
4. kvartal	124,2	123,2	149,0	90,1	144,1	129	178	125	100
2015									
1. kvartal	119,4	119,0	124,3	85,6	150,2	128	161	148	93
2. kvartal	114,2	115,4	107,2	78,4	154,4	157	233	139	119
3. kvartal	108,6	113,0	98,4	69,2	154,6	138	174	126	120
4. kvartal	103,4	111,9	92,6	61,0	150,8	129	143	121	119
2016									
1. kvartal	100,0	112,3	86,6	56,3	144,7	137	187	136	104
2. kvartal	99,4	113,1	81,6	55,1	138,5	160	176	194	123
3. kvartal	101,3	113,7	78,6	56,0	134,0	132	137	151	109

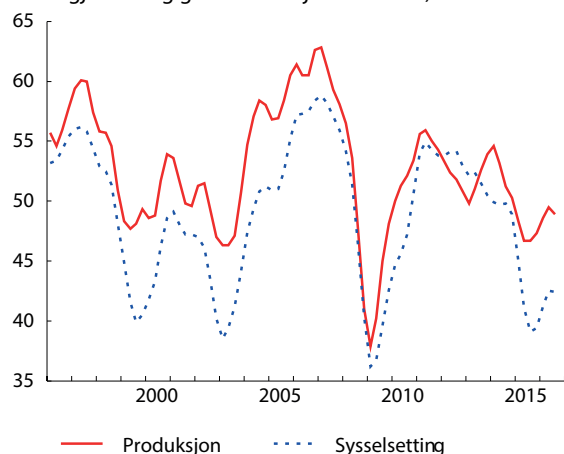
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2.2. Ordresreserve. Verdiindekser

	Ordrebasert industri. Sesongjusterte og glattet. 2005=100					Bygg og anlegg. 2010=100			
	I alt	Metaller og metallvarer	Maskin-industri	Bygging av skip og olje-plattform	Kjemiske råvarer	I alt	Anlegg	Bolig-bygg	Andre bygg
2013									
4. kvartal	212,6	128,9	539,4	172,4	41,4	147	166	168	126
2014									
1. kvartal	217,1	136,4	554,7	173,2	40,8	156	192	172	127
2. kvartal	220,5	142,8	562,6	174,6	40,6	161	188	163	141
3. kvartal	221,5	146,7	560,4	175,1	41,7	153	165	160	144
4. kvartal	219,4	147,4	546,0	174,1	44,4	148	163	163	132
2015									
1. kvartal	214,1	146,0	518,7	171,5	48,2	153	173	182	128
2. kvartal	206,2	144,5	479,8	167,3	52,2	162	194	198	127
3. kvartal	196,3	144,2	433,4	161,3	55,0	165	192	202	132
4. kvartal	185,6	145,6	386,1	154,6	56,3	161	180	198	132
2016									
1. kvartal	175,4	148,0	342,4	148,2	56,2	173	202	226	133
2. kvartal	167,0	150,0	307,5	143,1	55,9	176	196	251	134
3. kvartal	161,7	150,9	286,4	140,1	55,6	180	204	258	134

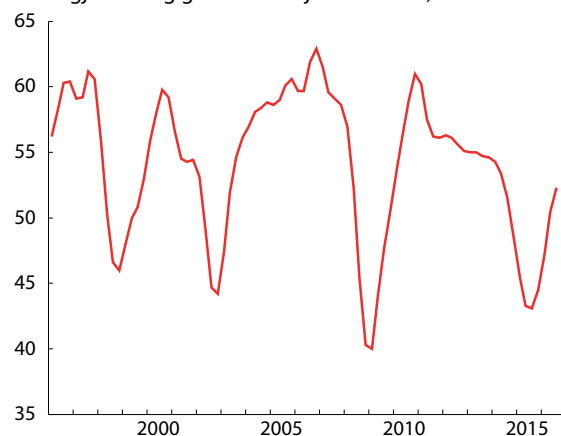
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 1.1 Konjunkturbarometer: Industri og bergverk
Produksjon og sysselsetting, faktisk utvikling, kvartal.
Sesongjustert og glattet diffusjonsindeks 1). Prosent

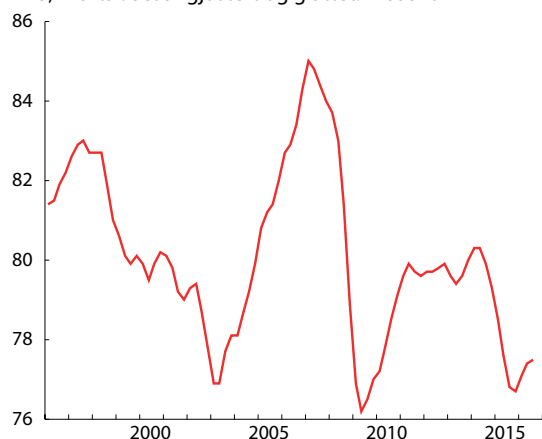
1) Se fotnote 1) til tabell 1.1
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 1.2 Konjunkturbarometer: Industri og bergverk
Generell bedømmelse av utsiktene, neste kvartal.
Sesongjustert og glattet diffusjonsindeks 1). Prosent

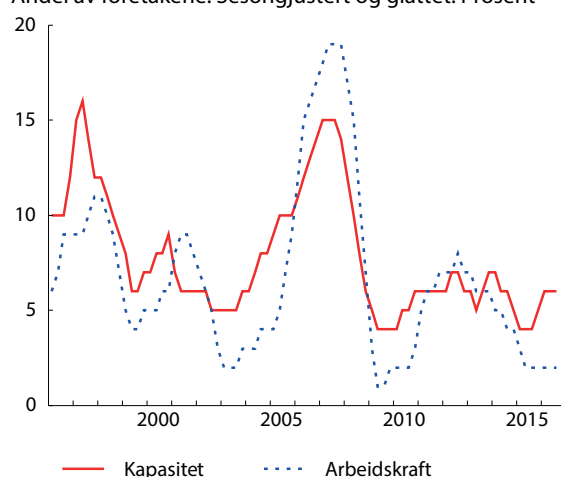
1) Se fotnote 1) til tabell 1.1
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 1.3 Konjunkturbarometer: Industri og bergverk
Kapasitetsutnyttingsgraden ved nåværende produksjons-
nivå, kvartal. Sesongjustert og glattet. Prosent

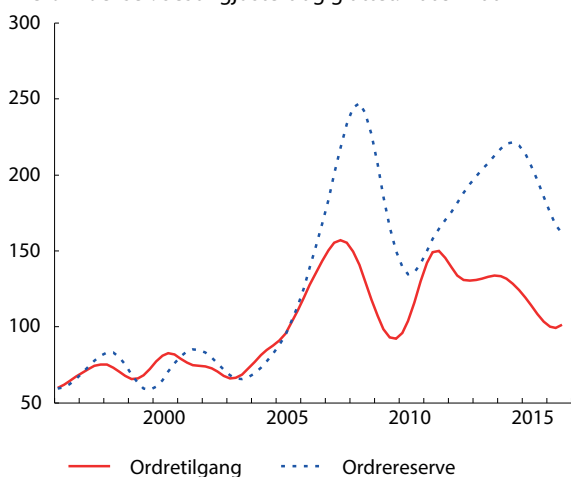
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 1.4 Konjunkturbarometer: Industri og bergverk
Faktorer som begrenser produksjonen, kvartal.
Andel av foretakene. Sesongjustert og glattet. Prosent

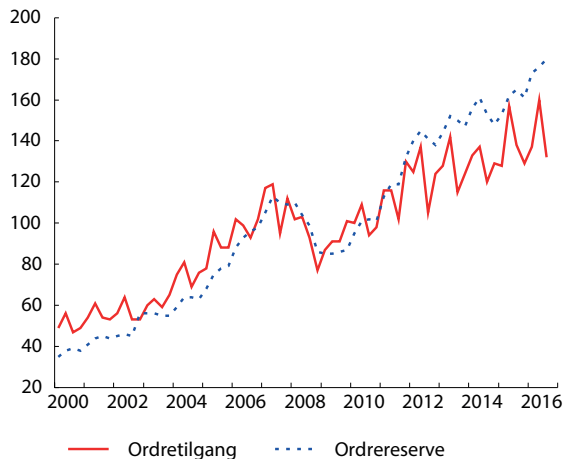
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 2.1 Ordre (kvartal). Ordrebaseret industri ialt
Ordretilgang og ordreserve.
Verdiindekser. Sesongjustert og glattet. 2005=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 2.2 Ordre (kvartal). Bygg og anlegg ialt
Ordretilgang og ordreserve.
Verdiindekser. 2005=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

3.1. Arbeidsmarked. 1 000 personer/ukeverk og prosent. Sesongjustert

	Arbeidskraftundersøkelsen ¹					NAV		Sykefravær-statistikk	
	Sysselsatte	Utførte ukeverk (37,5 timer) per uke	Arbeidsstyrken	Arbeidsledige	Arbeidsledighet. Prosent av arbeidsstyrken	Registrerte ledige	Registrerte ledige og personer på tiltak	Tilgang på ledige stillinger	Sykefravær-prosent ²
2011	2 543	1 942	2 629	86	3,3	69,4	84,4	20,6	6,7
2012	2 591	1 980	2 677	86	3,2	65,7	82,5	19,6	6,5
2013	2 610	1 968	2 704	95	3,5	69,7	85,9	17,7	6,4
2014	2 637	2 019	2 733	96	3,5	75,3	88,0	16,4	6,3
2015	2 651	2 003	2 773	121	4,4	80,7	93,6	16,8	..
2015									
Februar	2 645	1 992	2 758	113	4,1	77,1	88,4	17,0	6,3
Mars	2 644	2 004	2 759	115	4,2	77,7	89,3	17,5	6,3
April	2 649	1 996	2 767	117	4,2	78,4	92,1	15,7	5,8
Mai	2 656	2 004	2 775	119	4,3	78,9	89,8	15,2	5,8
Juni	2 652	2 008	2 775	123	4,4	79,9	92,2	21,6	5,8
Juli	2 653	2 039	2 772	119	4,3	80,8	94,7	13,8	5,4
August	2 656	2 032	2 782	126	4,5	82,1	95,6	15,2	5,4
September	2 648	2 008	2 777	129	4,6	82,9	96,8	18,5	5,4
Oktober	2 651	1 988	2 780	129	4,7	84,6	98,6	16,4	6,3
November	2 646	1 983	2 774	128	4,6	84,8	99,2	17,9	6,3
Desember	2 661	1 999	2 788	127	4,5	85,1	100,5	17,5	6,3
2016									
Januar	2 660	2 004	2 793	133	4,8	85,7	101,2	18,4	6,2
Februar	2 659	1 999	2 789	130	4,7	85,7	101,0	17,3	6,2
Mars	2 651	1 993	2 781	129	4,7	85,4	100,7	14,9	6,2
April	2 648	1 983	2 776	128	4,6	84,3	100,4	21,2	5,8
Mai	2 641	1 980	2 772	131	4,7	84,4	100,4	21,9	5,8
Juni	2 646	1 981	2 779	134	4,8	83,8	101,3	18,9	5,8
Juli	2 651	1 976	2 789	138	5,0	83,3	101,5	18,3	..
August	2 655	1 992	2 792	136	4,9	82,3	100,8	22,2	..
September	2 663	2 005	2 798	135	4,8	82,0	100,9	16,9	..
Oktober	..	..	..	..	..	82,3	101,4	18,7	..

¹ Tre måneders glidende sentrert gjennomsnitt. Tallene for februar, mai, august og november gir gjennomsnittet for henholdsvis 1., 2., 3. og 4. kvartal.

² Egen- og legemeldte sykefraværsværk som prosent av avtalte dagsverk, kvartalstall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og NAV.

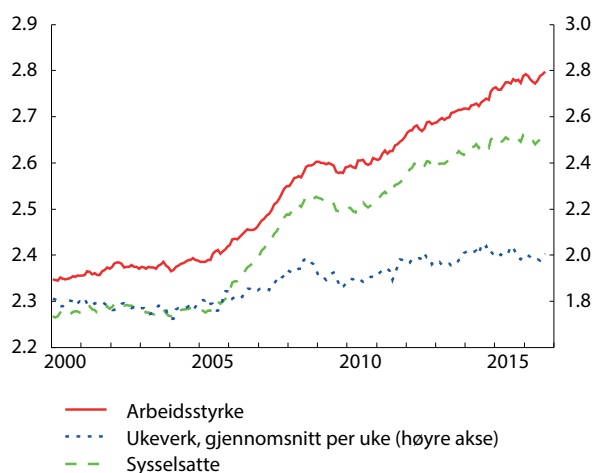
4.1. Produksjon. Sesongjusterte volumindekser. 2005=100

	Etter næring				Etter sluttanvendelse			
	Total indeks ¹	Utvinnings- og utvinnings-tjenester	Industri	Kraft-forsyning	Innsats-varer	Investerings-varer	Konsum-varer	Energi-varer
2011	83,7	73,6	112,0	93,7	111,4	149,7	93,6	73,1
2012	85,2	73,5	114,5	108,6	112,8	162,7	95,4	73,8
2013	83,0	70,7	118,2	99,1	118,1	179,0	92,3	70,0
2014	84,7	71,8	122,3	104,9	118,8	192,1	93,1	71,2
2015	86,0	73,9	118,4	106,8	110,7	181,1	93,0	74,0
2015								
April	82,1	67,7	121,9	105,4	118,0	188,6	95,1	68,3
Mai	85,0	72,5	119,2	106,5	106,8	185,5	93,7	74,2
Juni	88,2	76,4	119,9	110,6	113,0	182,1	93,5	76,5
Juli	85,8	74,2	117,1	106,2	112,0	178,2	93,6	74,8
August	87,9	76,8	117,6	108,6	108,4	176,8	92,5	77,1
September	89,5	78,6	118,1	110,9	109,6	180,0	93,7	78,3
Oktober	85,7	74,6	115,5	107,9	105,4	174,0	90,9	74,6
November	85,4	73,8	116,7	108,3	105,7	173,3	92,7	74,5
Desember	84,7	73,3	116,0	104,7	105,2	170,7	95,4	73,2
2016								
Januar	85,8	74,2	114,7	114,9	100,0	169,5	95,6	75,8
Februar	86,1	74,3	115,5	115,5	106,0	167,5	95,0	75,2
Mars	85,9	73,6	116,4	116,7	108,8	168,0	95,2	75,8
April	86,6	75,4	115,3	112,0	103,3	167,4	94,2	75,4
Mai	86,3	75,1	115,2	109,3	104,0	163,9	96,7	75,1
Juni	82,9	71,4	112,0	108,6	102,5	157,8	96,3	72,1
Juli	86,3	74,7	116,3	107,4	109,0	160,2	97,2	77,2
August	82,1	71,4	109,1	105,3	100,3	139,8	101,1	71,8
September	77,5	64,2	111,5	104,4	103,0	154,5	98,2	63,7

¹ Olje- og gassutvinning, industri, bergverk og kraftforsyning.

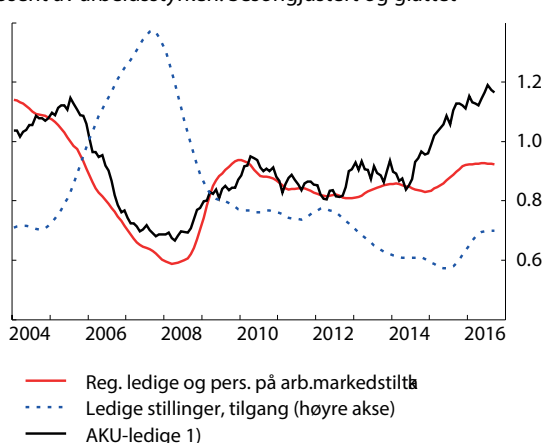
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 3.1 Arbeidsstyrke, sysselsatte og ukeverk
Millioner. Sesongjusterte og glattede månedstall.

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

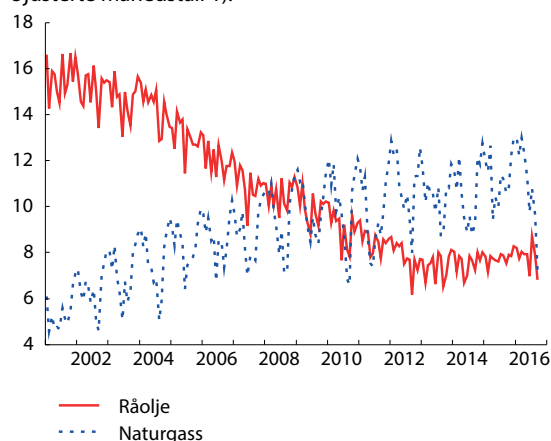
Fig. 3.2 Arbeidsledige og tilgang av ledige stillinger, månedstall
Prosent av arbeidsstyrken. Sesongjustert og glattet

1) Brudd i serien fom. 2006.

Kilde: NAV og Statistisk sentralbyrå.

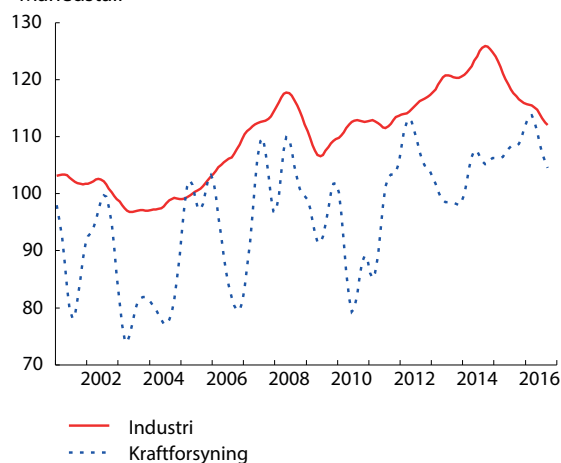
Fig. 4.1 Produksjon: Olje og naturgass
Råolje (mill. Sm³) og naturgass (mrd. Sm³)
Ujusterte månedstall 1).

1) Brudd i seriene fra og med 2004.

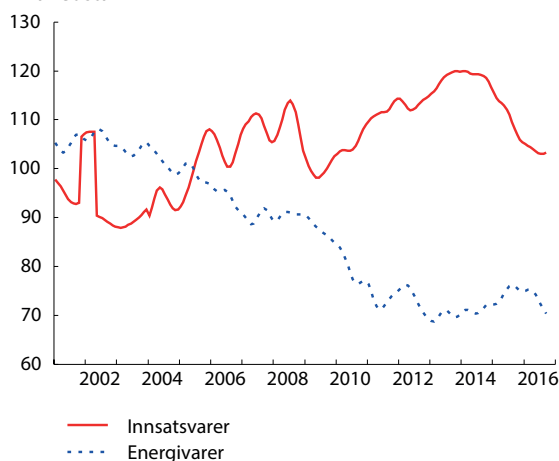
Kilde: Oljedirektoratet.

Fig. 4.2 Produksjon: Industri og kraftforsyning
Sesongjusterte og glattede volumindekser. 2005=100
Månedstall

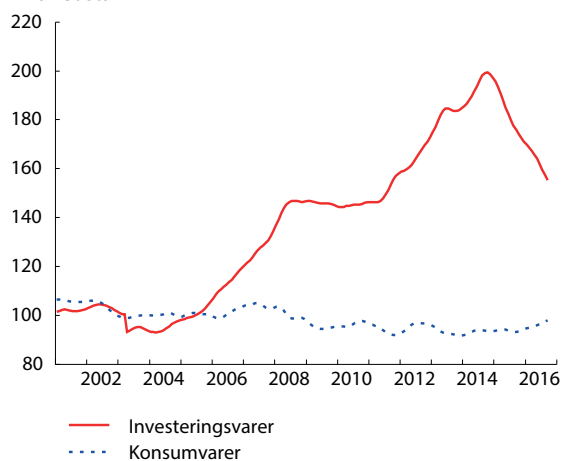
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 4.3 Produksjon: Innsatsvarer og energivarer
Sesongjusterte og glattede volumindekser. 2005=100
Månedstall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 4.4 Produksjon: Investerings- og konsumvarer
Sesongjusterte og glattede volumindekser. 2005=100
Månedstall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

4.2. Produksjon og omsetning. Indekser

	Bygge- og anleggsproduksjon. Volum						Næringslivstjenester og omsetning og drift av fast eiendom. Verdi			Hotellomsetning. Verdi
	I alt		Bygg i alt		Anlegg		Omsetning og drift av fast eiendom. Nivå	Faglig, vitenskaplig og teknisk tjenesteyting. Nivå	Forretningsmessig tjenesteyting. Nivå	Nivå
	Sesongjustert nivå	Trend. Endring fra forrige periode. Årlig rate. Prosent	Sesongjustert nivå	Trend. Endring fra forrige periode. Årlig rate. Prosent	Sesongjustert nivå	Trend. Endring fra forrige periode. Årlig rate. Prosent				
	2005=100		2005=100		2005=100					
2013	117,8	6,4	111,4	5,7	141,1	8,5	212,4	192,6	199,3	261,5
2014	123,2	4,7	115,4	3,7	153,1	8,7	214,8	200,3	204,4	262,8
2015	125,0	1,5	115,9	0,4	161,3	5,4	208,8	194,9	204,4	262,9
2013										
3. kvartal	119,0	7,8	113,3	8,7	139,0	6,3	210,2	170,8	206,0	295,4
4. kvartal	121,0	8,7	114,9	9,1	144,2	7,2	218,4	223,8	210,1	239,8
2014										
1. kvartal	120,4	5,2	113,1	4,9	146,9	6,0	211,5	187,8	187,3	240,7
2. kvartal	123,6	6,1	115,9	6,0	151,8	6,9	216,7	204,4	203,9	253,2
3. kvartal	125,0	5,0	115,8	2,2	162,3	16,8	213,9	173,2	209,8	315,2
4. kvartal	123,9	2,4	116,5	1,4	151,5	5,1	217,1	229,5	214,7	241,3
2015										
1. kvartal	122,8	2,0	114,3	1,1	154,4	5,1	209,8	188,1	193,5	245,0
2. kvartal	124,6	0,8	115,0	-0,8	162,3	6,9	209,3	200,3	206,4	221,2
3. kvartal	125,9	0,7	117,0	1,0	163,9	1,0	203,2	169,9	206,8	336,1
4. kvartal	126,7	2,3	117,1	0,5	163,9	8,2	208,9	229,3	211,9	248,4
2016										
1. kvartal	129,5	5,5	119,6	4,6	166,7	8,0	209,1	183,8	180,5	174,5
2. kvartal	127,3	2,2	120,3	4,6	154,7	-4,7	.	208,6	196,8	307,2
3. kvartal	127,8	1,5	122,1	4,4	151,5	-7,6	.	.	.	370,2

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

5.1. Antatte og utførte investeringer ifølge SSBs investeringsstatistikk.¹ Mrd. kroner

	Industri		Kraftforsyning		Oljevirksomhet (ujustert)					
	Antatte, sesongjust.	Utførte, ujustert	Utførte, sesongjust.	Utførte	Antatte i alt	Utførte				
						I alt	Leting	Utbygging	Felt i drift	Rørtransport
2013	.	4,9	4,8	5,1	.	51,5	8,5	15,8	26,3	0,8
2014	.	5,2	5,2	5,4	.	50,4	8,6	18,2	22,5	1,1
2015	.	4,9	4,9	5,8	.	43,5	7,2	14,9	20,2	1,1
2014										
2. kvartal	5,8	5,1	5,0	5,8	60,3	55,6	10,3	18,6	23,7	1,5
3. kvartal	5,3	4,6	5,0	5,3	60,0	55,1	9,6	17,9	23,6	1,3
4. kvartal	5,6	7,1	5,5	6,4	55,8	52,9	10,4	19,3	19,5	0,8
2015										
1. kvartal	5,6	3,7	4,6	4,2	51,0	47,9	7,9	14,3	21,8	1,1
2. kvartal	5,4	4,7	4,7	5,8	53,6	50,7	9,9	14,6	22,6	1,2
3. kvartal	5,6	4,8	5,2	5,8	50,6	47,2	8,9	14,0	19,3	1,1
4. kvartal	6,1	6,6	5,1	7,3	49,3	45,2	7,7	16,6	17,4	0,9
2016										
1. kvartal	6,1	4,6	5,8	4,9	43,6	37,9	6,0	12,8	16,2	0,3
2. kvartal	5,9	5,6	5,6	6,2	45,0	41,4	5,5	13,7	18,9	0,4
3. kvartal	6,5	5,1	5,6	7,0	42,6	.	.	.	.	.

¹ Tallene for antatte og utførte investeringer i et kvartal er hentet fra henholdsvis investeringsundersøkelsen forrige og samme kvartal.

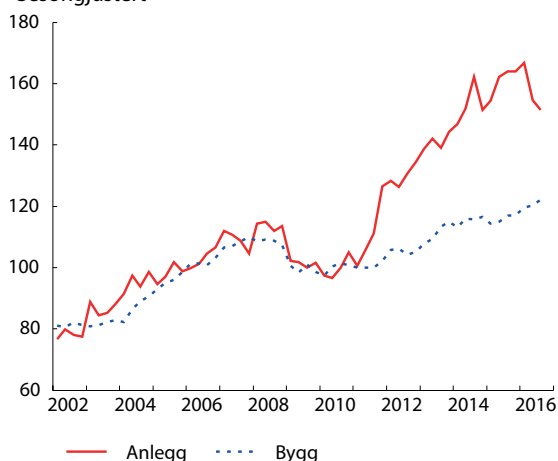
Kilde: Statistisk sentralbyrå

5.2. Investeringer. Mrd. kroner. Næringens samlede årsanslag for investeringsåret (år t) gitt på ulike tidspunkter i året før investeringsåret (t-1), i investeringsåret (t) og året etter investeringsåret (t+1)

	Industri og bergverksdrift				Kraftforsyning				Oljevirksomhet			
	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017	2014	2015	2016	2017
År t-1												
2. kvartal	16,3	13,4	18,8	17,0	23,2	24,7	27,5	30,4	220,6	187,2	188,4	153,2
4. kvartal	16,2	15,1	20,0	16,2	23,2	24,2	26,3	30,9	228,3	189,7	184,8	150,5
4. kvartal	18,2	18,7	21,8	18,6	22,2	24,6	26,6	31,6	236,5	193,3	175,2	..
År t												
1. kvartal	20,3	21,3	22,4	..	22,9	25,3	28,1	..	237,2	193,6	167,7	..
2. kvartal	21,5	20,7	23,2	..	22,5	24,8	27,3	..	237,8	194,8	165,9	..
3. kvartal	21,6	21,3	23,0	..	22,2	24,1	27,2	..	233,5	198,2	163,5	..
4. kvartal	21,5	21,0	22,5	..	21,9	23,6	27,1	..	224,4	198,5	..	..
År t+1												
1. kvartal	22,4	20,6	..	..	21,7	23,1	..	..	220,7	195,4	..	..
2. kvartal	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..

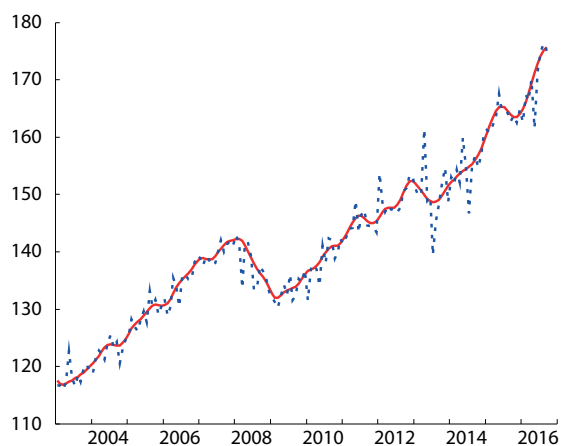
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 4.5 Produksjonsindeks for bygg og anlegg
Kvartalsvis volumindeks. 2005=100.
Sesongjustert

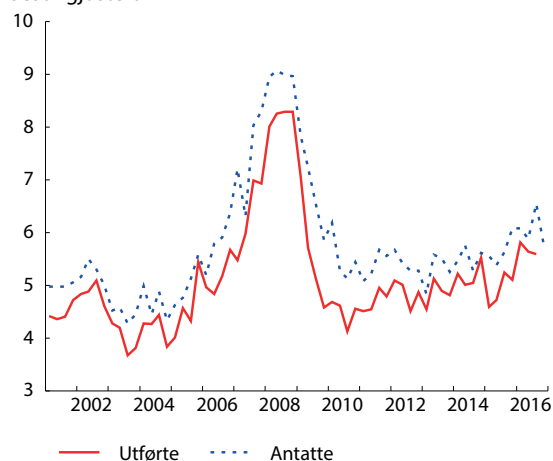
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 4.6 Hotellovernattinger
Månedsindeks. 1992=100. Sesongjustert og trend

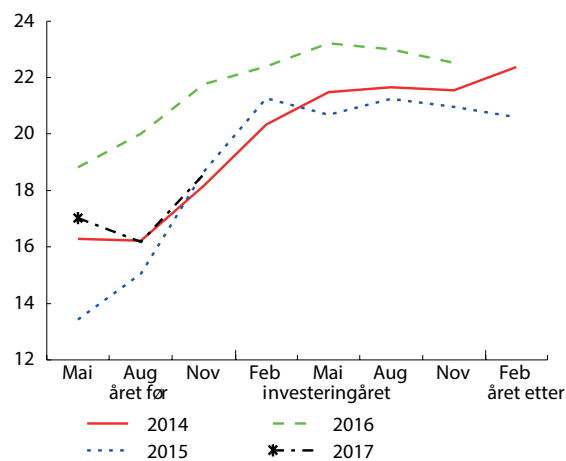
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 5.1 Investeringer: Industri
Antatte og utførte per kvartal. Milliarder kroner.
Sesongjustert

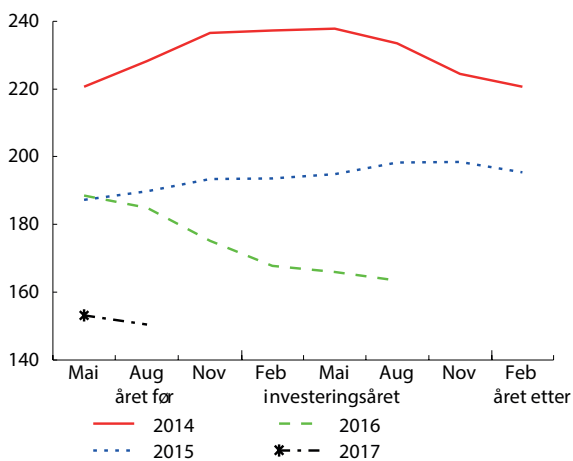
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Fig. 5.2 Investeringer: Industri og bergverksdrift
Årsanslag gitt på ulike tidspunkter.
Milliarder kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 5.3 Investeringer: Oljevirksomhet
Årsanslag gitt på ulike tidspunkter.
Milliarder kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

5.3. Igangsetting av nye bygg og bygg under arbeid

	Bygg satt igang				Andre bygg. Bruksareal. 1000 kvm. Trend¹
	Antall boliger		Bolig bruksareal. 1000 kvm.		
	Sesongjustert nivå	Trend. Endring fra forrige periode. Årlig rate. Prosent	Sesongjustert nivå	Trend. Endring fra forrige periode. Årlig rate. Prosent	
2012	30 189	9,0	4 039	6,0	5 505
2013	30 450	1,0	4 130	2,0	5 274
2014	27 250	-11,0	3 641	-12,0	5 282
2015	30 807	5,0	4 068	11,7	5 047
2015					
Juni	2 382	13,6	314	16,3	416
Juli	2 557	8,8	352	12,9	421
August	2 461	6,2	335	10,4	426
September	2 492	7,2	336	9,5	432
Oktober	3 052	10,2	370	9,8	438
November	2 561	16,2	340	12,0	445
Desember	2 657	24,0	359	15,4	452
2015					
Januar	2 425	29,7	318	17,1	460
Februar	3 008	31,7	374	17,7	468
Mars	2 656	30,4	374	16,6	476
April	2 963	27,0	381	14,9	484
Mai	3 118	24,9	374	12,9	491
Juni	3 365	22,0	398	10,7	497
Juli	2 955	18,3	379	8,5	501
August	3 309	13,6	391	5,1	504
September	3 025	8,4	375	2,2	504
Oktober	2 759	2,7	339	-0,9	502

¹ Tallene omfatter ikke bygg til jordbruk, skogbruk og fiske.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

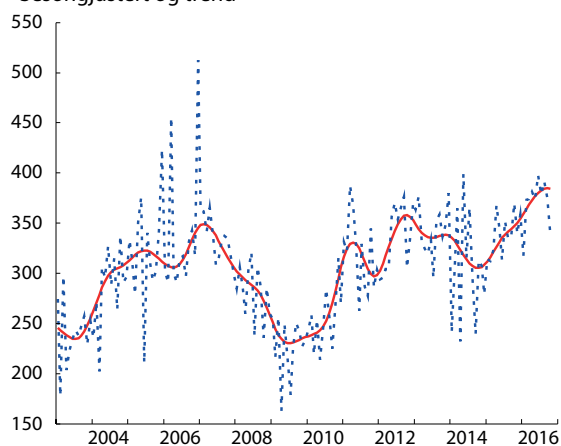
6.1. Forbruksindikatorer

	Detaljomsetningsvolum		Varekonsumindeks ¹		Førstegangsregistrerte personbiler		Hotellovernattinger, ferie og fritid	
	Sesongjustert indeks	Trend. Prosent endring fra forrige periode. Årlig rate	Sesongjustert indeks	Trend. Prosent endring fra forrige periode. Årlig rate	Sesongjustert nivå. 1000 biler	Trend. Prosent endring fra forrige periode. Årlig rate	Sesongjustert nivå. 1000 overnattinger	Trend. Prosent endring fra forrige periode. Årlig rate
	2005=100		2005=100					
2011	102,3	2,2	119,3	1,3	14,1	6,2	9 382,0	4,9
2012	105,3	3,2	122,9	3,1	14,3	2,0	9 568,0	3,8
2013	106,8	1,5	124,6	1,4	14,7	3,1	9 454,0	0,0
2014	108,7	1,8	125,3	0,5	14,4	-1,7	9 804,0	3,4
2015	109,4	0,7	126,7	1,2	14,7	2,2	11 175,0	13,2
2015								
April	112,7	-0,2	129,5	3,3	15,0	13,8	918,0	6,7
Mai	108,0	-1,2	126,2	1,0	14,6	15,3	1 008,0	3,9
Juni	108,8	-1,4	128,4	-0,1	15,4	10,1	929,0	-1,3
Juli	109,4	-1,0	128,4	-1,4	14,7	3,4	938,0	-5,0
August	109,6	-0,2	128,2	-2,1	15,3	-2,7	923,0	-6,3
September	108,6	0,7	126,7	-1,7	13,8	-5,3	950,0	-6,3
Oktober	109,4	0,8	127,5	0,1	14,7	-4,7	935,0	-5,1
November	109,7	0,0	128,3	-0,4	14,8	-4,3	892,0	-2,6
Desember	108,3	-1,2	126,3	1,0	15,0	-4,0	892,0	1,3
2016								
Januar	109,1	-2,1	128,5	-0,8	14,5	-2,9	879,0	5,4
Februar	108,4	-2,3	127,4	-1,6	14,6	-3,9	907,0	9,5
Mars	107,7	-2,0	126,7	-2,3	14,9	-5,4	925,0	12,3
April	107,8	-0,9	126,5	-2,4	14,0	-6,9	974,0	16,5
Mai	109,6	0,0	127,7	-1,8	14,7	-7,1	968,0	16,3
Juni	108,8	0,7	127,2	-0,8	14,5	-6,5	984,0	14,7
Juli	108,0	0,7	126,2	0,2	13,5	-6,7	981,0	13,1
August	108,4	0,4	126,8	1,0	14,2	-6,7	1 017,0	10,2
September	108,1	0,2	126,2	1,0	14,8	-5,0	990,0	7,5
Oktober	109,1	1,2	126,9	0,7	13,8	-3,4	..	..

¹ Indikatoren bygger på informasjon om detaljomsetningsvolum, førstegangsregistrerte personbiler (antall) og volumindikatorer for omsetning av tobakk, øl, mineralvann, elektrisk kraft, bensin, brensel og fjernvarme. Vektene er hentet fra det kvartalsvise nasjonalregnskapet (KNR).

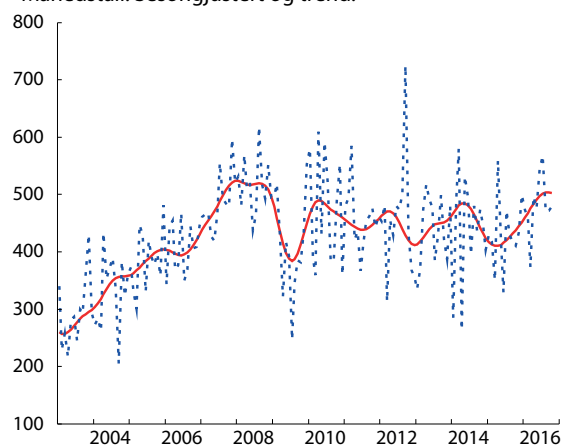
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 5.5 Bygg satt igang. Boliger
Bruksareal. 1000 kvm. månedstall
Sesongjustert og trend

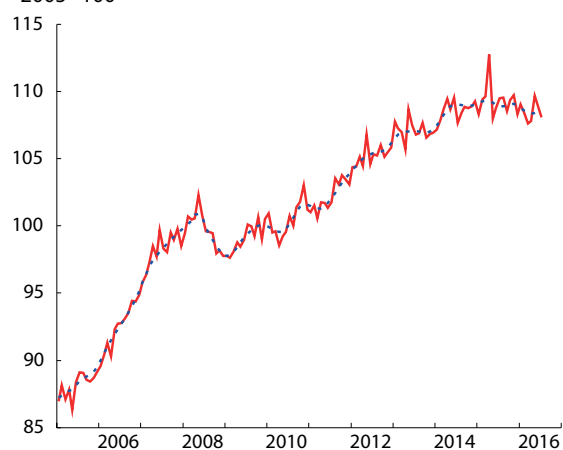
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 5.6 Bygg satt igang. Driftsbygg
Bruksareal. 1000 kvm.
Månedstall. Sesongjustert og trend.

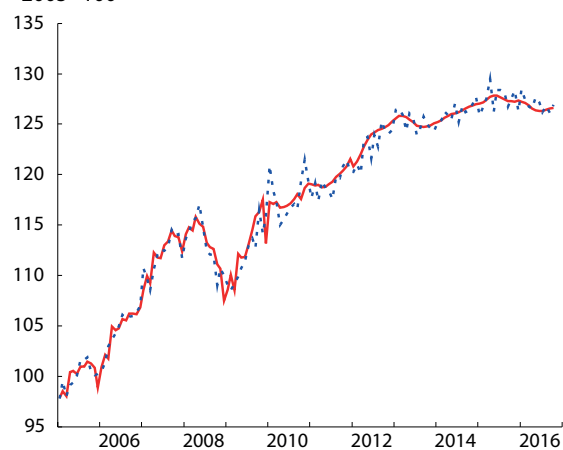
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 6.1 Detaljomsætning
Volumindeks. Månedstall. Sesongjustert og trend
2005=100

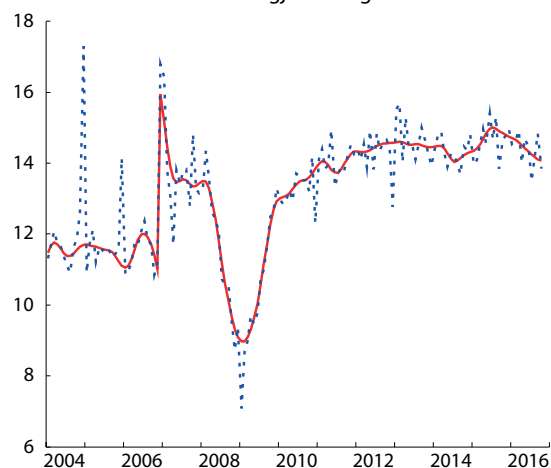
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 6.2 Varekonsumindeks
Volum. Månedstall. Sesongjustert og trend
2005=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 6.3 Førstegangsregistrerte personbiler
1000 stk. Månedstall. Sesongjustert og trend

Kilde: Vegdirektoratet og Statistisk sentralbyrå.

7.1. Pris- og kostnadsindekser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før

	Konsumprisindeks (KPI)		KPI ekskl. energiprodukter		KPI-JAE ¹	Harmonisert konsumprisindeks		Førstegangsomsetning innenlands		Byggekostnadsindeks for boliger	
	Nivå	Endring	Nivå	Endring	Endring	Norge Endring	Euroomr. Endring	Nivå	Endring	Nivå	Endring
	1998=100		1998=100					2000=100		2000=100	
2011	130,4	1,2	124,4	1,1	0,9	1,3	2,7	144,8	5,1	153,1	3,6
2012	131,4	0,8	126,2	1,4	1,2	0,3	2,5	144,3	-0,4	157,9	3,1
2013	134,2	2,1	128,2	1,6	1,6	2,0	1,4	146,3	1,4	162,4	2,9
2014	136,9	2,0	131,2	2,3	2,4	1,9	0,4	147,8	1,0	167,8	3,3
2015	139,8	2,1	134,8	2,7	2,7	2,0	0,1	145,5	-1,6	172,1	2,6
2015											
Mai	139,6	2,1	134,5	2,4	2,4	1,9	0,3	146,9	-0,3	172,2	2,5
Juni	140,0	2,6	135,2	3,1	3,2	2,6	0,2	147,0	-0,9	172,2	2,4
Juli	139,9	1,8	135,3	2,7	2,6	1,5	0,2	145,8	-2,1	172,4	2,4
August	139,7	2,0	135,0	2,9	2,9	1,7	0,1	143,8	-3,2	172,6	2,3
September	140,6	2,1	136,0	3,1	3,1	1,9	-0,1	143,9	-3,0	172,6	2,3
Oktober	141,2	2,5	136,2	3,0	3,0	2,4	0,1	145,1	-1,6	173,0	2,4
November	141,7	2,8	136,4	3,1	3,1	2,7	0,2	145,8	-0,8	173,3	2,2
Desember	141,1	2,3	136,1	2,9	3,0	2,4	0,2	143,8	-1,4	173,3	2,1
2016											
Januar	142,0	3,0	136,2	3,0	3,0	3,1	0,3	143,8	-0,1	173,8	2,1
Februar	142,7	3,1	137,5	3,5	3,4	3,3	-0,2	142,4	-2,6	174,1	1,9
Mars	143,4	3,3	137,8	3,3	3,3	3,6	0,0	143,5	-1,6	174,8	2,2
April	143,8	3,2	138,3	3,2	3,3	3,5	-0,2	144,4	-1,9	176,3	2,7
Mai	144,3	3,4	138,9	3,3	3,2	3,7	-0,1	146,4	-0,3	176,8	2,7
Juni	145,2	3,7	139,4	3,1	3,0	4,1	0,1	149,5	1,7	177,1	2,8
Juli	146,1	4,4	140,4	3,8	3,7	5,0	0,2	149,3	2,4	177,4	2,9
August	145,3	4,0	139,7	3,5	3,3	4,5	0,2	147,2	2,4	177,7	3,0
September	145,7	3,6	140,1	3,0	2,9	4,1	0,4	147,2	2,3	177,6	2,9
Oktober	146,4	3,7	140,4	3,1	2,9	4,1	..	148,9	2,6	178,1	2,9

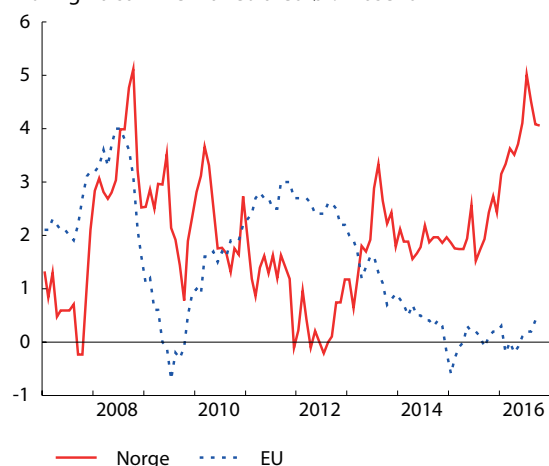
¹ Justert for avgiftsendringer og uten energivarer.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

7.2. Produktpriser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før der det framgår

	Produsentprisindeks ¹ . Industri		Elektrisk kraft, systempris. Øre pr. kWh	Spotpriser			Eksportprisindeks, treforedlingsprodukter. 2000=100	Eksportpris, laks. Nivå. NOK pr. kg
	Nivå. 2000=100	Endring		Brent Blend. NOK pr. fat	Brent Blend. USD pr. fat	Aluminium. NOK pr. tonn		
2010	145,0	6,6	42,5	484,3	80,3	12 510,6	174,4	37,3
2011	155,7	7,5	36,7	620,5	110,9	12 662,5	221,3	33,0
2012	157,8	1,3	23,4	648,7	111,7	11 726,8	208,7	27,6
2013	157,7	0,0	29,7	639,3	108,7	10 822,3	198,3	39,8
2014	161,6	2,5	24,8	621,4	99,4	11 790,4	199,9	41,2
2015	159,3	-1,4	18,7	429,8	53,6	13 877,3	199,2	42,8
2015								
April	160,6	-0,1	21,6	479,0	60,9	14 247,6	207,5	39,9
Mai	160,8	-0,1	18,8	495,4	65,6	13 938,1	204,9	38,4
Juni	161,1	-0,4	12,6	498,3	63,8	13 514,0	206,2	40,9
Juli	161,2	-1,0	8,5	460,9	56,8	13 647,5	192,9	44,0
August	159,4	-2,5	12,0	398,1	48,2	13 909,7	194,2	43,3
September	157,5	-3,1	16,2	402,8	48,5	13 936,4	191,0	41,7
Oktober	158,1	-2,5	20,5	407,1	49,3	13 743,8	195,4	41,9
November	159,1	-1,5	23,1	396,8	45,9	13 539,1	195,5	44,9
Desember	157,4	-1,6	17,8	337,9	38,9	13 834,2	177,5	51,1
2016								
Januar	155,3	-1,5	28,7	284,4	32,2	13 799,4	179,6	55,5
Februar	154,3	-3,0	19,1	289,0	33,5	13 422,1	172,1	55,2
Mars	154,6	-3,5	20,7	337,7	39,8	13 440,5	172,7	58,9
April	155,8	-3,0	20,7	355,8	43,3	12 743,2	173,4	57,1
Mai	158,1	-1,7	21,6	392,5	47,6	12 603,5	170,0	60,2
Juni	159,9	-0,7	24,8	414,7	49,9	12 719,6	162,0	65,4
Juli	162,0	0,5	23,7	394,2	46,5	12 898,3	172,9	66,0
August	160,2	0,5	23,4	391,2	47,2	13 120,6	170,4	58,1
September	159,4	1,2	23,2	387,6	47,2	12 796,6	173,0	54,3
Oktober	160,2	1,3	29,5	419,9	51,4	12 695,3	..	60,1

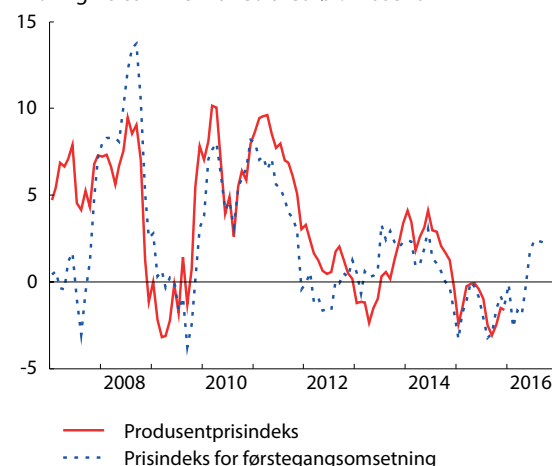
¹ I motsetning til den ordinære produsentprisindeksen, kan denne revideres i etterkant. Den helt korrekte betegnelsen på denne statistikken er vareprisindeksen.
Kilde: Statistisk sentralbyrå og Reuters EcoWin.

Fig. 7.1 Harmonisert konsumprisindeks
Norge og EU
Endring fra samme måned året før. Prosent

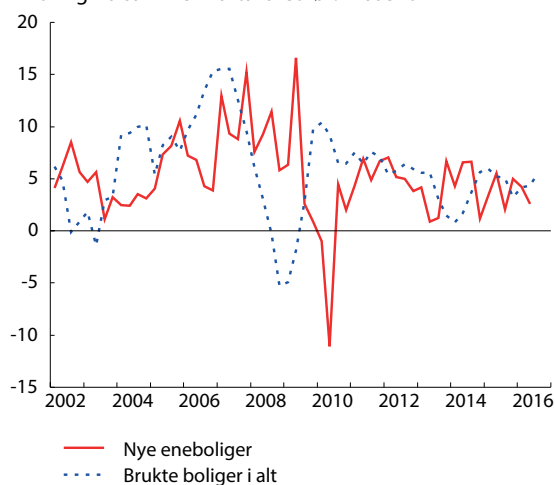
Kilde: Eurostat.

Fig. 7.2 Produsentprisindeks for industri og
prisindeks for førstegangsomsetning innenlands
Endring fra samme måned året før. Prosent

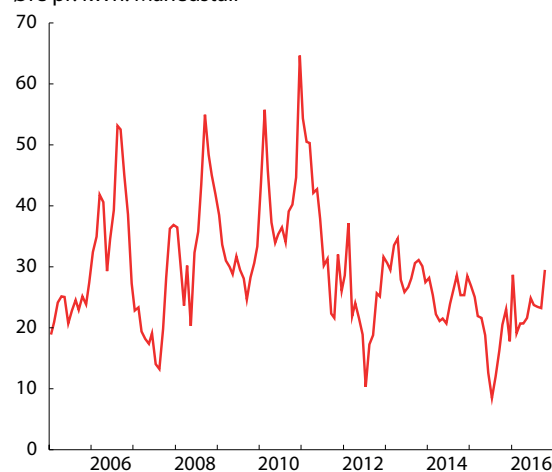
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 7.3 Boligpriser
Endring fra samme kvartal året før. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 7.4 Spotpris elektrisk kraft, systempris
Øre pr. kWh. Månedstall

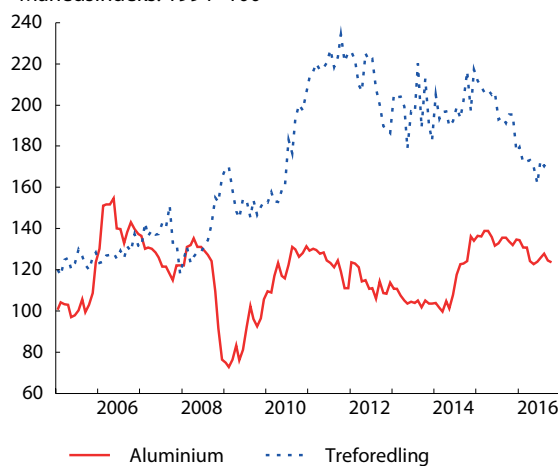
Kilde: Nord Pool.

Fig. 7.5 Spotpris råolje, Brent Blend
Kroner pr. fat. Månedstall

Kilde: Reuters EcoWin.

Fig. 7.6 Spotpris aluminium og eksportpris for
treforedlingsprodukter
Månedsindeks. 1994=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

7.3. Prisindekser. Nivå og prosentvis endring fra samme periode året før

	Engroshandel		Nye eneboliger		Boligpriser (brukte boliger)							
	Nivå	Endring	Nivå	Endring	Alle boligtyper		Enebolig		Småhus		Blokkleilighet	
					Nivå	Endring	Nivå	Endring	Nivå	Endring	Nivå	Endring
	2005=100		2000=100		2005=100		2005=100		2005=100		2005=100	
2012	128,9	1,9	92,6	9,4	161,0	6,7	159,5	5,9	163,1	6,7	162,8	9,0
2013	130,5	1,2	91,9	-0,8	167,5	4,1	165,7	3,9	170,0	4,3	169,6	4,2
2014	135,5	3,8	96,2	4,6	172,1	2,8	170,6	3,0	173,4	2,0	174,5	2,9
2015	138,9	2,5	100,0	4,0	182,6	6,1	178,9	4,9	183,9	6,0	190,6	9,3
2014												
3. kvartal	135,4	3,2	97,9	6,6	174,0	3,4	172,5	3,7	174,8	2,8	177,0	3,4
4. kvartal	136,5	3,8	96,5	1,2	173,1	5,8	170,8	5,6	173,6	3,7	178,2	8,5
2015												
1. kvartal	137,0	1,0	97,5	3,3	179,5	7,2	175,5	6,0	181,6	6,0	187,3	11,3
2. kvartal	138,8	3,4	101,3	5,5	185,3	6,6	182,6	5,2	186,2	7,1	191,1	9,6
3. kvartal	139,1	2,7	99,9	2,0	184,6	6,1	181,2	5,0	184,8	5,7	192,8	8,9
4. kvartal	140,5	2,9	101,3	5,0	181,0	4,6	176,3	3,2	182,9	5,4	191,1	7,2
2016												
1. kvartal	141,8	3,5	101,6	4,2	187,8	4,6	182,8	4,2	189,9	4,6	198,6	6,0
2. kvartal	143,8	3,6	103,9	2,6	195,5	5,5	190,5	4,3	196,3	5,4	207,2	8,4
3. kvartal	145,3	4,5	.	.	199,3	8,0	191,3	5,6	201,5	9,0	217,2	12,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

7.4. Månedstjeneste og avtalt lønn. Indeks. 2005=100

	Månedstjeneste ialt ¹					Avtalt lønn ²				
	Industri	Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	Bygge- og anleggsvirksomhet	Samferdsel	Forretningsmessig tj.yting og eienomsdrift	Industri	Olje- og gassutvinning og bergverksdrift	Bygge- og anleggsvirksomhet	Samferdsel	Forretningsmessig tj.yting og eienomsdrift
2013										
4. kvartal	143,4	141,6	133,8	137,6	133,6	143,9	146,2	137,3	141,7	135,9
2014										
1. kvartal	147,3	143,7	142,1	142,0	139,5	143,9	147,1	139,6	142,5	138,0
2. kvartal	144,2	143,4	136,1	142,3	136,5	146,4	148,4	140,2	144,8	140,0
3. kvartal	146,8	141,1	138,5	142,7	138,6	147,7	151,3	141,6	145,9	140,2
4. kvartal										
2015										
1. kvartal	151,6	155,3	141,4	147,7	142,6	148,0	151,5	142,1	146,1	140,5
2. kvartal	150,3	150,8	145,0	147,4	142,8	148,0	151,5	142,6	146,2	140,3
3. kvartal	150,4	149,7	140,7	147,5	139,3	150,0	152,5	143,2	148,5	142,7
4. kvartal	149,5	146,9	140,6	149,3	139,7	150,2	153,1	143,4	150,0	142,5
2016										
1. kvartal	152,3	158,3	144,3	150,3	145,6	151,2	154,5	144,9	150,5	143,7
2. kvartal	155,9	155,1	146,5	150,2	141,7	151,5	154,3	145,9	150,6	144,1
3. kvartal	155,8	156,1	145,9	151,4	143,9	152,8	155,1	146,7	151,6	145,7
4. kvartal	155,8	156,1	145,9	151,4	143,9	152,8	155,1	146,7	151,6	145,7

¹ Månedslønn omfatter avtalt månedslønn, uregelmessige tillegg og bonus. ² Avtalt lønn ved utgangen av kvartalet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

8.1. Utvalgte norske rentesatser. Prosent

	Utlånsrente ¹			Innskuddsrente ²		NOK 3mnd eurorente ³	Effektiv rente på statsobligasjoner ³		
	Bankutlån i alt	Statlige låneinstitutter	Kredittforetak	Bankinnskudd i alt			3 år	5 år	10 år
2012	4,8	2,7	3,7	2,4	2,1	1,4	1,6	2,1	
2013	4,8	2,5	3,7	2,3	1,6	1,6	1,9	2,6	
2014	4,6	2,4	3,6	2,1	1,6	1,5	1,8	2,5	
2015	3,9	2,2	3,0	1,4	1,2	0,8	1,0	1,6	
2014									
2. kvartal	4,63	2,51	3,60	2,10	1,70	1,64	1,98	2,74	
3. kvartal	4,55	2,29	3,56	2,09	1,62	1,48	1,74	2,40	
4. kvartal	4,36	2,24	3,38	1,86	1,52	1,27	1,46	2,03	
2015									
1. kvartal	4,07	2,26	3,07	1,59	1,29	0,77	0,92	1,46	
2. kvartal	3,97	2,15	3,02	1,47	1,35	0,87	1,12	1,63	
3. kvartal	3,73	2,08	2,78	1,19	1,12	0,71	0,98	1,60	
4. kvartal	3,59	2,10	2,55	0,93	1,05	0,68	0,95	1,59	
2016									
1. kvartal	3,57	1,90	2,52	0,90	1,01	0,56	0,80	1,39	
2. kvartal	3,46	1,85	2,40	0,79	0,91	0,53	0,78	1,29	
3. kvartal	3,47	1,63	2,39	0,82	0,96	0,55	0,69	1,09	

¹ Gjennomsnittlige (veide) rentesatser inkl. provisjoner på utlån til publikum fra banker og andre finansforetak. Kvartalstall er ved utgangen av perioden, årstall er beregnet som gjennomsnitt over året via tall for gjennomsnittet over kvartalet. ² Gjennomsnittlige (veide) rentesatser på innskudd i banker fra publikum i NOK ved utgangen av kvartalet.³ Gjennomsnitt over perioden.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

8.2. Eurorenter og effektiv rente på statsobligasjoner. Prosent

	3 mnd eurorente ¹					Effektiv rente på 10 års statsobligasjon			
	Norge	Euro	USA	Japan	Storbritannia	Norge	Tyskland	USA	Japan
2011	2,75	1,38	0,42	0,35	0,92	3,13	2,65	2,77	1,12
2012	2,13	0,51	0,41	0,21	0,84	2,10	1,57	1,80	0,86
2013	1,65	0,17	0,33	0,13	0,57	2,58	1,62	2,35	0,70
2014	1,61	0,18	0,27	0,07	0,57	2,51	1,23	2,54	0,54
2015	1,20	-0,04	0,46	0,00	0,71	1,57	0,53	2,14	0,35
2015									
Mars	1,29	0,02	0,38	0,05	0,72	1,54	0,26	2,04	0,35
April	1,39	-0,01	0,41	0,05	0,69	1,44	0,16	1,93	0,33
Mai	1,40	-0,03	0,30	0,05	0,71	1,65	0,58	2,20	0,40
Juni	1,26	-0,05	0,36	0,03	0,71	1,77	0,83	2,36	0,45
Juli	1,19	0,01	0,38	0,00	0,72	1,70	0,73	2,33	0,43
August	1,11	-0,05	0,45	0,00	0,66	1,49	0,66	2,17	0,38
September	1,06	-0,08	0,49	-0,06	0,68	1,60	0,68	2,17	0,33
Oktober	1,02	-0,08	0,54	-0,05	0,71	1,57	0,55	2,07	0,31
November	1,06	-0,10	0,75	-0,03	0,84	1,63	0,55	2,26	0,31
Desember	1,05	-0,15	0,78	-0,07	0,84	1,55	0,60	2,24	0,27
2016									
Januar	1,08	-0,18	0,76	-0,06	0,77	1,45	0,47	2,09	0,22
Februar	1,01	-0,22	0,76	-0,30	0,80	1,39	0,23	1,78	0,01
Mars	0,94	-0,27	0,76	-0,26	0,78	1,33	0,21	1,89	-0,08
April	0,90	-0,28	0,78	-0,26	0,76	1,30	0,18	1,80	-0,10
Mai	0,89	-0,29	0,81	-0,21	0,75	1,40	0,16	1,81	-0,11
Juni	0,94	-0,30	0,83	-0,32	0,74	1,17	0,01	1,64	-0,18
Juli	0,92	-0,31	0,99	-0,32	0,64	0,96	-0,12	1,50	-0,26
August	0,98	-0,31	0,84	-0,17	0,48	1,07	-0,08	1,56	-0,09
September	0,99	-0,34	0,86	-0,32	0,51	1,23	-0,05	1,63	-0,06
Oktober	1,01	-0,33	0,92	-0,28	0,54	1,34	0,04	1,76	-0,07

¹ Midtrente (bortsett fra for Euro).

Kilde: Norges Bank og Reuters EcoWin.

8.3. Valutakurser, penge- og kredittindikatorer og aksjekursindeks for Oslo Børs

	Valutakurser ¹		Importveid valutakurs (44 land) 1995=100	Industriens effektive valutakurs ² 1990=100	Pengemengden M3		Kredittindikator (K2)		Aksjekursindeks totalt. Oslo Børs. ² 1995=100
	NOK/Euro	NOK/USD			Tolv måneder- svekst, prosent	Sesongjustert beholdning (Mrd.kr)	Mrd. kroner. Sesongjustert	Trend. Prosent endring fra forrige periode. Årlig rate	
2011	7,79	5,61	88,07	93,88	8,3	1 575,19	3 739,2	6,13	406,25
2012	7,47	5,82	87,06	92,39	5,2	1 659,83	3 990,6	6,72	422,94
2013	7,81	5,88	88,99	95,17	4,8	1 741,12	4 245,9	6,40	494,24
2014	8,35	6,30	93,70	100,99	5,8	1 855,64	4 503,3	6,06	582,44
2015	8,95	8,07	103,50	111,81	4,9	1 914,97	4 793,0	6,43	618,69
2015									
Mars	8,64	7,98	101,37	109,26	6,0	1 946,45	4 722,2	6,82	614,91
April	8,50	7,89	100,32	108,30	4,9	1 874,09	4 731,0	6,35	648,43
Mai	8,41	7,55	98,24	106,20	5,7	1 890,81	4 764,4	6,07	649,47
Juni	8,75	7,81	101,68	109,95	4,6	1 898,06	4 781,0	6,07	640,78
Juli	8,94	8,13	104,04	112,62	5,6	1 910,52	4 805,6	6,15	636,52
August	9,18	8,24	105,20	113,84	3,5	1 904,04	4 834,8	6,04	609,22
September	9,31	8,30	106,01	114,70	4,6	1 916,54	4 853,4	5,68	582,10
Oktober	9,29	8,27	106,13	114,81	5,5	1 925,70	4 871,6	5,12	612,39
November	9,26	8,62	107,45	116,26	4,1	1 923,66	4 888,6	4,61	623,82
Desember	9,46	8,70	108,74	117,62	3,1	1 918,89	4 913,2	4,55	606,39
2016									
Januar	9,59	8,83	109,10	117,88	3,1	1 917,98	4 927,9	4,72	553,88
Februar	9,56	8,62	107,95	116,45	4,4	1 942,00	4 950,3	4,79	546,98
Mars	9,42	8,49	107,32	115,69	3,6	1 949,24	4 964,3	4,81	583,16
April	9,32	8,22	105,96	114,18	5,3	1 974,10	4 987,6	4,94	584,69
Mai	9,31	8,24	105,60	114,09	3,2	1 952,52	5 008,2	5,18	604,85
Juni	9,33	8,31	105,97	114,40	4,6	1 984,96	5 029,5	5,18	601,29
Juli	9,37	8,46	106,33	114,36	4,6	1 997,55	5 053,3	4,96	616,39
August	9,30	8,30	105,32	113,15	5,8	2 012,12	5 072,3	4,66	615,06
September	9,20	8,20	103,90	111,69	6,80	2 039,99	5 084,20	4,54	613,80
Oktober	9,00	8,16	101,62	108,92	.	.	.	.	636,07

¹ Representativ markedskurs (midtkurs). ² Månedsgjennomsnitt av daglige noteringer.

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

9.1. Eksport og import av varer. Millioner kroner. Sesongjustert

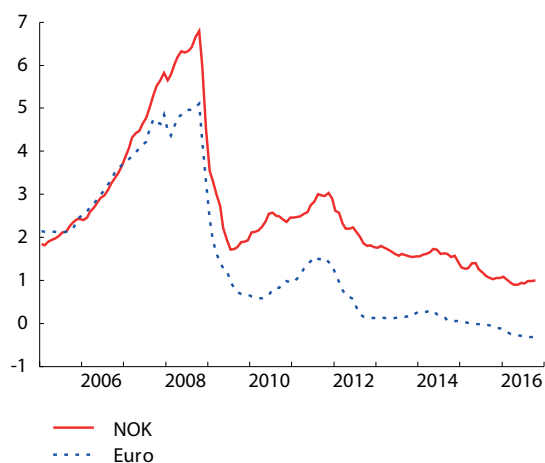
	Varer i alt, u/skip og plattformer	Olje- og gass	Varer i alt u/skip, plattf. og råolje	Eksport					Import
				Metaller	Verkstedsprodukter	Treforedlingsprodukter	Kjemiske produkter	Fisk og fiskeprodukter	
2010	65 110	37 250	27 771	310	159	828	3 745	4 362	36 919
2011	74 444	44 320	30 112	361	139	830	3 821	4 354	40 552
2012	77 218	47 338	29 965	311	143	672	3 395	4 232	41 073
2013	75 853	45 378	30 358	386	154	614	3 452	5 006	42 246
2014	75 027	42 706	32 244	300	187	563	3 790	5 586	45 369
2015	70 016	36 105	33 850	344	155	601	4 319	5 983	48 612
2015									
April	68 456	34 950	33 937	383	195	629	4 051	5 681	48 815
Mai	71 086	37 581	33 428	518	135	578	4 467	5 743	48 132
Juni	72 395	39 857	33 624	545	184	575	4 192	6 298	49 670
Juli	69 703	35 390	34 542	320	127	605	4 609	6 026	44 878
August	68 926	36 337	32 684	167	119	596	4 337	6 206	49 433
September	69 564	36 615	33 558	264	150	618	4 371	6 141	49 122
Oktober	68 509	32 874	33 984	365	118	583	4 773	6 196	49 218
November	64 583	31 371	33 079	185	105	632	4 222	6 267	50 768
Desember	63 146	29 150	34 756	320	73	678	4 672	6 328	50 361
2016									
Januar	60 798	27 982	31 725	398	101	631	4 271	6 827	48 857
Februar	60 171	28 260	32 896	294	82	671	4 279	7 098	49 855
Mars	59 448	26 973	32 106	411	75	685	4 198	7 112	48 714
April	60 798	29 825	32 084	330	88	641	4 245	7 431	47 825
Mai	60 268	29 297	31 325	291	92	663	4 203	7 468	49 419
Juni	60 638	27 478	32 991	265	140	637	4 171	7 386	48 753
Juli	61 639	29 383	32 516	128	102	659	3 994	7 626	49 517
August	59 919	28 110	32 481	665	86	688	4 038	7 782	49 762
September	58 949	25 389	32 982	213	81	645	4 254	7 796	48 846
Oktober	58 613	27 040	30 560	159	103	648	3 613	7 659	49 128

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

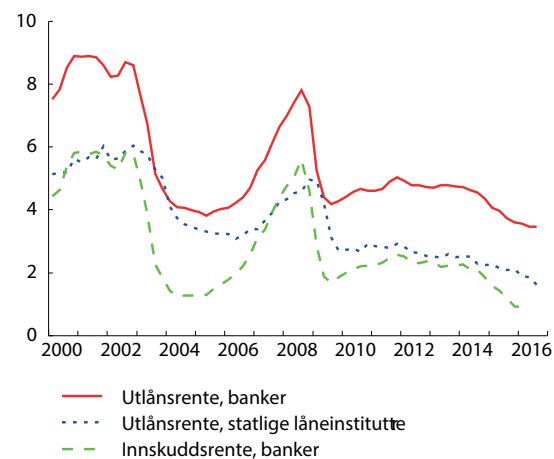
9.2. Utenriksregnskap. Millioner kroner

	Eksport i alt	Import i alt	Vare og tjeneste-balanse	Rente- og stønads-balanse	Drifts-balanse	Netto kapital-overføringer	Netto finans-investeringer	Utenlandske investering i Norge
2012	1 204 350	821 048	383 302	-14 716	368 586	-1 279	531 437	228 610
2013	1 203 742	875 541	328 201	-13 976	314 225	-1 377	578 397	317 194
2014	1 219 222	929 633	289 589	87 117	376 706	-1 123	..	..
2015	1 162 770	981 979	180 791	101 760	282 551	-870	..	..
2012								
1. kvartal	324 739	194 339	130 400	-8 692	121 708	-710	317 740	163 720
2. kvartal	299 157	206 893	92 264	-26 492	65 772	-199	115 813	-27 504
3. kvartal	278 724	210 399	68 325	15 492	83 817	-160	111 928	112 952
4. kvartal	301 730	209 416	92 314	4 976	97 290	-210	-14 044	-20 558
2013								
1. kvartal	293 753	198 007	95 745	-15 107	80 638	-661	27 709	-17 595
2. kvartal	291 169	218 131	73 038	-6 572	66 466	-272	223 474	136 341
3. kvartal	294 693	229 811	64 882	6 898	71 780	-144	89 908	47 592
4. kvartal	324 127	229 591	94 536	805	95 341	-300	237 306	150 856
2014								
1. kvartal	320 208	218 692	101 516	20 800	122 316	-457	187 762	51 647
2. kvartal	291 341	228 781	62 560	7 461	70 021	-401	84 549	-30 220
3. kvartal	288 550	252 051	36 500	22 028	58 528	-78	..	..
4. kvartal	320 267	241 248	79 019	16 134	95 153	-187	..	..
2015								
1. kvartal	294 843	241 115	53 728	30 362	84 090	-719	..	..
2. kvartal	284 166	244 518	39 648	30 870	70 518	-122	..	..
3. kvartal	289 166	252 700	36 466	26 076	62 542	-24	..	..
4. kvartal	297 306	258 009	39 297	13 554	52 851	-5	..	..
2016								
1. kvartal	253 157	243 520	9 637	33 177	42 814	-739	..	..
2. kvartal	257 947	255 805	2 142	38 169	40 311	-65	..	..

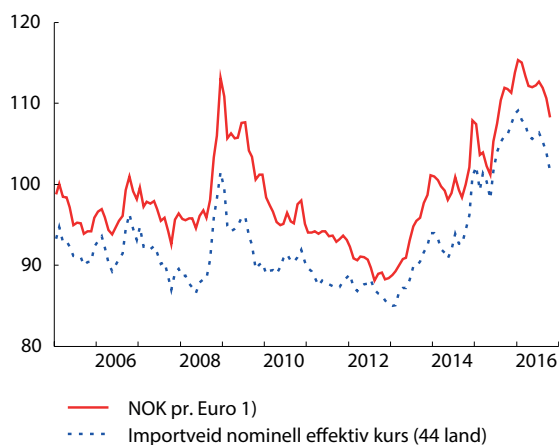
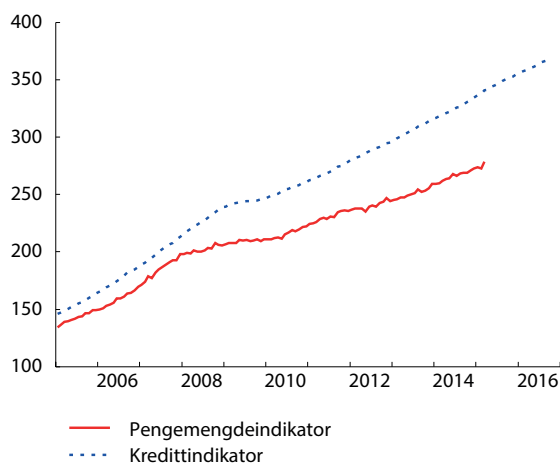
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 8.1 3 måneders eurorente
Månedstall. Prosent

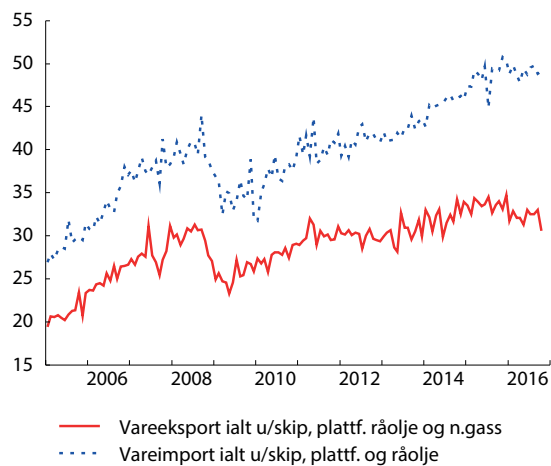
Kilde: Norges Bank.

Fig. 8.2 Utlånsrente og innskuddsrente
Prosent

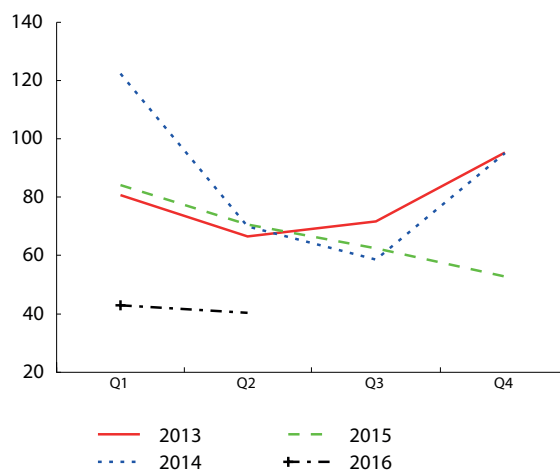
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 8.3 Valutakursindekser
1999=100. Månedstall1) Representative markedskurser (midtkurser).
Kilde: Norges Bank.Fig. 8.4 Penge- og kredittindikator
Sesongjustert indeks. Månedstall. 2000=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 9.1 Utenrikshandel
Milliarder kroner. Sesongjusterte månedstall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fig. 9.2 Driftsbalansen
Kvartalstall. Milliarder kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Nasjonalregnskap for Norge

Tabell	Side
1. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Løpende priser. Millioner kroner	18*
2. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Faste 2014-priser. Millioner kroner.....	19*
3. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	20*
4. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	21*
5. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi. Løpende priser. Millioner kroner	22*
6. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi. Faste 2014-priser. Millioner kroner	23*
7. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	24*
8. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	25*
9. Hovedtall for konsum. Løpende priser. Millioner kroner	26*
10. Hovedtall for konsum. Faste 2014-priser. Millioner kroner	26*
11. Hovedtall for konsum. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	27*
12. Hovedtall for konsum. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	27*
13. Konsum i husholdninger. Løpende priser. Millioner kroner	28*
14. Konsum i husholdninger. Faste 2014-priser. Millioner kroner	28*
15. Konsum i husholdninger. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	29*
16. Konsum i husholdninger. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	29*
17. Bruttoinvestering i fast realkapital. Løpende priser. Millioner kroner.....	30*
18. Bruttoinvestering i fast realkapital. Faste 2014-priser. Millioner kroner.....	31*
19. Bruttoinvestering i fast realkapital. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	32*
20. Bruttoinvestering i fast realkapital. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	33*
21. Eksport. Løpende priser. Millioner kroner	34*
22. Eksport. Faste 2014-priser. Millioner kroner.....	35*
23. Eksport. Prosentvis volumendring fra samme periode året før.....	36*
24. Eksport. Prosentvis prisendring fra samme periode året før.....	37*
25. Import. Løpende priser. Millioner kroner.....	38*
26. Import. Faste 2014-priser. Millioner kroner.....	39*
27. Import. Prosentvis volumendring fra samme periode året før	40*
28. Import. Prosentvis prisendring fra samme periode året før	41*
29. Sysselsatte personer. Lønnstakere og selvstendige. 1000	42*
30. Sysselsatte personer. Lønnstakere og selvstendige. Prosentvis endring fra samme periode året før	43*
31. Utførte timeverk. Lønnstakere og selvstendige. Millioner	44*
32. Lønnskostnader etter næring. Løpende priser. Millioner kroner	45*

Tabell 1. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1 284 876	1 341 305	321 765	332 136	339 085	348 317	337 746	353 193	354 672
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 272 611	304 260	315 323	322 508	330 520	320 147	335 161	337 537
Varekonsum	574 308	592 271	137 498	146 678	146 511	161 583	141 013	154 662	150 944
Tjenestekonsum	583 933	612 312	149 982	153 159	154 057	155 114	159 925	162 867	164 597
Husholdningenes kjøp i utlandet	96 942	107 482	23 548	26 271	33 692	23 970	26 829	29 508	35 681
Utlendingers kjøp i Norge	-35 131	-39 454	-6 769	-10 786	-11 752	-10 147	-7 620	-11 877	-13 684
Konsum i ideelle organisasjoner	64 824	68 694	17 505	16 814	16 578	17 797	17 599	18 032	17 135
Konsum i offentlig forvaltning	691 969	727 292	179 571	181 002	182 305	184 414	187 072	189 115	191 072
Konsum i statsforvaltningen	346 561	367 854	90 631	91 461	92 443	93 320	94 559	95 960	97 210
Konsum i statsforvaltningen, sivilt	304 455	324 926	79 898	80 869	81 757	82 402	83 621	85 024	86 299
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	42 106	42 928	10 733	10 591	10 686	10 918	10 939	10 936	10 911
Konsum i kommuneforvaltningen	345 408	359 438	88 940	89 541	89 862	91 094	92 513	93 155	93 862
Bruttoinvestering i fast realkapital	739 271	729 601	173 805	186 256	179 010	190 530	175 405	187 679	188 799
Utvinning av råolje og naturgass, rørtransport	215 413	187 161	47 969	50 528	43 591	45 073	38 728	41 428	40 201
Utenriks sjøfart	822	2 079	445	719	403	512	541	204	467
Fastlands-Norge	523 036	540 362	125 390	135 010	135 016	144 945	136 136	146 047	148 131
Næringer	223 026	225 538	52 273	58 215	54 706	60 345	54 017	60 297	59 187
Tjenester tilknyttet utvinning	4 891	4 347	1 374	1 550	787	635	512	241	172
Andre tjenester	135 454	137 490	33 213	35 061	33 175	36 041	33 818	37 098	36 539
Industri og bergverk	34 098	32 179	6 814	7 937	7 624	9 804	7 764	8 652	8 134
Annen vareproduksjon	48 583	51 522	10 871	13 667	13 119	13 865	11 923	14 306	14 342
Boliger (husholdninger)	155 517	162 452	38 649	40 398	40 181	43 224	42 680	44 647	45 895
Offentlig forvaltning	144 493	152 372	34 469	36 397	40 130	41 376	39 438	41 103	43 049
Bruttoinvestering i verdigjenstander	333	346	88	84	84	90	87	88	85
Lagerendring og statistiske avvik	144 327	149 750	52 572	34 878	27 880	34 420	47 604	45 476	28 748
Bruttoinvestering i alt	883 931	879 697	226 465	221 218	206 974	225 040	223 095	233 244	217 633
Innenlandsk sluttanvendelse	2 860 776	2 948 294	727 802	734 357	728 364	757 772	747 913	775 552	763 377
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendr.)	2 499 881	2 608 959	626 727	648 148	656 407	677 677	660 954	688 355	693 876
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	836 462	879 664	214 040	217 399	222 435	225 790	226 510	230 218	234 121
Eksport i alt	1 220 367	1 165 481	294 843	284 166	289 166	297 306	257 093	255 343	256 029
Tradisjonelle varer	343 183	371 622	93 468	91 458	90 596	96 100	87 732	90 553	87 973
Råolje og naturgass	551 366	448 712	121 273	109 775	108 753	108 911	91 693	85 303	84 564
Skip, plattformer og fly	9 967	11 473	2 133	1 570	5 618	2 152	2 205	2 834	2 968
Tjenester	315 851	333 674	77 969	81 363	84 199	90 143	75 463	76 653	80 524
Samlet sluttanvendelse	4 081 143	4 113 775	1 022 645	1 018 523	1 017 530	1 055 078	1 005 006	1 030 895	1 019 406
Import i alt	940 772	996 342	241 115	244 518	252 700	258 009	243 278	256 383	260 797
Tradisjonelle varer	544 337	581 015	143 354	144 096	140 289	153 276	141 349	149 376	143 469
Råolje og naturgass	13 651	10 865	2 993	3 024	2 619	2 229	2 131	2 031	2 609
Skip, plattformer og fly	33 277	34 162	8 531	7 791	9 847	7 993	8 246	9 464	12 665
Tjenester	349 507	370 300	86 237	89 607	99 945	94 511	91 552	95 512	102 054
Bruttonasjonalprodukt ¹	3 140 371	3 117 433	781 530	774 005	764 830	797 069	761 728	774 512	758 609
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2 533 302	2 620 035	648 572	650 949	643 488	677 027	662 105	681 543	669 602
Petroleumsvirksomhet og utenriks sjøfart	607 069	497 398	132 958	123 056	121 343	120 042	99 624	92 969	89 007
Fastlands-Norge(basisverdi)	2 200 788	2 275 877	566 902	565 108	557 123	586 744	576 595	591 325	577 893
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	1 663 062	1 712 289	428 833	424 869	415 211	443 375	432 762	445 761	430 578
Industri og bergverk	218 628	227 555	58 941	57 577	54 700	56 337	55 080	58 047	53 727
Annen vareproduksjon	268 615	280 965	71 277	63 688	69 659	76 341	78 500	74 087	78 627
Tjenester inkl. boligjenester	1 175 819	1 203 769	298 616	303 604	290 851	310 697	299 182	313 626	298 223
Offentlig forvaltning	537 726	563 588	138 069	140 239	141 912	143 369	143 833	145 564	147 316
Produktavgifter og -subsider	332 514	344 158	81 670	85 841	86 365	90 283	85 509	90 218	91 709

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi.

Tabell 2. Makroøkonomiske hovedstørrelser. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1 284 876	1 311 465	313 995	326 505	333 421	337 544	317 826	335 576	337 508
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 245 216	296 973	310 229	317 455	320 559	301 175	318 643	321 428
Varekonsum	574 308	579 798	136 364	144 029	143 278	156 127	135 424	146 505	141 881
Tjenestekonsum	583 933	604 358	144 782	151 459	155 016	153 101	149 689	157 396	160 437
Husholdningenes kjøp i utlandet	96 942	99 797	22 586	25 356	30 634	21 220	23 467	26 146	32 081
Utlendingers kjøp i Norge	-35 131	-38 737	-6 759	-10 615	-11 474	-9 889	-7 405	-11 403	-12 971
Konsum i ideelle organisasjoner	64 824	66 249	17 022	16 276	15 966	16 985	16 651	16 932	16 079
Konsum i offentlig forvaltning	691 969	706 366	175 842	176 022	176 727	177 776	179 348	180 203	181 188
Konsum i statsforvaltningen	346 561	354 962	88 341	88 341	88 832	89 449	90 302	90 756	91 510
Konsum i statsforvaltningen, sivilt	304 455	313 292	77 827	77 988	78 472	79 006	79 881	80 380	81 153
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	42 106	41 670	10 514	10 353	10 360	10 443	10 421	10 376	10 357
Konsum i kommuneforvaltningen	345 408	351 404	87 501	87 681	87 895	88 327	89 046	89 447	89 677
Bruttoinvestering i fast realkapital	739 271	711 392	169 732	181 134	176 521	184 005	168 341	179 349	181 685
Utvinning av råolje og naturgass, rørtransport	215 413	183 085	45 595	48 552	45 123	43 815	37 318	40 241	40 482
Utenriks sjøfart	822	1 959	445	674	413	427	400	89	443
Fastlands-Norge	523 036	526 349	123 693	131 908	130 985	139 764	130 624	139 020	140 759
Næringer	223 026	219 501	51 390	57 029	53 232	57 850	51 125	57 202	56 073
Tjenester tilknyttet utvinning	4 891	4 205	1 332	1 504	760	609	488	232	167
Andre tjenester	135 454	133 822	32 668	34 336	32 262	34 556	32 028	35 232	34 581
Industri og bergverk	34 098	31 447	6 738	7 815	7 462	9 431	7 393	8 204	7 739
Annen vareproduksjon	48 583	50 027	10 652	13 374	12 748	13 254	11 215	13 535	13 586
Boliger (husholdninger)	155 517	158 051	38 139	39 214	38 838	41 860	41 352	42 564	43 534
Offentlig forvaltning	144 493	148 796	34 164	35 664	38 915	40 053	38 147	39 253	41 152
Bruttoinvestering i verdigjenstander	333	334	85	82	81	87	83	84	80
Lagerendring og statistiske avvik	144 327	151 488	51 034	34 893	29 396	36 165	48 350	47 097	27 477
Bruttoinvestering i alt	883 931	863 215	220 852	216 109	205 997	220 257	216 773	226 531	209 242
Innenlandsk sluttanvendelse	2 860 776	2 881 046	710 689	718 635	716 145	735 577	713 947	742 309	727 937
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendr.)	2 499 881	2 544 180	613 530	634 435	641 132	655 083	627 798	654 798	659 455
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	836 462	855 163	210 006	211 686	215 641	217 829	217 495	219 456	222 340
Eksport i alt	1 220 367	1 265 859	312 988	304 116	314 368	334 386	313 143	305 953	303 653
Tradisjonelle varer	343 183	363 233	90 257	89 330	89 069	94 578	84 361	85 496	83 116
Råolje og naturgass	551 366	569 005	145 802	132 677	140 071	150 455	153 433	139 390	137 262
Skip, plattformer og fly	9 967	7 471	1 934	1 521	1 989	2 026	2 320	2 756	2 709
Tjenester	315 851	326 150	74 995	80 589	83 239	87 327	73 029	78 311	80 566
Samlet sluttanvendelse	4 081 143	4 146 904	1 023 677	1 022 752	1 030 513	1 069 963	1 027 090	1 048 262	1 031 590
Import i alt	940 772	955 940	232 364	237 706	241 367	244 503	230 812	243 637	249 560
Tradisjonelle varer	544 337	554 823	136 885	139 427	134 002	144 509	134 592	141 760	135 965
Råolje og naturgass	13 651	13 471	3 766	3 370	3 272	3 063	3 216	2 753	3 479
Skip, plattformer og fly	33 277	29 368	7 645	6 850	8 304	6 569	7 239	8 142	12 081
Tjenester	349 507	358 279	84 068	88 060	95 788	90 362	85 765	90 982	98 035
Bruttonasjonalprodukt ¹	3 140 371	3 190 964	791 313	785 045	789 146	825 459	796 278	804 625	782 030
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2 533 302	2 561 433	630 818	636 797	632 890	660 929	627 700	649 566	637 654
Petroleumsvirksomhet og utenriks sjøfart	607 069	629 530	160 495	148 249	156 256	164 531	168 577	155 060	144 376
Fastlands-Norge(basisverdi)	2 200 788	2 223 947	550 161	552 388	548 255	573 143	545 247	561 690	551 274
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	1 663 062	1 676 707	414 294	416 049	411 209	435 155	406 679	422 830	412 073
Industri og bergverk	218 628	211 627	55 079	53 679	49 940	52 929	50 525	52 620	47 709
Annen vareproduksjon	268 615	276 050	69 531	63 824	69 420	73 275	71 364	66 371	69 953
Tjenester inkl. boligjenester	1 175 819	1 189 030	289 684	298 547	291 848	308 951	284 790	303 840	294 411
Offentlig forvaltning	537 726	547 240	135 867	136 339	137 047	137 987	138 568	138 859	139 200
Produktavgifter og -subsidier	332 514	337 486	80 656	84 408	84 635	87 786	82 453	87 876	86 381

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi.

Tabell 3. Makroøkonomiske hovedstørrelser.
Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger									
og ideelle organisasjoner	1,9	2,1	2,8	1,7	2,1	1,8	1,2	2,8	1,2
Konsum i husholdninger	1,7	2,1	2,8	1,7	2,1	1,7	1,4	2,7	1,3
Varekonsum	0,9	1,0	2,6	0,7	0,9	-0,1	-0,7	1,7	-1,0
Tjenestekonsum	2,3	3,5	3,1	3,4	3,8	3,7	3,4	3,9	3,5
Husholdningenes kjøp i utlandet	3,9	2,9	3,4	1,0	3,4	4,2	3,9	3,1	4,7
Utlendingers kjøp i Norge	3,9	10,3	5,3	12,2	14,1	7,5	9,6	7,4	13,0
Konsum i ideelle organisasjoner	6,9	2,2	2,5	1,4	2,1	2,7	-2,2	4,0	0,7
Konsum i offentlig forvaltning	2,7	2,1	2,9	2,2	1,7	1,6	2,0	2,4	2,5
Konsum i statsforvaltningen	3,4	2,4	3,6	2,5	1,9	1,8	2,2	2,7	3,0
Konsum i statsforvaltningen, sivil	3,9	2,9	4,2	3,0	2,4	2,1	2,6	3,1	3,4
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	0,3	-1,0	-0,5	-1,6	-1,8	-0,2	-0,9	0,2	-0,0
Konsum i kommuneforvaltningen	1,9	1,7	2,2	1,9	1,5	1,4	1,8	2,0	2,0
Bruttoinvestering i fast realkapital	-0,7	-3,8	-4,1	-4,4	-4,4	-2,2	-0,8	-1,0	2,9
Utvinning av råolje og naturgass, rørtransport	-3,2	-15,0	-12,2	-13,9	-18,6	-15,1	-18,2	-17,1	-10,3
Utenriks sjøfart	-4,9	138,3	..	169,0	-23,7	-6,7	-10,2	-86,8	7,1
Fastlands-Norge	0,4	0,6	-1,4	-0,7	1,8	2,7	5,6	5,4	7,5
Næringer	-0,7	-1,6	1,3	0,9	-2,7	-5,2	-0,5	0,3	5,3
Tjenester tilknyttet utvinning	-14,7	-14,0	28,4	-2,1	-34,5	-47,4	-63,3	-84,6	-78,1
Andre tjenester	-1,9	-1,2	2,1	2,6	-3,7	-5,3	-2,0	2,6	7,2
Industri og bergverk	4,2	-7,8	-9,5	-5,3	-2,9	-12,0	9,7	5,0	3,7
Annen vareproduksjon	1,0	3,0	3,6	0,9	3,0	4,5	5,3	1,2	6,6
Boliger (husholdninger)	-1,4	1,6	-3,9	0,0	2,0	8,6	8,4	8,5	12,1
Offentlig forvaltning	4,4	3,0	-2,3	-4,0	8,5	9,8	11,7	10,1	5,7
Bruttoinvestering i verdigjenstander	-10,1	0,4	0,3	0,3	0,2	0,9	-3,0	3,0	-0,5
Lagerendring og statistiske avvik	4,6	5,0	23,2	28,1	-30,4	8,3	-5,3	35,0	-6,5
Bruttoinvestering i alt	0,2	-2,3	1,1	-0,3	-9,3	-0,6	-1,8	4,8	1,6
Innenlandsk sluttanvendelse	1,6	0,7	2,3	1,2	-1,6	1,0	0,5	3,3	1,6
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendr.)	1,8	1,8	2,0	1,3	1,9	1,9	2,3	3,2	2,9
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	3,0	2,2	2,0	1,1	2,8	3,0	3,6	3,7	3,1
Eksport i alt	3,1	3,7	2,9	4,3	6,7	1,4	0,0	0,6	-3,4
Tradisjonelle varer	3,1	5,8	7,9	6,1	5,9	3,7	-6,5	-4,3	-6,7
Råolje og naturgass	2,7	3,2	0,6	5,8	8,6	-1,1	5,2	5,1	-2,0
Skip, plattformer og fly	-2,2	-25,0	-55,6	-22,4	60,0	-16,0	20,0	81,2	36,1
Tjenester	4,0	3,3	5,3	0,6	3,6	3,7	-2,6	-2,8	-3,2
Samlet sluttanvendelse	2,0	1,6	2,5	2,1	0,8	1,1	0,3	2,5	0,1
Import i alt	2,4	1,6	6,0	1,3	-4,5	4,3	-0,7	2,5	3,4
Tradisjonelle varer	2,1	1,9	3,8	2,6	-2,1	3,5	-1,7	1,7	1,5
Råolje og naturgass	-11,8	-1,3	18,2	12,0	-19,4	-9,8	-14,6	-18,3	6,3
Skip, plattformer og fly	13,1	-11,7	49,9	5,3	-49,3	24,2	-5,3	18,9	45,5
Tjenester	2,6	2,5	6,5	-1,3	0,4	5,1	2,0	3,3	2,3
Bruttonasjonalprodukt ¹	1,9	1,6	1,5	2,3	2,6	0,2	0,6	2,5	-0,9
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2,2	1,1	1,4	1,8	1,0	0,3	-0,5	2,0	0,8
Petroleumsvirksomhet og utenriks sjøfart	1,0	3,7	1,8	4,6	9,5	-0,3	5,0	4,6	-7,6
Fastlands-Norge(basisverdi)	2,2	1,1	1,4	1,8	0,9	0,2	-0,9	1,7	0,6
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	2,3	0,8	1,2	1,9	0,5	-0,3	-1,8	1,6	0,2
Industri og bergverk	2,8	-3,2	-0,0	0,1	-5,6	-7,2	-8,3	-2,0	-4,5
Annen vareproduksjon	3,9	2,8	2,0	3,6	3,4	2,3	2,6	4,0	0,8
Tjenester inkl. boligjenester	1,8	1,1	1,3	1,9	1,0	0,3	-1,7	1,8	0,9
Offentlig forvaltning	1,9	1,8	1,7	1,5	1,9	2,0	2,0	1,8	1,6
Produktavgifter og -subsidier	2,0	1,5	1,8	1,5	1,9	0,9	2,2	4,1	2,1

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi.

Tabell 4. Makroøkonomiske hovedstørrelser.
Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger									
og ideelle organisasjoner	2,2	2,3	1,7	2,0	2,5	2,9	3,7	3,5	3,3
Konsum i husholdninger	2,2	2,2	1,6	1,8	2,4	2,9	3,8	3,5	3,4
Varekonsum	1,5	2,2	1,3	2,2	2,0	2,9	3,3	3,7	4,0
Tjenestekonsum	2,4	1,3	1,4	1,0	1,1	1,8	3,1	2,3	3,2
Husholdningenes kjøp i utlandet	5,6	7,7	4,2	5,0	11,0	9,7	9,7	8,9	1,1
Utlendingers kjøp i Norge	2,0	1,9	1,4	1,7	1,9	2,2	2,7	2,5	3,0
Konsum i ideelle organisasjoner	2,9	3,7	4,1	4,1	3,4	3,2	2,8	3,1	2,6
Konsum i offentlig forvaltning	3,3	3,0	3,1	3,3	2,9	2,5	2,1	2,1	2,2
Konsum i statsforvaltningen	3,2	3,6	4,0	4,0	3,6	2,9	2,1	2,1	2,1
Konsum i statsforvaltningen, sivilt	3,1	3,7	4,0	4,2	3,7	3,0	2,0	2,0	2,1
Konsum i statsforvaltningen, forsvar	3,4	3,0	3,5	2,9	2,9	2,8	2,8	3,0	2,1
Konsum i kommuneforvaltningen	3,5	2,3	2,3	2,6	2,2	2,1	2,2	2,0	2,4
Bruttoinvestering i fast realkapital	3,8	2,6	3,3	3,5	1,1	2,4	1,8	1,8	2,5
Utvinning av råolje og naturgass, rørtransport	4,3	2,2	4,4	5,1	-3,0	2,1	-1,4	-1,1	2,8
Utenriks sjøfart	-17,7	6,1	-48,8	31,9	-30,3	-21,3	35,3	114,9	8,3
Fastlands-Norge	3,6	2,7	2,6	2,8	2,6	2,6	2,8	2,6	2,1
Næringer	2,7	2,8	2,7	2,8	2,6	3,0	3,9	3,3	2,7
Tjenester tilknyttet utvinning	4,1	3,4	3,4	4,1	3,9	2,4	1,7	1,0	-0,2
Andre tjenester	2,4	2,7	2,6	2,9	2,5	3,0	3,9	3,1	2,8
Industri og bergverk	3,3	2,3	2,1	2,2	2,5	2,6	3,8	3,8	2,9
Annen vareproduksjon	2,9	3,0	3,1	2,9	2,9	3,1	4,2	3,4	2,6
Boliger (husholdninger)	3,6	2,8	3,0	3,1	2,6	2,3	1,8	1,8	1,9
Offentlig forvaltning	5,1	2,4	2,1	2,3	2,6	2,3	2,5	2,6	1,4
Bruttoinvestering i verdigjenstander	20,7	3,5	3,0	3,5	4,0	3,4	2,1	1,7	2,0
Lagerendring og statistiske avvik	-1,6	-1,1	-3,2	-1,1	-2,0	-0,1	-4,4	-3,4	10,3
Bruttoinvestering i alt	2,8	1,9	2,0	2,8	0,8	1,9	0,4	0,6	3,5
Innenlandsk sluttanvendelse	2,7	2,3	2,1	2,5	2,1	2,5	2,3	2,2	3,1
Etterspørsel fra Fastlands-Norge (ekskl. lagerendr.)	2,8	2,5	2,3	2,5	2,6	2,7	3,1	2,9	2,8
Etterspørsel fra offentlig forvaltning	3,6	2,9	2,9	3,1	2,9	2,5	2,2	2,1	2,1
Eksport i alt	-1,7	-7,9	-10,5	-6,4	-6,1	-8,4	-12,8	-10,7	-8,3
Tradisjonelle varer	3,4	2,3	3,1	3,6	2,5	0,3	0,4	3,4	4,1
Råolje og naturgass	-7,6	-21,1	-25,7	-18,3	-18,9	-20,7	-28,2	-26,0	-20,7
Skip, plattformer og fly	12,6	53,6	13,5	3,8	171,0	2,7	-13,8	-0,4	-61,2
Tjenester	4,1	2,3	5,9	2,2	1,1	0,5	-0,6	-3,0	-1,2
Samlet sluttanvendelse	1,4	-0,8	-1,9	-0,1	-0,4	-0,8	-2,1	-1,2	0,1
Import i alt	4,9	4,2	4,0	5,5	5,0	2,5	1,6	2,3	-0,2
Tradisjonelle varer	4,4	4,7	5,2	5,0	5,5	3,3	0,3	2,0	0,8
Råolje og naturgass	-2,1	-19,3	-25,5	-11,5	-20,3	-20,9	-16,6	-17,8	-6,3
Skip, plattformer og fly	6,1	16,3	15,2	19,5	17,4	15,0	2,1	2,2	-11,6
Tjenester	6,0	3,4	2,5	5,8	4,1	0,8	4,1	3,2	-0,2
Bruttonasjonalprodukt ¹	0,3	-2,3	-3,5	-1,8	-2,0	-1,9	-3,1	-2,4	0,1
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2,5	2,3	2,5	2,4	2,2	2,1	2,6	2,6	3,3
Petroleumsvirksomhet og utenriks sjøfart	-7,9	-21,0	-24,9	-19,3	-19,3	-19,8	-28,7	-27,8	-20,6
Fastlands-Norge(basisverdi)	2,7	2,3	2,4	2,8	2,2	2,0	2,6	2,9	3,2
Fastlands-Norge utenom offentlig forvaltning	2,4	2,1	2,1	2,5	2,0	1,8	2,8	3,2	3,5
Industri og bergverk	1,9	7,5	9,7	7,5	8,7	4,5	1,9	2,8	2,8
Annen vareproduksjon	1,2	1,8	1,9	2,1	0,7	2,3	7,3	11,9	12,0
Tjenester inkl. boligjenester	2,7	1,2	0,8	1,7	1,2	1,2	1,9	1,5	1,6
Offentlig forvaltning	3,8	3,0	3,2	3,4	2,9	2,4	2,1	1,9	2,2
Produktavgifter og -subsidier	1,2	2,0	2,9	0,1	1,6	3,3	2,4	1,0	4,0

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi.

**Tabell 5. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi.
Løpende priser. Millioner kroner**

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Bruttonasjonalprodukt¹	3 140 371	3 117 433	781 530	774 005	764 830	797 069	761 728	774 512	758 609
Jordbruk og skogbruk	18 750	19 454	4 413	463	9 396	5 182	4 276	462	9 105
Fiske, fangst og akvakultur	26 567	30 832	7 718	6 474	7 362	9 278	11 712	11 334	11 687
Bergverksdrift	4 827	4 760	1 096	1 266	1 254	1 143	1 026	1 216	1 208
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	610 188	484 869	132 112	121 720	117 837	113 199	95 035	91 481	83 553
Utvinning av råolje og naturgass	559 620	439 824	118 876	109 979	107 147	103 822	85 603	82 249	76 351
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	50 568	45 045	13 237	11 741	10 690	9 377	9 432	9 232	7 202
Industri	213 801	222 795	57 844	56 311	53 446	55 194	54 054	56 832	52 519
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	39 347	41 920	10 113	10 148	10 561	11 098	10 585	11 413	12 281
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	2 695	2 823	727	708	632	756	786	856	780
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	7 422	7 558	1 767	2 017	1 855	1 918	1 715	2 257	1 888
Produksjon av papir og papirvarer	2 357	2 736	687	584	695	770	806	776	792
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	3 903	3 560	918	872	902	868	808	760	838
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	20 517	30 228	7 044	7 377	8 140	7 668	8 027	8 409	7 911
Prod av kjemiske råvarer	8 509	10 263	2 484	2 693	2 614	2 473	2 599	2 206	1 978
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	13 792	13 576	3 117	3 710	3 354	3 395	3 192	4 008	3 518
Produksjon av metaller	10 877	12 097	3 592	3 403	2 702	2 401	2 493	2 497	2 816
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	66 559	65 392	17 981	16 543	14 613	16 256	15 417	15 325	12 749
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	22 941	20 097	5 881	5 075	4 536	4 605	4 809	5 149	4 362
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	5 532	5 471	1 444	1 403	1 234	1 390	1 426	1 478	1 233
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	17 859	17 338	4 574	4 472	4 222	4 070	3 990	3 903	3 352
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	55 823	53 503	16 671	11 813	10 022	14 996	18 816	14 082	12 793
Vannforsyning, avløp og renovasjon	16 759	17 780	4 266	4 593	4 404	4 517	4 425	4 887	4 720
Bygge- og anleggsvirksomhet	167 475	177 176	42 474	44 938	42 880	46 884	43 696	48 210	45 042
Varehandel og reparasjon av motorvogner	209 308	214 249	50 645	54 737	52 444	56 422	49 379	55 735	53 219
Rørtransport	17 273	17 534	4 687	4 170	3 853	4 824	4 721	4 633	5 052
Utenriks sjøfart	30 176	40 040	9 395	8 907	10 342	11 396	9 300	6 087	7 604
Transport utenom utenriks sjøfart	96 379	103 692	22 591	26 670	27 108	27 323	25 421	28 373	28 012
Post og distribusjonsvirksomhet	10 158	10 233	2 637	2 511	2 427	2 657	2 478	2 710	2 380
Overnattings- og serveringsvirksomhet	37 155	40 221	8 246	10 229	11 305	10 440	9 093	10 864	11 986
Informasjon og kommunikasjon	105 920	109 180	27 511	26 987	24 892	29 790	27 683	28 625	26 001
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	137 135	132 476	40 973	32 888	27 542	31 074	42 550	35 229	30 240
Omsetning og drift av fast eiendom	81 716	83 987	20 979	21 563	20 894	20 550	20 955	21 719	21 410
Boligtjenester	111 731	119 426	28 997	29 940	30 268	30 221	30 222	30 850	31 464
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	129 664	131 911	31 209	33 458	29 550	37 693	30 055	36 204	30 910
Forretningsmessig tjenesteyting	76 424	75 168	17 385	18 702	19 550	19 531	16 418	18 081	19 134
Offentlig administrasjon og forsvar	169 876	177 384	43 627	44 132	44 575	45 050	45 270	45 733	46 048
Undervisning	137 363	143 873	35 346	35 751	35 973	36 803	36 900	37 375	37 519
Helse- og omsorgstjenester	290 333	306 332	74 880	76 141	77 260	78 052	78 289	79 041	80 631
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	53 056	56 399	14 155	13 800	13 880	14 565	14 444	14 532	14 663
Totalt for næringer (basisverdi)	2 807 857	2 773 275	699 860	688 164	678 465	706 786	676 219	684 294	666 900
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge¹	2 533 302	2 620 035	648 572	650 949	643 488	677 027	662 105	681 543	669 602
Produktavgifter og -subsidier	332 514	344 158	81 670	85 841	86 365	90 283	85 509	90 218	91 709

Offentlig forvaltning	537 726	563 588	138 069	140 239	141 912	143 369	143 833	145 564	147 316
Statsforvaltningen	248 597	263 109	64 508	65 414	66 231	66 955	67 317	68 177	68 834
Sivil forvaltning	219 341	233 723	57 175	58 110	58 915	59 523	59 835	60 683	61 356
Forsvar	29 256	29 386	7 333	7 304	7 316	7 433	7 482	7 494	7 477
Kommuneforvaltningen	289 129	300 480	73 561	74 825	75 681	76 413	76 516	77 387	78 482

Fastlands-Norge (basisverdi)	2 200 788	2 275 877	566 902	565 108	557 123	586 744	576 595	591 325	577 893
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge (basisverdi)	1 534 910	1 575 499	395 557	390 598	380 586	408 759	398 177	410 434	394 578
Markedsrettet virksomhet (basisverdi)	2 141 979	2 072 897	528 515	513 653	501 928	528 801	497 801	503 403	483 585
Ikke markedsrettet virksomhet (basisverdi)	665 878	700 378	171 345	174 510	176 537	177 985	178 418	180 891	183 315

¹ Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi

**Tabell 6. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi.
Faste 2014-priser. Millioner kroner**

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Bruttonasjonalprodukt¹	3 140 371	3 190 964	791 313	785 045	789 146	825 459	796 278	804 625	782 030
Jordbruk og skogbruk	18 750	19 511	4 465	555	9 412	5 080	4 544	795	9 214
Fiske, fangst og akvakultur	26 567	27 112	6 811	6 667	6 528	7 106	6 720	6 133	6 403
Bergverksdrift	4 827	4 629	1 089	1 278	1 183	1 080	1 002	1 187	1 247
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	610 188	625 997	160 451	147 933	155 183	162 430	165 883	152 968	142 842
Utvinning av råolje og naturgass	559 620	581 771	148 607	136 471	144 355	152 338	156 593	143 142	133 498
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	50 568	44 225	11 844	11 462	10 828	10 092	9 290	9 826	9 344
Industri	213 801	206 998	53 990	52 401	48 758	51 849	49 524	51 433	46 462
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	39 347	39 174	9 377	9 307	9 942	10 547	9 171	9 415	9 958
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	2 695	2 627	704	662	582	679	662	725	654
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	7 422	7 512	1 813	1 993	1 778	1 928	1 738	2 195	1 803
Produksjon av papir og papirvarer	2 357	2 280	597	523	554	606	614	613	630
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	3 903	3 586	937	908	869	872	838	843	808
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	20 517	21 821	5 627	5 627	5 218	5 349	5 924	6 344	5 982
Prod av kjemiske råvarer	8 509	8 626	2 268	2 289	2 087	1 982	2 118	1 895	1 892
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	13 792	13 560	3 160	3 703	3 320	3 376	3 170	3 837	3 407
Produksjon av metaller	10 877	10 239	2 504	2 584	2 571	2 580	2 641	2 751	2 592
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	66 559	64 017	17 558	16 364	14 258	15 837	14 812	14 671	12 248
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	22 941	19 613	5 664	4 943	4 323	4 683	4 642	4 944	4 011
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	5 532	5 371	1 471	1 358	1 196	1 346	1 398	1 323	1 193
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	17 859	17 201	4 579	4 429	4 148	4 045	3 913	3 772	3 175
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	55 823	56 789	16 089	12 974	12 427	15 299	17 308	13 317	12 045
Vannforsyning, avløp og renovasjon	16 759	17 307	4 149	4 357	4 352	4 449	4 251	4 469	4 467
Bygge- og anleggsvirksomhet	167 475	172 638	42 167	43 627	41 053	45 790	42 793	46 126	42 292
Varehandel og reparasjon av motorvogner	209 308	213 670	51 263	53 804	51 849	56 755	49 904	54 010	51 181
Rørtransport	17 273	18 415	4 894	3 929	4 488	5 104	5 148	4 419	3 788
Utenriks sjøfart	30 176	29 344	6 994	7 849	7 413	7 088	6 836	7 499	7 089
Transport utenom utenriks sjøfart	96 379	97 357	22 633	24 961	24 892	24 872	22 884	25 765	25 617
Post og distribusjonsvirksomhet	10 158	9 780	2 567	2 401	2 237	2 574	2 394	2 479	2 125
Overnattings- og serveringsvirksomhet	37 155	39 732	8 200	10 125	11 185	10 221	8 931	10 601	11 545
Informasjon og kommunikasjon	105 920	109 005	27 491	26 890	24 944	29 679	27 379	27 819	25 436
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	137 135	142 397	35 003	34 727	35 649	37 019	35 818	36 205	37 209
Omsetning og drift av fast eiendom	81 716	82 006	20 884	21 120	20 217	19 785	20 163	20 546	19 909
Boligtjenester	111 731	113 455	28 524	28 478	28 162	28 290	29 110	29 150	28 970
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	129 664	127 890	30 400	32 378	28 902	36 211	28 712	34 428	29 880
Forretningsmessig tjenesteyting	76 424	75 920	17 570	19 149	20 082	19 118	16 024	18 761	19 258
Offentlig administrasjon og forsvar	169 876	173 207	42 997	43 220	43 328	43 663	43 784	43 892	44 010
Undervisning	137 363	140 175	34 818	34 920	34 924	35 513	35 677	35 752	35 562
Helse- og omsorgstjenester	290 333	295 645	73 391	73 509	74 073	74 672	75 106	75 105	75 379
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	53 056	54 497	13 818	13 385	13 271	14 023	13 932	13 890	13 722
Totalt for næringer (basisverdi)	2 807 857	2 853 478	710 657	700 637	704 511	737 673	713 824	716 749	695 649
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge¹	2 533 302	2 561 433	630 818	636 797	632 890	660 929	627 700	649 566	637 654
Produktavgifter og -subsidier	332 514	337 486	80 656	84 408	84 635	87 786	82 453	87 876	86 381

Offentlig forvaltning	537 726	547 240	135 867	136 339	137 047	137 987	138 568	138 859	139 200
Statsforvaltningen	248 597	253 872	63 067	63 116	63 535	64 155	64 388	64 442	64 645
Sivil forvaltning	219 341	225 303	55 876	55 968	56 423	57 035	57 239	57 304	57 541
Forsvar	29 256	28 569	7 191	7 147	7 111	7 120	7 149	7 138	7 104
Kommuneforvaltningen	289 129	293 368	72 800	73 223	73 512	73 833	74 180	74 417	74 555

Fastlands-Norge (basisverdi)	2 200 788	2 223 947	550 161	552 388	548 255	573 143	545 247	561 690	551 274
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge (basisverdi)	1 534 910	1 493 792	367 747	370 596	365 105	390 343	542 068	544 652	523 377
Markedsrettet virksomhet (basisverdi)	2 141 979	2 167 547	540 086	530 307	532 189	564 966	539 951	543 171	520 395
Ikke markedsrettet virksomhet (basisverdi)	665 878	685 930	170 571	170 330	172 322	172 708	173 873	173 578	175 254

¹ Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi

Tabell 7. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi.
Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Bruttonasjonalprodukt¹	1,9	1,6	1,5	2,3	2,6	0,2	0,6	2,5	-0,9
Jordbruk og skogbruk	0,7	4,1	3,1	8,0	5,8	1,3	1,8	43,4	-2,1
Fiske, fangst og akvakultur	11,5	2,0	1,5	3,8	0,7	2,2	-1,3	-8,0	-1,9
Bergverksdrift	-4,5	-4,1	1,2	-0,1	-2,7	-14,0	-8,0	-7,1	5,4
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	0,3	2,6	0,9	4,1	7,8	-1,7	3,4	3,4	-8,0
Utvinning av råolje og naturgass	1,0	4,0	1,8	5,4	9,8	-0,2	5,4	4,9	-7,5
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	-8,1	-12,5	-8,9	-8,8	-13,4	-19,3	-21,6	-14,3	-13,7
Industri	3,0	-3,2	-0,0	0,1	-5,6	-7,0	-8,3	-1,8	-4,7
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	3,0	-0,4	1,7	-2,3	-1,1	-0,0	-2,2	1,2	0,2
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	-3,3	-2,5	1,1	0,7	-7,0	-5,1	-5,9	9,4	12,5
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	-1,1	1,2	-2,5	4,2	1,8	1,3	-4,1	10,1	1,4
Produksjon av papir og papirvarer	-14,4	-3,3	-0,6	-12,4	-4,3	4,4	2,9	17,2	13,8
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	-7,6	-8,1	-7,5	-6,1	-7,3	-11,5	-10,6	-7,2	-7,1
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	-3,7	6,4	3,9	7,3	6,9	7,6	5,3	12,7	14,6
Prod av kjemiske råvarer	13,6	1,4	2,8	12,0	-5,2	-3,6	-6,6	-17,2	-9,4
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	5,0	-1,7	-7,1	0,2	-0,4	0,4	0,3	3,6	2,6
Produksjon av metaller	9,9	-5,9	-8,1	-6,3	-4,8	-4,2	5,5	6,5	0,8
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	7,3	-3,8	1,4	3,6	-9,1	-10,8	-15,6	-10,3	-14,1
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	3,5	-14,5	-2,0	-11,8	-22,3	-21,9	-18,0	0,0	-7,2
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	-6,8	-2,9	-0,4	3,1	-5,3	-8,7	-4,9	-2,6	-0,2
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	0,6	-3,7	2,0	3,3	-3,3	-15,6	-14,5	-14,8	-23,5
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	7,2	1,7	3,9	-0,4	4,9	-1,1	7,6	2,6	-3,1
Vannforsyning, avløp og renovasjon	4,0	3,3	3,5	3,9	4,0	1,8	2,5	2,6	2,6
Bygge- og anleggsvirksomhet	1,9	3,1	1,2	4,7	2,8	3,6	1,5	5,7	3,0
Varehandel og reparasjon av motorvogner	5,4	2,1	2,6	2,2	1,6	2,0	-2,7	0,4	-1,3
Rørtransport	-0,2	6,6	5,4	-0,7	21,2	2,7	5,2	12,5	-15,6
Utenriks sjøfart	1,9	-2,8	0,3	-5,7	-2,4	-2,7	-2,3	-4,5	-4,4
Transport utenom utenriks sjøfart	-1,8	1,0	2,8	4,8	0,8	-3,8	1,1	3,2	2,9
Post og distribusjonsvirksomhet	-5,1	-3,7	-4,6	-2,0	-3,0	-5,0	-6,7	3,2	-5,0
Overnattings- og serveringsvirksomhet	4,8	6,9	4,2	5,7	7,3	10,1	8,9	4,7	3,2
Informasjon og kommunikasjon	1,2	2,9	2,5	4,6	2,3	2,3	-0,4	3,5	2,0
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	4,4	3,8	3,3	2,8	3,3	5,8	2,3	4,3	4,4
Omsetning og drift av fast eiendom	2,1	0,4	1,7	1,4	0,7	-2,4	-3,5	-2,7	-1,5
Boligtjenester	0,2	1,5	1,6	1,7	1,4	1,4	2,1	2,4	2,9
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	1,2	-1,4	-2,3	-1,9	0,3	-1,4	-5,6	6,3	3,4
Forretningsmessig tjenesteyting	1,3	-0,7	-0,3	3,7	-1,7	-3,9	-8,8	-2,0	-4,1
Offentlig administrasjon og forsvar	5,4	2,0	2,5	2,2	1,6	1,5	1,8	1,6	1,6
Undervisning	0,2	2,0	1,4	2,0	1,9	2,9	2,5	2,4	1,8
Helse- og omsorgstjenester	0,7	1,8	1,6	1,2	2,2	2,3	2,3	2,2	1,8
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	3,2	2,7	3,0	3,1	1,9	2,9	0,8	3,8	3,4
Totalt for næringer (basisverdi)	1,9	1,6	1,5	2,4	2,7	0,1	0,4	2,3	-1,3
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2,2	1,1	1,4	1,8	1,0	0,3	-0,5	2,0	0,8
Produktavgifter og -subsidier	2,0	1,5	1,8	1,5	1,9	0,9	2,2	4,1	2,1

Offentlig forvaltning	1,9	1,8	1,7	1,5	1,9	2,0	2,0	1,8	1,6
Statsforvaltningen	2,5	2,1	2,6	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1	1,7
Sivil forvaltning	2,7	2,7	3,0	2,5	2,7	2,7	2,4	2,4	2,0
Forsvar	0,7	-2,3	-0,7	-2,1	-3,1	-3,5	-0,6	-0,1	-0,1
Kommuneforvaltningen	1,5	1,5	0,9	1,2	1,8	1,9	1,9	1,6	1,4

Fastlands-Norge (basisverdi)	2,2	1,1	1,4	1,8	0,9	0,2	-0,9	1,7	0,6
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge (basisverdi)	2,4	-2,7	-2,3	-1,6	-3,0	-3,7	47,4	47,0	43,3
Markedsrettet virksomhet (basisverdi)	2,0	1,2	1,0	2,3	2,5	-0,8	-0,0	2,4	-2,2
Ikke markedsrettet virksomhet (basisverdi)	1,6	3,0	2,9	2,8	3,1	3,1	1,9	1,9	1,7

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi

**Tabell 8. Bruttonasjonalprodukt. Bruttoprodukt etter næring, i basisverdi.
Prosentvis prisendring fra samme periode året før**

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Bruttonasjonalprodukt¹	0,3	-2,3	-3,5	-1,8	-2,0	-1,9	-3,1	-2,4	0,1
Jordbruk og skogbruk	7,4	-0,3	1,6	-21,7	0,3	-0,5	-4,8	-30,5	-1,0
Fiske, fangst og akvakultur	3,3	13,7	-2,4	4,9	33,9	23,2	53,8	90,3	61,8
Bergverksdrift	-6,1	2,8	-4,8	-1,2	6,2	11,5	1,7	3,4	-8,7
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	-7,1	-22,5	-26,9	-19,0	-20,7	-22,7	-30,4	-27,3	-23,0
Utvinning av råolje og naturgass	-8,4	-24,4	-29,0	-21,0	-22,4	-24,2	-31,7	-28,7	-22,9
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	10,2	1,9	-0,1	5,5	1,7	-0,6	-9,2	-8,3	-21,9
Industri	2,1	7,6	10,1	7,7	8,8	4,3	1,9	2,8	3,1
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	4,3	7,0	6,3	3,3	7,5	10,9	7,0	11,2	16,1
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	1,6	7,5	2,6	4,4	7,6	15,6	14,9	10,5	9,7
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	3,0	0,6	-0,2	-1,4	3,2	0,9	1,2	1,6	0,3
Produksjon av papir og papirvarer	16,8	20,0	19,4	18,7	21,1	19,6	14,1	13,4	0,1
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	1,4	-0,7	4,9	-11,9	6,0	-0,4	-1,6	-6,0	-0,0
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	5,2	38,5	39,3	46,3	51,6	20,3	8,2	1,1	-15,2
Prod av kjemiske råvarer	9,8	19,0	5,9	16,2	27,1	29,1	12,0	-1,0	-16,5
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	4,4	0,1	-1,6	-1,0	0,0	3,2	2,1	4,2	2,2
Produksjon av metaller	23,1	18,1	78,3	53,8	-1,6	-27,1	-34,2	-31,1	3,4
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	-1,4	2,1	3,8	1,4	2,0	1,6	1,6	3,3	1,6
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	-3,7	2,5	4,9	-0,1	5,6	-0,7	-0,2	1,4	3,6
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	0,6	1,9	-1,9	2,5	3,3	4,0	3,8	8,1	0,1
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	1,9	0,8	1,8	0,3	-0,3	1,4	2,1	2,5	3,7
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	-7,7	-5,8	0,6	-0,9	-19,4	-5,5	4,9	16,1	31,7
Vannforsyning, avløp og renovasjon	2,2	2,7	4,3	2,6	1,8	2,3	1,2	3,7	4,4
Bygge- og anleggsvirksomhet	3,6	2,6	3,3	2,8	2,4	2,0	1,4	1,5	2,0
Varehandel og reparasjon av motorvogner	2,5	0,3	-0,9	2,1	0,2	-0,3	0,2	1,4	2,8
Rørtransport	0,6	-4,8	4,1	-2,1	-27,7	8,8	-4,2	-1,2	55,4
Utenriks sjøfart	-1,2	36,5	85,8	-0,1	47,3	38,1	1,3	-28,5	-23,1
Transport utenom utenriks sjøfart	4,0	6,5	6,5	5,9	9,6	4,5	11,3	3,1	0,4
Post og distribusjonsvirksomhet	4,5	4,6	5,8	1,8	5,5	5,3	0,7	4,5	3,2
Overnattings- og serveringsvirksomhet	0,5	1,2	1,3	0,7	1,0	1,9	1,3	1,4	2,7
Informasjon og kommunikasjon	0,8	0,2	-0,0	0,7	-0,8	0,7	1,0	2,5	2,4
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	-0,2	-7,0	-6,5	-7,0	-8,3	-6,1	1,5	2,7	5,2
Omsetning og drift av fast eiendom	2,1	2,4	1,9	2,3	2,6	2,9	3,5	3,5	4,1
Boligtjenester	4,8	5,3	5,9	5,6	5,3	4,3	2,1	0,7	1,1
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	3,0	3,1	2,7	4,9	1,9	3,0	2,0	1,8	1,2
Forretningsmessig tjenesteyting	2,4	-1,0	-0,2	-3,9	-2,1	2,4	3,6	-1,3	2,1
Offentlig administrasjon og forsvar	1,5	2,4	3,0	2,4	2,3	1,9	1,9	2,0	1,7
Undervisning	3,5	2,6	2,8	3,0	3,1	1,6	1,9	2,1	2,4
Helse- og omsorgstjenester	5,4	3,6	3,8	4,3	3,1	3,2	2,2	1,6	2,6
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	2,4	3,5	3,8	3,6	3,7	2,9	1,2	1,5	2,2
Totalt for næringer (basisverdi)	0,2	-2,8	-4,2	-2,0	-2,5	-2,5	-3,8	-2,8	-0,5
Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge ¹	2,5	2,3	2,5	2,4	2,2	2,1	2,6	2,6	3,3
Produktavgifter og -subsidier	1,2	2,0	2,9	0,1	1,6	3,3	2,4	1,0	4,0

Offentlig forvaltning	3,8	3,0	3,2	3,4	2,9	2,4	2,1	1,9	2,2
Statsforvaltningen	4,2	3,6	4,1	4,1	3,5	2,9	2,2	2,1	2,1
Sivil forvaltning	4,2	3,7	4,2	4,2	3,6	3,0	2,2	2,0	2,1
Forsvar	4,1	2,9	3,4	3,0	2,5	2,5	2,6	2,7	2,3
Kommuneforvaltningen	3,6	2,4	2,5	2,8	2,3	2,0	2,1	1,8	2,3

Fastlands-Norge (basisverdi)	2,7	2,3	2,4	2,8	2,2	2,0	2,6	2,9	3,2
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge (basisverdi)	2,2	5,5	5,5	6,0	5,4	5,0	-31,7	-28,5	-27,7
Markedsrettet virksomhet (basisverdi)	-0,9	-4,4	-6,2	-3,5	-3,9	-3,8	-5,8	-4,3	-1,5
Ikke markedsrettet virksomhet (basisverdi)	4,0	2,1	2,5	2,5	1,9	1,5	2,2	1,7	2,1

1 Bruttonasjonalprodukt er målt i markedsverdi, mens bruttoprodukt i næringer er målt i basisverdi

Tabell 9. Hovedtall for konsum. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i alt.	1 976 845	2 068 597	501 337	513 138	521 390	532 732	524 818	542 308	545 744
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner . .	1 284 876	1 341 305	321 765	332 136	339 085	348 317	337 746	353 193	354 672
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 272 611	304 260	315 323	322 508	330 520	320 147	335 161	337 537
Konsum i ideelle organisasjoner	64 824	68 694	17 505	16 814	16 578	17 797	17 599	18 032	17 135
Konsum i offentlig forvaltning.	691 969	727 292	179 571	181 002	182 305	184 414	187 072	189 115	191 072
Konsum i statsforvaltningen	346 561	367 854	90 631	91 461	92 443	93 320	94 559	95 960	97 210
Konsum i statsforvaltningen, individuelt.	195 132	209 964	51 735	52 313	52 812	53 103	54 025	55 076	55 952
Konsum i statsforvaltningen, kollektivt	151 429	157 891	38 896	39 148	39 631	40 216	40 534	40 885	41 258
Konsum i kommuneforvaltningen	345 408	359 438	88 940	89 541	89 862	91 094	92 513	93 155	93 862
Konsum i kommuneforvaltningen, individuelt. . . .	274 665	284 175	69 864	70 761	71 447	72 103	72 990	73 528	74 256
Konsum i kommuneforvaltningen, kollektivt	70 743	75 262	19 076	18 780	18 415	18 992	19 522	19 626	19 606
Personlig konsum	1 754 673	1 835 444	443 365	455 210	463 345	473 524	464 761	481 797	484 880
Kollektivt konsum	222 172	233 153	57 972	57 928	58 045	59 208	60 056	60 511	60 864

Tabell 10. Hovedtall for konsum. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i alt.	1 976 845	2 017 831	489 837	502 527	510 148	515 319	497 174	515 778	518 695
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner . .	1 284 876	1 311 465	313 995	326 505	333 421	337 544	317 826	335 576	337 508
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 245 216	296 973	310 229	317 455	320 559	301 175	318 643	321 428
Konsum i ideelle organisasjoner	64 824	66 249	17 022	16 276	15 966	16 985	16 651	16 932	16 079
Konsum i offentlig forvaltning.	691 969	706 366	175 842	176 022	176 727	177 776	179 348	180 203	181 188
Konsum i statsforvaltningen	346 561	354 962	88 341	88 341	88 832	89 449	90 302	90 756	91 510
Konsum i statsforvaltningen, individuelt.	195 132	200 242	50 030	49 846	50 047	50 318	51 200	51 522	51 905
Konsum i statsforvaltningen, kollektivt	151 429	154 720	38 311	38 494	38 785	39 130	39 102	39 234	39 606
Konsum i kommuneforvaltningen	345 408	351 404	87 501	87 681	87 895	88 327	89 046	89 447	89 677
Konsum i kommuneforvaltningen, individuelt. . . .	274 665	277 160	68 843	69 165	69 547	69 604	70 294	70 460	70 534
Konsum i kommuneforvaltningen, kollektivt	70 743	74 244	18 658	18 516	18 347	18 723	18 752	18 986	19 144
Personlig konsum	1 754 673	1 788 867	432 869	445 517	453 016	457 466	439 320	457 558	459 946
Kollektivt konsum	222 172	228 964	56 968	57 010	57 132	57 853	57 854	58 221	58 749

Tabell 11. Hovedtall for konsum. Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i alt.	2,2	2,1	2,8	1,8	1,9	1,7	1,5	2,6	1,7
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner . .	1,9	2,1	2,8	1,7	2,1	1,8	1,2	2,8	1,2
Konsum i husholdninger	1,7	2,1	2,8	1,7	2,1	1,7	1,4	2,7	1,3
Konsum i ideelle organisasjoner	6,9	2,2	2,5	1,4	2,1	2,7	-2,2	4,0	0,7
Konsum i offentlig forvaltning.	2,7	2,1	2,9	2,2	1,7	1,6	2,0	2,4	2,5
Konsum i statsforvaltningen	3,4	2,4	3,6	2,5	1,9	1,8	2,2	2,7	3,0
Konsum i statsforvaltningen, individuelt.	2,8	2,6	4,1	2,5	1,9	2,0	2,3	3,4	3,7
Konsum i statsforvaltningen, kollektivt	4,3	2,2	2,9	2,4	1,7	1,6	2,1	1,9	2,1
Konsum i kommuneforvaltningen	1,9	1,7	2,2	1,9	1,5	1,4	1,8	2,0	2,0
Konsum i kommuneforvaltningen, individuelt. . . .	0,5	0,9	0,7	1,0	1,3	0,7	2,1	1,9	1,4
Konsum i kommuneforvaltningen, kollektivt	7,4	4,9	8,2	5,5	2,2	4,1	0,5	2,5	4,3
Personlig konsum	1,8	1,9	2,6	1,6	2,0	1,6	1,5	2,7	1,5
Kollektivt konsum	5,3	3,1	4,6	3,4	1,9	2,4	1,6	2,1	2,8

Tabell 12. Hovedtall for konsum. Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i alt.	2,6	2,5	2,2	2,4	2,6	2,8	3,1	3,0	2,9
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner . .	2,2	2,3	1,7	2,0	2,5	2,9	3,7	3,5	3,3
Konsum i husholdninger	2,2	2,2	1,6	1,8	2,4	2,9	3,8	3,5	3,4
Konsum i ideelle organisasjoner	2,9	3,7	4,1	4,1	3,4	3,2	2,8	3,1	2,6
Konsum i offentlig forvaltning.	3,3	3,0	3,1	3,3	2,9	2,5	2,1	2,1	2,2
Konsum i statsforvaltningen	3,2	3,6	4,0	4,0	3,6	2,9	2,1	2,1	2,1
Konsum i statsforvaltningen, individuelt.	4,0	4,9	4,9	5,7	5,0	3,9	2,0	1,9	2,2
Konsum i statsforvaltningen, kollektivt	2,1	2,0	2,7	1,9	1,9	1,7	2,1	2,5	1,9
Konsum i kommuneforvaltningen	3,5	2,3	2,3	2,6	2,2	2,1	2,2	2,0	2,4
Konsum i kommuneforvaltningen, individuelt. . . .	4,3	2,5	2,5	2,9	2,5	2,3	2,3	2,0	2,5
Konsum i kommuneforvaltningen, kollektivt	0,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,4	1,8	1,9	2,0
Personlig konsum	2,7	2,6	2,2	2,5	2,8	2,9	3,3	3,1	3,1
Kollektivt konsum	1,6	1,8	2,3	1,7	1,7	1,6	2,0	2,3	2,0

Tabell 13. Konsum i husholdninger. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 272 611	304 260	315 323	322 508	330 520	320 147	335 161	337 537
Matvarer og alkoholholdige drikkevarer	144 690	149 291	35 147	36 862	37 699	39 583	35 884	39 246	38 957
Alkoholholdige drikkevarer og tobakk mv.	47 619	49 454	11 342	12 213	12 429	13 469	11 946	13 752	12 858
Klær og skotøy	58 238	61 096	12 718	15 491	15 156	17 730	12 738	16 621	15 643
Bolig, lys og brensel	251 128	262 193	68 054	63 936	62 292	67 912	72 573	67 420	66 394
Møbler og husholdningsartikler mv.	73 987	76 828	16 671	18 301	19 679	22 176	16 362	18 902	20 083
Helse	34 987	37 189	8 826	9 165	9 272	9 926	9 344	9 861	9 898
Transport	181 546	187 443	43 483	49 206	49 171	45 583	45 331	51 288	51 295
Post- og teletjenester	25 499	26 108	6 307	6 307	6 470	7 024	6 294	6 432	6 602
Kultur og fritid	130 249	135 300	29 473	33 327	35 870	36 629	31 046	34 541	37 300
Utdanning	6 142	6 343	1 631	1 574	1 467	1 671	1 692	1 731	1 592
Overnattings- og serveringstjenester	74 769	80 970	17 094	20 614	22 030	21 233	19 171	22 878	24 394
Andre varer og tjenester	129 387	132 369	36 736	32 840	29 032	33 761	38 555	34 860	30 524
Husholdningenes kjøp i utlandet	96 942	107 482	23 548	26 271	33 692	23 970	26 829	29 508	35 681
Utlendingers kjøp i Norge	-35 131	-39 454	-6 769	-10 786	-11 752	-10 147	-7 620	-11 877	-13 684
Varekonsum ¹	574 308	592 271	137 498	146 678	146 511	161 583	141 013	154 662	150 944
Tjenestekonsum ¹	583 933	612 312	149 982	153 159	154 057	155 114	159 925	162 867	164 597
Boligtjenester	212 332	223 189	54 904	55 673	56 090	56 522	57 324	58 102	58 552
Andre tjenester	371 601	389 123	95 079	97 486	97 966	98 592	102 602	104 766	106 044

1 Konsumet av varer og tjenester inkluderer utlendingers kjøp i Norge, men ikke husholdningenes kjøp i utlandet

Tabell 14. Konsum i husholdninger. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger	1 220 052	1 245 216	296 973	310 229	317 455	320 559	301 175	318 643	321 428
Matvarer og alkoholholdige drikkevarer	144 690	145 094	34 862	36 004	35 898	38 331	34 855	37 262	35 983
Alkoholholdige drikkevarer og tobakk mv.	47 619	48 039	11 068	11 875	12 039	13 056	11 239	12 951	12 063
Klær og skotøy	58 238	60 707	13 179	15 353	15 277	16 898	12 538	15 697	14 968
Bolig, lys og brensel	251 128	257 443	66 642	63 057	61 551	66 194	68 960	64 059	62 823
Møbler og husholdningsartikler mv.	73 987	73 326	16 383	17 484	18 739	20 720	15 139	17 097	18 137
Helse	34 987	36 469	8 696	8 977	9 066	9 730	9 091	9 562	9 447
Transport	181 546	184 992	43 457	48 389	48 140	45 006	44 509	49 644	49 304
Post- og teletjenester	25 499	25 799	6 370	6 291	6 389	6 749	6 086	6 155	6 247
Kultur og fritid	130 249	133 472	29 574	33 567	35 655	34 675	29 912	34 251	35 730
Utdanning	6 142	6 195	1 608	1 549	1 431	1 608	1 629	1 664	1 505
Overnattings- og serveringstjenester	74 769	78 952	16 829	20 164	21 470	20 489	18 339	21 683	22 964
Andre varer og tjenester	129 387	133 669	32 479	32 778	32 638	35 773	32 815	33 875	33 149
Husholdningenes kjøp i utlandet	96 942	99 797	22 586	25 356	30 634	21 220	23 467	26 146	32 081
Utlendingers kjøp i Norge	-35 131	-38 737	-6 759	-10 615	-11 474	-9 889	-7 405	-11 403	-12 971
Varekonsum ¹	574 308	579 798	136 364	144 029	143 278	156 127	135 424	146 505	141 881
Tjenestekonsum ¹	583 933	604 358	144 782	151 459	155 016	153 101	149 689	157 396	160 437
Boligtjenester	212 332	217 637	53 935	54 359	54 534	54 809	55 281	55 694	55 876
Andre tjenester	371 601	386 721	90 847	97 099	100 482	98 292	94 408	101 702	104 562

1 Konsumet av varer og tjenester inkluderer utlendingers kjøp i Norge, men ikke husholdningenes kjøp i utlandet

Tabell 15. Konsum i husholdninger. Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger	1,7	2,1	2,8	1,7	2,1	1,7	1,4	2,7	1,3
Matvarer og alkoholholdige drikkevarer	1,2	0,3	3,2	-2,4	-0,2	0,7	-0,0	3,5	0,2
Alkoholholdige drikkevarer og tobakk mv.	0,6	0,9	6,3	-4,4	1,2	1,3	1,5	9,1	0,2
Klær og skotøy.	3,2	4,2	8,9	6,9	1,9	0,7	-4,9	2,2	-2,0
Bolig, lys og brensel.	0,5	2,5	2,0	3,3	3,0	1,9	3,5	1,6	2,1
Møbler og husholdningsartikler mv.	2,2	-0,9	1,4	-1,3	-1,1	-2,1	-7,6	-2,2	-3,2
Helse	3,4	4,2	4,6	3,0	4,0	5,3	4,5	6,5	4,2
Transport	-0,1	1,9	-0,1	3,2	3,1	1,3	2,4	2,6	2,4
Post- og teletjenester	-1,0	1,2	2,8	3,2	0,6	-1,5	-4,5	-2,1	-2,2
Kultur og fritid	2,9	2,5	3,7	2,1	2,5	1,8	1,1	2,0	0,2
Utdanning	2,9	0,9	1,0	1,3	-1,3	2,3	1,3	7,5	5,1
Overnattings- og serveringstjenester	3,7	5,6	5,0	4,9	5,8	6,5	9,0	7,5	7,0
Andre varer og tjenester	3,4	3,3	3,4	3,3	3,7	2,9	1,0	3,3	1,6
Husholdningenes kjøp i utlandet.	3,9	2,9	3,4	1,0	3,4	4,2	3,9	3,1	4,7
Utlendingers kjøp i Norge.	3,9	10,3	5,3	12,2	14,1	7,5	9,6	7,4	13,0
Varekonsum ¹	0,9	1,0	2,6	0,7	0,9	-0,1	-0,7	1,7	-1,0
Tjenestekonsum ¹	2,3	3,5	3,1	3,4	3,8	3,7	3,4	3,9	3,5
Boligtjenester	1,8	2,5	2,3	2,6	2,7	2,5	2,5	2,5	2,5
Andre tjenester.	2,6	4,1	3,6	3,9	4,4	4,3	3,9	4,7	4,1

1 Konsumet av varer og tjenester inkluderer utlendingers kjøp i Norge, men ikke husholdningenes kjøp i utlandet

Tabell 16. Konsum i husholdninger. Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
Konsum i husholdninger	2,2	2,2	1,6	1,8	2,4	2,9	3,8	3,5	3,4
Matvarer og alkoholholdige drikkevarer	3,0	2,9	2,0	2,9	3,4	3,2	2,1	2,9	3,1
Alkoholholdige drikkevarer og tobakk mv.	3,1	2,9	3,1	3,0	2,7	3,0	3,7	3,2	3,2
Klær og skotøy.	-0,7	0,6	-2,7	-0,9	2,8	2,7	5,3	4,9	5,3
Bolig, lys og brensel.	1,8	1,8	2,4	2,5	0,9	1,5	3,1	3,8	4,4
Møbler og husholdningsartikler mv.	2,9	4,8	2,9	4,5	5,1	6,2	6,2	5,6	5,4
Helse	2,4	2,0	2,5	2,7	1,7	1,1	1,3	1,0	2,5
Transport	2,5	1,3	1,4	1,6	1,2	1,1	1,8	1,6	1,9
Post- og teletjenester	-1,0	1,2	-0,1	0,6	0,5	3,6	4,5	4,2	4,4
Kultur og fritid	2,1	1,4	1,2	-0,8	0,5	4,5	4,1	1,6	3,8
Utdanning	2,6	2,4	2,2	2,3	2,5	2,5	2,4	2,4	3,2
Overnattings- og serveringstjenester	2,3	2,6	2,4	2,3	2,6	2,8	2,9	3,2	3,5
Andre varer og tjenester	0,5	-1,0	-1,4	-0,9	-1,3	-0,2	3,9	2,7	3,5
Husholdningenes kjøp i utlandet.	5,6	7,7	4,2	5,0	11,0	9,7	9,7	8,9	1,1
Utlendingers kjøp i Norge.	2,0	1,9	1,4	1,7	1,9	2,2	2,7	2,5	3,0
Varekonsum ¹	1,5	2,2	1,3	2,2	2,0	2,9	3,3	3,7	4,0
Tjenestekonsum ¹	2,4	1,3	1,4	1,0	1,1	1,8	3,1	2,3	3,2
Boligtjenester	2,9	2,6	2,8	2,7	2,4	2,3	1,9	1,9	1,9
Andre tjenester.	2,1	0,6	0,6	-0,0	0,4	1,6	3,8	2,6	4,0

1 Konsumet av varer og tjenester inkluderer utlendingers kjøp i Norge, men ikke husholdningenes kjøp i utlandet

Tabell 17. Bruttoinvestering i fast realkapital. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	739 271	729 601	173 805	186 256	179 010	190 530	175 405	187 679	188 799
Bygg og anlegg	334 405	347 784	80 776	86 494	89 292	91 222	88 957	95 604	97 259
Oljeboring, oljeleting, olje- og gassrørledning	103 250	97 031	24 187	26 488	24 025	22 332	20 546	20 017	17 513
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	106 592	84 375	22 458	22 662	17 869	21 386	16 789	19 324	20 806
Skip og båter	6 644	8 320	2 174	2 532	1 860	1 753	2 411	1 707	2 028
Andre transportmidler	17 869	18 158	3 788	4 439	4 933	4 999	3 952	4 970	6 886
Maskiner og utstyr	94 088	96 361	21 233	24 415	22 352	28 360	23 116	25 679	24 865
Endring i livdyr- og fruktrestbestand	-2	-3	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1
FOU og annen immatriell realkapital	76 425	77 576	19 190	19 227	18 680	20 479	19 634	20 379	19 444
Jordbruk og skogbruk	7 189	7 717	1 301	2 384	2 362	1 670	1 380	2 542	2 495
Fiske, fangst og akvakultur	4 072	4 606	1 295	1 366	1 093	852	1 400	987	979
Bergverksdrift	1 234	645	153	170	121	201	119	99	70
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	215 713	187 069	48 222	50 839	43 217	44 791	38 876	41 235	40 158
Utvinning av råolje og naturgass	210 822	182 722	46 847	49 289	42 430	44 156	38 363	40 994	39 986
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	4 891	4 347	1 374	1 550	787	635	512	241	172
Industri	32 864	31 534	6 661	7 766	7 503	9 603	7 645	8 553	8 064
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	7 934	6 664	1 332	1 686	1 579	2 067	1 717	1 609	1 403
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	242	243	55	80	43	65	58	79	61
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	758	816	122	204	193	297	253	356	258
Produksjon av papir og papirvarer	510	456	88	118	81	169	96	168	136
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	469	294	62	82	84	67	32	51	74
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	5 512	6 171	1 046	1 366	1 666	2 093	1 534	2 091	2 112
Prod av kjemiske råvarer	2 844	2 978	530	563	856	1 029	619	958	714
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	1 628	1 596	285	436	332	543	369	322	391
Produksjon av metaller	2 206	3 185	556	799	716	1 113	883	1 161	1 241
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	8 840	8 155	2 059	2 023	1 812	2 261	1 697	1 736	1 545
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	2 131	1 668	390	349	487	442	577	539	347
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	641	591	151	138	143	158	113	125	119
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	1 993	1 695	513	485	368	329	316	316	376
Elektrisitet-, gass- og varmtvannsforsyning	21 691	23 081	4 401	5 713	5 751	7 216	5 070	6 158	6 614
Vannforsyning, avløp og renovasjon	11 670	12 607	3 093	3 578	2 498	3 437	3 293	3 347	3 177
Bygge- og anleggsvirksomhet	14 111	14 638	3 522	3 830	3 545	3 741	3 699	4 214	3 848
Varehandel og reparasjon av motorvogner	15 433	15 588	3 459	3 873	3 623	4 633	3 276	3 523	3 517
Rørtransport	4 591	4 438	1 122	1 239	1 161	917	364	434	215
Utenriks sjøfart	822	2 079	445	719	403	512	541	204	467
Transport utenom utenriks sjøfart	15 132	13 685	3 380	3 774	3 016	3 516	3 393	4 490	3 936
Post og distribusjonsvirksomhet	428	553	132	151	135	136	116	144	121
Overnattings- og serveringsvirksomhet	2 583	2 451	532	620	664	634	530	621	656
Informasjon og kommunikasjon	19 551	20 083	5 132	4 893	4 649	5 408	5 235	5 134	4 859
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	7 116	7 599	1 846	1 858	1 859	2 037	1 874	1 939	1 905
Omsetning og drift av fast eiendom	40 270	40 562	9 994	10 682	10 238	9 649	10 269	11 279	11 733
Boligtjenester	155 517	162 452	38 649	40 398	40 181	43 224	42 680	44 647	45 895
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	15 050	15 108	3 539	3 766	3 447	4 357	3 529	4 085	3 692
Forretningsmessig tjenesteyting	6 699	8 397	1 867	2 060	2 237	2 233	2 125	2 264	2 503
Offentlig administrasjon og forsvar	80 747	86 575	18 848	21 082	23 885	22 760	22 105	23 570	26 775
Undervisning	32 518	35 509	7 988	7 317	9 732	10 473	8 929	8 932	8 969
Helse- og omsorgstjenester	26 193	24 463	6 172	6 098	5 748	6 446	6 911	7 111	5 998
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	8 077	8 162	2 050	2 083	1 945	2 084	2 046	2 169	2 152
Fastlands-Norge	523 036	540 362	125 390	135 010	135 016	144 945	136 136	146 047	148 131

Offentlig forvaltning	144 493	152 372	34 469	36 397	40 130	41 376	39 438	41 103	43 049
Statsforvaltningen	85 341	87 754	19 826	22 271	24 225	21 431	22 480	24 336	27 108
Sivil forvaltning	75 082	76 260	17 898	20 063	20 515	17 784	20 262	21 952	21 832
Forsvar	10 259	11 494	1 928	2 208	3 710	3 647	2 219	2 384	5 276
Kommuneforvaltningen	59 152	64 618	14 643	14 126	15 905	19 945	16 958	16 767	15 941

Tabell 18. Bruttoinvestering i fast realkapital. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	739 271	711 392	169 732	181 134	176 521	184 005	168 341	179 349	181 685
Bygg og anlegg	334 405	338 231	79 718	83 901	86 269	88 343	86 191	91 109	92 196
Oljeboring, oljeleting, olje- og gassrørledning	103 250	94 911	23 158	25 841	23 762	22 150	19 897	19 610	17 985
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	106 592	82 448	21 099	21 329	19 680	20 341	16 079	18 644	20 707
Skip og båter	6 644	7 511	2 033	2 320	1 728	1 430	1 957	1 273	1 854
Andre transportmidler	17 869	17 245	3 643	4 471	4 587	4 544	3 434	5 009	6 663
Maskiner og utstyr	94 088	93 396	20 734	23 991	21 813	26 857	21 591	24 012	23 479
Endring i livdyr- og fruktrebestand	-2	-2	-0	-0	-1	-0	-0	-0	-1
FOU og annen immatriell realkapital	76 425	77 651	19 348	19 280	18 682	20 341	19 192	19 693	18 801
Jordbruk og skogbruk	7 189	7 492	1 278	2 327	2 289	1 599	1 311	2 411	2 363
Fiske, fangst og akvakultur	4 072	4 370	1 240	1 298	1 040	792	1 256	892	920
Bergverksdrift	1 234	628	151	167	118	193	113	95	67
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	215 713	182 911	45 874	48 841	44 715	43 481	37 448	40 034	40 416
Utvinning av råolje og naturgass	210 822	178 706	44 543	47 336	43 955	42 872	36 960	39 803	40 249
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	4 891	4 205	1 332	1 504	760	609	488	232	167
Industri	32 864	30 818	6 587	7 648	7 345	9 238	7 280	8 109	7 672
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	7 934	6 482	1 311	1 652	1 539	1 980	1 624	1 518	1 329
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	242	238	55	78	42	63	55	75	58
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	758	792	120	200	188	283	238	336	244
Produksjon av papir og papirvarer	510	446	87	116	79	163	92	159	130
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	469	289	61	81	82	65	31	48	70
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	5 512	6 026	1 038	1 346	1 630	2 011	1 464	1 980	2 006
Prod av kjemiske råvarer	2 844	2 897	524	554	836	983	588	902	677
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	1 628	1 556	282	428	325	521	351	307	371
Produksjon av metaller	2 206	3 093	547	786	700	1 061	833	1 093	1 175
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	8 840	8 046	2 049	2 009	1 790	2 198	1 632	1 659	1 479
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	2 131	1 632	386	345	476	425	546	509	331
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	641	583	151	137	141	154	109	119	114
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	1 993	1 637	500	471	352	314	305	306	366
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	21 691	22 456	4 333	5 602	5 605	6 916	4 803	5 809	6 264
Vannforsyning, avløp og renovasjon	11 670	12 274	3 051	3 483	2 420	3 320	3 178	3 192	3 013
Bygge- og anleggsvirksomhet	14 111	14 267	3 456	3 778	3 454	3 579	3 493	4 034	3 656
Varehandel og reparasjon av motorvogner	15 433	15 216	3 403	3 831	3 544	4 437	3 076	3 354	3 335
Rørtransport	4 591	4 379	1 052	1 216	1 168	943	357	438	233
Utenriks sjøfart	822	1 959	445	674	413	427	400	89	443
Transport utenom utenriks sjøfart	15 132	12 801	3 189	3 595	2 855	3 162	2 990	4 113	3 628
Post og distribusjonsvirksomhet	428	539	129	150	131	129	106	141	114
Overnattings- og serveringsvirksomhet	2 583	2 380	522	608	647	604	497	582	618
Informasjon og kommunikasjon	19 551	19 807	5 101	4 856	4 588	5 262	5 023	4 902	4 645
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	7 116	7 494	1 835	1 843	1 833	1 983	1 793	1 858	1 821
Omsetning og drift av fast eiendom	40 270	39 409	9 865	10 338	9 876	9 330	9 926	10 722	11 086
Boligtjenester	155 517	158 051	38 139	39 214	38 838	41 860	41 352	42 564	43 534
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	15 050	14 939	3 528	3 745	3 409	4 258	3 391	3 917	3 535
Forretningsmessig tjenesteyting	6 699	8 126	1 820	2 055	2 161	2 089	1 918	2 205	2 370
Offentlig administrasjon og forsvar	80 747	84 231	18 662	20 602	23 019	21 948	21 397	22 509	25 619
Undervisning	32 518	34 994	7 963	7 245	9 554	10 231	8 660	8 559	8 590
Helse- og omsorgstjenester	26 193	23 900	6 092	5 978	5 607	6 223	6 621	6 756	5 701
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	8 077	7 951	2 016	2 041	1 891	2 003	1 952	2 064	2 042
Fastlands-Norge	523 036	526 349	123 693	131 908	130 985	139 764	130 624	139 020	140 759

Offentlig forvaltning	144 493	148 796	34 164	35 664	38 915	40 053	38 147	39 253	41 152
Statsforvaltningen	85 341	85 862	19 712	21 897	23 502	20 753	21 761	23 260	26 011
Sivil forvaltning	75 082	74 885	17 787	19 700	20 059	17 338	19 627	20 979	20 822
Forsvar	10 259	10 978	1 925	2 196	3 442	3 414	2 134	2 281	5 190
Kommuneforvaltningen	59 152	62 934	14 452	13 768	15 413	19 301	16 386	15 993	15 141

Tabell 19. Bruttoinvestering i fast realkapital.
Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	-0,7	-3,8	-4,1	-4,4	-4,4	-2,2	-0,8	-1,0	2,9
Bygg og anlegg	2,6	1,1	-2,1	-1,0	3,2	4,5	8,1	8,6	6,9
Oljeboring, oljeleting, olje- og gassrørledning	-5,2	-8,1	-7,8	-7,4	-10,7	-6,2	-14,1	-24,1	-24,3
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	-1,5	-22,7	-17,1	-21,5	-27,9	-23,7	-23,8	-12,6	5,2
Skip og båter	-25,5	13,1	..	12,3	-30,0	-27,7	-3,8	-45,1	7,3
Andre transportmidler	-23,4	-3,5	-10,8	-1,4	9,0	-9,9	-5,7	12,0	45,2
Maskiner og utstyr	0,1	-0,7	-2,6	-0,7	-2,5	2,2	4,1	0,1	7,6
Endring i livdyr- og fruktrebestand	..	..	..	..	..	..	..	..	..
FOU og annen immatriell realkapital	1,7	1,6	2,0	2,4	1,6	0,6	-0,8	2,1	0,6
Jordbruk og skogbruk	-16,9	4,2	4,5	4,1	3,8	4,7	2,6	3,6	3,2
Fiske, fangst og akvakultur	16,3	7,3	44,4	13,0	-8,1	-15,2	1,3	-31,3	-11,5
Bergverksdrift	-14,4	-49,1	-51,1	-29,0	-49,4	-57,8	-25,0	-43,0	-43,1
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	-4,0	-15,2	-11,8	-13,5	-19,1	-16,3	-18,4	-18,0	-9,6
Utvinning av råolje og naturgass	-3,7	-15,2	-12,6	-13,8	-18,8	-15,6	-17,0	-15,9	-8,4
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	-14,7	-14,0	28,4	-2,1	-34,5	-47,4	-63,3	-84,6	-78,1
Industri	5,1	-6,2	-7,7	-4,6	-1,4	-10,0	10,5	6,0	4,5
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	19,7	-18,3	-15,5	-21,5	-18,2	-17,3	23,9	-8,1	-13,6
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	-41,1	-1,6	-34,5	59,6	-28,5	24,6	1,4	-3,7	38,2
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	-21,5	4,5	-28,5	27,6	10,9	7,6	97,7	68,1	29,4
Produksjon av papir og papirvarer	-15,5	-12,6	-31,2	3,4	-28,4	1,8	5,1	37,1	63,2
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	4,4	-38,4	-42,8	-49,3	4,6	-47,7	-49,6	-40,8	-13,8
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	13,0	9,3	4,8	9,3	49,0	-8,4	41,0	47,1	23,0
Prod av kjemiske råvarer	3,0	1,9	-9,9	-23,1	33,9	7,1	12,3	62,7	-19,1
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	-5,0	-4,4	-17,1	25,9	0,2	-16,5	24,6	-28,4	14,3
Produksjon av metaller	-0,3	40,2	15,8	54,5	49,1	40,3	52,5	39,1	67,9
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	4,4	-9,0	-4,8	-4,0	-15,6	-11,1	-20,4	-17,4	-17,4
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	-7,8	-23,4	-28,5	-45,0	3,3	-15,5	41,3	47,6	-30,5
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	-13,7	-9,0	8,5	-5,4	6,5	-31,4	-27,6	-13,3	-19,2
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	4,9	-17,9	8,0	-3,2	-35,7	-36,8	-39,0	-34,9	3,8
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	6,6	3,5	-0,6	-3,6	6,6	10,4	10,9	3,7	11,8
Vannforsyning, avløp og renovasjon	28,2	5,2	-11,2	17,4	15,6	4,7	4,1	-8,4	24,5
Bygge- og anleggsvirksomhet	-6,1	1,1	-0,6	2,9	1,6	0,5	1,1	6,8	5,8
Varehandel og reparasjon av motorvogner	1,3	-1,4	-0,3	14,5	3,5	-15,4	-9,6	-12,4	-5,9
Rørtransport	32,1	-4,6	10,3	-19,5	-11,9	17,7	-66,0	-64,0	-80,0
Utenriks sjøfart	-4,9	138,3	..	169,0	-23,7	-6,7	-10,2	-86,8	7,1
Transport utenom utenriks sjøfart	-26,9	-15,4	-3,5	-11,3	-30,0	-14,3	-6,3	14,4	27,1
Post og distribusjonsvirksomhet	-21,3	26,0	21,1	29,7	29,6	23,3	-17,9	-6,0	-13,2
Overnattings- og serveringsvirksomhet	13,2	-7,9	-13,2	-8,1	-5,2	-5,4	-4,7	-4,2	-4,5
Informasjon og kommunikasjon	-7,1	1,3	2,1	1,0	-0,0	2,1	-1,5	0,9	1,3
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	-7,8	5,3	5,0	5,7	5,5	5,0	-2,3	0,8	-0,7
Omsetning og drift av fast eiendom	11,5	-2,1	3,9	2,7	-4,7	-9,8	0,6	3,7	12,3
Boligtjenester	-1,4	1,6	-3,9	0,0	2,0	8,6	8,4	8,5	12,1
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	0,5	-0,7	-1,3	-0,5	0,2	-1,2	-3,9	4,6	3,7
Forretningsmessig tjenesteyting	-2,4	21,3	24,6	26,3	15,7	19,9	5,4	7,3	9,6
Offentlig administrasjon og forsvar	1,7	4,3	-1,5	-4,9	11,5	12,5	14,7	9,3	11,3
Undervisning	3,8	7,6	3,1	3,1	5,4	17,5	8,8	18,1	-10,1
Helse- og omsorgstjenester	7,6	-8,8	-6,4	-15,6	-2,7	-9,0	8,7	13,0	1,7
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	9,5	-1,6	-0,3	-1,7	-3,7	-0,6	-3,2	1,1	8,0
Fastlands-Norge	0,4	0,6	-1,4	-0,7	1,8	2,7	5,6	5,4	7,5

Offentlig forvaltning	4,4	3,0	-2,3	-4,0	8,5	9,8	11,7	10,1	5,7
Statsforvaltningen	7,1	0,6	-2,9	-5,9	8,2	3,5	10,4	6,2	10,7
Sivil forvaltning	8,0	-0,3	2,3	-0,7	6,6	-8,9	10,3	6,5	3,8
Forsvar	1,1	7,0	-34,1	-36,0	18,8	237,7	10,9	3,9	50,8
Kommuneforvaltningen	0,8	6,4	-1,6	-0,8	8,8	17,5	13,4	16,2	-1,8

Tabell 20. Bruttoinvestering i fast realkapital.
Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	3,8	2,6	3,3	3,5	1,1	2,4	1,8	1,8	2,5
Bygg og anlegg	4,3	2,8	3,0	3,2	2,7	2,4	1,9	1,8	1,9
Oljeboring, oljeleting, olje- og gassrørledning	4,4	2,2	2,2	3,6	1,8	1,2	-1,1	-0,4	-3,7
Oljeutvinningsplattformer, borerigger og moduler	4,4	2,3	7,0	7,3	-9,1	3,4	-1,9	-2,5	10,7
Skip og båter	1,1	10,8	-27,1	15,0	7,2	20,6	15,2	22,8	1,6
Andre transportmidler	3,7	5,3	3,2	0,4	7,1	10,0	10,7	-0,1	-3,9
Maskiner og utstyr	2,4	3,2	2,5	2,7	3,7	3,6	4,5	5,1	3,3
Endring i livdyr- og frukttrebestand	-33,3	44,4	46,5	53,8	38,2	44,5	-4,2	-3,6	-4,4
FOU og annen immatriell realkapital	1,7	-0,1	0,3	0,1	-0,2	-0,5	3,1	3,8	3,4
Jordbruk og skogbruk	3,0	3,0	2,8	3,0	3,0	3,2	3,4	2,9	2,4
Fiske, fangst og akvakultur	2,4	5,4	7,9	7,4	3,1	4,4	6,7	5,2	1,3
Bergverksdrift	3,9	2,7	2,5	3,2	3,0	2,7	3,9	2,0	2,3
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	4,3	2,3	4,4	5,1	-3,0	2,2	-1,2	-1,0	2,8
Utvinning av råolje og naturgass	4,3	2,2	4,4	5,2	-3,1	2,2	-1,3	-1,1	2,9
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	4,1	3,4	3,4	4,1	3,9	2,4	1,7	1,0	-0,2
Industri	3,3	2,3	2,1	2,2	2,5	2,5	3,8	3,9	2,9
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	3,8	2,8	2,4	2,7	3,1	2,9	4,1	3,9	2,9
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	3,0	2,1	1,4	2,3	1,8	2,1	3,8	2,9	3,6
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	4,3	3,0	2,4	2,6	3,2	3,4	4,6	3,9	3,2
Produksjon av papir og papirvarer	3,7	2,2	1,6	2,5	2,0	2,2	3,5	3,9	3,3
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	3,3	1,9	1,1	2,4	2,8	1,4	3,7	4,4	3,1
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	2,5	2,4	1,9	2,2	2,6	3,0	4,0	4,0	3,0
Prod av kjemiske råvarer	3,3	2,8	2,3	2,2	2,6	3,3	4,1	4,5	3,1
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	3,7	2,6	2,0	2,5	3,0	3,0	3,8	3,2	3,0
Produksjon av metaller	4,0	3,0	2,5	2,7	3,2	3,3	4,0	4,5	3,2
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	2,6	1,4	1,3	1,4	1,5	1,3	3,5	3,9	3,2
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	2,9	2,2	1,5	1,2	3,1	2,9	4,6	4,5	2,6
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	2,6	1,3	1,4	1,3	1,5	1,7	3,0	4,0	3,1
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	5,4	3,6	5,1	4,3	3,2	2,7	0,8	0,2	-1,4
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	2,9	2,8	2,5	2,6	2,9	2,9	3,9	3,9	2,9
Vannforsyning, avløp og renovasjon	2,9	2,7	2,5	2,9	2,5	2,6	2,2	2,1	2,1
Bygge- og anleggsvirksomhet	3,0	2,6	2,5	2,0	2,9	3,1	3,9	3,0	2,6
Varehandel og reparasjon av motorvogner	2,6	2,5	2,2	2,0	2,7	3,1	4,8	3,9	3,2
Rørtransport	5,4	1,4	1,1	3,1	0,7	-0,7	-4,4	-2,8	-7,2
Utenriks sjøfart	-17,7	6,1	-48,8	31,9	-30,3	-21,3	35,3	114,9	8,3
Transport utenom utenriks sjøfart	2,5	6,9	5,2	8,0	5,1	9,3	7,1	4,0	2,7
Post og distribusjonsvirksomhet	3,4	2,5	2,3	-0,9	4,4	5,1	7,5	1,3	3,2
Overnattings- og serveringsvirksomhet	2,8	3,0	2,7	2,6	3,1	3,4	4,6	4,4	3,4
Informasjon og kommunikasjon	1,6	1,4	1,4	1,3	1,5	1,4	3,6	3,9	3,2
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	1,7	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4	3,9	3,5	3,2
Omsetning og drift av fast eiendom	3,1	2,9	3,1	3,3	2,8	2,6	2,1	1,8	2,1
Boligtjenester	3,6	2,8	3,0	3,1	2,6	2,3	1,8	1,8	1,9
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	1,4	1,1	1,2	1,1	1,2	1,1	3,7	3,7	3,3
Forretningsmessig tjenesteyting	2,9	3,3	4,4	2,0	2,1	5,2	8,0	2,5	2,1
Offentlig administrasjon og forsvar	7,2	2,8	2,2	2,5	3,2	2,9	2,3	2,3	0,7
Undervisning	2,6	1,5	1,6	1,4	1,5	1,3	2,8	3,3	2,5
Helse- og omsorgstjenester	2,3	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3	3,0	3,2	2,6
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	2,2	2,6	2,5	2,5	2,7	2,8	3,1	3,0	2,5
Fastlands-Norge	3,6	2,7	2,6	2,8	2,6	2,6	2,8	2,6	2,1

Offentlig forvaltning	5,1	2,4	2,1	2,3	2,6	2,3	2,5	2,6	1,4
Statsforvaltningen	5,2	2,2	1,7	2,0	2,7	2,3	2,7	2,9	1,1
Sivil forvaltning	5,6	1,8	1,9	2,2	1,9	1,5	2,6	2,7	2,5
Forsvar	2,8	4,7	0,1	0,4	7,4	8,9	3,8	4,0	-5,7
Kommuneforvaltningen	4,8	2,7	2,7	2,9	2,6	2,4	2,1	2,2	2,0

Tabell 21. Eksport. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	1 220 367	1 165 481	294 843	284 166	289 166	297 306	257 093	255 343	256 029
Varer	904 516	831 807	216 874	202 803	204 967	207 163	181 630	178 690	175 505
Råolje og naturgass	551 366	448 712	121 273	109 775	108 753	108 911	91 693	85 303	84 564
Skip, plattformer og fly	9 967	11 473	2 133	1 570	5 618	2 152	2 205	2 834	2 968
Tradisjonelle varer	343 183	371 622	93 468	91 458	90 596	96 100	87 732	90 553	87 973
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	40 386	44 610	11 004	10 173	10 668	12 765	13 445	13 576	14 254
Bergverksprodukter	6 785	6 358	1 560	1 479	1 913	1 406	1 141	1 297	1 174
Industriprodukter	290 601	316 557	79 558	78 896	77 253	80 850	71 833	74 312	71 224
Nærings- og nytelsesmidler	36 577	38 870	8 709	8 593	9 111	12 457	10 410	9 987	10 517
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	2 382	2 498	626	614	599	659	638	708	646
Trevarer	2 403	2 723	689	704	657	673	745	847	709
Treforedlingsprodukter	6 376	6 770	1 610	1 655	1 716	1 789	1 871	1 838	1 893
Grafiske produkter	1	1	0	0	0	1	0	0	-
Raffinerte oljeprodukter	32 567	29 267	7 290	6 894	8 004	7 079	4 417	5 163	5 765
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	50 226	56 173	13 796	13 605	14 101	14 671	14 218	13 974	12 967
Metaller	65 536	72 141	18 865	19 096	17 556	16 624	16 017	17 044	16 846
Verkstedprodukter	89 405	102 415	26 595	26 428	24 124	25 268	22 047	23 245	20 687
Andre industriprodukter	4 860	5 303	1 316	1 205	1 287	1 495	1 333	1 384	1 073
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	268	396	62	102	98	134	137	122	121
Elektrisk kraft	5 411	4 097	1 346	910	762	1 079	1 313	1 368	1 321
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	310 616	342 355	86 178	84 564	82 592	89 021	83 315	85 390	82 208
Tjenester	315 851	333 674	77 969	81 363	84 199	90 143	75 463	76 653	80 524
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	80 821	83 832	20 475	20 643	21 382	21 332	19 046	16 790	18 023
Oljevirkosomhet, diverse tjenester	27 125	26 179	6 148	6 255	6 326	7 450	5 318	5 075	5 137
Rørtransport	11 517	12 133	3 281	2 954	2 801	3 097	3 101	3 242	3 352
Reisetrafikk	35 131	39 454	6 769	10 786	11 752	10 147	7 620	11 877	13 684
Andre tjenester	161 257	172 076	41 296	40 725	41 938	48 117	40 378	39 669	40 328
Samferdsel	54 749	55 712	13 563	13 189	14 368	14 592	12 564	12 351	13 205
Finans- og forretningstjenester	69 167	72 941	17 702	16 719	17 083	21 437	17 333	15 624	15 458
Tjenester ellers	37 341	43 423	10 031	10 817	10 487	12 088	10 481	11 694	11 665

Tabell 22. Eksport. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	1 220 367	1 265 859	312 988	304 116	314 368	334 386	313 143	305 953	303 653
Varer	904 516	939 709	237 993	223 527	231 130	247 059	240 114	227 642	223 087
Råolje og naturgass	551 366	569 005	145 802	132 677	140 071	150 455	153 433	139 390	137 262
Skip, plattformer og fly	9 967	7 471	1 934	1 521	1 989	2 026	2 320	2 756	2 709
Tradisjonelle varer	343 183	363 233	90 257	89 330	89 069	94 578	84 361	85 496	83 116
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	40 386	42 534	10 457	10 365	10 183	11 529	10 036	9 471	10 148
Bergverksprodukter	6 785	6 467	1 502	1 551	1 956	1 458	1 211	1 341	1 289
Industriprodukter	290 601	308 800	76 955	76 100	75 450	80 295	71 696	73 198	70 289
Nærings- og nytelsesmidler	36 577	34 764	7 713	7 839	8 182	11 030	8 656	8 314	8 439
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	2 382	2 283	588	574	549	572	541	626	557
Trevarer	2 403	2 615	667	689	632	627	692	796	671
Treforedlingsprodukter	6 376	6 402	1 545	1 607	1 607	1 643	1 701	1 714	1 766
Grafiske produkter	1	1	0	0	0	1	0	0	-
Raffinerte oljeprodukter	32 567	40 479	10 165	8 517	10 570	11 227	8 546	7 783	8 927
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	50 226	53 404	13 379	13 030	13 160	13 835	13 628	13 691	12 809
Metaller	65 536	67 115	16 651	17 539	16 764	16 161	16 309	17 459	16 477
Verkstedprodukter	89 405	96 551	24 931	25 088	22 748	23 784	20 347	21 560	19 581
Andre industriprodukter	4 860	4 853	1 263	1 126	1 156	1 308	1 167	1 154	959
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	268	333	53	91	82	107	108	101	103
Elektrisk kraft	5 411	5 432	1 343	1 313	1 480	1 296	1 417	1 486	1 389
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	310 616	322 754	80 092	80 813	78 499	83 351	75 815	77 714	74 189
Tjenester	315 851	326 150	74 995	80 589	83 239	87 327	73 029	78 311	80 566
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	80 821	78 770	18 776	21 021	19 909	19 063	18 383	20 123	19 071
Oljevirkksomhet, diverse tjenester	27 125	25 978	5 761	6 150	6 374	7 692	5 287	5 208	5 750
Rørtransport	11 517	12 320	3 308	2 567	2 983	3 461	3 488	2 944	2 436
Reisetrafikk	35 131	38 737	6 759	10 615	11 474	9 889	7 405	11 403	12 971
Andre tjenester	161 257	170 346	40 391	40 235	42 499	47 221	38 465	38 632	40 339
Samferdsel	54 749	54 474	13 498	13 058	14 017	13 900	11 939	12 138	13 119
Finans- og forretningstjenester	69 167	72 792	16 999	16 466	18 046	21 280	16 225	15 059	15 801
Tjenester ellers	37 341	43 080	9 893	10 710	10 436	12 041	10 301	11 435	11 419

Tabell 23. Eksport. Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	3,1	3,7	2,9	4,3	6,7	1,4	0,0	0,6	-3,4
Varer	2,8	3,9	2,2	5,6	7,8	0,6	0,9	1,8	-3,5
Råolje og naturgass	2,7	3,2	0,6	5,8	8,6	-1,1	5,2	5,1	-2,0
Skip, plattformer og fly	-2,2	-25,0	-55,6	-22,4	60,0	-16,0	20,0	81,2	36,1
Tradisjonelle varer	3,1	5,8	7,9	6,1	5,9	3,7	-6,5	-4,3	-6,7
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	4,4	5,3	7,5	2,7	3,5	7,5	-4,0	-8,6	-0,3
Bergverksprodukter	9,9	-4,7	21,3	-2,7	4,6	-30,0	-19,3	-13,6	-34,1
Industriprodukter	2,2	6,3	7,4	7,1	6,4	4,2	-6,8	-3,8	-6,8
Nærings- og nytelsesmidler	9,7	-5,0	-5,2	4,1	-6,3	-9,4	12,2	6,1	3,1
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	3,9	-4,2	8,9	1,6	-8,5	-15,5	-8,0	9,1	1,4
Trevarer	12,0	8,8	4,3	10,0	16,4	5,5	3,8	15,5	6,2
Treforedlingsprodukter	-13,2	0,4	-4,5	-3,5	5,3	4,8	10,1	6,7	9,9
Grafiske produkter	..	0,0	..	..	..	..	..	..	..
Raffinerte oljeprodukter	-7,1	24,3	22,5	-3,7	27,4	57,5	-15,9	-8,6	-15,5
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	5,0	6,3	3,5	6,6	8,5	6,9	1,9	5,1	-2,7
Metaller	-0,7	2,4	0,1	4,3	4,4	0,8	-2,1	-0,5	-1,7
Verkstedprodukter	5,5	8,0	15,6	16,3	4,7	-3,0	-18,4	-14,1	-13,9
Andre industriprodukter	-6,5	-0,1	3,5	-0,4	-1,8	-1,8	-7,6	2,5	-17,0
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	-19,9	24,3	-23,3	67,8	-1,1	73,5	104,7	10,9	26,1
Elektrisk kraft	44,8	0,4	34,7	-11,0	-4,6	-6,5	5,5	13,2	-6,1
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	4,4	3,9	6,3	7,3	3,5	-0,9	-5,3	-3,8	-5,5
Tjenester	4,0	3,3	5,3	0,6	3,6	3,7	-2,6	-2,8	-3,2
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	1,8	-2,5	0,5	-5,5	-2,2	-2,4	-2,1	-4,3	-4,2
Oljevirkksomhet, diverse tjenester	15,0	-4,2	12,4	-12,9	-12,2	0,2	-8,2	-15,3	-9,8
Rørtransport	-0,6	7,0	6,6	-3,0	23,3	3,3	5,4	14,7	-18,3
Reisetrafikk	3,9	10,3	5,3	12,2	14,1	7,5	9,6	7,4	13,0
Andre tjenester	3,8	5,6	6,6	4,0	5,6	6,2	-4,8	-4,0	-5,1
Samferdsel	17,0	-0,5	3,4	-5,1	2,9	-2,9	-11,6	-7,0	-6,4
Finans- og forretningstjenester	-1,5	5,2	6,5	2,2	6,3	5,7	-4,6	-8,5	-12,4
Tjenester ellers	-2,6	15,4	11,5	21,4	8,2	20,4	4,1	6,8	9,4

Tabell 24. Eksport. Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	-1,7	-7,9	-10,5	-6,4	-6,1	-8,4	-12,8	-10,7	-8,3
Varer	-3,5	-11,5	-15,2	-9,5	-8,7	-11,9	-17,0	-13,5	-11,3
Råolje og naturgass	-7,6	-21,1	-25,7	-18,3	-18,9	-20,7	-28,2	-26,0	-20,7
Skip, plattformer og fly	12,6	53,6	13,5	3,8	171,0	2,7	-13,8	-0,4	-61,2
Tradisjonelle varer	3,4	2,3	3,1	3,6	2,5	0,3	0,4	3,4	4,1
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	3,8	4,9	-4,9	-0,7	14,4	11,6	27,3	46,0	34,1
Bergverksprodukter	2,7	-1,7	-4,1	-5,5	1,0	-0,8	-9,3	1,5	-6,9
Industriprodukter	3,8	2,5	4,5	4,6	2,2	-0,9	-3,1	-2,1	-1,0
Nærings- og nytelsesmidler	6,3	11,8	11,5	8,7	13,6	12,8	6,5	9,6	11,9
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	0,3	9,4	3,9	5,7	9,1	18,8	10,8	5,7	6,4
Trevarer	2,3	4,1	1,3	1,6	4,9	9,4	4,2	4,1	1,6
Treforedlingsprodukter	4,6	5,7	3,0	5,1	7,6	7,1	5,5	4,1	0,4
Grafiske produkter	..	0,0	..	..	..	..	..	..	..
Raffinerte oljeprodukter	-1,8	-27,7	-31,2	-21,9	-26,5	-27,5	-27,9	-18,0	-14,7
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	5,2	5,2	2,4	5,7	7,5	5,2	1,2	-2,2	-5,5
Metaller	6,2	7,5	20,7	12,8	2,6	-4,7	-13,3	-10,3	-2,4
Verkstedprodukter	2,4	6,1	8,5	6,6	6,9	2,9	1,6	2,4	-0,4
Andre industriprodukter	3,9	9,3	3,8	7,1	13,2	13,0	9,6	12,1	0,5
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	2,7	18,9	18,9	8,6	19,4	26,6	8,0	7,9	-2,1
Elektrisk kraft	-14,9	-24,6	-2,3	-18,8	-51,4	-22,2	-7,6	32,8	84,7
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	4,0	6,1	7,6	6,4	6,5	4,1	2,1	5,0	5,3
Tjenester	4,1	2,3	5,9	2,2	1,1	0,5	-0,6	-3,0	-1,2
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	6,8	6,4	15,6	3,8	6,6	1,1	-5,0	-15,0	-12,0
Oljevirkksomhet, diverse tjenester	5,7	0,8	0,5	2,8	0,5	-1,1	-5,7	-4,2	-10,0
Rørtransport	1,6	-1,5	8,3	6,4	-22,6	4,1	-10,4	-4,3	46,5
Reisetrafikk	2,0	1,9	1,4	1,7	1,9	2,2	2,7	2,5	3,0
Andre tjenester	3,2	1,0	2,9	0,9	0,2	0,2	2,7	1,4	1,3
Samferdsel	3,0	2,3	5,4	1,0	3,6	-0,3	4,7	0,7	-1,8
Finans- og forretningstjenester	3,6	0,2	1,4	0,8	-2,2	0,8	2,6	2,2	3,3
Tjenester ellers	2,8	0,8	2,2	1,1	-0,2	0,2	0,4	1,3	1,7

Tabell 25. Import. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	940 772	996 342	241 115	244 518	252 700	258 009	243 278	256 383	260 797
Varer	591 265	626 042	154 878	154 911	152 755	163 498	151 726	160 871	158 743
Råolje og naturgass	13 651	10 865	2 993	3 024	2 619	2 229	2 131	2 031	2 609
Skip, plattformer og fly	33 277	34 162	8 531	7 791	9 847	7 993	8 246	9 464	12 665
Tradisjonelle varer	544 337	581 015	143 354	144 096	140 289	153 276	141 349	149 376	143 469
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	16 145	17 289	4 466	4 310	3 751	4 762	4 872	4 760	3 763
Bergverksprodukter	6 159	7 237	1 942	1 735	1 701	1 859	1 642	1 610	1 712
Industriprodukter	520 439	554 992	136 295	137 669	134 716	146 312	134 437	142 717	137 850
Nærings- og nytelsesmidler	43 877	48 499	10 752	11 271	12 925	13 551	11 374	12 816	13 668
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	34 428	36 769	9 884	7 406	11 036	8 443	10 119	8 140	11 053
Trevarer	12 412	13 144	3 098	3 437	3 309	3 300	3 246	3 842	3 570
Treforedlingsprodukter	8 464	8 707	2 247	2 033	2 158	2 269	2 213	2 216	2 133
Grafiske produkter	46	38	11	8	10	9	7	8	7
Raffinerte oljeprodukter	27 308	24 784	5 678	7 856	5 489	5 761	4 731	5 454	5 096
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	77 867	84 457	20 730	21 093	21 386	21 248	20 997	23 020	21 876
Metaller	71 229	71 003	18 776	20 193	15 470	16 564	16 685	17 490	16 178
Verkstedprodukter	181 730	197 680	48 410	47 405	46 400	55 465	47 409	51 792	46 706
Andre industriprodukter	28 870	30 795	7 780	7 012	7 389	8 614	7 820	7 528	7 210
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	34 208	39 116	8 929	9 955	9 144	11 088	9 836	10 411	10 353
Elektrisk kraft	1 594	1 497	651	382	121	343	398	289	144
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	517 029	556 231	137 676	136 240	134 800	147 515	136 618	143 922	138 373
Tjenester	349 507	370 300	86 237	89 607	99 945	94 511	91 552	95 512	102 054
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	948	948	237	237	237	237	237	237	237
Oljevirkosomhet, diverse tjenester	38 277	38 175	8 246	9 606	9 685	10 638	8 305	9 041	8 933
Driftsutgifter utenom bunkers, skipsfart	45 824	41 500	10 206	10 627	10 731	9 936	9 630	10 064	10 004
Reisetrafikk	116 168	127 523	27 939	31 170	39 974	28 440	31 831	33 990	40 318
Andre tjenester	148 290	162 154	39 609	37 967	39 318	45 260	41 549	42 180	42 562
Samferdsel	26 913	27 283	6 421	6 814	6 785	7 263	7 131	7 169	7 418
Finans- og forretningstjenester	58 730	70 851	17 463	16 473	16 447	20 468	17 809	18 225	17 730
Tjenester ellers	62 647	64 020	15 725	14 680	16 086	17 529	16 609	16 786	17 414

Tabell 26. Import. Faste 2014-priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	940 772	955 940	232 364	237 706	241 367	244 503	230 812	243 637	249 560
Varer	591 265	597 662	148 296	149 646	145 579	154 141	145 047	152 655	151 525
Råolje og naturgass	13 651	13 471	3 766	3 370	3 272	3 063	3 216	2 753	3 479
Skip, plattformer og fly	33 277	29 368	7 645	6 850	8 304	6 569	7 239	8 142	12 081
Tradisjonelle varer	544 337	554 823	136 885	139 427	134 002	144 509	134 592	141 760	135 965
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	16 145	15 434	4 054	3 930	3 224	4 226	4 091	4 029	3 277
Bergverksprodukter	6 159	6 574	1 735	1 513	1 581	1 745	1 562	1 551	1 538
Industriprodukter	520 439	530 963	130 431	133 487	128 935	138 110	128 500	135 841	130 995
Nærings- og nytelsesmidler	43 877	44 463	10 019	10 674	11 724	12 046	9 928	11 378	12 240
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	34 428	33 081	9 271	7 015	9 705	7 089	8 673	7 025	9 454
Trevarer	12 412	12 473	2 973	3 376	3 108	3 016	2 977	3 522	3 206
Treforedlingsprodukter	8 464	8 377	2 143	2 026	2 093	2 115	2 040	2 068	2 034
Grafiske produkter	46	34	10	7	9	8	6	7	6
Raffinerte oljeprodukter	27 308	31 953	6 296	8 851	7 580	9 225	9 041	8 393	7 418
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	77 867	78 246	19 528	19 979	19 638	19 100	19 345	21 637	20 382
Metaller	71 229	66 566	17 257	19 108	14 624	15 577	16 791	17 576	16 204
Verkstedprodukter	181 730	188 385	46 654	46 051	44 366	51 313	43 334	47 596	43 449
Andre industriprodukter	28 870	29 300	7 479	6 714	7 189	7 919	7 099	6 880	6 882
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	34 208	38 085	8 801	9 685	8 898	10 701	9 268	9 761	9 721
Elektrisk kraft	1 594	1 852	665	497	262	428	439	339	155
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	517 029	522 870	130 589	130 576	126 422	135 284	125 552	133 368	128 547
Tjenester	349 507	358 279	84 068	88 060	95 788	90 362	85 765	90 982	98 035
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	948	891	217	241	221	212	229	284	251
Oljevirkosomhet, diverse tjenester	38 277	35 653	7 564	8 878	9 015	10 196	8 113	9 014	9 495
Driftsutgifter utenom bunkers, skipsfart	45 824	44 660	10 645	11 919	11 288	10 808	10 423	11 409	10 813
Reisetrafikk	116 168	118 405	26 797	30 084	36 347	25 177	27 843	30 117	36 250
Andre tjenester	148 290	158 669	38 844	36 938	38 919	43 969	39 159	40 158	41 226
Samferdsel	26 913	26 436	6 514	6 494	6 462	6 965	6 543	6 658	6 996
Finans- og forretningstjenester	58 730	69 951	16 910	16 147	16 853	20 041	16 716	17 407	17 597
Tjenester ellers	62 647	62 282	15 420	14 297	15 604	16 962	15 900	16 093	16 633

Tabell 27. Import. Prosentvis volumendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	2,4	1,6	6,0	1,3	-4,5	4,3	-0,7	2,5	3,4
Varer	2,3	1,1	5,8	2,9	-7,5	3,9	-2,2	2,0	4,1
Råolje og naturgass	-11,8	-1,3	18,2	12,0	-19,4	-9,8	-14,6	-18,3	6,3
Skip, plattformer og fly	13,1	-11,7	49,9	5,3	-49,3	24,2	-5,3	18,9	45,5
Tradisjonelle varer	2,1	1,9	3,8	2,6	-2,1	3,5	-1,7	1,7	1,5
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	-0,0	-4,4	-4,3	-3,7	-4,3	-5,3	0,9	2,5	1,6
Bergverksprodukter	4,3	6,7	20,4	-11,3	7,0	13,7	-9,9	2,5	-2,7
Industriprodukter	2,4	2,0	3,9	2,8	-2,2	3,7	-1,5	1,8	1,6
Nærings- og nytelsesmidler	5,8	1,3	3,4	-2,0	-3,3	7,7	-0,9	6,6	4,4
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	3,5	-3,9	3,0	-6,5	-4,6	-8,4	-6,5	0,1	-2,6
Trevarer	1,0	0,5	-1,1	-0,5	5,3	-1,5	0,1	4,3	3,1
Treforedlingsprodukter	1,3	-1,0	0,4	-3,2	1,1	-2,3	-4,8	2,1	-2,8
Grafiske produkter	74,2	-26,1	46,7	-36,8	-18,7	-53,0	-37,4	2,3	-30,4
Raffinerte oljeprodukter	-16,3	17,0	-6,5	32,8	4,3	38,8	43,6	-5,2	-2,1
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	2,1	0,5	5,7	-0,4	1,0	-4,0	-0,9	8,3	3,8
Metaller	3,7	-6,5	-4,4	2,6	-16,7	-8,4	-2,7	-8,0	10,8
Verkstedprodukter	4,4	3,7	8,6	0,8	-2,0	7,3	-7,1	3,4	-2,1
Andre industriprodukter	7,2	1,5	8,8	0,7	-0,5	-2,3	-5,1	2,5	-4,3
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	1,9	11,3	2,0	17,7	14,1	12,0	5,3	0,8	9,2
Elektrisk kraft	-37,4	16,2	-8,7	119,5	58,5	-9,7	-34,0	-31,8	-41,0
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	3,4	1,1	4,3	1,1	-2,5	1,7	-3,9	2,1	1,7
Tjenester	2,6	2,5	6,5	-1,3	0,4	5,1	2,0	3,3	2,3
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	-9,8	-6,0	-13,2	-3,3	-5,9	-0,8	5,3	17,7	13,6
Oljevirkosomhet, diverse tjenester	12,7	-6,9	-5,1	-11,3	-9,6	-1,3	7,3	1,5	5,3
Driftsutgifter utenom bunkers, skipsfart	-4,6	-2,5	0,5	-5,5	-2,2	-2,4	-2,1	-4,3	-4,2
Reisetrafikk	1,3	1,9	2,4	-0,0	2,4	3,2	3,9	0,1	-0,3
Andre tjenester	3,6	7,0	14,5	1,8	2,1	10,0	0,8	8,7	5,9
Samferdsel	21,0	-1,8	1,2	-6,8	0,6	-1,7	0,4	2,5	8,3
Finans- og forretningstjenester	-3,9	19,1	31,8	14,0	3,2	30,2	-1,2	7,8	4,4
Tjenester ellers	4,7	-0,6	5,2	-5,5	1,6	-3,0	3,1	12,6	6,6

Tabell 28. Import. Prosentvis prisendring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	4,9	4,2	4,0	5,5	5,0	2,5	1,6	2,3	-0,2
Varer	4,3	4,7	4,8	5,3	5,5	3,5	0,2	1,8	-0,2
Råolje og naturgass	-2,1	-19,3	-25,5	-11,5	-20,3	-20,9	-16,6	-17,8	-6,3
Skip, plattformer og fly	6,1	16,3	15,2	19,5	17,4	15,0	2,1	2,2	-11,6
Tradisjonelle varer	4,4	4,7	5,2	5,0	5,5	3,3	0,3	2,0	0,8
Produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske	5,4	12,0	7,2	10,8	18,6	13,0	8,1	7,7	-1,3
Bergverksprodukter	3,0	10,1	13,6	23,4	8,1	-2,9	-6,1	-9,5	3,5
Industriprodukter	4,4	4,5	5,0	4,7	5,2	3,2	0,1	1,9	0,7
Nærings- og nytelsesmidler	4,4	9,1	8,5	7,8	10,7	8,8	6,8	6,7	1,3
Tekstiler, bekledningsvarer og skotøy	5,6	11,1	6,6	11,0	14,4	12,8	9,4	9,8	2,8
Trevarer	6,7	5,4	4,5	3,1	6,8	7,4	4,6	7,2	4,6
Treforedlingsprodukter	3,7	3,9	5,4	1,9	4,2	4,2	3,5	6,8	1,7
Grafiske produkter	-14,8	11,8	-6,3	5,5	23,0	19,8	1,6	-2,2	0,6
Raffinerte oljeprodukter	-3,0	-22,4	-14,2	-13,7	-30,0	-29,2	-42,0	-26,8	-5,1
Kjemikalier, kjemiske og mineralske produkter	6,1	7,9	7,3	8,2	10,2	6,3	2,2	0,8	-1,4
Metaller	8,3	6,7	13,4	7,3	4,3	1,7	-8,7	-5,8	-5,6
Verkstedprodukter	3,6	4,9	3,6	4,5	6,5	5,0	5,4	5,7	2,8
Andre industriprodukter	5,3	5,1	3,9	4,8	6,6	5,3	5,9	4,8	1,9
Transportmidler mv. u. tilsv norsk prod	1,5	2,7	1,5	2,2	3,0	3,9	4,6	3,8	3,6
Elektrisk kraft	-18,5	-19,2	-1,4	-8,4	-56,9	-24,6	-7,4	10,9	101,6
Trad. varer utenom raffinerte oljeprodukter	4,8	6,4	6,2	6,2	7,7	5,5	3,2	3,4	1,0
Tjenester	6,0	3,4	2,5	5,8	4,1	0,8	4,1	3,2	-0,2
Bruttofrakter, utenriks sjøfart	3,0	6,4	15,2	3,4	6,3	0,8	-5,0	-15,0	-12,0
Oljevirkosomhet, diverse tjenester	5,2	7,1	9,6	10,0	7,7	2,1	-6,1	-7,3	-12,4
Driftsutgifter utenom bunkers, skipsfart	19,0	-7,1	-8,6	15,4	-10,3	-20,0	-3,6	-1,1	-2,7
Reisetrafikk	5,6	7,7	4,2	5,0	11,0	9,7	9,7	8,9	1,1
Andre tjenester	3,0	2,2	3,3	2,7	1,4	1,5	4,1	2,2	2,2
Samferdsel	1,6	3,2	5,9	3,6	2,9	1,1	10,6	2,6	1,0
Finans- og forretningstjenester	3,3	1,3	1,4	1,6	-0,5	2,0	3,2	2,6	3,2
Tjenester ellers	3,2	2,8	3,6	3,6	2,9	1,4	2,4	1,6	1,6

Tabell 29. Sysselsatte personer. Lønnstakere og selvstendige. 1000

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	2 745,9	2 753,2	2 740,7	2 747,4	2 764,6	2 760,0	2 739,3	2 741,8	2 760,5
Jordbruk og skogbruk	52,0	52,1	48,3	51,8	56,3	51,9	48,7	52,3	56,8
Fiske, fangst og akvakultur	16,8	17,2	16,8	16,4	18,0	17,5	16,8	16,8	17,8
Bergverksdrift	5,2	5,1	4,9	5,1	5,4	5,1	4,8	4,8	4,9
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	65,1	59,7	61,8	60,9	58,8	57,5	53,8	52,5	50,2
Utvinning av råolje og naturgass	31,9	29,1	29,8	29,7	28,8	28,1	26,2	25,8	25,0
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	33,2	30,6	32,0	31,1	30,0	29,4	27,6	26,7	25,2
Industri	251,4	243,4	245,9	244,0	244,2	239,6	234,4	231,8	232,6
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	53,0	53,4	52,9	53,0	53,8	53,7	53,3	52,3	54,1
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	4,4	4,4	4,3	4,3	4,5	4,4	4,3	4,4	4,4
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	13,8	13,7	13,5	13,7	13,8	13,8	13,6	13,6	13,8
Produksjon av papir og papirvarer	3,2	3,2	3,2	3,2	3,3	3,0	3,0	3,0	3,1
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	5,9	5,9	5,9	5,9	6,0	5,9	5,8	5,8	5,7
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	13,3	13,2	13,3	13,1	13,3	13,0	13,0	12,8	13,1
Produksjon av kjemiske råvarer	5,8	6,0	5,9	5,9	6,1	6,0	5,9	5,9	6,0
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	15,4	15,3	14,9	15,3	15,7	15,4	14,9	15,4	16,0
Produksjon av metaller	10,0	10,1	9,8	9,8	10,4	10,4	10,4	10,2	10,7
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	70,8	67,4	68,9	67,5	67,1	66,0	64,0	63,0	61,6
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	30,9	27,2	29,3	28,2	26,7	24,8	24,0	23,7	22,9
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	8,9	8,9	8,9	8,9	9,0	8,9	8,8	8,8	8,7
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	21,7	20,7	21,0	21,1	20,8	20,1	19,4	18,9	18,6
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	13,1	13,2	13,0	13,1	13,6	13,2	13,3	13,4	13,9
Vannforsyning, avløp og renovasjon	14,8	15,4	15,2	15,1	15,6	15,6	15,5	15,7	16,0
Bygge- og anleggsvirksomhet	216,1	221,4	217,0	220,0	223,0	225,3	221,6	224,7	228,5
Varehandel og reparasjon av motorvogner	373,5	374,0	377,0	373,4	373,6	372,0	372,3	371,4	370,9
Rørtransport	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Utenriks sjøfart	35,6	36,2	36,0	36,0	36,6	36,2	36,2	36,4	37,8
Transport utenom utenriks sjøfart	119,2	120,5	119,8	120,2	121,2	120,9	119,4	118,9	120,3
Post og distribusjonsvirksomhet	19,4	18,9	19,0	18,6	19,3	18,8	18,9	18,3	19,1
Overnattings- og serveringsvirksomhet	89,3	91,1	89,1	90,8	92,3	92,1	91,3	93,4	96,1
Informasjon og kommunikasjon	91,2	91,6	91,7	91,8	91,6	91,3	90,4	90,1	90,8
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	49,3	49,0	49,1	48,8	49,1	49,1	49,0	48,4	48,0
Omsetning og drift av fast eiendom	24,5	24,8	24,1	24,8	25,3	25,1	24,6	25,2	26,0
Boligtjenester	0,0	..	..	..	..	..	..	..	..
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	126,2	127,0	126,4	127,5	127,5	126,8	125,4	125,2	125,5
Forretningsmessig tjenesteyting	128,3	127,5	128,2	128,1	127,4	126,3	124,4	124,9	126,6
Offentlig administrasjon og forsvar	195,4	197,5	196,3	197,4	197,5	198,9	198,8	198,9	199,0
Undervisning	202,7	204,7	203,6	204,4	204,3	206,6	207,7	207,2	206,5
Helse- og omsorgstjenester	561,0	566,4	562,4	563,3	566,7	573,1	574,4	573,9	573,7
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	95,3	95,9	94,7	95,4	96,8	96,5	97,0	97,0	98,8

Offentlig forvaltning	818,7	824,5	821,1	821,8	823,8	831,4	833,0	831,6	831,9
Statsforvaltningen	303,0	305,5	304,3	303,9	305,6	308,4	308,8	308,2	308,5
Sivil forvaltning	273,2	276,2	274,9	274,6	276,4	279,1	279,4	278,7	279,1
Forsvar	29,8	29,3	29,4	29,3	29,2	29,3	29,4	29,5	29,4
Kommuneforvaltningen	515,7	519,0	516,8	517,9	518,2	523,0	524,2	523,4	523,4

Fastlands-Norge	2 677,9	2 687,4	2 674,4	2 681,1	2 698,6	2 695,1	2 676,3	2 679,1	2 697,1
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge	1 777,9	1 780,9	1 772,2	1 777,5	1 792,5	1 781,3	1 760,7	1 764,6	1 781,9
Markedsrettet virksomhet	1 846,0	1 846,8	1 838,6	1 843,8	1 858,5	1 846,2	1 823,7	1 827,4	1 845,3
Ikke markedsrettet virksomhet	900,0	906,4	902,1	903,7	906,1	913,8	915,6	914,4	915,2

Tabell 30. Sysselsatte personer. Lønnstakere og selvstendige.
Prosentvis endring fra samme periode året før

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	1,2	0,3	0,6	0,5	0,1	-0,2	-0,1	-0,2	-0,1
Jordbruk og skogbruk	-1,3	0,2	0,2	0,7	0,6	-0,9	0,9	0,9	1,0
Fiske, fangst og akvakultur	2,3	2,2	3,8	-0,5	4,5	0,9	0,3	2,3	-1,3
Bergverksdrift	-0,2	-0,3	-1,8	0,9	0,8	-1,2	-3,5	-5,6	-9,5
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	1,3	-8,2	-6,0	-7,2	-9,8	-10,0	-12,9	-13,8	-14,7
Utvinning av råolje og naturgass	0,2	-8,8	-8,0	-8,1	-9,4	-9,6	-12,1	-13,2	-13,2
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	2,3	-7,7	-4,1	-6,3	-10,1	-10,4	-13,6	-14,3	-16,1
Industri	0,3	-3,2	-1,8	-2,5	-3,8	-4,7	-4,7	-5,0	-4,7
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	-0,4	0,8	0,1	1,6	0,5	0,7	0,7	-1,2	0,6
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	-0,2	-1,2	-2,7	-3,8	0,3	1,5	0,4	2,8	-1,1
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	-1,4	-0,6	-1,5	-0,6	-0,4	0,0	0,9	-0,6	0,0
Produksjon av papir og papirvarer	-8,6	-1,8	-1,8	-0,5	0,0	-5,0	-6,4	-6,3	-5,6
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	-5,8	0,2	-1,7	-0,1	1,3	1,4	-2,2	-2,1	-4,8
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	-0,7	-0,9	0,2	-1,1	-0,8	-1,9	-2,6	-2,4	-1,3
Produksjon av kjemiske råvarer	3,6	2,9	3,9	3,3	3,2	1,3	-0,6	-1,1	-1,2
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	-0,6	-0,5	-0,9	-0,6	-0,2	-0,4	0,2	0,6	1,7
Produksjon av metaller	1,6	1,2	1,4	-0,4	0,2	3,6	5,7	4,4	2,5
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	1,7	-4,9	-2,9	-4,2	-6,0	-6,5	-7,0	-6,7	-8,2
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	1,1	-12,0	-4,9	-9,4	-14,2	-19,1	-18,3	-16,0	-14,3
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	-3,4	-0,2	-0,7	-0,1	0,6	-0,6	-1,5	-1,9	-2,8
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	2,9	-4,5	-1,9	-2,9	-5,4	-7,5	-7,5	-10,4	-10,2
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	2,3	1,4	0,5	1,3	2,9	0,8	2,2	2,2	2,1
Vannforsyning, avløp og renovasjon	2,8	3,5	4,1	2,7	3,9	3,3	2,6	3,8	2,6
Bygge- og anleggsvirksomhet	2,3	2,4	2,8	3,0	2,3	1,6	2,1	2,1	2,5
Varehandel og reparasjon av motorvogner	0,9	0,1	2,2	0,9	-0,6	-1,9	-1,3	-0,5	-0,7
Rørtransport	1,7	5,3	13,0	6,0	-3,1	6,4	-0,8	-3,5	-0,2
Utenriks sjøfart	1,2	1,6	1,7	0,9	2,7	1,1	0,6	1,3	3,3
Transport utenom utenriks sjøfart	0,3	1,1	0,9	1,4	1,3	0,8	-0,4	-1,0	-0,7
Post og distribusjonsvirksomhet	-1,3	-2,4	-0,7	-1,4	-4,5	-2,9	-0,6	-1,6	-1,1
Overnattings- og serveringsvirksomhet	4,2	2,0	2,6	1,8	1,7	2,0	2,5	2,9	4,2
Informasjon og kommunikasjon	2,3	0,5	0,5	1,4	0,1	-0,1	-1,4	-1,9	-0,9
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	-0,8	-0,5	-0,3	-1,3	-0,3	0,0	-0,1	-0,9	-2,1
Omsetning og drift av fast eiendom	0,7	1,4	-0,6	1,4	3,4	1,5	2,0	1,5	2,7
Boligtjenester	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	1,8	0,7	0,9	1,8	0,9	-0,9	-0,8	-1,8	-1,6
Forretningsmessig tjenesteyting	1,1	-0,6	2,0	0,5	-1,9	-3,0	-3,0	-2,5	-0,6
Offentlig administrasjon og forsvar	1,4	1,1	1,0	1,1	1,0	1,2	1,3	0,8	0,8
Undervisning	1,2	1,0	0,4	1,1	0,8	1,7	2,0	1,4	1,1
Helse- og omsorgstjenester	1,2	1,0	0,1	0,3	1,4	1,9	2,1	1,9	1,2
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	1,3	0,6	-0,1	0,9	-0,2	1,9	2,5	1,6	2,1

Offentlig forvaltning	1,1	0,7	0,1	0,4	1,0	1,4	1,4	1,2	1,0
Statsforvaltningen	2,2	0,8	1,2	0,6	0,6	0,9	1,5	1,4	0,9
Sivil forvaltning	2,3	1,1	1,4	0,8	0,9	1,3	1,6	1,5	1,0
Forsvar	1,3	-1,8	-0,7	-1,3	-2,3	-2,8	0,0	0,7	0,7
Kommuneforvaltningen	0,5	0,7	-0,6	0,2	1,2	1,7	1,4	1,1	1,0

Fastlands-Norge	1,2	0,4	0,7	0,6	0,2	-0,1	0,1	-0,1	-0,1
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge	1,2	0,2	1,0	0,7	-0,2	-0,8	-0,6	-0,9	-0,6
Markedsrettet virksomhet	1,2	0,0	0,9	0,6	-0,3	-0,9	-0,8	-0,7	-0,7
Ikke markedsrettet virksomhet	1,3	0,7	0,1	0,4	0,9	1,4	1,5	1,2	1,0

Tabell 31. Utførte timeverk. Lønnstakere og selvstendige. Millioner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	3 900,1	3 912,2	1 021,7	954,9	907,5	1 028,1	978,9	1 003,1	902,5
Jordbruk og skogbruk	90,7	90,3	21,4	22,4	23,8	22,8	21,6	22,7	23,8
Fiske, fangst og akvakultur	29,3	30,0	7,7	6,9	7,2	8,1	7,3	7,6	7,1
Bergverksdrift	8,4	8,3	2,1	2,1	2,1	2,1	1,9	2,0	1,9
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	105,5	95,2	26,0	23,8	21,9	23,6	21,1	21,4	18,9
Utvinning av råolje og naturgass	51,7	46,3	12,4	11,7	10,8	11,4	10,4	10,4	9,4
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	53,8	48,9	13,6	12,1	11,0	12,2	10,7	11,0	9,5
Industri	389,2	374,7	100,3	91,4	86,4	96,6	90,5	92,6	82,6
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	77,7	78,9	20,6	18,9	18,3	21,0	19,8	20,1	18,4
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	6,4	6,4	1,7	1,5	1,5	1,7	1,6	1,7	1,5
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	21,0	21,0	5,4	5,1	4,9	5,6	5,2	5,4	4,9
Produksjon av papir og papirvarer	4,9	4,8	1,3	1,2	1,1	1,2	1,1	1,2	1,1
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	9,0	9,0	2,4	2,2	2,1	2,4	2,2	2,3	2,0
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	20,8	20,7	5,5	5,0	4,8	5,4	5,1	5,2	4,7
Produksjon av kjemiske råvarer	9,0	9,4	2,5	2,2	2,2	2,5	2,3	2,4	2,2
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	24,1	24,0	6,1	5,8	5,7	6,3	5,9	6,2	5,8
Produksjon av metaller	14,9	15,3	3,9	3,6	3,7	4,1	4,0	4,0	3,8
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	112,5	105,7	28,7	26,0	24,2	26,9	25,3	25,7	22,3
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	48,4	42,0	12,0	10,6	9,4	10,0	9,2	9,4	8,0
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	13,4	13,5	3,5	3,3	3,1	3,5	3,3	3,4	3,0
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	36,0	33,4	9,2	8,2	7,6	8,4	7,8	8,0	7,0
Elektrisitets-, gass- og varmtvannsforsyning	20,5	20,8	5,4	5,0	4,9	5,5	5,2	5,5	5,0
Vannforsyning, avløp og renovasjon	23,4	24,4	6,3	5,8	5,7	6,6	6,1	6,5	5,8
Bygge- og anleggsvirksomhet	339,9	349,1	89,9	84,0	81,0	94,1	86,5	91,6	83,1
Varehandel og reparasjon av motorvogner	480,4	478,2	125,7	117,3	112,5	122,7	119,7	121,8	112,1
Rørtransport	0,9	0,9	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Utenriks sjøfart	69,4	71,1	18,3	17,3	16,9	18,5	18,0	18,4	17,6
Transport utenom utenriks sjøfart	187,9	190,6	49,3	46,5	44,9	49,9	47,6	48,5	44,8
Post og distribusjonsvirksomhet	26,2	25,8	6,8	6,1	6,1	6,8	6,4	6,5	6,0
Overnattings- og serveringsvirksomhet	109,2	111,8	28,2	27,5	27,2	28,9	28,7	29,3	28,5
Informasjon og kommunikasjon	144,6	145,6	38,4	35,3	33,5	38,5	35,9	37,0	33,1
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	76,2	76,3	20,1	18,4	17,6	20,3	19,0	19,5	17,2
Omsetning og drift av fast eiendom	36,0	36,7	9,4	8,9	8,6	9,9	9,1	9,6	8,8
Boligtjenester	0,0	..	..	..	..	..	..	..	..
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	200,8	202,6	53,1	49,1	46,7	53,7	50,3	52,0	46,1
Forretningsmessig tjenesteyting	190,9	190,6	50,4	46,4	43,8	50,0	46,0	48,1	43,5
Offentlig administrasjon og forsvar	287,2	291,8	76,2	70,5	67,3	77,8	73,5	76,1	67,8
Undervisning	279,8	283,1	78,1	71,3	55,8	78,0	76,2	75,6	52,4
Helse- og omsorgstjenester	668,8	678,5	173,8	165,8	161,2	177,6	173,5	175,8	163,0
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	134,9	135,8	34,8	33,0	32,3	35,7	34,3	34,9	33,1

Offentlig forvaltning	1 053,4	1 065,4	280,5	261,9	239,6	283,4	275,0	277,7	237,7
Statsforvaltningen	441,2	448,3	116,3	108,7	104,6	118,7	114,0	116,5	105,5
Sivil forvaltning	394,5	402,1	104,3	97,4	93,8	106,6	102,3	104,6	94,7
Forsvar	46,7	46,2	12,1	11,3	10,8	12,1	11,7	12,0	10,8
Kommuneforvaltningen	612,2	617,1	164,2	153,2	135,0	164,7	161,0	161,2	132,1

Fastlands-Norge	3 778,0	3 793,9	990,7	925,7	879,6	997,9	950,3	974,1	875,3
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge	2 619,3	2 622,4	683,9	637,3	613,4	687,8	648,5	669,6	610,8
Markedsrettet virksomhet	2 741,3	2 740,7	714,9	666,5	641,4	717,9	677,2	698,5	638,0
Ikke markedsrettet virksomhet	1 158,8	1 171,5	306,8	288,4	266,2	310,2	301,8	304,6	264,5

Tabell 32. Lønnskostnader etter næring. Løpende priser. Millioner kroner

	2014	2015	15:1	15:2	15:3	15:4	16:1	16:2	16:3
I alt	1 448 528	1 492 421	371 515	373 654	373 602	373 650	375 833	378 385	379 211
Jordbruk og skogbruk	6 264	6 671	1 506	1 644	1 855	1 665	1 589	1 753	1 909
Fiske, fangst og akvakultur	5 284	5 733	1 351	1 379	1 542	1 461	1 421	1 441	1 561
Bergverksdrift	3 204	3 286	808	823	859	797	794	797	795
Utvinning av råolje og naturgass, inkl. tjenester	81 752	76 665	20 409	19 523	18 804	17 929	18 072	17 607	16 619
Utvinning av råolje og naturgass	42 029	39 287	10 356	10 023	9 700	9 209	9 255	9 017	8 638
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	39 723	37 377	10 053	9 501	9 104	8 720	8 816	8 590	7 981
Industri	149 136	146 949	37 753	37 086	36 424	35 686	36 244	36 354	35 791
Nærings-, drikkevarer- og tobakksindustri	26 146	27 155	6 795	6 705	6 884	6 771	7 050	7 033	7 311
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	1 706	1 721	420	425	441	435	427	446	447
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	6 137	6 383	1 565	1 600	1 588	1 630	1 663	1 618	1 646
Produksjon av papir og papirvarer	1 844	1 854	476	474	465	439	466	452	455
Trykking og reproduksjon av innspilte opptak	3 018	3 073	762	749	787	775	751	728	756
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	10 234	10 520	2 625	2 698	2 643	2 554	2 587	2 783	2 732
Produksjon av kjemiske råvarer	4 404	4 665	1 138	1 190	1 198	1 139	1 134	1 264	1 243
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	8 938	9 006	2 210	2 266	2 272	2 258	2 213	2 322	2 343
Produksjon av metaller	6 269	6 637	1 668	1 603	1 694	1 673	1 722	1 691	1 767
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	46 268	44 923	11 641	11 412	10 978	10 892	10 897	10 719	10 231
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	20 354	18 041	4 942	4 713	4 345	4 040	4 122	4 132	3 846
Produksjon av møbler og annen industriproduksjon	4 095	4 177	1 048	1 042	1 033	1 054	1 063	1 075	1 051
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	14 127	13 459	3 600	3 400	3 294	3 165	3 284	3 356	3 208
Elektrisitet-, gass- og varmtvannsforsyning	10 114	10 566	2 588	2 688	2 654	2 637	2 707	2 862	2 803
Vannforsyning, avløp og renovasjon	9 025	9 641	2 359	2 380	2 440	2 463	2 458	2 515	2 559
Bygge- og anleggsvirksomhet	109 935	115 676	28 140	29 326	28 715	29 496	29 312	30 654	30 135
Varehandel og reparasjon av motorvogner	155 817	159 812	40 343	39 596	40 278	39 594	40 018	40 259	40 793
Rørtransport	387	421	106	105	103	107	107	103	105
Utenriks sjøfart	12 227	12 873	3 205	3 205	3 236	3 227	3 291	3 317	3 425
Transport utenom utenriks sjøfart	66 687	69 264	17 316	17 324	17 308	17 316	17 516	17 397	17 543
Post og distribusjonsvirksomhet	8 534	8 618	2 167	2 119	2 187	2 145	2 197	2 130	2 214
Overnattings- og serveringsvirksomhet	28 227	29 436	7 156	7 362	7 496	7 423	7 568	7 250	7 980
Informasjon og kommunikasjon	70 743	73 563	18 466	18 708	18 084	18 305	18 652	18 852	18 362
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	45 482	47 139	11 867	11 829	11 604	11 839	12 312	11 944	11 702
Omsetning og drift av fast eiendom	14 450	15 311	3 709	3 807	3 986	3 810	3 805	4 007	4 120
Boligtjenester	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	89 721	93 186	23 125	23 427	23 139	23 495	23 349	23 365	23 001
Forretningsmessig tjenesteyting	57 270	58 492	14 792	14 820	14 375	14 505	14 686	14 586	14 472
Offentlig administrasjon og forsvar	120 541	125 317	30 827	31 199	31 509	31 783	31 836	32 124	32 383
Undervisning	110 980	116 413	28 498	28 970	29 268	29 676	29 714	30 026	30 298
Helse- og omsorgstjenester	256 496	269 456	65 742	66 945	68 047	68 723	68 620	69 410	70 624
Kultur, underholdning og annen tjenesteyting	36 252	37 932	9 283	9 390	9 691	9 569	9 564	9 631	10 020

Offentlig forvaltning	441 375	461 757	113 072	114 913	116 321	117 449	117 529	118 852	120 446
Statsforvaltningen	192 609	203 692	49 925	50 684	51 322	51 761	51 877	52 520	53 119
Sivil forvaltning	175 471	186 544	45 655	46 406	47 035	47 448	47 532	48 140	48 677
Forsvar	17 138	17 148	4 270	4 278	4 287	4 313	4 345	4 380	4 442
Kommuneforvaltningen	248 766	258 065	63 147	64 229	64 999	65 688	65 652	66 332	67 326

Fastlands-Norge	1 393 885	1 439 840	357 849	360 321	360 563	361 107	363 179	365 949	367 044
Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge	915 998	939 809	235 357	235 857	234 612	233 983	235 936	237 213	236 583
Markedsrettet virksomhet	970 641	992 390	249 023	249 190	247 650	246 526	248 589	249 649	248 751
Ikke markedsrettet virksomhet	477 887	500 031	122 492	124 464	125 951	127 124	127 244	128 736	130 461

Makroøkonomiske hovedstørrelser 2004-2019

Regnskap og prognoser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet framgår

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	Prognoser			
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016	2017	2018	2019
Realøkonomi																
Konsum i husholdninger mv.	5,4	4,4	5,0	5,3	1,7	0,0	3,8	2,3	3,5	2,7	1,9	2,1	1,5	1,9	2,0	2,0
Konsum i offentlig forvaltning	1,3	1,9	1,9	2,0	2,4	4,1	2,2	1,0	1,6	1,0	2,7	2,1	2,2	1,7	1,9	1,8
Bruttoinvestering i fast realkapital	10,0	12,0	9,1	11,7	0,9	-6,8	-6,6	7,4	7,6	6,3	-0,7	-3,8	0,0	1,5	3,3	2,5
Utvinning og rørtransport	10,5	19,7	3,2	6,9	4,7	3,3	-8,9	11,3	15,1	19,3	-3,2	-15,0	-15,8	-11,8	5,1	3,7
Fastlands-Norge	10,7	11,1	9,3	14,2	0,9	-10,4	-6,4	5,0	7,4	2,9	0,4	0,6	5,6	5,0	2,5	1,8
Næringer	12,5	18,1	12,7	22,7	3,1	-18,4	-9,5	1,1	10,5	-3,3	-0,7	-1,6	2,6	3,6	3,5	3,7
Bolig	16,3	9,7	4,0	2,7	-9,0	-8,1	-1,6	17,0	10,9	5,3	-1,4	1,6	9,3	6,9	1,3	-1,1
Offentlig forvaltning	2,6	-0,6	8,4	8,7	7,2	7,7	-4,8	1,1	-1,8	11,8	4,4	3,0	6,0	5,0	2,5	2,4
Etterspørsel fra Fastlands-Norge ¹	5,1	5,1	5,0	6,2	1,6	-1,4	1,2	2,5	3,7	2,3	1,8	1,8	2,6	2,5	2,1	1,9
Lagerendring ²	2,4	-0,1	1,4	0,2	-0,1	-2,5	2,9	-0,3	-0,3	0,4	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
Eksport	1,0	0,5	-0,8	1,4	0,1	-4,1	0,7	-0,8	1,4	-1,7	3,1	3,7	-1,7	1,2	1,6	2,0
Råolje og naturgass	-0,7	-5,0	-6,6	-2,4	-1,3	-1,6	-6,9	-5,6	0,5	-5,5	2,7	3,2	0,8	0,0	-1,0	-0,8
Tradisjonelle varer	3,6	5,3	6,1	9,2	3,5	-8,0	3,3	-0,1	-0,2	1,3	3,1	5,8	-5,1	3,0	3,5	4,4
Import	9,0	7,9	9,1	10,0	3,2	-10,0	8,3	4,0	3,1	4,9	2,4	1,6	1,1	1,8	2,8	2,9
Tradisjonelle varer	11,7	8,4	11,6	7,2	1,2	-12,1	9,2	4,6	2,6	2,3	2,1	1,9	0,1	1,3	2,7	3,0
Bruttonasjonalprodukt	4,0	2,6	2,4	2,9	0,4	-1,6	0,6	1,0	2,7	1,0	1,9	1,6	0,4	1,4	1,7	1,7
Fastlands-Norge	5,0	4,7	5,0	5,7	1,7	-1,6	1,8	1,9	3,8	2,3	2,2	1,1	0,7	1,7	2,2	2,1
Industri og bergverk	4,6	3,6	2,6	3,8	2,7	-7,8	2,1	1,7	2,0	3,3	2,8	-3,2	-3,9	1,0	1,8	1,9
Arbeidsmarked																
Utførte timeverk i Fastlands-Norge	2,2	1,6	3,5	4,8	3,6	-2,0	0,2	1,7	1,8	0,3	1,4	0,4	-0,1	0,3	0,5	0,8
Sysselsatte personer	0,6	1,3	3,4	4,1	3,2	-0,5	-0,5	1,5	2,1	1,1	1,2	0,3	-0,1	0,8	0,8	0,8
Arbeidsstyrke ³	0,3	0,8	1,6	2,5	3,4	0,0	0,5	1,0	1,8	1,0	1,1	1,4	0,4	0,6	0,7	0,7
Yrkesandel (nivå) ³	72,6	72,4	72,0	72,8	73,9	72,8	71,9	71,4	71,5	71,2	71,0	71,2	70,7	70,6	70,7	70,8
Arbeidsledighetsrate (nivå) ³	4,5	4,6	3,4	2,5	2,6	3,2	3,6	3,3	3,2	3,5	3,5	4,4	4,7	4,5	4,4	4,3
Priser og lønninger																
Årslønn	3,5	3,3	4,1	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8	2,2	2,6	2,9	3,4
Konsumprisindeksen (KPI)	0,4	1,6	2,3	0,8	3,8	2,1	2,5	1,2	0,8	2,1	2,0	2,1	3,6	2,3	2,1	2,4
KPI-JAE ⁴	0,4	1,0	0,8	1,4	2,6	2,6	1,4	0,9	1,2	1,6	2,4	2,7	3,0	2,0	2,0	2,2
Eksportpris tradisjonelle varer	8,4	4,0	11,3	2,4	2,8	-6,0	4,5	5,8	-1,9	2,7	3,4	2,3	3,1	1,9	1,3	2,9
Importpris tradisjonelle varer	3,7	0,3	4,0	3,7	3,9	-1,5	0,0	4,0	0,3	1,5	4,4	4,7	0,9	0,8	1,2	2,2
Boligpris	10,1	8,2	13,7	12,6	-1,1	1,9	8,3	8,0	6,7	4,0	2,7	6,1	7,3	7,2	1,5	-0,7
Inntekter, renter og valuta																
Husholdningenes disponible realinntekt	3,4	8,3	-6,6	6,0	3,4	3,2	2,3	4,1	4,4	3,8	2,7	5,2	-2,9	2,1	1,9	2,0
Husholdningenes sparerate (nivå)	7,0	9,6	-0,5	0,9	3,7	5,2	4,0	5,8	7,1	7,6	8,2	10,4	6,5	6,6	6,5	6,4
Pengemarkedsrente (nivå)	2,0	2,2	3,1	5,0	6,2	2,5	2,5	2,9	2,2	1,8	1,7	1,3	1,1	1,0	1,0	1,0
Utlånsrente, rammelån (nivå) ⁵	4,2	3,9	4,3	5,0	6,8	4,0	3,4	3,6	3,9	4,0	3,9	3,2	2,6	2,6	2,6	2,6
Realrente etter skatt (nivå)	2,0	0,8	0,2	2,9	1,1	0,7	0,1	1,3	2,1	0,7	0,8	0,1	-1,6	-0,3	-0,1	-0,4
Importveid kronekurs (44 land) ⁶	3,0	-3,9	0,7	-1,8	0,0	3,3	-3,7	-2,4	-1,2	2,2	5,3	10,4	1,9	-3,2	0,0	1,1
NOK per euro (nivå)	8,4	8,0	8,1	8,0	8,2	8,7	8,0	7,8	7,5	7,8	8,4	9,0	9,3	9,0	9,0	9,1
Utenriksøkonomi																
Driftsbalansen, mrd. kroner	220,6	322,8	357,7	287,4	408,3	258,2	282,7	344,9	368,6	314,2	346,0	270,0	159,4	201,3	210,3	229,8
Driftsbalansen i prosent av BNP	12,4	16,2	16,1	12,2	15,6	10,7	10,9	12,7	12,4	10,2	11,0	8,7	5,1	6,2	6,2	6,4
Utlandet																
Eksportmarkedsindikator	7,8	7,1	9,8	6,5	1,7	-9,8	11,3	6,3	1,4	2,1	4,9	4,9	3,1	4,1	4,5	4,6
Konsumpris euro-området	2,1	2,2	2,2	2,2	3,3	0,3	1,7	2,7	2,5	1,3	0,4	0,1	0,3	1,2	1,5	1,7
Pengemarkedsrente, euro (nivå)	2,1	2,2	3,1	4,3	4,6	1,2	0,8	1,4	0,5	0,2	0,2	0,0	-0,3	-0,2	-0,2	0,2
Råoljepris i kroner (nivå) ⁷	255	356	423	423	536	388	484	621	649	639	621	430	375	451	464	503

¹ Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner + konsum i offentlig forvaltning + bruttoinvesteringer i fast kapital i Fastlands-Norge.

² Endring i lagerendring i prosent av BNP.

³ Ifølge AKU. Det skjedde en større omlegging av AKU fra januar 2006. Bl.a. ble aldersgrensen senket fra 16 til 15 år.

⁴ KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer.

⁵ Gjennomsnitt for året. Utlånsrente, banker tom 2006. Rammelån med pant i bolig fra 2007

⁶ Positivt fortegn innebærer depresiering.

⁷ Gjennomsnittlig spotpris Brent Blend.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Informasjon t.o.m. 29.november er benyttet.

Statistisk sentralbyrå

Postadresse:
Postboks 8131 Dep
NO-0033 Oslo

Besøksadresse:
Akersveien 26, Oslo
Oterveien 23, Kongsvinger

E-post: ssb@ssb.no
Internett: www.ssb.no
Telefon: 62 88 50 00

ISSN 1504-5625 (elektronisk)

